

Turun yliopisto
University of Turku

TILINTARKASTUSVERKOSTON MUODOSTUMINEN JA
TOIMINTA TOIMIVAN JOHDON VALLINNASSA OLEVASSA
OSAKEYHTIÖMUOTOISESSA YRITYKSESSÄ

Tapani Torpo

Turun kauppakorkeakoulu
Turku School of Economics

**TILINTARKASTUSVERKOSTON MUODOSTUMINEN JA
TOIMINTA TOIMIVAN JOHDON VALLINNASSA OLEVASSA
OSAKEYHTIÖMUOTOISESSA YRITYKSESSÄ**

Tapani Torpo

Sarja/Series A-8:2012

Turun kauppakorkeakoulu
Turku School of Economics

Kustos: Professori Timo Hyvönen
Turun yliopiston kauppakorkeakoulu, Porin yksikkö

Esitarkastajat: Professori Teija Laitinen
Vaasan yliopisto

Dosentti Veijo Riistama
Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu

Vastaväittäjä: Dosentti Veijo Riistama
Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu

Copyright Tapani Torpo & Turun yliopiston kauppakorkeakoulu

ISBN 978-952-249-234-0 (nid.) 978-952-249-235-7 (PDF)
ISSN 0357-4652 (nid.) 1459-4870 (PDF)

Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja A-8:2012

Juvenesprint, Turku 2012

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksen tavoitteena oli tilintarkastuksen normiston ja käytännön tapausten analysoinnin avulla lisätä tilintarkastuskäytännön ymmärrystä ja luoda toimintamalli, joka kuvaa ja selittää, millä tavalla tilintarkastus tapahtuu toimivan johdon vallinnassa (omistajajohtaja) olevassa osakeyhtiömuotoisessa yrityksessä. Tutkimuksessa käytettiin toiminta-analyyttistä tutkimusotetta.

Ensimmäinen havaintoaineisto kerättiin kokeellisesta tilintarkastustilanteesta, laboratoriokokeesta, jossa kymmenen tilintarkastajaa suoritti saman todellisen yrityksen saman tilikauden tarkastuksen laatien siitä omat työpaperinsa ja tilintarkastusraporttinsa. Kun tilintarkastajat esittivät, että tarkastukseen osallistuvat heidän lisäksi myös muita osapuolia, havaintoaineistoa laajennettiin suorittamalla strukturoitu tilintarkastuksen osapuolten teemahaastattelu sekä osallistumalla kahden yrityksen tilintarkastusneuvotteluun osallistuvan havainnoinnin menetelmällä.

Tutkimusaineiston analysoinnin viitekehyksenä toimivat kaksitoista tilintarkastuksen ulottuvuutta, jotka muodostettiin mitä-miten-miksi-milloin-kukakysymyslähteisesti. Useimmat ulottuvuudet saatiin tilintarkastus- ja osakeyhtiölain sekä kansainvälisten tilintarkastusstandardien sisällöstä, kuten mitä alueita, mitä kohdetta, miten riippumattomasti, miten luotettavuutta lisäävästi jne. tilintarkastus suoritetaan. Tutkimustuloksena todettiin normiperustaisen ja käytännön tarkastuksen merkittävät erot. Vain tilintarkastuksen perustarkoitus, tilinpäätöksen luotettavuuden ja toiminnan lainmukaisuuden tarkastus on säilynyt käytännössä normiperustan mukaisena. Toimija-, tarkastusalue- ja tarkastuskohdeulottuvuudet olivat laajentuneet lakisääteisen tarkastuksen ulkopuolelle, kun taas julkisen edun ja riippumattomuusulottuvuuksia toteutettiin suppeasti. Ulkoisen valvonnan sijasta korostui sisäinen valvonta. Tarkastus laajeni käytännössä normiperustan ulkopuolelle neuvonnan, turvaamisen ja hyödyn ulottuvuuksien alueelle.

Omistajajohtaja-osakeyhtiön käytännön ja normiperustaisen tilintarkastuksen ulottuvuuksien erot voitiin perustella yksilön käyttäytymisen tasolla Maslowin tarvehierarkian avulla. Varsinkin omistajajohtajan taloudellisen ja muun hyödyn tavoite korostui. Todettiin myös, ettei tilintarkastus ole yksilötoimintaa, vaan kolmen toimijan eli tilintarkastajan, omistajajohtajan ja tilitoimiston yhteistyötä. Tämä verkoston toimintatapa nimettiin tilintarkastusverkosto-malliksi. Tapauskohtaisesti tilintarkastusverkko muodostuu hyvin erilaiseksi eri yrityksissä ja eri tilikausina. Pelkässä lakisääteisessä tarkastuksessa se saattaa jäädä koko-

naan muodostumatta. Ryhmän käyttäytymisessä voitiin havaita verkostojen yleisiä sidos-, riippuvuus-, kommunikointi- ym. tunnusmerkkejä, mutta myös useita erityispiirteitä. Sellaisia olivat mm. tilintarkastusverkoston toiminnan perustuminen lakisääteiseen toimeksiantoon ja tarkastustoiminnan tavoitteen jakautuminen kolmeen osaan, ensiksi ulkoisen tilintarkastusinformaation laatimiseen, toiseksi sisäisesti yhtiön hyödyn ja kolmanneksi toimijoiden hyödyn saavuttamiseen. Tilintarkastusverkostolla todettiin olevan laajennetun sidosryhmäteorian piirteitä, joskin painotuseroja voitiin havaita. Ryhmätoiminnan motiivitausta oli lähinnä samanlainen kuin tieto- ja resurssiperustaisissa liiketoimintaverkostoissa.

Asiasanat: Tilintarkastus, tilintarkastaja, verkostoteoria, tilintarkastusverkosto, tilintarkastusulottuvuudet

ESIPUHE

Taloushallinto voi muodostua elämäntavaksi. Olen seurannut sitä päätyökseksi nelisenkymmentä vuotta opiskelijan, opettajan, tilitoimiston johtajan, HTM- ja KHT-tilintarkastajan, tilintarkastusvaliokunnan jäsenen sekä varsinkin keskus-televan ja pohdiskelevan tutun tilintarkastajaryhmän näkökulmista. Kuitenkaan näkemys tilintarkastuksen olemuksesta ei ole ollut selkeä. On ollut vain jäsen-tymätön aavistus, että pienyhtiön tilintarkastus on käytännössä paljon muutakin kuin mitä tilintarkastukseen liittyvä lainsäädäntö standardeineen ja suosituk-sineen antavat ymmärtää. Aavistuksesta alkoi kehittyä tutkimuksen aihealue, pienyritysten tilintarkastus käytännössä.

Laajan asiakas- ja ammattiyöstäväpiirin ansiosta sain tutkimuskäyttöni ai-don tilintarkastusaineiston, sain osallistua tutkijana todellisiin tilintarkastusneu-votteluihin ja sain haastatella taloushallinnon ammattihenkilöstöä. Ilman tällaista aiheen sisäistä aineistoa käytännönläheinen tutkimukseni ei olisi ollut mahdol-lista. Kiitän kaikkia tutkimusaineiston keruussa ja käsittelyssä mukana olleita talousalan ammattilaisia, KHT- ja HTM-tilintarkastajia, tilitoimistojen johtajia ja kirjanpitäjiä, yritysten taloushenkilöstöä, pienyritysten omistajajohtajia ja vero-toimistojen työntekijöitä avulialta ja myötämielisestä panoksesta. Valitettavasti tilintarkastuksen muista tutkimuksista ja ammattikirjallisuudesta ei ollut paljon apua, kun samalla kertaa piti käsitellä pienyhtiön tarkastusta, tilintarkastuspro-cessia ja sosiaalista käyttäytymistä.

Monipuolinen havaintoaineisto johdatteli vähitellen – tutkimuksen kan-nalta ehkä liiankin hitaasti – ymmärtämään, että pienyhtiön tilintarkastusme-nettelyssä olennaisen ytimen muodostaa aktiivinen sisäpiiri eli omistajajohtaja, tilitoimisto ja tilintarkastaja. Pienistä yksittäisistä, joskus ristiriitaisistakin ha-vaintoaineiston johtolangoista kehittyi tilintarkastusverkosto-malli. Verkostossa nämä tilintarkastuksen toimijat työskentelevät yrityksen hyväksi unohtamatta omia tarpeitaan ja tavoitteitaan. Tilintarkastusverkoston monimuotoisuus näkyy siinä, että se toteutuu tapauskohtaisesti erimuotoisena ja eriaisteisena, mutta kui-tenkin tavoitteiltaan pääasiallisesti yhdenmukaisena.

Tutkimus muutti muotoaan eri vaiheissa. Tutkimusmenetelmä, tavoitteet ja taustateoriat muuttuivat. Hylätyistä sivuista voisi koota muutaman väitöskirjan määrällisesti, mutta ei laadullisesti. Aiheen muokkaaminen väitöskirjaksi toimin-ta-analyyttistä tutkimusotetta käyttäen sekä tapauskohtaista hajanaista aineistoa argumentoiden osoittautui yllättävän työlääksi. Harppaus käytännönläheisestä

arkisesta laskentatoimen aherruksesta tieteellisen yhteisön maailmaan on pitkä. Siksi on helppo ymmärtää, miksi ammattitilintarkastajat ovat tehneet varsin vähän tutkimustyötä. Onneksi ohjaajani, KTT Heli Hookana, jaksoi rohkaista ja esittää lukuisia periaatteellisia ja aiheellisia parannusehdotuksia työhöni vuosien varrella. Erityiskiitokseni tästä. Seminaarit ja tutkimusluentoesitelmät Turun kaupakorkeakoulun Porin yksikössä olivat kannustavia.

Minulla oli onni saada esitarkastajiksi käytännön tilintarkastuksen ja tilintarkastustutkimuksen ammattilaiset, dosentti Veijo Riistama ja professori Teija Laitinen. Dosentti Veijo Riistama on lupautunut myös vastaväittäjäksi.

Tekstin, kuviodien ja taulukoiden viimeistelyssä sekä taitossa minua avusti alan ammattilainen, lehtori Jouko Rantala. Lehtori Seija Mäntykorpi antoi välttämätöntä apua tiivistelmän kääntämisessä englanniksi. Kiitän molempia miellyttävästä yhteistyöstä, jossa ei aikaa säästetty.

Esitän kiitokseni myös saamastani painatusapurahasta Turun Kauppakorkeakouluseuralle.

Aiemmin ihmettelin väitöskirjojen esipuheiden kiitoksia tutkijan läheisille. En ihmettele enää. Väitöskirja on niin vaativa prosessi, myös henkisesti, että se edellyttää lähipiirin ymmärrystä. Vaimoni Tarjan venymiskykyyn olen voinut tässäkin prosessissa luottaa. Ehkä taatalta jää jatkossa hieman enemmän aikaa lastenlapsille, Taaville, Tealle, Tellalle, Tarulle ja Topille.

Kankaanpää 22.10.2012

Tapani Torpo

SISÄLLYSLUETTELO

TIIVISTELMÄ	3
ESIPUHE	5
SISÄLLYS	7
KUVIOT	11
TAULUKOT	12
LYHENTEET	13
1. JOHDANTO	15
1.1 Tutkimuksen tausta	15
1.2 Tutkimuksen kulku ja tavoite	18
1.3 Tilintarkastusmenettely	20
2. TUTKIMUSMENETELMÄT	23
2.1 Tutkimusmenetelmävalinnat	23
2.1.1 Tiedonintressi	23
2.1.2 Tieteenfilosofinen lähestymistapa	24
2.1.3 Toiminta-analyyttinen tutkimusote ja tutkimusmenetelmät	26
2.2 Tutkimuksen asemointi tilintarkastuksen kenttään	30
2.2.1 Tilintarkastustutkimus	30
2.2.2 Tilintarkastuksen teoria tilintarkastustutkimuksessa	36
3. TUTKIMUKSEN KÄSITTEITÄ JA RAJAUKSIA	41
3.1 Lakisääteinen tilintarkastus	41
3.2 Käsitteellinen viitekehys tilintarkastusteorian ja -lainsäädännön pohjalta ..	42
3.3 Hyvän tilintarkastustavan tasot	45
3.4 Rajaus osakeyhtiöihin	51
3.5 Pieniyhtiön kokorajat	52
3.6 Omistajajohtaja-yhtiö, tilintekovelvollisuus ja agenttiteoria	55
3.7 Tutkimuksen alueellinen rajaus	60

4.	TILINTARKASTUKSEN HAVAINTOAINEISTON KERUU	63
4.1	Kokeellinen tutkimus	63
4.1.1	Laboratoriokoetilanteen luominen	63
4.1.2	Tilintarkastusraportointi laboratoriokokeessa havaitun mukaisesti	66
4.1.3	Tilintarkastushavainnon määrittely laboratoriokokeessa ja havaintojen luokittelu	68
4.1.4	Johtopäätöksiä laboratoriokokeesta	71
4.2	Teemahaastattelu	75
4.3	Osallistuva havainnointi	78
5.	TILINTARKASTUKSEN ULOTTUVUUDET	81
5.1	Tilintarkastuksen toimijaulottuvuus	81
5.1.1	Lakisääteinen tilintarkastus	81
5.1.2	Tilintarkastuksen osapuolet	82
5.1.3	Liiketoimintaverkostot	87
5.1.4	Tilintarkastusverkosto	92
5.1.5	Johtopäätökset	95
5.2	Tilintarkastuksen tarkastusalueulottuvuus	96
5.2.1	Lakisääteinen tilintarkastus	96
5.2.2	Tarkastusalueet käytännössä	98
5.2.3	Johtopäätökset	102
5.3	Tilintarkastuksen tarkastuskohdeulottuvuus	103
5.3.1	Lakisääteinen tilintarkastus	103
5.3.2	Yritys sidosryhmäajattelussa	104
5.3.3	Johtopäätökset	107
5.4	Tilintarkastuksen yleisen edun ulottuvuus	108
5.4.1	Lakisääteinen tilintarkastus	108
5.4.2	Yleisen edun huomioon ottaminen tilintarkastuksessa	109
5.4.3	Johtopäätökset	118
5.5	Tilintarkastuksen valvontaulottuvuus	119
5.5.1	Lakisääteinen tilintarkastus	119
5.5.2	Pienyhtiön ulkoinen valvonta	120
5.5.3	Sisäinen valvonta tilintarkastuksessa	121
5.5.4	Tilintarkastajan suorittama tilitoimistovalvonta	124
5.5.5	Tilitoimiston suorittama sisäinen valvonta	125
5.5.6	Johtopäätökset	128

5.6	Tilintarkastuksen informaatioulottuvuus	129
5.6.1	Lakisääteinen tilintarkastus	129
5.6.2	Tilintarkastusinformaation sisältö.....	130
5.6.3	Tilinpäätöksen luotettavuus	135
5.6.4	Tilintarkastusinformaation luotettavuus	143
5.6.5	Johtopäätökset.....	147
5.7	Tilintarkastuksen neuvontaulottuvuus	149
5.7.1	Lakisääteinen tilintarkastus	149
5.7.2	Neuvonnan osa-alueet.....	149
5.7.3	Syyt neuvonnan lisääntymiseen.....	154
5.7.4	Neuvonannon osapuolet.....	157
5.7.5	Neuvonta tilinpäätöksen suunnittelussa.....	161
5.7.6	Informaatio, neuvonta ja vaikuttaminen tilintarkastus- verkostossa.....	167
5.7.7	Tilintarkastusverkoston organisoituminen.....	170
5.7.8	Johtopäätökset.....	172
5.8	Tilintarkastuksen riippumattomuusulottuvuus.....	173
5.8.1	Lakisääteinen tilintarkastus	173
5.8.2	Riippumattomuuden monimuotoisuus.....	174
5.8.3	Johtopäätökset.....	178
5.9	Tilintarkastuksen turvaamisulottuvuus	179
5.9.1	Lakisääteinen tilintarkastus	179
5.9.2	Omistajajohtajan ja yrityksen turvaamistoimet	179
5.9.3	Tilitoimiston turvaamistoimet.....	180
5.9.4	Tilintarkastajan turvaamistoimet	182
5.9.5	Johtopäätökset.....	186
5.10	Osakkeenomistajien yhdenvertaisuuden ulottuvuus	187
5.10.1	Lakisääteinen tilintarkastus	187
5.10.2	Johtopäätökset.....	190
5.11	Tilintarkastuksen aikaulottuvuus	190
5.11.1	Lakisääteinen tilintarkastus	190
5.11.2	Tilintarkastusjakso	191
5.11.3	Tilintarkastustehtävän jako ajallisesti	193
5.11.4	Johtopäätökset.....	194
5.12	Taloudellisen hyödyn ulottuvuus	195
5.12.1	Lakisääteinen taloudellinen hyöty tilintarkastusverkostolle.....	195

5.12.2	Taloudellinen hyöty yhteiskunnalle	195
5.12.3	Yrityksen taloudellinen hyöty.....	196
5.12.4	Tilintarkastuspalvelujen minimointi	200
5.12.5	Omistajajohtajan taloudellinen hyöty	202
5.12.6	Tilintarkastajan taloudellinen hyöty	206
5.12.7	Tilitoimiston taloudellinen hyöty.....	209
5.12.8	Johtopäätökset.....	209
5.13	Ulottuvuusvertailu normiperustaisen ja käytännön tilintarkastuksen välillä	210
6.	TILINTARKASTUSVERKOSTO-MALLIN MUODOSTUMINEN.....	215
6.1	Tilintarkastuksen osapuolten odotukset ja tavoitteet omistaja-johtaja-yhtiössä	215
6.2	Tilintarkastusverkoston ominaispiirteet	220
6.3	Tilintarkastusverkosto-mallin sijoittuminen tutkimuksen kenttään	225
6.3.1	Tilintarkastusverkosto-mallin suhde sidosryhmäteoriaan.....	226
6.3.2	Tilintarkastusverkosto-mallin suhde verkostoteorioihin.....	228
7.	LOPPUPÄÄTELMÄT	233
7.1	Tutkimuksen kontribuutiot.....	233
7.2	Tutkimuksen arviointia	236
7.3	Jatkotutkimusmahdollisuuksia	239
	SUMMARY	243
	LÄHDELUETTELO	245
	LIITTEET	261
	Liite 1 Laboratoriokokeen järjestäminen	261
	Liite 2 Haastattelulomake	265
	Liite 3 A Tilintarkastusneuvottelu, osallistuvan havainnoinnin tutkimus.....	267
	Liite 3 B Tilintarkastusneuvottelu, osallistuvan havainnoinnin tutkimus.....	272

KUVIOT

Kuvio 1	Tutkimuksen kulku: Aineiston keruu, analyysi- ja synteesivaihe.....	19
Kuvio 2	Tieteenfilosofiset lähestymistavat Burrellin ja Morganin (1979) mukaan...	25
Kuvio 3	Tutkimusotteet nelikentässä (Kasanen ym. 1991, 317)	27
Kuvio 4	Tilintarkastustutkimusten jako toimijalähtöisesti: tilintarkastaja, yritys, tilitoimisto (muokattu Ahjoksen tutkimussuhdekuvosta 2011, 6)	32
Kuvio 5	Tutkimuksen taustateoriat sijoitettuna tutkimusvaiheiden kuvioon pääasiallisen esiintymisen mukaan	39
Kuvio 6	Tilintarkastuksen odotuskulut eri sidosryhmien näkökulmista.....	47
Kuvio 7 a	Agenttiteoria tilintarkastuksessa, kun osakkeenomistajat ja johto on eriytetty	57
Kuvio 7 b	Agenttiteoria ei toimi pienyrityksen tilintarkastuksessa, koska tilintarkas- tettava toimeksiantosuhde puuttuu, kun omistus ja johtajuus on yhdistetty	57
Kuvio 8	Tilintarkastusraportointi ns. jäävuori-metaforan tapaan	67
Kuvio 9 a	Tilintarkastusprosessi lakisääteisenä kaksivaiheisena tehtävänä 1 – 2	74
Kuvio 9 b	Tilintarkastushavaintojen mukainen palvelupitoinen prosessi 1 – 2 – 3 – 4	74
Kuvio 10	Tilintarkastustoiminnon osapuolet pienyhtiössä	87
Kuvio 11	Tilitoimistolle ulkoistetun taloushallinnon mahdollistama sisäinen valvonta ..	126
Kuvio 12	Esimerkkejä yrityksen sidosryhmien käyttämistä tilinpäätöksen ja sen osien tiedoista	136
Kuvio 13	Taloushallinnon työnkuvan laajeneminen (Granlund & Lukka 1993, 245 – 248)	155
Kuvio 14	Tilinpäätösvaihtoehdot.....	163
Kuvio 15	Ns. vinoutunut jäävuori-metafora: tilintarkastuskertomuksen saatta- minen mahdollisimman positiiviseksi muokatun tilinpäätöksen jälkeen	164
Kuvio 16 a	Erillinen tilintarkastaja ja konsultti.....	199
Kuvio 16 b	Synergiaetu: tilintarkastaja samalla konsulttina.....	199
Kuvio 17 a	Iso yritys: Liikkeenjohdon ja osakkeenomistajien tavoitteet, kun ne ovat eri henkilöitä tai yhteisöjä	203
Kuvio 17 b	Pieni yritys: Liikkeenjohdon ja osakkeenomistajien tavoitteet, kun he ovat samoja henkilöitä.....	203
Kuvio 18	Hyödylliset tilintarkastusverkoston neuvot.....	212

TAULUKOT

Taulukko 1	Tilintarkastajien tekemät tilintarkastushavainnot (lukumäärät) luokiteltuina tarkastusalueittain ja tilintarkastajakohtaisesti	70
Taulukko 2	Laboratoriokokeen tilintarkastushavaintojen ryhmittely 8 luokkaan ja niiden alaluokittelu.....	99
Taulukko 3	Laboratoriokokeen tilintarkastajien tekemät negatiiviset tilintarkastushavainnot virheistä, puutteista ja epäselvyyksistä luokiteltuina aihealueitten mukaisesti ja tilintarkastajakohtaisesti	142
Taulukko 4	Tilintarkastuskertomuksen ja tilinpäätösmerkinnän mukautusten ja muiden lausuntojen määrät laboratoriokoetarkastuksessa	147
Taulukko 5	Tilintarkastuksen negatiiviset havainnot, selvityspyynnöt ja neuvontamäärät laboratoriokokeessa luokiteltuna havaintokohteittain.....	150
Taulukko 6	Kymmenen tilintarkastajan havainnot eriteltyinä tilintarkastusraporteittain ja aihealueittain.....	167
Taulukko 7	Tilintarkastajien tilintarkastushavaintojen ja laadittujen tilintarkastusraporttien sivujen lukumäärät laboratoriokokeessa.....	185
Taulukko 8	Tilintarkastusulottuvuudet lakisäätöiden ja käytännön tilintarkastuksen vertailussa	211
Taulukko 9	Tilintarkastusverkoston tarpeet Maslowin tarvehierarkian mukaisesti ...	216
Taulukko 10	Tilintarkastuksen keskeiset odotukset ja tavoitteet.....	218
Taulukko 11	Verkostoteorioita ja –näkökulmia mm. Vesalaisen (2002), Valkokarin (2009), Rannan (2011) sekä Möllerin, Rajalan ja Svahnin (2004) laatimien luetteloiden pohjalta	230

KÄYTETYT LYHENTEET

AAA	American Accounting Association
AVL	Arvonlisäverolaki
ETA	Euroopan talousalue
EU	Euroopan Unioni
EVL	Laki elinkeinotulon verottamisesta
EY	Euroopan yhteisö
FASB	Financial Accounting Standards Board (USA)
FEE	Fédération des Expert Comptables Européens
HE	Hallituksen esitys eduskunnalle
HTM	Kauppakamarin hyväksymä tilintarkastaja
HTM-yhteisö	Kauppakamarin hyväksymä tilintarkastusyhteisö
IAS	International Accounting Standards
IASC	International Accounting Standards Committee
IESBA	International Ethics Standards Board for Accountants
IFAC	International Federation of Accountants
IFRS	International Financial Reporting Standards
ISA	International Standards on Auditing
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KHT	Keskuskauppakamarin hyväksymä tilintarkastaja
KHT-yhdistys	KHT-yhdistys – Föreningen CGR r.y.
KHT-yhteisö	Keskuskauppakamarin hyväksymä tilintarkastusyhteisö
KILA	Kirjanpitolautakunta
KKO	Korkein oikeus
KLT-kirjanpitäjä	Kirjanpidon ja laskentatoimen tutkinnon suorittanut kirjanpitäjä
KPA	Kirjanpitoasetus
KPL	Kirjanpitolaki
KTM	Kauppa- ja teollisuusministeriö
OYL	Osakeyhtiölaki
TILA	Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta
TIVA	Kauppakamarin tilintarkastusvaliokunta
TTA	Tilintarkastusasetus
TTL	Tilintarkastuslaki
VALA	Valtion tilintarkastuslautakunta

1. JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta

Tilintarkastuksen suorittamisesta säädetään Suomessa suppeasti tilintarkastuslaissa (TTL 13.4.2007/459), pääasiassa vain sen luvussa 3: Tilintarkastuksen sisältö. Siinä on yhdeksän pykälää. Pienyhtiöiden tilintarkastusmenettelyyn ei lakitekstissä erikseen puututa. Näin ollen tilintarkastusmenettelyä koskeva sääntely jää suuressa määrin muiden normien ja ohjeistuksen kuten kansainvälisten tilintarkastusstandardien (ISA-standardit, International Standards on Auditing) varaan (TTL 13 §). Ne pyrkivät toisaalta luomaan eettisiä sääntöjä ja kehittämään hyvän tilintarkastustavan mukaista tarkastustoimintaa sekä toisaalta antamaan vastauksia käytännön tilintarkastuskysymyksiin. Standardeja julkaisee Kansainvälinen tilintarkastajaliitto IFAC (International Federation of Accountants). KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry on julkaissut nämä 44 standardia sekä eettiset säännöt vuonna 2010 suomenkielisenä, 1142-sivuisena kirjana.

Lainsäädännön ja standardien lisäksi hyvää tilintarkastustapaa on alalla vallitseva käytäntö ja ne menettelytavat, joiden sisällön määrittelevät paljolti ammatissa toimivat tilintarkastajat ja heidän ammatilliset yhteenliittymänsä (IFAC: Kansainväliset tilintarkastusalan standardit 2010, VII). Ne tarjoavat tilintarkastajille, tarkastuskohteille ja laadunvalvonnalle yhteisen normiperustan ja kriteeristön. Normiston noudattaminen on pakollista yrityskoosta riippumatta ja uusia standardeja otetaan käyttöön sitä mukaa kuin ne on hyväksytty EU:ssa. Vaikka standardeja ei ole vielä hyväksytty, niitä oli kuitenkin tilintarkastajien sovellettava osin jo 1.1.2007 tai sen jälkeen alkavilla tilikausilla, ja niitä arvioidaan osana hyvää tilintarkastustapaa (IFAC: Kansainväliset ... 2010, VII – IX).

Tilintarkastuksen lainsäädännön harmonisointityötä tehdään sekä maailmanlaajuisesti että kansallisella tasolla. Kansainväliset tunnetuimmat standardien tekijät ovat IASC (International Accounting Standard Committee), jonka jäsen KHT-yhdistys on sekä FASB (Financial Accounting Standard Board). Suomen nykyisen tilintarkastuslainsäädännön uudistuksen tavoitteeksi asetettiin tilintarkastuksen yhdenmukaisuuden lisääminen ja tarkastuskohteen sidosryhmien luottamuksen varmistaminen (HE 194/2006, 17). Muiden standardien ja suositusten noudattamista arvioidaan edelleenkin osana hyvää tilintarkastustapaa (HE 194/2006, 22), koska muodollisesti näissä on kyse vain suosituksista.

Tilintarkastussuosituksia on Suomessa julkaissut 1970-luvulta lähtien KHT-yhdistys, ja ne ovat olleet laajasti käytössä niin KHT-, HTM- kuin maallikkoti-

lintarkastajien keskuudessa. Näitä pyritään vähitellen harmonisoimaan kansainvälisten tilintarkastusstandardien kanssa. Pienyhtiöitä koskee vielä kansallinen KHT-yhdistyksen soveltamisohje nro 1005 Pienen tarkastuskohteen (pienyhtiön) tilintarkastuksen erityispiirteitä (KHT-yhdistys: Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2009, 579 – 590). Tämä ohje ei aseta lisävaatimuksia pienyhtiön tilintarkastukselle, mutta ei myöskään mahdollista tilintarkastuksen suorittamista tilintarkastussuosituksista poiketen. Ohjeen mukaan kaikissa pienyhtiöiden tilintarkastuksissa tulee noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. Kuitenkin ISA-standardit sallivat pienyhtiön tilintarkastuksessa lievennyksiä, joista esimerkkinä mainittakoon: ”Pienissä yhteisöissä tilintarkastaja voi kommunikoida hallintoelinten kanssa vähemmän määrällisesti kuin suurissa yhteisöissä.” (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 401.) Lisäksi ISA-standardissa 200 esitetään erityisesti pienissä yhtiöissä huomioon otettavia seikkoja riippumattoman tilintarkastajan yleisten tavoitteiden näkökulmasta (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 267).

Pienyhtiöiden tilintarkastuksen säännöstö on ollut viime vuodet monessa mielessä muutosten kourissa. Samalla, kun tilintarkastuksen peruseriaatteita on täsmennetty lähinnä suuryritysten näkökulmasta, on luotu uusia säännöksiä myös pienyrityksille. Tilintarkastuksen kansainvälisten standardien käyttöönotto, riippumattomuus, maallikkotilintarkastajista luopuminen, tilintarkastuksen laadunvarmistus, tehtävien laajentaminen, vastuurajat, uudet raportointitavat ja raportoinnin keventäminen hakevat omia ratkaisumallejaan pienyhtiöissä. IFACin pienten ja keskisuurten yritysten työryhmä on tehnyt monia aloitteita, joiden tarkoituksena on helpottaa pienten ja keskisuurten tilintarkastusammattin harjoittajien ja pk-yrityksille palveluja tarjoavien tilintarkastajien työtä. EU:n komissio julkaisi vuonna 2010 vihreän kirjan tilintarkastuksesta. Sen mukaan on selvitettävä mm. aiheetta ”Pienten yritysten tarpeiden parempi huomioon ottaminen”. (EC: 2010.) IFAC julkaisi lokakuussa 2010 uudistetun soveltamisohjeen pienten ja keskikokoisten yhtiöiden tilintarkastusta varten. Sen suomennos, laajuudeltaan noin 550 sivua, valmistunee vuoden 2012 aikana (IFAC: Guide to using international standards on auditing in the audit of small- and medium-sized entities). Kansainvälisistä tilinpäätösstandardeista ei välttämättä saada suoranaisia ohjeita, sillä tilintarkastus on suoritettava Suomessa täällä noudattavan hyvän tilintarkastustavan mukaisesti (IFAC: Kansainväliset 2010 ..., IX).

Tilintarkastusmenettelyn yhdenmukaisuuden toivotaan paranevan paitsi standardeja ja suosituksia lisäämällä ja niistä raportoimalla myös laadunvarmistustoimenpiteillä sekä julkisella valvonnalla (ks. HE 194/2006, 10 – 13). Tilintarkastusta valvovina viranomaisina toimivat valtion tilintarkastuslautakunta (VALA), keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta (TILA) ja paikallisten kauppakamarien tilintarkastusvaliokunnat (TIVA). Ne antavat ratkaisuja kiistakysymyksissä, joissa kulminoituvat usein erilaiset käsitykset siitä, millaista hyvä tilintarkastustapa on Suomessa. Vaikka selkeästi pienyhtiöihin kohdistuvia ratkaisuja on annettu niukasti, muitakin ratkaisuja voidaan soveltaa pienyhtiöihin. TILAn ja VALAn ratkaisuja annettiin vuosina 2001 – 2011 yhteensä 88.

Kun toisaalta on korostettu tilintarkastuksen hyödyllisyyttä, toisessa ääripäässä on pohdittu ylipäänsä tarkastuksen välttämättömyyttä. Niinpä tilintarkastuslain uudistamisen myötä vapautettiin pienimmät yhteisöt 31.7.2007 kokonaan tilintarkastusvelvollisuudesta. Asiasta käydyssä keskustelussa mielipiteet tilintarkastuksen tarpeellisuudesta ovat vaihdelleet riippuen lähinnä siitä, kenen näkökulmasta tilintarkastuksen tarpeellisuutta on käsitelty – yrityksen, yrityksen omistajien vai yrityksen muiden sidosryhmien kuten yhteiskunnan tai velkojien kannalta (ks. esim. KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden uudistamisen taloudelliset vaikutukset 2006, 112). On myös tehty kompromissiehdotuksia välimuodosta. Uusi vihreä kirja 2010 odottaa vastauksia kysymykseen nro 35: ”Oletteko sitä mieltä, että pk-yritysten tilinpäätöksiin voidaan soveltaa tilintarkastusta matalampaa palvelutasoa eli niin sanottua ’suppeaa tilintarkastusta’ tai ’lakisääteistä tarkistusta’ lakisääteisen tilintarkastuksen sijaan?”

Tilintarkastusmenettelyn yhdenmukaistaminen käytännön tasolla on osoittautunut vaikeaksi. Kun tarkastettavat yhteisöt ovat hyvin erilaisia, tilintarkastajien tiedot, taidot ja toimintatavat vaihtelevat sekä tilintarkastukselle asetetut tavoitteet poikkeavat toisistaan, on tilintarkastuskäytäntö muodostunut varsin kirjavaksi. Näin on ainakin pienissä yhtiöissä, joita tämä tutkimus käsittelee. Tutkimista vaikeuttaa se, että tutkijat ja käytännön tilintarkastajat ajattelevat eri tavoin siitä, millaista tilintarkastuskäytäntö on (Humphrey 2008, 170).

Yhdenmukainen tilintarkastusmenettely edellyttäisi kansainvälisten tilintarkastusstandardien ja muiden hyvän tilintarkastustavan mukaisten suositusten tuntemusta ja niiden hyväksymistä. Standardiehdotukset ovat saaneet varsin vaihtelevan vastaanoton. Osa on ollut hyvinkin kriittisiä kannanottoja, joita ovat lausuneet myös kokeneet tilintarkastajat. HTM-yhdistyksen puheenjohtaja Saari (Tilintarkastus 3/2008, 4) toteaa: ”Tärkeintä on nyt se, että kaikki osapuolet hyväksyvät standardien soveltamisen järkevällä tavalla. Juridinen sanakikkailu on jätettävä omaan arvoonsa.” Jouko Ilola viittaa ylisäätelyn vaaraan (6/2008, 42). Myös Blummé (2008, 75) toteaa ”uusien normien tuntuva joskus istuvan huonosti lainsäädäntömme perinteisiin sekä olevan ristiriidassa hyväksi koetun kansallisen käytännön kanssa, eikä uusia normeja noin vain haluta hyväksyä tai omaksua.” Vahtera (4/2007, 19) toteaa: ”Suositukset irtautuvat yhä enemmän tosielämästä.” Myös käytännön tutkimukset osoittavat, että ammattitilintarkastajat eivät tunnusta kansainvälisiä tilintarkastussuosituksia valideiksi pienyritysten tilintarkastustilanteisiin (Satopää 2007, 177). HTM-tilintarkastajien käsitykset hyvästä tilintarkastustavasta saattavat vaihdella (Satopää 2007, 47).

Normiston erilaisten tulkintojen perusteella voidaan todeta, että pieniyhtiöiden tilintarkastus on tällä hetkellä selkiintymättömässä ja odottavassa tilassa. Monien tulossa olevien kansainvälisten tilintarkastusstandardien täsmällinen sisältö ja muoto ovat arvailujen varassa. Tilintarkastusten suorittamista ei voida kuitenkaan keskeyttää. Käytännössä tilintarkastukseen liittyvät kysymykset on jatkuvasti pystyttävä ratkaisemaan, sillä Suomessa annetaan vuosittain arviolta 150.000 tilintarkastuskertomusta, useimmat niistä pieniyhtiöissä. (Pelkästään

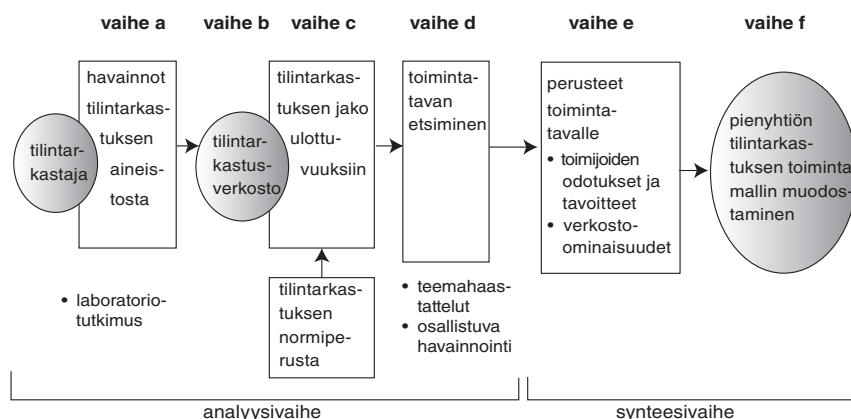
HTM-yhdistyksen jäsenet suorittavat noin 60.000 tarkastusta, www.htm.fi; Sa-topään arvio 3/2007, 45: 130.000 tarkastusta.) Erilaisille toimintatavoille ja tulkinnoille on annettava tilaa. Lain esitöissä (HE 194/2006, 13) varoitetaan liian tiukoista tulkinnoista, jos käsitykset vaihtelevat. Niissä todetaan: ”Tilintarkastaja ... voidaan erottaa ainoastaan asianmukaisin perustein; ... tilintarkastusmenetellyjä koskevat mielipide-erot eivät voisi olla asianmukaisia perusteita.”

Myös tässä tutkimuksessa joudutaan palaamaan välillä aivan tilintarkastuksen peruskysymyksen äärelle: Mitä tilintarkastus itse asiassa on? Esim. Leena Kosonen päätti väitöskirjatyönsä (2005, 249) seuraavanlaisesti sitä vastoin, että olisi aloittanut sen: ”Runsaan sadan vuoden aikana syntyneeseen tilintarkastuksen lähdeaineistoon uppoutuneena tutkija alkoi ihmetellä joitakin asioita. Mihin yleensä tarvitaan tilintarkastusta? Keiden etua tilintarkastus palvelee? Mitä oikeastaan pitäisi tarkastaa, ketä varten ja kenen? Voisiko tilintarkastus toimia vapaaehtoisena? Millainen on tilintarkastuksen brändi? Mitä merkitsee tilintarkastuksen kustannus-hyöty-suhde yritykselle? Näistä osin kyseenalaistavista ajatuksista voisi kehittää tutkimuskysymyksiä uudelle tutkimukselle.” (vrt. Kihn & Näsin 2011, 98–99, esittämiä tilintarkastuksen tutkimattomia jatkotutkimusalueita). Kososen kysymykset hämmentävät, sillä jokainen tilintarkastuksen peruskurssin käynyt opiskelija tietää kysymyksiin perusvastaukset: ”Tilintarkastuksessa suoritetaan laillisuusvalvonta yhteisön päättävän elimen yhteisön johdolle antamasta toimeksiannosta.” Kuitenkin juuri näistä Kososen irrallisista kysymyksistä kumpuaa tämän tutkimuksen sisältö, kun kysymykset kohdistetaan pienyhtiöihin. Mihin tarvitaan pienyhtiöiden tilintarkastusta, mikä on tilintarkastuksen tuote, mitä oikeastaan pitäisi tarkastaa, mitä merkitsee kustannus-hyötysuhde pienyhtiössä, keiden etua pienyhtiön tilintarkastus palvelee jne? Kihn ja Näsi (2011, 98) esittävät ensimmäisenä tilintarkastuksen jatkotutkimuskohteena tilintarkastuksen arvon. Se kertoo keskeisen tarpeen, mikä motivoi pienyhtiössäkkin tilintarkastukseen.

1.2 Tutkimuksen kulku ja tavoite

Kvalitatiivisen eli laadullisen tutkimuksen yksi perusominaisuuksista on tavoitteen ja tutkimusongelman muotoutuminen tutkimuksen edetessä (esim. Koskinen, Alasuutari & Peltonen 2005, 38). Tässä väitöskirjatyössä kävi juuri näin. Pienen yhtiön tilintarkastuksen yleinen tutkiminen terävöityi vaihe vaiheelta. Tutkimus ohjasi itse itseään. Tutkimus eteni kokemuseräisten eli empiiristen tutkimushavaintojen avulla, joita tutkija arvioi kriittisesti koettelemalla. Niitä verrattiin tilintarkastusnormistoon, aiempiin tiedeyhteisön tutkimustuloksiin, hyvän tilintarkastustavan mukaiseen tilintarkastuskäytäntöön sekä tutkijan omaan kokemuseräiseen havaintoaineistoon. Teoria, käytäntö ja ymmärrys vaihtelivat alinomaan hermeneuttisen spiraalin tavoin (ks. Salmi & Järvenpää 2/2000, 268 – 272). Poikkeuksellisesti tässä esitetään ensin tutkimuksen kulku, jotta tutkimustavoitteen kehittyminen on helpommin ymmärrettävissä.

”Teorian- tai mallinmuodostamista ei pidetä tutkimuksessa vain toivottavana vaan suorastaan korvaamattomana.” (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009, 141.) Tähän pyrittiin toiminta-analyyttisellä tutkimusotteella. Käytännön tilintarkastustyön aineiston keruu alkoi tekemällä havaintoja kokeellisen tutkimuksen, laboratoriokokeen, avulla (kuvion 1 vaihe a, ks. alakohta 4.1). Siinä analysoitiin

Kuvio 1 Tutkimuksen kulku: aineiston keruu, analyysi- ja synteesivaihe

tutkimukseen osallistuvien tilintarkastajien työpapereita ja raportteja todellisesta tilintarkastettavasta aineistosta. (Analyysi tarkoittaa koostumuksen selvittämistä, erittelyä, jäsentämistä, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990, osa 1, 37.) Laboratoriokokeessa vakioitiin tarkastettava kohde ja tilikausi. Sen lisäksi, että tarkastajat antoivat raporttinsa, moni totesi, ettei tilintarkastus ole tällaista (vaihe b). Pelkän tarkastusraportoinnin sijasta tilintarkastajat esittivät neuvottelevansa käytännössä johdon ja kirjanpitohenkilöstön kanssa ennen lopullisten raporttien antamista.

Tutkimus sai uuden käänteen, kun otettiin huomioon laboratoriokokeen antama käsitys tilintarkastuksen yhteistyöluonteesta. Sen jälkeen tilintarkastustyö jaettiin tarkastelu-ulottuvuuksiin, dimensioihin (ks. alakohta 3.2). Ulottuvuudet muodostettiin normiperusteisesti, ensisijaisesti tilintarkastus- ja yhteisölaainsäädännön mukaan (vaihe c). Uusia havaintoja kerättiin kaikilta niiltä, jotka osallistuvat tilintarkastukseen. Aineistoa kerättiin strukturoidun teemahaastattelun (ks. alakohta 4.2) ja aidoissa tilintarkastusneuvotteluissa suoritetun osallistuvan havainnoinnin avulla (ks. alakohta 4.3) (vaihe d). Kun laboratoriokoe painottui tutkimaan perinteistä mitä tarkastetaan -kysymystä ja vain tilintarkastajan näkökulmasta, tutkimus laajeni käsittämään uusia osa-alueita otettaessa mukaan myös muut tilintarkastukseen osallistuvat ja niitä hyödyntävät henkilöt ja yhteisöt. Tutkimukseen tuli yksilöllinen ja sosiaalinen näkökulma, miten tilintarkastetaan. Tämä vaihe laajensi käsitystä pieniyhtiön tilintarkastuksen perusolemuksesta, tilintarkastuksen tavoitteiden, näkökulmien ja toteuttamistapojen monimuotoisuudesta.

Ulottuvuuslähtöisesti voitiin edetä kysymykseen: miksi tilintarkastukseen osallistuneet toimijat käyttäytyivät juuri niin kuin käyttäytyivät (ks. luku 6) (vaihe e)?

Alkoi tutkimuksen synteesivaihe. (Synteesi tarkoittaa kokoavaa ja yhdistävää esitystä. Kotimaisten kielten... 1994, osa 3, 191). Käyttäytymisen motiiveiksi löytyi analyttisen induktion avulla inhimillisiä perustarpeita sekä verkosto-ominaisuuksia. Johtopäätökset koottiin yhteen ja laadittiin niihin pohjautuva pienyrityksen tilintarkastuksen toimintamalli, tilintarkastusverkosto-malli (ks. luku 7) (vaihe f).

Kuvion 1 mukaisen prosessin seurauksena syntyi tutkimuksen tavoite:

Tutkimuksen tavoitteena on tilintarkastuksen normiston ja käytännön tilanteiden analysoinnin avulla lisätä tilintarkastuskäytännön ymmärrystä ja luoda toimintamalli, joka kuvaa ja selittää, millä tavalla tilintarkastus tapahtuu toimivan johdon vallinnassa (omistajajohtaja) olevassa osakeyhtiömuotoisessa yrityksessä.

Kuten tavoitteesta ilmenee, ensisijaista oli käyttäytymisen tutkiminen. Tutkimuksen päätarkoituksena ei ollut jatkaa tilintarkastuksen sisällön tutkimista ja antaa sen perusteella yksityiskohtaisia menettelytapaohteja. Niistä on laadittu laajamittaiset ohjeistukset (IFAC: Kansainväliset ... 2010, KHT-Suositukset 2009, tilintarkastuslainsäädäntö jne.). Sitä vastoin tarkoituksena oli käyttää hyväksi sekä tilintarkastusalan normistoa että edellä esitettyä ulottuvuusanalysointia, jotta voitaisiin luoda toimintamalli pienyhtiön tilintarkastuksen kokonaisuuden muodostamiseksi.

1.3 Tilintarkastusmenettely

Tilintarkastustapahtumaa kuvataan ammattikirjallisuudessa ja ohjeistuksissa varsin monipuolisesti: Se on tarkastustoimeksianto, laillisuusvalvontaa, todentamista, varmentamista, lakisääteisten velvoitteiden täyttämistä, täsmäyttämistä, tilinpäätöksen luotettavuuden testaamista, päätöksentekoprosessi, informaatiota, vastuuhenkilöiden valvontaa, velkojien edun varmentamista, toimenpideketju, osakkaiden yhdenvertaisuuden varmentamista, neuvonantoa, taloudellisen hyödyn maksimointia, yhtiön tilan arviointia, laatutesti, tarkastusprosessi jne. Usein tarkastelu tapahtuu vain yhdestä näkökulmasta kerrallaan.

Tilintarkastuslaista ei löydy lyhyttä vastausta peruskysymykseen, miten tilintarkastus pitää toteuttaa. Vastaus jää suuressa määrin hyvän tilintarkastustavan varaan. Osakeyhtiö- ja tilintarkastuslainsäädännöstä löytyvät kuitenkin suuret linjat: tilintarkastus alkaa tilintarkastajien valinnasta, kulkee tarkastusalueiden kautta tiettyjen reunaehtojen vallitessa ja päättyy raporttien julkaisemiseen. Tästä tapahtumaketjusta käytetään seuraavanlaisia nimityksiä, joissa korostuu tarkastuksen olennaiset näkökulmat:

- a) Tilintarkastuksen toimittaminen, tilintarkastustoimi, tilintarkastustoiminta
TTL 4.1 §, HE 295/1993, 27: ”...toimitettava vuotuinen tilintarkastus sen mukaan kuin ehdotetussa laissa ja muualla laissa säädetään.” Teknisluonteisena korjauksena sana toiminta korvattiin toimella (HE 194/2006, 32).

Näiden käsitteiden näkökulma on tilintarkastuksen toimeksiantoluonne. Tilintarkastus on tehtäväkokonaisuus, ikään kuin virka, jonka yhtiö organisoii.

b) Tilintarkastuskäytäntö

Käsitteen näkökulma on laaja kuvaus toteutuneista tavoista. ”Tilintarkastuskäytännöllä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa ns. julkista käytäntöä eli sitä, miten normeja ja ohjeita sovellettiin käytäntöön.” (mm. Kosonen 2005, 22.)

c) Tilintarkastuksen suorittaminen

Tämä käsite korostaa toimenpiteiden konkreettista tekemistä. Käsite viittaa ennalta määrättyjen tehtävien täytäntöönpanoon. (mm. TTL 20.1 § ja 24.6 §; IFAC: Kansainväliset ... 2010; Euroopan komissio: vihreä kirja 1996.)

d) Tilintarkastus on tutkimista

Lyhimmillään tilintarkastuksen kuvaus on vain tutkimista (esim. IFACin määritelmä: ...informaation riippumatonta tutkimista... ISA 1). Käsite lyhydessään kertoo vain yhden, tosin sitäkin olennaisemman vaiheen tilintarkastuksen suorittamisesta.

e) Tilintarkastustapahtumasarja, -prosessi, -työ, päätöksentekoprosessi

American Accounting Association (AAA 1973, 2): ”Tilintarkastus on järjestelmällinen tapahtumasarja, prosessi ... kerätä näyttöä ... arvottaa ... selvittää tietojen tavoitteidenmukaisuutta ... viestiä.” Riistama (1999, 29) on laatinut kaaviokuvan ”tilintarkastuksen keskeinen sisältö”, joka sisältää nämä prosessivaiheet. Halonen ja Steiner (2010, 53 – 61) liittävät lukuisia ISA-standardeja tilintarkastuksen suunnittelu-, toteutus- ja päättämisvaiheisiin. Kosonen (2005) käyttää termejä prosessi ja tilintarkastustyö. Se nähdään myös suppeasti tilintarkastuksen päätöksentekoprosessina. Näiden lähes synonyymikäsitteiden näkökulma on toimintaketju, joka on organisoitu ajallisesti, tavoitehakuisesti ja kaavamaisesti.

f) Tilintarkastustekniikka

Uudet standardoidut atk-avusteiset tilintarkastustavat valmiine työkirjoihin ja otantamenetelmien luovat tilintarkastustekniikan malleja. Tämä käsite tarkastelee tilintarkastusta teknisten menetelmien näkökulmasta.

g) Tilintarkastusmenettely

HE 295/1993, 1: ”Lailla pyritään ... täsmentämään tilintarkastusmenettelyä. Tilintarkastaja olisi velvollinen noudattamaan hyvää tilintarkastustapaa.” Tämä käsite korostaa vaihtoehtoisten toimintatapojen valintamahdollisuutta. Tehtävän suorittamisessa on valittava hyvä tilintarkastustapa. Käsite kuvanee parhaiten tämän tutkimuksen näkökulmaa.

Vaikka tilintarkastustapahtumaa voidaan sanallisesti kuvailla monilla edellä mainituilla tavoilla, merkityserot lähikäsitteiden välillä lienee niin vähäiset, että kaikkia voidaan käyttää tutkimuksessa lähes synonyymeina. Tarkastelunäkökulma ratkaisee tekstissä kulloinkin käsitteen valinnan.

2. TUTKIMUSMENETELMÄT

2.1 Tutkimusmenetelmävalinnat

Tutkimuksen suorittaminen etenee ketjuna: tiedonintressin valinta (alakohta 2.1.1) – tieteenfilosofiset valinnat (alakohta 2.1.2) - metodologiset valinnat (alakohta 2.1.3) – tutkimusmenetelmän valinta (alakohta 2.1.3). Edellinen valinta usein sanelee sitä seuraavat valinnat.

2.1.1 Tiedonintressi

Tutkijan on aluksi valittava tiedonintressi eli käyttötarkoitus, jota varten tietoa tutkimuksen avulla tuotetaan. Tämä on tarkoituksenmukaisuusvalinta eikä yksiselitteinen asia (Mäkinen 1987, 31). Se ratkaisee suuressa määrin tutkimusluonteen alkaen tieteenfilosofisista lähtökohdista päätyen tutkimusmenetelmien yksityiskohtaisiin käytännön ratkaisuihin. Jürgen Habermas (1972) on luonut tiedonintressin kolmijaon, jonka Niiniluoto (1980, 72) esittää taulukon muodossa, ja jota mm. Mäkinen (1987, 36 ja siinä viitattu kirjallisuus) on täydentänyt neljännellä kohdalla:

1. tekninen tiedonintressi,
jonka tiedon funktio on ennustaminen ja päämäärä luonnon ja yhteiskunnan kontrolli
2. käytännöllinen eli hermeneuttinen tiedonintressi,
joka pyrkii ymmärtämään päämääränään tradition välitys ja tulkinta
3. emansipatorinen eli vapauttava tiedonintressi,
joka pyrkii ideologiakritiikkiin päämääränään väärästä tietoisuudesta vapautuminen
4. innovoiva tiedonintressi,
joka pyrkii luomaan uutta, päämääränään uusien näkemysten kehittäminen.

Tämän tutkimuksen tiedonintressi on pääasiassa 2. kohdan mukainen käytännöllinen eli hermeneuttinen tiedonintressi. Se pyrkii ymmärtämään pienyhtiön tilintarkastuskäytäntöä päämääränään tradition välitys ja tulkinta. Ymmärtävä tiedonintressi perustuu ensin ilmiön kartoittamiseen ja kuvailemiseen (deskriptiivisyys), ja siksi empiriaa haetaan monipuolisesti triangulaarisesti laboratoriokeeseen, haastattelujen ja osallistuvan havainnoinnin avulla. (Triangulaariseksi

tutkimukseksi kutsutaan sitä, että aineiston keräämisessä, aineiston käsittelyssä tai johtopäätösten teossa käytetään eri tutkimusmetodeja varmentamaan tehtyjä päätelmiä.) Myös Lukka ja Kasanen (1993, 371) korostavat laadullisen tutkimuksen usean lähestymistavan hedelmällisyyttä (ks. myös Salmi & Järvenpää 2/2000, 265). Kartoittamisesta ja kuvailemisesta voi kehittyä ymmärtäminen. (Hirsjärvi ym. 2009, 138 – 139 jakaa tutkimustehtävät: kartoittava, kuvaileva, selittävä ja ennustava.)

Pellinen (4/2004, 476) kritisoi, että vaikka arkipäiväistä toimintaa koskevien analyysien anti on tieteenalalle kiistaton, niiden yhteys teoriaan ja teorianmuodostukseen voi olla hyvin hento. Siksi tässä tutkimuksessa pyritään analysoinnin lisäksi ja jatkoksi valitsemaan osittain myös 4. kohdan mukainen uutta luova tiedonintressi, joka pyrkii jäsentämään käytännön menettelytapoja sekä löytämään niiden taustoja ja syy-seuraussuhteita sekä lopulta mallintamaan toimintatavan. Keräämällä analysoidut havainnot yhteen voidaan tehdä yleistyksiä (yleistyksistä laadullisessa tutkimuksessa Lukka & Kasanen 1993, 348 – 379; Alasuutari 1994, 203 – 222; Koskinen ym. 2005, 263 – 272. Lukka ja Kasanen (1993, 376) toteavat: ”Vaikka yleistettävyyys on luonnollinen ja tarpeellinen pyrkimys liiketaloustieteessä, niin pyrkimys liikaan yleisyyteen voidaan joutua ostamaan relevanssin kustannuksella. ... Yleisimmät liiketaloudellisesti käyttökelpoiset tulokset ovatkin luonteeltaan abstrakteja viitekehyksiä, ilmiön käsitteellisen haltuunoton välineitä, eivät varsinaisia lainalaisuuksia.”

Tilintarkastustutkimuksissa on harvoin rohjettu nimittää tuloksia teorioiksi, ja jos teoria-nimitystä on käytettykin, se on lainattu läheisiltä liiketaloustieteen aloilta kuten esim. agenttiteoria ja sidosryhmäteoria tai yhteiskuntatieteiden muilta sektoreilta kuten verkostoteoria ja informaatioteoria. Tässä tutkimuksessa analysoinnin tulokset esitetään johtopäätöksinä ja synteessin tulokset teoriaa alemmpitasoisena mallina. (Mallilla on monta merkitystä kielessä esikuvasta, pienoismallista ja sapluunasta ennusteita mahdollistaviin matemaattisiin malleihin asti.) Niiniluodon (1980, 206) mukaan teoreettiset mallit toimivat askeleina kohti yleisempiä ja todellisuutta tarkemmin kuvaavia teorioita. Malli voidaan määrittellä kuvitelmaksi tai abstraktiksi todellisuudesta. Sen tarkoituksena on yksinkertaistaa näkemystämme kokonaisuudesta tuomalla esiin olennaisia piirteitä (Hirsjärvi ym. 2009, 145). Mallit ovatkin enemmän kuin kuvauksia todellisuudesta. Ne ovat hyödyllisiä siksi, että niiden avulla voidaan päästä 1) kokonaisuuksien hahmottamiseen, 2) osien keskinäisten suhteiden määrittämiseen ja 3) päätelmiin myös niistä kokonaisuuden rakenneosista, joita ei ole vielä tavoitettu (Hirsjärvi ym. 2009, 146).

2.1.2 Tieteenfilosofinen lähestymistapa

Tutkija itse määrittelee tieteenfilosofiset valintansa, jotka tuovat esiin hänen perimmäiset käsityksensä havaintomaailmasta ja kuvaamisen luonteesta. Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tieteenfilosofiset lähestymistavat voidaan jakaa

objektivistisiin ja subjektivistisiin (ks. esim. Burrell ja Morgan, 1979). Ne perustuvat tiedonintressin valintaan (kuvio 2). Subjektivistinen katsomus kieltää objektiivisen totuuden. Se pitää totuuksia ja arvoja yksilöstä riippuvaisina, subjektiivisina, ja se viittaa tietämyksen rajoittuneisuuteen. Ei voi tietää kaikkea, eikä voi olla tiedosta täysin varma (ks. Alasuutari 1994). Subjektivistisen lähestymistavan mukaan ulkoinen todellisuus on ihmisen tietoisuuden tuotetta, jota voidaan tutkia ja ymmärtää vain ihmisten näkemysten kautta (Burrell & Morgan 1979). Tutkimus on subjektin näkökulma, tutkijan tulkintaa. Arvojen eliminointi tieteestä on mahdotonta (Lukka & Kasanen 1993, 374).

	Objektivismi	Subjektivismi
Ontologia	Realismi	Nominalismi
Epistemologia	Positivismi	Anti-positivismi
Ihmiskäsitys	Deterministinen	
Metodologia	Nomoteettinen	Voluntaristinen
		Ideografinen

Kuvio 2 Tieteenfilosofiset lähestymistavat Burrellin ja Morganin (1979) mukaan

Ontologialla, ”maailmankäsityksellä”, tarkoitetaan sitä, näkeekö tutkija tutkimuskohteensa tietyssä järjestyksessä olevana maailmana, joka voidaan saada selville tieteellisen tutkimuksen avulla (realismi), vai luovatko ihmiset itsenäisesti oman maailmankuvansa, tavoitteensa ja toimintatapansa omien kokemustensa pohjalta (nominalismi). Nominalismi näkyy tässä tutkimuksessa mm. empiria-osiossa eli laboratoriokokeen, haastattelujen ja osallistuvan havainnoinnin tapauksissa, kun tilintarkastajat raportoivat näkemänsä maailman, saman tilintarkastusaineiston hyvin erilaisena, tietyiltä osin jopa päinvastaisena. Laboratoriokokeessa, vaikkakin ulkoisia tekijöitä pyrittiin vakioimaan, päädyttiin täysin erilaisiin lopputuloksiin, kun toiset antoivat vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen, toiset mukautetun (alakohta 5.6.2). Subjektivismi korostui, kun raportit poikkesivat toisistaan, vaikka tilintarkastajat pyrittiin homogeenisoimaan ja valittiin vain KHT- ja HTM-tilintarkastajia. Tutkijan oma subjektivismi toteutui siten, että tutkimusaineiston lisääntyessä monet näkemykset eri tilintarkastusasioista selkiytyivät ja muotoutuivat uudelleenlaisiksi.

Epistemologia, tieto-oppi, kuvaa tiedon luonnetta ja tutkijan suhdetta tietoon. Jos tapahtumia voidaan tieteellisesti ennustaa ja selittää niitä matemaattisten mallien avulla, tutkija voi olla ulkopuolinen tarkkailija (positivismi). Jos ilmiöitä voidaan ymmärtää vain niiden kanssa olevien yksilöiden kautta, tiedon hankkimiseen vaaditaan tutkijan omaa kokemusta ja ymmärrystä (anti-positivismi). Tällöin tutkijan omat kokemukset vaikuttavat hänen tapaansa suhtautua tietoon. Tässä tutkijan oma tilintarkastuskokemus edesauttoi hiljaisen tiedon tunnistamisessa. Esimerkiksi omistajajohtajan henkilökohtaisten tavoitteiden havaitseminen vaati herkkää reagoitua, koska niiden raportointi jäi usein kirjallis-

ten lakisääteisten tarkastustoimien taakse. Subjektivistisen näkemyksen mukaan tutkija on aktiivinen ja kykenee muokkaamaan toimintaympäristöä. Siksi subjektivisuus voitaneen lukea enemmänkin uusia näkökohtia avartavaksi kuin yksipuoliseksi tulkinnaksi. Tutkijan omalla kokemuksella on myös vaaransa. Humphrey (2008, 172) kritisoi sitä, että tilintarkastustutkimuksia tehdään tilintarkastajan omien johtopäätösten perusteella. Saattoi jopa olla niin, että tutkijan omat tilintarkastusnäkemys olivat liikaakin ohjaamassa havaintojen tulkintoja ja johtopäätösten tekoa.

Ihmiskäsitys vaihtelee sen mukaan, millainen asema ihmisellä on ympäristössään. Ihminen joko ei voi vaikuttaa ympäristöönsä, jolloin olosuhteet määräävät, millainen hän on (deterministinen) tai ihmisellä on mahdollisuus luoda ympäristöönsä vapaan tahtonsa mukaan (voluntaristinen). Haastatteluissa voitiin havaita, miten eri tilintarkastajat muokkaavat tarkastusmenettelyään esim. tarkastusalueiden, työpapereiden, neuvottelujen ja raportoinnin suhteen. Laboratoriotyössä, jossa käytettiin nomoteettista lähestymistapaa lisäinformaation saamiseksi, muutti ihmiskäsitystä. Tilintarkastajat laativatkin laboratoriotyössä hyvin erilaisia työpapereita, mikä osoitti heidän voluntaristisesti luovan ympäristöönsä vapaan tahtonsa mukaisesti. Johtopäätös on, että tilintarkastajaa voidaan luonnehtia hyvinkin voluntaristiseksi. Voluntaristinen ihmiskäsitys jakautuu kahtia, toisaalta tutkimuksen ihminen näyttäytyi individualistisena omaa hyötyä tavoittelevana ihmisenä uusklassisen taloustieteen mukaisesti ja toisaalta sosiaalisena yrityksen tai jopa koko yhteiskunnan yhteiseen tavoitteeseen pyrkivänä, vastuuta kantavana verkoston toimijana. (Uusklassisen taloustieteen mukaan uskotaan, että hyöty ohjaa pitkän ajan käyttäytymistä ja ei-taloudellisia päätöksiä.) Tilintarkastustilanteessa on tutkijan usein varsin vaikea päätellä, onko käyttäytymisen johtunut yhteiskuntavastuun tunteesta vai oman edun tavoittelusta, koska ne saattavat johtaa samaan lopputulokseen. Jos yritys menestyy yhteiskunnassa, siitä voi hyötyä omistajaohjaja, tilitoimisto ja tilintarkastaja, jopa yhteiskunta. Tilintarkastusmaailmasta lienee vaikea löytää determinististä ihmiskäsitystä, niin ihmisten itsenäisesti muovaamaa ja inspiroivaa toimintaa tilintarkastusmenettely on (ihmiskäsityksestä liiketaloustieteessä, Pihlanto 1991 ja 2011).

Yhteenvetona voidaan todeta, että tilintarkastustutkimuksissa yleisesti käytössä olevasta nomoteettisesta lähestymistavasta huolimatta ontologian, epistemologian kuin ihmiskäsityksenkin kannalta tässä tutkimuksessa on valittu selkeästi subjektivistinen lähestymistapa. Tämä on useimmiten seurausta ymmärtävän tiedonintressin valinnasta (ks. esim. Mäkinen 1987, 36). Myös Humphrey (2008, 180) korostaa tilintarkastuskäytännön subjektiivisuutta ja vaihtelevuutta, ja että siihen sopii laadullinen tutkimus.

2.1.3 Toiminta-analyttinen tutkimusote ja tutkimusmenetelmät

Tieteenfilosofisia valintoja seuraa metodologian valinta. Liiketaloustieteessä tutkimusotteet on tapana jakaa Neilimon ja Näsin luokittelun mukaan käsitteanalytt-

tiseen, nomoteettiseen, päätöksentekometodologiseen ja toiminta-analyyttiseen tutkimusotteeseen. Myöhemmin Kasanen, Lukka ja Siitonen lisäsivät tähän tyypologiaan konstruktiiivisen tutkimusotteen (Neilimo & Näsi 1980, 31; Kasanen ym. 1991, 317).

	teoreettinen	empiirinen
deskriptiivinen	käsiteanalyttinen tutkimusote	nomoteettinen tutkimusote
normatiivinen	päätöksentekometodinen tutkimusote	konstruktiiivinen tutkimusote

Kuvio 3 Tutkimusotteet nelikentässä (Kasanen ym. 1991, 317)

Liiketalouden tutkimukset sisältävät usein piirteitä eri tutkimusotteista. Tavanomaista on, että lähes kaikissa tutkimuksissa lähdetään käsitteiden määrittelystä. Käsiteanalyysi on käsitteiden merkityksen ymmärtämistä ja täsmentämistä täsmälliseksi määritelmäksi. Käsiteanalyysillä voidaan tutkia käsitteen piirteitä ja ominaisuuksia. Käsiteanalyttinen tutkimusote toimii muiden tutkimusotteiden apuvälineenä, vaikka se voidaan nähdä myös itsenäisenä, yksinomaisena tutkimusotteena (ks. Puusa 2008, 36 – 42). Tutkimuksessa suoritettiin käsiteanalyttistä pohdintaa, kun määriteltiin juuri tätä tutkimusta varten esim. tilintarkastusmenettely, lakisääteinen tilintarkastus, vallinta, pienyhtiö, omistajajohtaja, hyvä tilintarkastustapa, verkosto, toimija jne. Vasta näiden käsittemääritelmien jälkeen voitiin edetä tutkimuksessa.

Tutkimukseen valittiin toiminta-analyttinen tutkimusote. Valintaperusteet esitetään seuraavassa. Edellä mainitussa nelikenttälukittelussa tämä ote sijoittuu empiirisen tutkimuksen sarakkeeseen. Lähdeaineistonsa tutkimus sai tilintarkastuksen empiriasta, niin raporteista, haastatteluista kuin yhteistyöhavainnoista, mutta myös kirjallisesta hyvän tilintarkastustavan suositusaineistosta ja ammatikirjallisuudesta. Näillä koeteltiin tutkijan omasta ymmärryksestä lähtenyttä kokemusta, jos sitä oli kyseisestä ilmiöstä. Nelikentässä toiminta-analyttinen tutkimusote sijaitsee deskriptiivisellä ja normatiivisella (ohjaavalla) rivillä painottuen ensin mainittuun tutkimuksen analysoivaan osuuteen.

Suomessa käytännönläheisyys on näyttäytynyt erityisesti liiketaloustieteen tutkimukseen sovitettujen tutkimusotteiden määrittelynä. Pellinen (4/2004, 476 – 477) mainitsee esimerkkeinä käytännönläheisistä tutkimusotteista kliinisen, toiminta-analyttisen sekä kehittämis- ja konstruktiiivisen otteen. Näiden otteiden mukaiset tieteelliset julkaisut ovat kuitenkin pysyneet laskentatoimessa harvinaisuuksina, niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa. Syyt lienevät löydettävissä tutkimushankkeiden työläydestä, aineiston saannissa ja riskisyydestä.

Tässä tutkimuksessa tulosten riskisyys liittyy epähomogeenisen aineiston pohjalta tapahtuvan yleistämisen ja argumentoinnin vaikeuteen. Kihn ja Näsi (2011, 99) toteavat, ettei toiminta-analyttinen (case-)tutkimus voi tuskin koskaan tulla kovin yleiseksi tilintarkastustyön dokumenttien luottamuksellisuuden takia.

Toiminta-analyttisestä tutkimusotteesta, muiden otteiden tapaan, esiintyy erilaisia variaatioita (ks. myös Partanen 2001), mutta niissä on havaittavissa myös yhteisiä ominaisuuksia. Esim. Lukka (1991) jaottelee toiminta-analyttiset tutkimukset edelleen induktiiviseen, viitekehyksiä ja käsiterakennelmia kehittäevään ja tulkitsevaan suuntaukseen. Mäkinen (1987, 71) esittää alla mainitut toiminta-analyttisen tutkimusotteen kuusi kohtaa (tiivistettynä). Hyvin samansuuntaisesti tunnuspiirteitä luettelee laadullisessa tutkimuksessa Koskinen ym. (2005, 31 – 32).

1. Yrityksen taloustiede on perusluonteeltaan ihmistiede – yritystä tarkastellaan sisältäpäin.
2. Todellisuus muodostuu ihmisten tekojen perusteella dialektisten prosessien kautta.
3. Sosiaalinen todellisuus on ”kielipeliä”, jossa ilmiöillä on merkityssisältönsä.
4. Todellisuuden ymmärtämiseksi on välttämätöntä tuntea arkipäivän todellisuus.
5. Ihminen nähdään tulkintoja ja tekoja toteuttavana yksilönä.
6. Vaaditaan teoreettisesti kehitelty ja perusteltu yhteensopivuus todellisuuden ja näkemyksen välillä.

Nämä kuusi kohtaa korostavat toiminta-analyttisen tutkimusotteen ydintä, yrityksen sisältä lähtevän toiminnan syvällistä ymmärtämistä ja kielipeliä. Tutkimusote soveltuu valinnaksi silloin, kun tutkitaan monisäikeisiä ihmiskäyttäytymiseen liittyviä toimintoja. Talousteoriassa ei paljon kiinnitetä huomiota ihmiseen (ks. Valkokari 2009, 52). Poikkeuksena voidaan mainita Tenhusen (2002) väitöstutkimus, kun hän tutkii tilitoimistoyrittäjää ihmisenä. Tilintarkastusprosessi on käytännössä hyvin monipuolinen tapahtuma, joka syntyy ihmisten tekojen myötä. Mäkinen (1987) käyttää laskentatoimen toiminnoista nimitystä ”hässäkkä”, ”mess”. Liiketoimintaverkostoissa (yritysverkostoissa) on havaittu olevan samanlaista monisäikeisyyttä. Esim. Valkokarin (2009, 3) lähestymistapa liiketoimintaverkostoihin on niiden kompleksinen systeemi. Tämä tutkimus tavoittelee kokonaisvaltaista tiedon hankintaa tilintarkastusprosessista, tilintarkastusyhteistyöstä ja sen taustoista, ei vain joistakin yksittäisistä asioista.

Toiminta-analyttisen tutkimusotteen piirteitä ovat myös käsitys ”omatekoisiin” tavoitteisiin pyrkivästä, voluntaristisesta ihmisestä ja sen taustalla tutkimuksessa olevasta teleologisesta selittämisestä, tiedon lisäoppimisen mahdollisuudesta, hermeneuttisesta eli moniperusteisesta argumentoinnista, empirian hyväksikäytöstä, monipuolisiin joskin harvalukuisiin kohdeyksiköihin tukeutu-

misesta sekä eritasoisten käsitejärjestelmien ja organisaatioiden synnyttämisestä, joilla maailmaa pyritään jäsentämään (ks. Neilimo & Näsi 1980, 35; Mäkinen 1987, 42 – 43). Nämä piirteet esiintyvät voimallisesti koko tutkimuksen ajan. Tavoitteeseen pyrkivä ihminen näkyy tutkimuksen loppupuolella luvussa 6 kootusta tilintarkastustoimijoiden tavoitetaulukosta, mikä selittää tilintarkastukseen osallistuvien käyttäytymistä. Toiminta-analyyttiseen tutkimusotteeseen sisällytetään usein myös ongelmia ratkaiseva perspektiivi tavoitteena uusien, parempien järjestelmien luominen. Mäkinen (1987, 89) esittää tämän prosessikuviossaan implementointi-vaiheena. Kun implementointivaihe korostuu, kyseessä on konstruktiivinen tutkimusote (Kasanen ym. 3/1991, 315 – 316, Lukka & Kasanen 4/1993, 372: Konstruktiivinen yleistämisretoriikka). Salmi & Järvenpää (2/2000, 266) kutsuu case-tutkimuksen viimeistä vaihetta normatiiviseksi, konstruktiiiviseksi vaiheeksi.

Jos tilintarkastuskäyttäytymisen mallinrakentaminen ymmärretään ratkaisun etsimiseksi tavoitteelliselle toimintatavalle, voidaan lähestyä konstruktiivista tutkimusotetta. Tässä tutkimuksessa korostuu kuitenkin toiminta-analyyttinen tutkimusote, kun pääpaino on tilintarkastusprosessin analysoinnissa. Mäkinen (1987, 94) esittää johtopäätöksensä: ”Lienee oikeutettua todeta toiminta-analyyttisen tutkimuksen pystyvän kiistatta pienentämään sitä kuilua, joka vaihtoehtoisissa lähestymistavoissa jää teorian ja käytännön välille.” Tutkija toivoo, että Mäkisen toteamus onnistuisi myös tässä tutkimuksessa.

Tässä tutkimuksessa käytettyjä metodeja olivat kokeellinen tutkimus tilintarkastuksen suorittamisesta ja sen raportointi, tilintarkastukseen osallistuvien tai sitä hyödyntävien henkilöiden strukturoidut teemahaastattelut, osallistuva havainnointi tilintarkastuspalavereissa, tilintarkastusnormiston sekä VALAn, TIVAn ja TILAn ratkaisujen analysointi. Myös tutkijan omaa tilintarkastuskemusta hyödynnettiin. Liiketaloustieteessä on käytetty laadullisen tutkimuksen tulkintaa ja ymmärrystä korostavaa case-tutkimuksen käsitettä laajasti, ja se sisältää myös ns. kenttätutkimuksen (field-tutkimuksen) (ks. Scapens 1990, 259-290, Lukka & Kasanen 1993, 357; Salmi & Järvenpää 2/2000, 263-275). Kun case-tutkimuksissa on usein vain yksi tai muutama case-tapaus, tässä erilaisia kohteita kuten yrityksiä, tilintarkastustilanteita ja henkilöitä ja oli runsaasti. Scapens (1990, 265) luokittelee case-tutkimukset kuvaileviksi, havainnollistaviksi, uusia prosesseja ja tekniikoita kokeileviksi, tutkiviksi ja selittäviksi. Tämä tutkimus on pääasiassa kuvaileva ja selittävä, vaikka, kuten Scapens toteaa, että case-tutkimusluokkien erot eivät ole selviä.

2.2. Tutkimuksen aseointi tilintarkastustutkimuksen kenttään

2.2.1 Tilintarkastustutkimus

Tilintarkastuksella on yhteyksiä useisiin tieteenaloihin vastatessaan kysymyksiin, kuka tilintarkastaa, miksi, miten, keitä, keitä varten, miten raportoidaan jne. (Tilintarkastustutkimuksen alueen rajoista, Näsi 2009, 26.) Riippuen tarkastelunäkökulmasta yhteydet voivat liittyä oikeusoppiin, liiketalous-, tilasto- ja myös käyttäytymistieteisiin. Koskela (1990, 5) toteaa: ”Tilintarkastuksella on nähty olevan vaikutusta henkilökunnan käyttäytymiseen, ei vain johdon, vaan myös muiden henkilöstötasojen”.

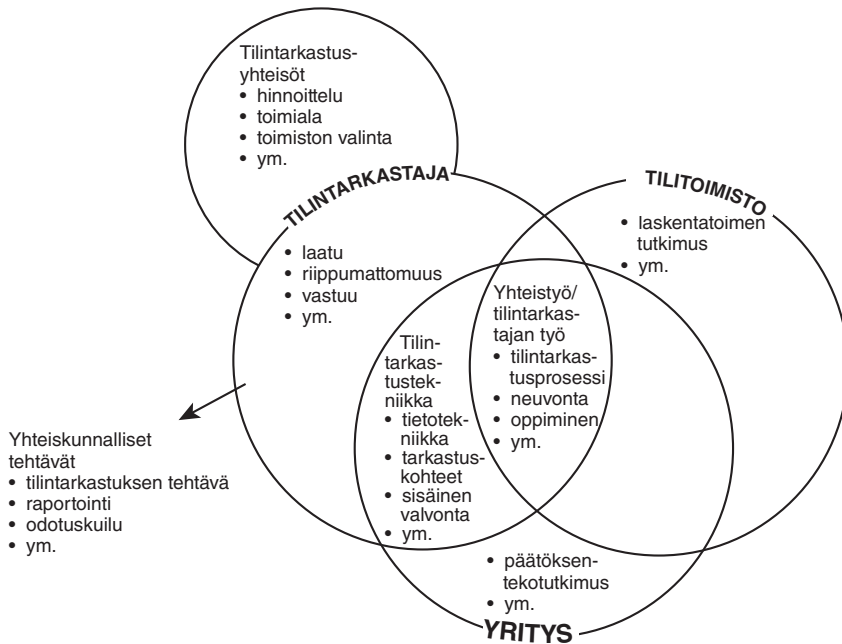
Tieteellisesti tilintarkastusta on Suomessa tutkittu vähän, vasta parisenkymmentä vuotta (Laitinen & Järvinen 2007, 40; Näsi 2009, 34; Kosonen 2005, 17). Syitä on monia. ”Tilintarkastus on ensinnäkin sellainen käytännön kokemuksen myötä syntyvä ja ylläpidettävä taitolaji, että taitojen oppiminen ja ylläpitäminen ei onnistu sivutoimisena. ... Vain harvalla tutkijalla on KHT- tai HTM-kirjaimet. ... Kaksoisuran (eli tutkijan ja ammattitilintarkastajan) ylläpitäminen tulee käytännössä mahdottomaksi.” (Näsi 2009, 34, samoin teoreettisesta taustasta ja omakohtaisesta tilintarkastuskokemuksesta Jägerhorn, 1965.) Toiseksi väitöskirjan teko ilman empiiristä aineistoa vaatii kekseliäisyyttä, koska tilintarkastajan toiminta ja laaditut asiakirjat tilintarkastuskertomusta lukuun ottamatta ovat luottamuksellisia (Näsi 2005, 35; Eklöv 1998, 16).

Toisinaan arvioidaan, että tilintarkastustoiminnan tutkimusta haittaa ”aneemisuus”. Oman leimansa tutkimukseen tuo se, että tilintarkastus ei ole eksaktia luonnontiedettä. Ominaispiirteisiin kuuluu tietty ”luovuus” (Koskinen 1999, V). Uusia tilintarkastustutkimusavauksia on ollut vain vähän. Sama pätee ammattilehtiartikkeleihin, joista Kosonen toteaa: ”Omia, todella pohdiskelevia ajatuksia sai hakemalla hakea.” ”Yleensäkin kirjoituksissa huomio kiinnittyi teknisiin, ulkoisiin ilmiöihin – ihmisestä itsestään ei juurikaan puhuttu.” (Kosonen 2005, 241 ja 242.) Lukan ja Kasasen (1993, 373) mukaan teorian ja käytännön vuorovaikutuksen kannalta tutkimustulokset näyttävät jäävän liian kauaksi käytännön ongelmista. Ulkomaisissa tutkimuksissa ja osin kotimaisissakin on usein käytetty kvantitatiivista tutkimustapaa, jolla on omat kiistattomat etunsa. Kvalitatiivinen ja kvantitatiivinen tutkimus palvelevat toinen toisiaan, joskus rinnakkainkin, ja rajanveto niiden välillä on vaikeaa. Salmen ja Järvenpään (2/2000, 263-275) mukaan nämä tutkimusajattelut voivat olla sulassa sovussa. Usein kvalitatiivinen tutkimus luo perustaa kvantitatiivisille tutkimuksille. Kuitenkin Humphreyn

(2008) mukaan kvantitatiivisen ilmiön määrällisen kuvailemisen, selittämisen ja testaamisenkin jälkeen jää lukija usein kysymään: Entä sitten? Mihin tilintarkastusteorian kokonaisuuteen tulos liittyy? Tilintarkastustutkimusta on hidastanut käsitys tieteellisen tiukasta tutkimuksesta ja vasta viime aikoina tutkimus on suuntautunut kohti laadullista tutkimusta, mikä on lisännyt myös sen arvostusta (Humphrey 2008, 170). Kihn ja Näsi (2011) ovat analysoineet 15 suomalaista tilintarkastuksen väitöskirjaa aihepiirin ja tutkimusotteen mukaan. Tässä tutkimuksessa on pyritty ottamaan edellä mainitut näkökohdat huomioon hyödyntämällä tutkijan tilintarkastajan ammatti, vaikeasti saatavissa oleva empiirinen aineisto ja laadullinen tutkimusmenetelmä.

Tilintarkastustutkimukset on usein jaettu kolmeen ryhmään: tilintarkastaja – tilintarkastusinstituutio – tilintarkastuksen suorittaminen (ks. esim. Gwilliam 1987, 46, Koskela 1990, 9; Niemi 2000; Niemi 7/2001, 45; Kosonen 2005, 17; Kihn & Näsi 2011, 61 – 87). Laitinen ja Järvinen (3/2007, 38) kartoittavat suomalaiset tilintarkastusalan opinnäytetyöaihepiirit (pro gradu) vuosina 1999 – 2006 verraten niitä Euroopan talousalueen lukumääriin. Kolmekymmentä aihealuetta ryhmitellään kolmeksi aihepiiriksi: tilintarkastuksen yhteiskunnallinen tehtävä (Suomessa 44,4 % tehdyistä tutkimuksista, ETAssa 36,1 %), tilintarkastajan työ / tilintarkastustekniikka (54,1 %, 44,7 %) ja makrotaloustieteellinen tutkimus / toimiala ja tilintarkastustoimistot (1,4 % ja 16,4 %). Kartoitus osoittaa tilintarkastustutkimusten laajan aihealueen. Kolme tutkimusaihealuetta ovat lähes yhdenmukaiset esim. Gwilliamin ryhmien kanssa. Tutkimusluokittelu on suuntaa-antava, koska monessa tutkimuksessa yhdistyy useampia tilintarkastusta koskevia seikkoja (samoin Niemi 7/2001, 45; Kihn & Näsi 2011, 83 ja 98).

Tämä tutkimus tarkastelee yhtäaikaan 1) tilintarkastusprosessia, 2) yhteistyötä ja 3) pienyhtiötä. Aihealueen vähäistä kiinnostusta tai työläyttä tutkimuskohteenä osoittaa se, että esim. em. tutkimuksessa esiintyy näistä kolmesta alueesta vain tilintarkastusprosessi ja sekin Suomessa vain 4,7 %:n suuruisena (ETA 2,7 %) (Laitinen & Järvinen 3/2007, 38). Yhteistyön tutkimusta nimikkeenä ei esiinny ollenkaan, vaikka tilintarkastuksen yhteistyötä tapahtuu yrityksen, tilintarkastajan ja tilitoimiston kesken (ks. alakohta 5.1). Kun lisätään tämä lähestymistapa aiempaan tilintarkastustutkimukseen, voidaan tutkimusalueet esittää kuvion 4 tapaan. Sen lähtökohtana on Ahjoksen (2011, 6) laatima kuvio tutkimuksen suhteista eri osa-alueisiin. Ahjoksen mukaan tilintarkastajaan liittyy tilintarkastustutkimus, tarkastettavaan yritykseen päätöksentekotutkimus, tilintarkastajan ja yrityksen välillä on tilintarkastuksen hyödyn tutkimus, yrityksen ja ulkoisten sidosryhmien välillä laskentatoimen tutkimus sekä tilintarkastajan ja ulkoisten sidosryhmien välillä tilintarkastuksen laadun tutkimus.

Kuvio 4 Tilintarkastustutkimusten jako toimijalähtöisesti: tilintarkastaja, yritys, tilitoimisto (muokattu Ahjoksen tutkimussuhdekuvioista 2011,6)

Kuten kuvio 4 näkyy, kullakin toimijalla eli yrityksellä, tilitoimistolla ja tilintarkastajalla on omaa toimintaansa ja siihen liittyvää tutkimusta, kuten tilitoimistolla laskentatoimen, yrityksellä päätöksentekoon liittyvää ja tilintarkastuksessa laadun tutkimusta. Tilintarkastus sisältyy laskentatoimen tutkimukseen, sen suppea-alaisena erityisaihepiirinä (ks. esim. Näsi & Näsi 1985, 25). Toisaalta tilintarkastuksen ja laskentatoimen tutkimus ovat täysin irrallaan. Kun yrityksen laskentatoimen teoria tuottaa kirjanpito- ja tilinpäätösinformaatiota, tilintarkastuksen tehtäväksi jää vain sen oikeellisuuden todentaminen. Kumpikaan ei teoriassa liity toisiinsa. Siksi Mautz ja Sharaf (1982, 14) toteavat: ”Tilintarkastuksen ja laskentatoimen suhde on läheinen. Kuitenkin niiden luonne on hyvin erilainen. Ne ovat liikekumppaneita, ei isä ja poika.” Liikekumppanuus kuvaa tässäkin tutkimuksessa näiden suhdetta toisiinsa.

Kuten kuvio 4 näkyy, tilintarkastajan riippumattomuudesta huolimatta myös yhteistyötä tapahtuu kuvion keskellä toimijoiden kesken. Tämä yhteistyön tutkimus on liiketoimintaverkostojen ja muiden organisaatioiden tutkimusta. Tilintarkastukseen liittyvää kolmenkeskistä pienyhtiöiden verkostotutkimusta on kovin niukalti, ja sekin rajoittuu yleensä kahdenväliseen ja yhdensuuntaiseen neuvontapalvelun tutkimiseen tilintarkastajalta yritykselle, missä on keskeisenä yrityksen hyötynäkökulma. Kaikkia näitä koskee yhteistyössä tehtävä tilintarkas-

tustyö. Tilintarkastajan ja yrityksen välillä on tilintarkastustekniikkaan liittyvä tutkimus. Kahdenvälisistä tutkimuksesta voidaan mainita lisensiaatintutkimukset: Ahjos (2011): Tilintarkastuksen hyöty pk-yrityksen päätöksentekijän näkökulmasta sekä ruotsalaiset tutkimukset, Eklöv (1998): Kvalitet i revision immansens eller transcendens? En studie utifrån två synpunkter på kvalitet ja Svanström (2004): Revisorn som rådgivare. En studie av mindre och medelstora företags relation till revisorn.

Liiketoimintaverkostojen ja verkostoteorioiden tutkimusta hyödynnetään tässä siten, että tilintarkastuksen yhteistyökäytäntöjä voidaan verrata yleensä liiketoimintaverkostojen toimintatapoihin. Valkokari (2009, liite 1) on kerännyt ja analysoinut 31 verkostotutkimuksen ja yritysten välisten suhteiden väitöskirjaa vuosilta 2001 – 2008. Niistä taloushallintoon liittyy vain kaksi tutkimusta, molemmat suomalaisia. Tenhusen väitöskirjatutkimus (2006): Johdon laskentatoimi kärkiyritysverkostoissa yhdistää laskentatoimen ja verkostotutkimuksen, mutta nimensä mukaisesti se ei tarkastele esim. tilintarkastusta, vaan keskittyy sisäiseen laskentatoimeen. Myös Kulmalan (2003) väitöskirja käsittelee vain kustannuslaskentaa yhden päähankkijan ja pk-yrityksen toimittajan muodostaman verkoston tapauksessa: Cost management in firm networks. Liiketoimintaverkostoja ovat tutkineet Suomessa mm. Valkokari (2009): Yhteisten tavoitteiden ja jaetun näkemyksen muodostuminen kolmessa erityyppisessä verkostossa (väitöskirja) ja Ranta (2011): Innovaatioympäristö monenkeskisenä verkostona. Alueellisen innovaatioympäristön verkostointensiteetti ja organisoitumisen muodot (väitöskirja). Kattavaa kirjallisuutta edustavat Möller, Rajala ja Svahn (2004): Tulevaisuutena liiketoimintaverkostot. Johtaminen ja arvонуonti sekä Verkostot liiketoiminnan kehittämisessä (2009), toim. Valkokari, Hyötyläinen, Kulmala, Malinen, Möller ja Vesalainen. Vaikka liiketoimintojen verkostotutkimuksesta saadaan vertailuaineistoa, laskentatoimen alueelta sitä on vähän.

Pieniyhtiöiden tilintarkastusta ovat edellä mainittujen lisäksi tutkineet Koskela (1990): Tilintarkastus pienissä ja keskisuurissa yrityksissä (väitöskirjatutkimus), Satopää (2003): Suomalainen hyvä tilintarkastustapa pienyritysten tarkastuksissa – odotukset, säätely, käytäntö (lisensiaatintutkimus) ja edellä mainittu Ahjos (2011): Tilintarkastuksen hyöty pk-yrityksen päätöksentekijän näkökulmasta (lisensiaatintutkimus). Lähestymistapa ei näissäkään tutkimuksissa ole yrityksen, tilintarkastajan ja tilitoimiston yhteistyönäkökulma. Pieneltä osin voidaan hyödyntää näitä tutkimuksia, koska niissä käsitellään jonkin verran tilintarkastajan yksisuuntaista neuvonantoa yritykselle.

Seuraavassa esitetään kuvion 4 mukaisesti tähän tutkimukseen osittain liittyviä Suomessa valmistuneita väitöskirja- ja lisensiaatintutkimuksia, joskin lähestymistavat ovat muita kuin yhteistyölähtöisiä.

Tilintarkastajan työ

- edellä mainitut Koskelan (1990), Satopään (2003) ja Ahjoksen (2011) tutkimukset
- Virtanen (2002): Laskentatoimi ja moraali. Laskenta-ammattilaisen käsitteitä hyvästä kirjanpitoavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta ja hyvästä tilintarkastustavasta (väitöskirjatutkimus)

Tilintarkastajaan liittyvät tutkimukset

- Saarikivi (1999): Tilintarkastajan riippumattomuus (väitöskirjatutkimus)
- Viitanen (2000): Auditors' professional ethics and factors associated with disciplinary cases against auditors (väitöskirjatutkimus)
- Aspholm (2002): Rättsekonomisk analys av revisors skadeståndsansvar i Norden (väitöskirjatutkimus)
- Miettinen (2008): The effect of audit quality on the relationship between audit committee effectiveness and financial reporting quality (väitöskirjatutkimus)
- Zerni (2009): Essays on audit quality (väitöskirjatutkimus)
- Karjalainen (2011): Audit quality and private Finnish firms (väitöskirjatutkimus)

Tilintarkastusyhteisöihin liittyvät tutkimukset

- Niemi (2000): Tilintarkastuksen hinnoittelu Suomessa (lisensiaatintutkimus)
- Niemi (2003): Essays on Auditing Pricing (väitöskirjatutkimus)

Tilintarkastustekniikkaan liittyvät tutkimukset

- Toiviainen (1991): Tietotekniikan hyväksikäyttö tilintarkastuksessa (lisensiaatintutkimus)

Yhteiskunnalliseen tehtävään liittyvät tutkimukset

- Jägerhorn (1965): Informationsvärdet hos finländska aktiebolags revisionsberättelser (väitöskirjatutkimus)
- Fant (1994): Revisorns roll – en komparativ studie av revisorers, företagsledares och aktieägares attityder till extern revision i Finland och Sverige
- Kärkkäinen (1998): Tilintarkastajan uskottavuus sidosryhmien näkökulmasta (lisensiaatintutkimus)
- Vuorinen (1995): Tilintarkastus uudessa kunnalliskulttuurissa (väitöskirjatutkimus)
- Koskinen (1999): Tilinpäätöksen lainmukaisuus ja tilintarkastuskertomus (väitöskirjatutkimus)
- Ittonen (2009): Audit reports and stock markets (väitöskirjatutkimus).

Tässä luokittelussa vaikeasti sijoitettavia ovat:

- Kosonen (2005): Vaarinpidoista virtuaali aikaan, Sata vuotta suomalaista tilintarkastusta (väitöskirjatutkimus)
- Jokipii (2006): The structure and effectiveness of internal control: A contingency approach (väitöskirjatutkimus)

Tilintarkastusalan tieteellistä tutkimusta täydentävät tilintarkastuksen perusteokset, joita ovat kirjoittaneet usein pitkään tilintarkastajina ja tilintarkastusyhteisöissä toimineet henkilöt. Näin tutkimukseen on saatu myös kirjallisuuden kautta käytännön näkökulmaa. Kirjallisuudesta mainittakoon Heikkonen ja Koskinen (1985): Tilintarkastus ja valvonta yhteisöissä, Vahtera (1986): Yrityksen valvonta ja tilintarkastus, Aho ja Vänskä (1995): Tilintarkastuslaki ja hyvä tilintarkastustapa, Riistama (1999): Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö, Riistama (2000): Tilintarkastus – Perusteet, Horsmanheimo – Steiner (2002): Tilintarkastus. Asiakkaan opas, Horsmanheimo, Kisanlahti ja Steiner (2007): Tilintarkastuslaki – kommentaari, Alakare, Koskinen, Reinikainen, Sedig ja Simola (2008): Uusi tilintarkastuslaki – säännöksistä käytäntöön, Blummé (2008): Osakeyhtiön tilintarkastus, Tomperi (2009): Tilintarkastus – Normeista käytäntöön sekä Halonen – Steiner (2010): Tilintarkastusprosessi käytännössä. Ulkomaisesta kirjallisuudesta mainittakoon Konrath (1999): Auditing – concepts and applications: A risk analysis approach, Gray ja Manson (2000): The Audit Process. Principles, Practice and Cases ja Arens, Elder ja Beasley (2003): Essentials of auditing and assurance services.

Tilintarkastukseen liittyviä artikkeleita julkaistaan taloushallinnon aikakauslehdissä, joista mainittakoon esim. European Accounting Review, Journal of Accounting Review, Journal of Business Finance and Accounting, Accounting, Auditing and Accountability, Accounting and Business Research ja Family Business Review. Tilintarkastusalan tutkimuksia julkaistaan mm. International Journal of Auditing:ssa sekä käytännönläheisiä artikkeleita Auditing: A Journal of Practice & Theory:ssa. Näistä aikakauslehdistä on tähän tutkimukseen saatu lähdeaineistoa, tosin vähänlaisesti, koskien pienyritysten tilintarkastusta, tilintarkastajavalintaa, odotuskuilua, tilintarkastuksen laatua ja kansallista tilintarkastus-tutkimusta.

Suomessa alan tärkeimmäksi keskustelufoorumiksi on noussut Tilintarkastus – Revision –lehti, tilitoimistopainotteinen Taloushallintoliiton Tilisanomalehti ja Liiketaloudellinen Aikakauskirja. Varsinkin Tilisanomissa esiintyy usein pienyritysnäkökulma. Tilintarkastusalan koulutuspäivillä ja luennoilla, joihin alan ammattilaiset osallistuvat runsaasti koulutusvelvollisuutensakin takia (TTL 21 §), ja joilla käydään vilkasta keskustelua, on suuri merkitys alan kehitykselle.

Kuten edellä olevasta on pääteltävissä, tähän tutkimukseen sellaisenaan soveltuvaa lähdeaineistoa on vain vähän. Jos tilintarkastusmenettelyä koskevia tutkimuksia on tehty ja artikkeleita kirjoitettu, ne koskevat vain harvoin pienyrityksiä, ja vielä harvemmin tutkimuksilla on sosiaalinen lähestymistapa.

Lähdeaineistoa tähän tutkimukseen onkin koottu paljon eri henkilöiden, usein alan auktoriteettien kannanotoista ammattikirjallisuudessa. Perusteet tämän tutkimuksen runsaastiin artikkelilähteisiin ovat siinä, että artikkeleissa on arvioitu syvällisesti, vaikkakin usein lyhyesti, tämänhetkistä tilintarkastuksen kehitystä ja tulevaisuutta, tieto on uutta, ne koskevat vähän tutkittuja aiheita ja sisältävät nimenomaan käytännön toimijoiden näkemyksiä. Tämänäköisissä tutkimuksissa on todettava Kososen (2005, 27) tapaan, että lähdeaineisto on laajaa, eritasoista ja osin sirpalemaistakin. Ne ovat kuitenkin antaneet mahdollisuuksia tutkimushavaintojen lisäargumentoinnille. Kosonen (2005, 241 – 245) toteaa lähdeniukkuudesta samansuuntaisesti: ”Ainoastaan kolumnit (nimimerkillä) ja joskus lukijan näkökulmat toivat tervetulleita ja kaivattuja yksityisiä kannanottoja asioihin.”

Varteenotettavia mielipiteitä on Euroopan komission julkaisemassa vihreässä kirjassa (EC 1996): ”Lakisääteisen tilintarkastajan tehtävästä, asemasta ja vastuusta Euroopan Unionissa”. Euroopan komissio on julkaissut myös uuden vihreän kirjan (EC 2010): ”Tilintarkastuspolitiikka: Kriisin opetukset”. Sen yksi osa-alue käsittelee pk-yrityksiin sovellettavien sääntöjen yksinkertaistamista. Molemmat vihreät kirjat tuulettavat tilintarkastuksen perusajatuksia.

Tutkimuksessa on voitu hyödyntää runsaasti viime vuosien TILAn ja VALAn ratkaisuja. Monet niistä kertovat hyvän tilintarkastustavan käytännön raajanvedoista varsin monipuolisesti. Tutkijan kannalta vaikeutena on ollut se, että tapaukset ovat useimmiten moniongelmaisia. Kun kanneltuun käyttäytymiseen on liittynyt monia osatekijöitä, joista TILA tai VALA on antanut vain yhden lopputarkeisuuden, ei ole helposti pääteltävissä, mikä osatekijä ja millä painoarvolla lopultakin on johtanut mahdolliseen sanktioon. Pääasiassa TILAn ratkaisusta on nähtävissä kannanottoja kaikenkokoisten yritysten tilintarkastuksiin, mutta niitä on voitu käyttää soveltuvin osin myös pienyhtiöissä. Lisäksi tutkimukseen on otettu joitakin kirjanpitoon ja tilinpäätökseen liittyviä Kirjanpitolautakunnan ratkaisuja. Tutkimuksessa on käytetty hyväksi esiyymmärryksenä myös tutkijan omaa kokemusta tilintarkastustehtävissä (1647 tilintarkastusta 35 vuoden aikana), taloushallinnon opettajana (Pohjois-Satakunnan kauppaoppilaitos ja Satakunnan ammattikorkeakoulu) ja TIVAn jäsenenä. On syytä uskoa, että tutkijan pohjatiedot ja tilintarkastajatausta ovat olleet sitä esiyymmärrystä, jolla on ollut merkitystä tutkimuksen onnistumiselle (samoin esim. Kosonen 2005, 25).

2.2.2 Tilintarkastuksen teoria tilintarkastustutkimuksessa

Tilintarkastuskäytännön tutkimisen lähtökohtana voi olla paitsi lainsäädäntö, muut normit ja hyvä tilintarkastustapa, myös tilintarkastusteoria. Todettakoon, että 1960-luvulle asti voitiin toimia vakiintuneen tilintarkastuskäytännön mukaan ilman teorioita. Tieteen seuraava porras käytännön kuvaamisen jälkeen on, että tutkimustulokset pyritään esittämään arkipäiväisen kokemuksen ylittävänä teorioina (Hirsjärvi ym. 2009, 141). Teoriaa, käsitteitä ja malleja tarvitaan, kuten yleensä, ilmiöiden tai tapahtumien ymmärtämiseen, selittämiseen, ennakointiin

ja tavoitteiden asettamiseen (ks. esim. Gummesson 2000, 72 – 79; Riistama 1999, 17). Tämä tutkimus rakentuu teoriataustaan, mikä näkyy mm. viitekehysten ulottuvuuksien rakentamisessa ja sen hyväksikäytössä.

Tilintarkastuksen teorioita on rakennettu kolmesta näkökulmasta. Ensiksin tilintarkastuksen merkitystä ja tarpeellisuutta tarkastelevat yhteiskunnallisesta näkökulmasta postulaatit, joita edustavat mm. Flintin (1992) seitsemän postulaattia:

1. On oltava yrityksen sisäinen tai julkinen tilintekovelvollisuus.
2. Tilintarkastus on tarpeellista, koska tarkastuskohde on etäinen, vaikea ja monimutkainen toimeksiantajalle.
3. Riippumaton tilintarkastus ja raportointi on oltava mahdollista.
4. Tarkastuskohteen toiminnot ja asiakirjat on voitava todentaa.
5. Toiminnoille ja informaatiolle on voitava asettaa mittareita.
6. Tilinpäätös ja muut tiedot on oltava selkeitä ja luotettavia.
7. Tilintarkastuksen pitää tuottaa taloudellista tai yhteiskunnallista hyötyä.

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta tilintarkastusta selittää myös informaatiohypoteesi (Wallace 1981). Se näkee informaation tuottamisen tilintarkastuksen perustehtäväksi. Samalla kun tilintarkastuksen avulla taloudellisen informaation laatu paranee, sijoittajan riski pienenee ja tuotot osakekaupoista kasvavat. Institutionaaliteoria olettaa, että henkilö (tilintarkastaja) toimii normiperustan mukaisesti. Se voidaan ottaa tässäkin tutkimuksessa lähtökohdaksi ja viitekehysten rakennusaineeksi (alakohta 3.2).

Toiseksi on laadittu todentamisen postulaatit, jotka liittyvät tarkastustyön tekniseen suorittamiseen ja menettelytapoihin. Näitä edustavat varsinkin tilintarkastuksen teoreettisena perusteoksena pidetyn (Mautz & Sharaf: *The Philosophy of Auditing* 1982) kahdeksan postulaattia. Sen mukaan (1982, 1) ”tilintarkastusteoria on sitä, että on joukko perusoletuksia ja toisiinsa kytkeytyneitä käsitteitä. Näiden ymmärtäminen voi auttaa tilintarkastuskäytännön kehittämisessä”. Nämä Mautzin ja Sharafin (1982, 42) kahdeksan tilintarkastustyön edellytystä, postulaattia, ovat kiteytettyinä:

1. Todennettavuus: Annettu tilinpäätös- ja muu informaatio voidaan todentaa.
2. Etujen ristiriidattomuus: Yrityksen ja tilintarkastajan etu eivät välttämättä ole ristiriidassa keskenään.
3. Perusteiden saatavuus: Tarkastusaineisto ei sisällä salaisia sopimuksia.
4. Sisäisen tarkkailun toimivuus: Sisäinen tarkkailu toimii tehokkaasti.
5. Hyvän kirjanpitotavan riittävyys: Voimassa olevan hyvän kirjanpitotavan mukaiset kirjanpitoratkaisut johtavat oikeanlaiseen kirjanpitoon.
6. Oikeellisuuden pysyvyys: Aiemmin havaitut asiat ovat voimassa edelleen, ellei muuta näyttöä ole.

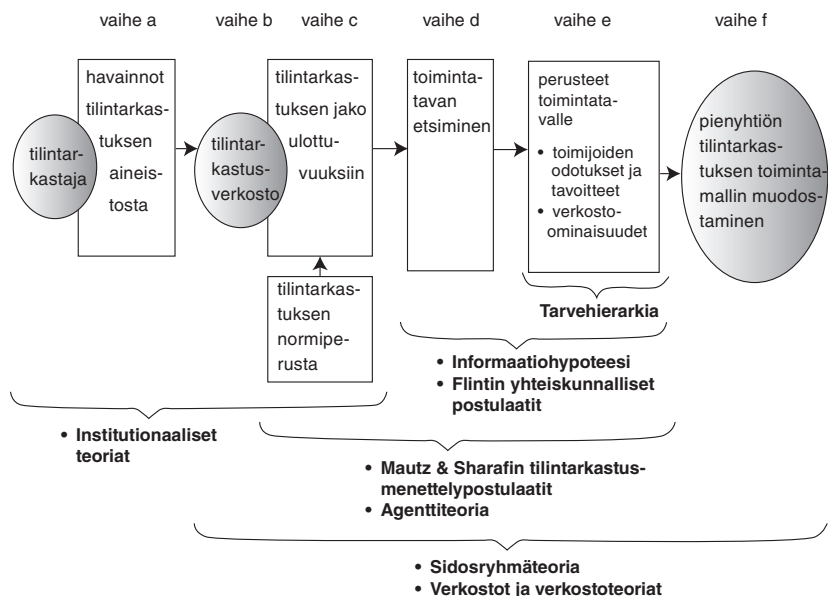
7. Tilintarkastajuuden säilyvyys: Tilintarkastaja toimii vain tilintarkastajan ominaisuudessa.
8. Riippumattomuuden säilyvyys: Tilintarkastustoiminta on riippumatonta.

Mautzin ja Sharafin postulaatit ovat saaneet myös kritiikkiä osakseen, mm. siksi, että ne on laadittu noin 40 vuotta sitten, jolloin yritysten toimintaympäristö oli erilainen. Esim. toinen postulaatti etujen ristiriidattomuudesta on muuttunut. Aiemman niin johdolla kuin tilintarkastajilla oli tavoitteena objektiivisen tilinpäätöksen laatiminen. Nyt liikkeenjohto pyrkii antamaan mahdollisimman hyvän kuvan yrityksestään, jolloin tilintarkastajan ja johdon näkökulmat saattavat poiketa toisistaan (Gray & Manson 2000, 25 – 26).

Kolmanneksi tilintarkastusta tarkastelevat organisaatioteoriat, ja näkökulma on sosiaalinen tilintarkastuskäyttäytyminen. (Lukka & Kasanen 1993, 376: ”Liiketaloustiede on ymmärtääksemme pääosin sovellettua yhteiskuntatiedettä.”) Näitä teorioita on lainattu muista yhteiskuntatieteistä, toisinaan liiketalouden muilta sektoreilta. Viimeaikaisissa tutkimuksissa on korostettu toimeksiantosuhdetta ja sen tilintarkastusvalvontaa agenttiteorian tapaan. Agenttiteoria pohjautuu tilintekovelvollisuuteen (Flint 1.) ja yksilöiden taloudelliseen hyötyyn (Flint 7.). Yritystoimintaan liittyviä sidosryhmä- ja viime aikoina varsinkin liiketoimintaverkostoteorioita on tutkittu runsaasti. Niistäkin löytyy yhteyksiä postulaatteihin kuten toimijoiden ammattitaitoon (Flint 2.) ja ryhmän taloudelliseen hyötyyn (Flint 7.). Sosiaalinen näkökulma voidaan jakaa tilintarkastuksessa yksilötasolle, jolloin käyttäytymistä tutkitaan motiiviteorioiden näkökulmasta, tässä tutkimuksessa Maslowin tarvehierarkian avulla (luku 6).

Mautz ja Sharaf (1982, 4) toteavat, että tilintarkastuksen kokonaisteoria olisi luotavissa, kun kirjallisuudessa esitetyt teoriaosat integroidaan ja yhdistetään laajaksi kokonaisuudeksi. Esim. Vuorinen (2005) esittää, että eri teorioiden yhtäaikaista käyttöä verkostotutkimuksessa olisi lisättävä. Tässä tutkimuksessa tavoiteltava sosiaalisen käyttäytymisen malli sisältää aineksia kaikista teoriaryhmistä, koska siihen liittyvät niin tilintarkastuksen yhteiskunnallinen näkökulma kuin tilintarkastuksen suorittamisen tekniikka.

Kuvioon 5 on koottu tutkimuksen taustateoriat tutkimusvaiheittain. Lähtökohtana on institutionaalinen teoria, jolle käsitteellinen viitekehys rakentuu (alakohta 3.2). Pienyhtiö-käsitettä pohditaan agenttiteorian lähtökohdista (alakohta 3.6). Ensimmäinen havaintoaineisto saadaan laboratoriokokeesta, jonka aineiston tutkimisessa käytetään hyväksi Mautzin ja Sharafin sekä Flintin postulaatteja, samoin kuin Wallacen informaatiohypoteesia (luku 5). Maslowin tarvehierarkian avulla perustellaan tilintarkastukseen osallistuvien henkilöiden käyttäytymistä (luku 6) sekä verkosto- ja sidosryhmäteorioiden avulla ryhmäkäyttäytymistä (luvusta 4 lukuun 6).

Kuvio 5 Tutkimuksen taustateoriat sijoitettuna tutkimusvaiheiden kuvioon pääasiallisen esiintymisen mukaan

Yhteenvedona voidaan todeta, että tilintarkastuksen vielä hajanainen teoriapohja sekä tilintarkastuskäyttyymisen moninaisuus hakevat taustateoriaansa kovin monista irrallisista lähteistä. Erityisesti pienyhtiön tilintarkastukseen liittyvää teoriapohjaa ei liene ollenkaan. Tämä vaikeuttaa yhdenmukaisen käytännön saavuttamista. Satopään (2007, 45) tutkimus kertoo: ”Tilintarkastuskäytäntö vaikuttaakin olevan vakiintumattomasta tilintarkastuksen teoriasta etäinen. Tilintarkastusta suoritettaessa ei teorian tietäminen näytä olevan välttämätöntä.” On turvaututtava toissijaisiin, suurten yritysten tilintarkastuksen teorioihin sekä liiketoimintaverkoston analysointiin ja -teorioihin. Siitäkin huolimatta, että postulaatit ovat irrallisia tilintarkastuksen oletuksia ja edellytyksiä, eivätkä muodosta jatkumoa, ei tilintarkastusmenettelytavoissa (Mautz & Sharaf), ei yhteiskunnallisina postulaatteina (Flint) eikä informaatioteoriana (Wallace), ne luovat kuitenkin pohjaa tilintarkastusulottuvuuksien (luku 5) tutkimiseen yksittäisissä tapauksissa.

3. TUTKIMUKSEN KÄSITTEITÄ JA RAJAUKSIA

3.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Lainsäädännön yleisenä tavoitteena on ohjata yhteiskunnan toimintaa niin, että luodaan instituutio, tässä tilintarkastusinstituutio, joka antaa toiminnalle yleisesti hyväksytyt puitteet. On katsottu, että tilintarkastuksen myötä yrityksen taloudesta ja toiminnasta annettava luotettava informaatio on toimivan elinkeinoelämän perusta. Tämä on myös kirjattu tilintarkastuslakiin: ”Tilintarkastajan on suoritettava ... yleinen etu huomioon ottaen” (TTL 20.1 §). Lakisääteisen tilintarkastuksen määritelmää ei ole Suomen tilintarkastuslaissa (Horsmanheimo ym. 2007, 26). Euroopan parlamentti ja neuvosto määrittelevät: ”Lakisääteisellä tilintarkastuksella tarkoitetaan tilinpäätösten tai konsolidoitujen tilinpäätösten tilintarkastusta, jonka suorittamista edellytetään yhteisön lainsäädännössä (2006/43/EY 2. artikla 1. kohta). Tilintarkastusmenettelytapaa ei nimenomaisesti ole määritelty EY:n tai Suomen lainsäädännössä. ”Tilinpäätösten tilintarkastuksen” käsitteen sisältöä voidaan tarkastella analysoimalla lain säädöksiä, kuten tässä, tilintarkastuksen ulottuvuuksien kautta (luku 5).

Tilintarkastuslaki on kirjoitettu lyhyeen muotoon. Se sisältää vain 57 pykälää. Tilintarkastusasetuksessa (TTA 28.3.2007/735) on kymmenen pykälää. Niitä täydentävät kuitenkin kansainväliset tilintarkastusstandardit (IFAC: Kansainväliset 2010 ...) ja hyvä tilintarkastustapa (TTL 22.1 §). Myöskään yhteisölaeissa ei tilintarkastusta ole seikkaperäisesti käsitelty. Esim. osakeyhtiölaissa (OYL 21.7.2006/624) tilintarkastusta ja erityistä tarkastusta koskeva luku sisältää vain kymmenen pykälää. Kirjanpitolaissa on vain yksi tilintarkastusta koskeva säädös koskien tilintarkastuskertomuksen julkistamista (KPL 3:12). Lyhyesti esitetyistä säädöksistä huolimatta tilintarkastajan lakisääteinen tehtäväalue on hyvin laaja. Kyläkallio, Iiro ja Kyläkallio (2008, 755 – 760) ovat luetteloineet osakeyhtiöissä 37 tilintarkastajan perusvelvollisuutta ja viisi oikeutta.

Tilintarkastuslain 1.1 § jakaa edellä mainitut tilintarkastustehtävät kahteen osaan:

- 1) kirjanpitolain (1336/1997) mukaisen kirjanpitovelvollisen yhteisön ja säätiön tilintarkastukseen, sekä
- 2) toimeen, joka muuten säädetään tilintarkastajan tehtäväksi tai jonka perusteella tilintarkastaja antaa kirjallisen lausunnon viranomaisen tai tuomioistuimen käyttöön.

Näitä lakiin perustuvia tehtäviä kutsutaan yhteisellä nimellä varmennustoi-
meksiannoiksi (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 185; Riistama 2/2007, 42). Vaik-
ka molemmat kohdat sisältyvät lakisääteisesti tilintarkastajan tehtäviin, on alettu
käyttää pelkästään 1. kohdasta ilmaisua lakisääteinen tilintarkastus (tätä termiä
käyttävät EY:n kahdeksas direktiivi 84/253/ETY, Horsmanheimo ym. 2007, 26
– 27, Blummé 2008, 36 jne.). Käsitteellisesti on siis eroa lakiin perustuvalla tilin-
tarkastustoimella ja lakisääteisellä tilintarkastuksella. Edellisen tilintarkastuslain
hallituksen esitys (HE 295/1993, 20) määritteli lakisääteisen tilintarkastuksen
selkeästi toteamalla, että tilikauden kirjanpidon ja tilinpäätöksen sekä hallin-
non tarkastusta voidaan kutsua lakisääteiseksi tilintarkastukseksi. Tätä aluetta
voidaan luonnehtia myös perinteiseksi tilintarkastukseksi. (Mainittakoon, että
em. Kyläkallion ym., 2008 luettelemasta 37:stä tilintarkastajan velvollisuudesta
voidaan viisi tehtävää sisällyttää lakisääteiseen tilintarkastukseen.)

*Lakisääteisellä tilintarkastuksella tarkoitetaan tässä tutkimuksessa tilin-
tarkastuslain 1.1 §:n 1. kohdan mukaista tilintarkastusta eli kirjanpitolaian
(1336/1997) mukaisen kirjanpitovelvollisen yhteisön ja säätiön tilintar-
kastusta.*

Koska tilintarkastus- ja yhteisölait eivät tee eroa suuren ja pienen yhtiön
tilintarkastuksen välillä, tässä tutkimuksessa käsitellään pieniyhtiön lakisääteistä
tilintarkastusta em. tilintarkastuslain 1.1 §:n 1. kohdan mukaisesti.

Edellä mainittu tilintarkastuslain 1.1 §:n 2. kohta sisältää muita lakiin ja
asetukseen perustuvia tilintarkastajan toimia kuten osakepääoman maksua, su-
lautumista ja jakautumista, apporttia ja yritysmuodon muutosta koskevia lausun-
toja. 2. kohta koskee tilintarkastuslain muutoksen myötä nyt myös viranomaisen
tai tuomioistuimen käyttöön annettavia lausuntoja kuten liikennelupavakuus-,
matkatoimisto-, bingotilityslausuntoja jne. Nämä rajataan tämän tutkimuksen
ulkopuolelle, eikä tässä käsitellä myöskään OYL 7:7:n mukaista erityistilintar-
kastusta eikä OYL 7:5:n ns. vähemmistötilintarkastajaa. TILAn ratkaisut kohdis-
tuvat pääasiassa lakisääteisen tilintarkastuksen tapauksiin. Niitä oli vuonna 2007
neljä seitsemästä ratkaisusta, vuonna 2008 seitsemän kahdeksasta, vuonna 2009
kolme yhdeksästä ja vuonna 2010 kaikki kuusi (www.tilintarkastuslautakunta.fi).

3.2 Käsitteellinen viitekehys tilintarkastusteorian ja -lainsäädännön pohjalta

Tämän tutkimuksen viitekehys perustuu institutionaaliseen teoriaan. Lasken-
tatoimeen sen toi yhteiskuntatieteistä Burns ja Scapens (2000). Instituutio on
ryhmän tai yksilön hyväksymä pysyvä ajattelu- tai toimintatapa (ks. Burns &
Scapens 2000, 5 – 6; Kosonen 2005, 32 – 35: tilintarkastusinstituutio). Institu-
tionaaliteoriassa oletetaan, että henkilö (tilintarkastaja) toimii ja sopeuttaa toi-
mintansa tietyllä tavalla ympäristön, esim. lainsäädännön, muiden normien ja
yleisesti hyväksytyjen tapojen vaatimuksiin. Käyttäytyminen riippuu histori-

asta, kulttuurista, arvoista, perinteistä, rutiinista ja eduista, jotka näkyvät myös muutosten jarruna. Kun tilintarkastaja sopeutuu institutionaalisiin paineisiin, se saavuttaa ympäristön tuen ja hyväksynnän. Sanktiot toimivat pakotteina vanhojen tapojen noudattamiseen.

Burnsin ja Scapensin viitekehukseen sisältyy instituution ja toiminnan ulottuvuudet, joiden välillä on rutiinit ja säännöt. Samalta pohjalta laaditaan tälle tutkimukselle käsitteellinen viitekehys. Instituutioon toimii tilintarkastus- ja yhteisöläinsäädäntö, muut normit, tilintarkastusteoria, kansainväliset tilintarkastusstandardit ja hyvä tilinpäätöstapa sekä toimintaulottuvuutena tilintarkastuskäytäntö. Tilintarkastusinstituution ja käytännön toiminnan väliin rakennetaan tilintarkastusulottuvuudet.

Viitekehys (Home 1993; Alasuutari 1994, 69; Hirsjärvi ym. 2009, 140) pyrkii jäsentämään jotakin tiettyä osaa todellisuudesta. Se on kehikko, johon tutkimustehtävä ja empiria istutetaan. Viitekehys voi olla kahdenlainen. Se on joko koko tutkimuksen ajan sellaisenaan kiinteä tausta, usein teorioihin perustuva teoreettinen viitekehys tai se voi olla dynaaminen kehikko, ajatushahmotelma, ohjaileva tausta, käsitteellinen viitekehys, johon luodaan jatkuvasti lisäelementtejä ja jäsennetään uutta todellisuutta. Tässä tutkimuksen viitekehikko on jälkimmäisen muotoinen, ohjaileva, uutta todellisuutta jäsentävä käsitteellinen viitekehys. Salmi ja Järvenpää (2/2000, 272) korostavat alustavan viitekehiksen merkitystä case-tutkimuksissa. Se ohjaa havaintojen systemaattista hankintaa ja edistää tutkimusongelman ratkaisemista. Tämä on välttämätöntä, koska havainnoinnissa kertyy runsaasti yksityiskohtia, joita täytyy hallita rationaalisesti.

Yksi liiketaloudessa käytetyistä tutkimustavoista on asettaa käsiteltävät asiat kolmelle tasolle (Mautz & Sharaf 1982, 240 – 248; Majala 1987, 25 – 28; Satopää 4/2003):

- 1) teoriataso
- 2) säätelytaso
- 3) käytännön taso

Myös tämän tutkimuksen tilintarkastuksen käsitteellinen viitekehys rakennetaan kolmen tason pohjalle. Normiperustan muodostavat tilintarkastusteoria sekä sen pohjalle rakentuva säätelytaso tilintarkastus- ja yhteisöläinsäädäntöineen, tilintarkastusstandardeineen ja -suosituksineen. Tilintarkastusläinsäädäntö rakentuu em. teorioiden perustalle sellaisenaan. Esimerkiksi riippumattomuus- ja esteettömyyssäännökset ovat Mautzin ja Sharafin 7:n ja 8:n sekä Flintin 3:n postulaattien mukaisia, tilintarkastuksen kohde Mautzin ja Sharafin 1:n, 3:n ja 5:n sekä Flintin 1:n ja 6:n postulaattien mukaisia ja raportointisäännökset Mautzin ja Sharafin 5:n sekä Flintin 3:n postulaattien ja Wallacen informaatiohypoteesin mukaisia.

Teoria- ja säätelytasosta siirrytään käytännön tasolle määrittelemään tutkimukseen tilintarkastusulottuvuudet. Niillä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa tilintarkastuksen suorittamisessa huomioon otettavia seikkoja, tarkastelunäkökulmia.

1. TTL 11 § määrittelee tilintarkastuksen kohteen:

Tilintarkastus käsittää yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen sekä hallinnon tarkastuksen.

2. Tilintarkastuslain kanssa (TTL 15.2 §) yhdensuuntaisesti kansainväliset tilintarkastusstandardit määrittelevät tilintarkastuksen tarkoituksen (IFAC: Kansainväliset... 2010, 243):

Tilintarkastuksen tarkoituksena on lisätä aiottujen käyttäjien luottamusta tilinpäätökseen.

... tilintarkastaja antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti.

3. OYL 1:5 määrittelee osakeyhtiön toiminnan tarkoituksen, jota tilintarkastetaan:

... on tuottaa voittoa osakkeenomistajille

ja OYL 1:7 määrittelee yhdenvertaisuuden:

... kaikki osakkeet tuottavat yhtiössä yhtäläiset oikeudet.

Edellä olevat määritelmät voidaan yhdistää tilintarkastuksen ulottuvuuksiksi seuraavasti:

Tilintarkastus käsittää

- yhteisön tai säätiön (*tarkastuskohdeulottuvuus*)
- tilikauden (*aikaulottuvuus*)
- kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen sekä hallinnon tarkastuksen (*tarkastusalueulottuvuus*).

Tilintarkastuksen tarkoituksena on

- lisätä aiottujen käyttäjien (*julkinen ulottuvuus, yhdenvertaisuusulottuvuus*)
- luottamusta (*riippumattomuusulottuvuus, turvaamisulottuvuus*) tilinpäätökseen.

Tilintarkastaja (*toimijaulottuvuus*)

- antaa lausunnon (*informaatioulottuvuus, neuvonantoulottuvuus*) siitä, onko
- tilinpäätös kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston (*valvontaulottuvuus*) mukaisesti.

Tarkoituksena on

- tuottaa voittoa (*hyötyulottuvuus*).

Ulottuvuuksien valinta on tässä tarkoituksenmukaisuuskysymys. On pyritty löytämään olennaisia, ajankohtaista keskustelua herättäneitä ja usein käytännön tilintarkastustyössä esiintyviä ulottuvuuksia. Tutkimuksen edetessä esiymmärryksen ja lisääntyneen ymmärryksen vuorotellessa hermeneuttisen spiraa-

lin tavoin ulottuvuuksien sisällöt ovat vahvistuneet, niitä on tullut lisää (esim. hyötyulottuvuus, joka on löydettävissä vain osakeyhtiölaista) ja osa on hävinnyt epäolennaisina. Valinnassa ei ole välttytty rajanvetovaikeuksilta. Otettakoon esimerkiksi valvonnan, informaation ja neuvonnan väliset rajat. Milloin pelkkä tarkastus muuttuu informaatioksi ja milloin edelleen neuvonnaksi, on vaikeasti määriteltävissä (vrt. Svanström 2004). Asian käsittely ”väärässä ulottuvuudessa” ei vaikuttane kuitenkaan kokonaistuloksiin.

Tutkimuksen käsitteellisen viitekehysten muodostavat edellä mainitut normiperustaan sidotun lakisääteisen tilintarkastuksen kaksitoista ulottuvuutta. Lainsäädäntö käsittelee kutakin ulottuvuutta, toisia seikkaperäisesti, kuten esim. riippumattomuutta, toisia vain vähän, esim. osakkaiden yhdenvertaisuutta tai turvallisuusulottuvuutta. Silloin niitä tarkastellaan suuressa määrin hyvän tilintarkastustavan mukaan, kuten esim. neuvonta- ja hyötyulottuvuutta. Vaikka ulottuvuuksia on runsaasti, ja ne menevät osittain päällekkäin, niitä ei ole haluttu yhdistää. Niitä käsitellään alakohdissa 5.1 – 5.12 yksi kerrallaan. Tavoitteena on ollut kerätä niihin mahdollisimman paljon havaintoaineistoa yksittäisistä tapauksista, kuten laadullisessa tutkimuksessa on tapana (ks. Koskinen ym. 2005).

Käsitteellinen viitekehys toimii ohjailevana taustana. Ensin täsmennetään ulottuvuuksien esiintyminen lainsäädännössä ja sitten haetaan mahdollista muuta normitaustaa tilintarkastusteorioista, tilintarkastusohjeistuksista ja ammattikirjallisuudesta. Sen jälkeen koetellaan empirialähtöisesti, miten ulottuvuudet esiintyvät käytännössä. Näin käsitteellinen viitekehys kerää normitaustalle käytännön soveltavia tapauksia. Tämän jälkeen pyritään analyttisen induktion avulla löytämään perusteita, miksi tilintarkastusta suorittava ryhmä toimii käytännössä ulottuvuuksissa juuri niin kuin toimii. Viitekehys pyrkii lopulta löytämään toimintatavoista yhteneväisen mallin.

Tämän tutkimuksen käsitteellinen viitekehys muodostuu pienyhtiöiden tilintarkastusulottuvuuksista (toimija-, tarkastusalue-, tarkastuskohde-, yleisen edun, valvonta-, informaatio-, neuvonta-, riippumattomuus-, turvaamis-, yhdenvertaisuus, aika- ja hyödyn ulottuvuudet), joita verrataan normipohjan ja käytännön välillä. Tutkimuksessa pyritään löytämään syyt käyttäytymistavoille sekä muodostamaan tästä toimintamalli.

3.3 Hyvän tilintarkastustavan tasot

Tilintarkastuslaki sekä yhteisö- ja kirjanpitolainsäädäntö antavat peruslähtökohdat sille, miten lakisääteinen tilintarkastus on suoritettava. Lainsäädännössä on kuitenkin mahdoton ottaa kantaa tilintarkastuksen moninaisiin yksityiskohtiin ja varsinkaan uusiin, ennen ratkaisemattomiin tilanteisiin. Siksi menettelytavoille jää runsaasti vaihtoehtoisia toteutusmahdollisuuksia. Tilintarkastuskäyttämistä tutkittaessa on syytä perehtyä hyvän tilintarkastustavan monimuotoisuuteen.

Menettelyjen valinnanvapautta rajoittaa TTL 22 §:n yleissäännös: ”Tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa ...”. (Vrt. hyvä maallikko-tilintarkastuskäytäntö, HE 267/2009, 1; Oikeusministeriö 2010, 141.) Ei riitä, että noudatetaan alalla vallitsevaa tapaa. On erotettava tapa ja hyvä tapa. (Vrt. Heikkosen ja Koskisen määritelmä 1985, 56: ”Tilintarkastustapa voidaan määrittellä tapanormistoksi, jota noudatetaan tilintarkastajien keskuudessa.”) Hyvään tapaan liittyy eettinen arvolatauma, hyvyys, samaan tapaan kuin mm. hyvään kirjanpito-, hyvään tilitoimisto- ja hyvään asianajotapaan (ks. KPL 1:3 ja Taloushallintoliitto 2004). Sisäisessä tarkastuksessa käytetään mainintaa ”suoritettu ammattistandardien mukaisesti” (IIA:n julkaisemat käytännön ohjeet, Ominaisuusstandardi 1330-1, Alho 1/2005).

Hyvä tilintarkastustapa saa sisältönsä TTL 20 §:n mukaisista ammattieettisistä periaatteista: ammattitaito, rehellisyys, objektiivisuus, huolellisuus ja yleisen edun huomioon ottaminen. Tämä yleissäännös muodostaa lisävelvoitteen koko tilintarkastustyölle. Se on ”lain jatke”. (Tämä taloushallintoalan opetuksessa usein käytetty ilmaisu viittaa hyvän tilintarkastustavan laintasoiseen painoarvoon.) Hyvää tilintarkastustapaa erittelevät tarkemmin IFACin eettiset säännöt, kansainväliset tilintarkastusstandardit ja vielä voimassa olevat KHT-yhdistyksen suositukset. Haastateltavien mukaan tilintarkastajilla on hyvästä tilintarkastustavasta käsityksiä, hiljaista tietoa, joka ei sisälly lainsäädäntöön eivätkä tilintarkastuksen teorialähteisiin (Virtanen 2002, 130). Suositusten mukaan tilintarkastajan tulee suorittaa tilintarkastus Suomessa noudatettavan hyvän tilintarkastustavan mukaisesti (IFAC: Kansainväliset ... 2010, XIII). (Hyvää tilintarkastustapaa on käsitelty laajasti paitsi kirjallisuudessa myös alan ammattilehdissä, Virtanen 2002; Horsmanheimo ym. 2007, 138 – 146; Alakare ym. 2008, 95 – 101; Satopää 2007 ja 3/2007; Vahtera 1986; Heikkonen & Koskinen 1985, 56 – 57 jne.)

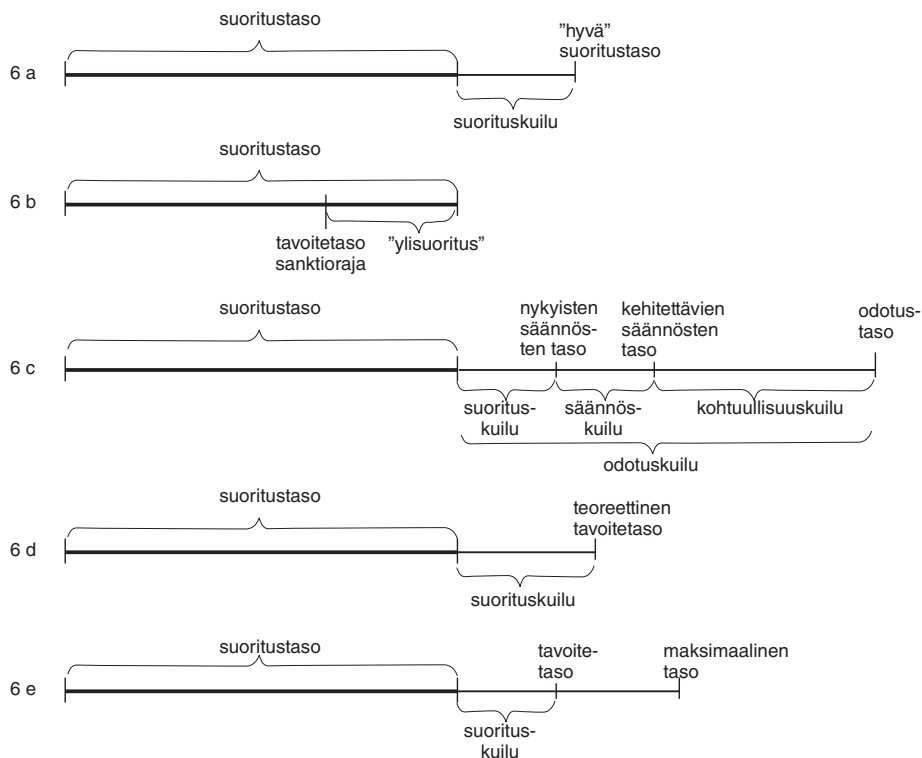
Tilintarkastustapa ja tilintarkastajatapa on erotettava toisistaan. Ensin mainittu liittyy lähinnä tilintarkastuksen tekniseen suorittamiseen eli työtapoihin ja tilintarkastuskäytäntöön, kun taas jälkimmäinen tilintarkastajahenkilöön. ”Voidaan myös ajatella, että hyvä tapa on yläkäsite, jonka alakäsitteinä ovat rinnakkaiskäsitteet hyvä tilintarkastustapa ja hyvä tilintarkastajatapa, jolloin ne pikemminkin olisivat keskenään rinnakkaisia.” (Saarikivi 2000, 61.) (Häilyvästä määritelmärajoista, ks. Horsmanheimo ym. 2007, 140 – 141; vrt. Ruotsin erilliset tilintarkastus- ja tilintarkastajalait.) Muunkinlaisia tulkintoja esiintyy, varsinkin käsitteiden päällekkäisyyttä. Tämä tutkimus keskittyy hyvään tilintarkastustapaan jättäen henkilöihin ja näiden järjestöihin liittyvät tilintarkastajakysymykset vähemmälle (vrt. kuvio 4 alakohdassa 2.2.1).

Tilintarkastuksen taso on ollut kestoaihe runsaan sadan vuoden ajan. Se on tullut yhä uudestaan esille ja huolestuttanut tilintarkastajia ja heidän sidosryhmiään (Kosonen 2005, 241). Hyvä taso on yhdistetty tilintarkastuksen laatuun. On olennaista keskittyä siihen, millainen tilintarkastustapa on hyvä¹. Tilintarkastustavassa voidaan erottaa eri tasoja (vrt. Satopää 2007, 39) (kuvio 6):

¹ ”Hyvän” käsitettä sekä positiivisesta arvoteoreettisesta että puhtaasti eettisestä näkökulmasta on analysoinut Saarnio 1989. ”Hyvän” käsitteestä laskentatoimessa, Virtanen 1/2004, 57 – 59.

Toteutunut tilintarkastustapa

Toteutunut tapa on käytännön suoritustaso, joka vaihtelee tekijän ja kohteen mukaan (esiintyy kaikissa kuvioissa 6). Virtanen (2002, 132) kutsuu tätä tasoa toteuttamistasoksi.

Kuvio 6 Tilintarkastuksen odotuskuilut eri sidosryhmien näkökulmista. Suoritusten ja kuilujen mittasuhteet ovat viitteellisiä, koska niiden määrällinen mittaaminen on tuskin mahdollista.

- 6 a Lakisäateinen hyvä tilintarkastustapa
- 6 b Sanktioraja hyvälle tilintarkastustavalle
- 6 c Ulkopuolisten odotusten mukainen tilintarkastustapa (Porter 1993)
- 6 d Teoreettinen tavoitetilintarkastustapa
- 6 e Tilintarkastajan tavoitetaso ja maksimaalinen tilintarkastustapa

Lakisäateinen hyvä tilintarkastustapa

Kun hyvä tapa tulkitaan eettiseksi käsitteeksi, odotustaso vastaa yleistä hyvää. Lakisäateisesti määritellään, että hyvä tilintarkastustapa on tapa, jota huolellinen ammattihenkilö yleisesti kulloinkin noudattaa (HE 295/1993, 28). Tämä on huolellisen ammattitaitoisen tarkastajan kulloinkin käytännön ”hyvä” suoritustaso (kuvio 6 a). Määritelmässä on kerrottu käsitteen kolme ulottuvuutta eli huolel-

lisuus, ammattitaito ja tilannekohtaisuus. Tätä taustaa vastaan hyvää tilintarkastustapaa voidaan arvioida. On tavanomaista, että tarkastus ei täytä riittävästi kaikkia kolmea edellytystä, jolloin syntyy suorituskuilu.

Sanktoraja hyvälle tilintarkastustavalle

Kun tapa tulkitaan normistoksi, tilintarkastuspalvelujen käyttäjät ja sivulliset voivat arvioida, mitä tilintarkastajan velvollisuuksiin kuuluu ja onko tilintarkastaja toiminut jossain tilanteessa asianmukaisesti (ks. Horsmanheimo & Steiner 2002, 121). Samalla tapa muodostuu juridiseksi vähimmäismitaksi, jolla konkreettisesti mitataan tilintarkastuksen sanktorajaa tilintarkastajille (kuvio 6 b). TILAssa on tullut käytännössä hyvän tilintarkastustavan tulkitsija (ks. Katz & Niemi 2009, 46 – 49). Kun auktorisoidut tilintarkastajat suorittavat tarkastuksia vuosittain kymmeniätuhansia ja TILAssa ja VALAssa käsiteltyjen mahdollisten sanktiotapausten lukumäärä on keskimäärin alle kymmenen tapausta vuodessa, voitaneen päätellä, että tämä sanktoraja on selkeästi alempi kuin tavanomainen tilintarkastuksen suoritustaso. Siksi muista kuvioista poiketen suoritustaso on yleensä korkeampi kuin tavoitetaso. TILA ja VALA antoivat esim. vuonna 2010 neljä sanktiota, kun tapauksia käsiteltiin kahdeksan, vuonna 2009 ei yhtään sanktiota yhdeksässä tapauksessa ja vuonna 2008 viisi sanktiota seitsemässä tapauksessa. Sanktoraja on etukäteen vaikeasti määriteltävissä ja sanktiot ankarat. Nämä saattavat olla tekijöitä, joiden vuoksi tilintarkastajat pyrkivät riskin välttämiseksi selvästi sanktiotasoa parempaan suoritukseen. Toisaalta sanktioiden vähäisyyteen voi vaikuttaa myös tilintarkastajien hyvä ammattitaito ja koulutus (Kihn 2009, 98).

Ulkopuolisten odotustenmukainen tilintarkastustapa

Kun hyvää tilintarkastustapaa tarkastellaan yrityksen ulkopuolisten sidosryhmi- en odotuksien näkökulmasta, saatetaan äärimmillään asettaa jopa toive kaiken toiminnan täydellisestä tarkastamisesta ja oikeanlaisesta raportoinnista, vaikkei tarkastusaika, -kustannukset ja ammattitaito siihen riittäisikään. (Odotuskuilukäsitteestä Porter 1993; Viitanen 1995; Troberg & Viitanen 1999, Horsmanheimo 1998, 38 – 41 ja 44 – 46; Kosonen 2005, 214 – 219). AICPA (AICPA Report 1978) määrittelee odotuskuilun suuren yleisön (sidosryhmien) odotustason ja sen, mitä tilintarkastajilta voidaan kohtuudella odottaa ja mitä he pystyvät tekemään, väliseksi eroksi. Porter (1993, 50) jakaa odotuskuilun edelleen tilintarkastajista johtuvaksi suorituskuiluksi sekä lainsäädännön ja normien vaatimustasosta johtuvaksi säännöskuiluksi. Kohtuullisten ja kohtuuttomien odotusten väliin jää kohtuullisuuskuilu (kuvio 6 c).

Ulkopuolisten tilintarkastukseen kohdistamat odotukset ovat vaihtelevia, kuten TILAssa ja VALAssa lähetetyt kantelut osoittavat. Ulkopuolisten on mahdollon arvioida laatua, koska heidän käytössään on pelkkä tilintarkastuskertomus (Eklöv 1998, 150; Lennox 1999, 218), ja myös siksi, että aina ei tiedetä, mitä tilintarkastus on (Kosonen 2005, 217).

Teoreettinen tavoitetilintarkastustapa

Hyvän tilintarkastustavan tasoksi voidaan asettaa myös opettajien ja ammattikirkallisuuden esittämä tilintarkastuksen tavoitetaso (ks. Satopää 2007, 39) (kuviot 6 d). Riippuen kirjoittajien kriittisyydestä ja odotuksista taso voi merkittävästi vaihdella ja äärimmillään lähestyä Porterin esittämää ulkopuolisten sidosryhmien odotustasoa. Tavoitetason ja käytännön suoritustason ero ei saisi olla liian suuri (Hamberg 1981, 212 – 219).

Tilintarkastajan tavoitetaso ja maksimaalinen tilintarkastustapa

Hyvän tilintarkastustavan tasoa voidaan lähestyä myös maksimaalisen tilintarkastustavan kautta. Se saavutetaan, kun tilintarkastajan ammattitaito ja kyky ovat täydellisiä, ja tarkastukseen on käytettävissä rajattomasti aikaa eikä kustannuksista tarvitse välittää (kuviot 6 e). Käytännössä tilintarkastusresurssit eivät kuitenkaan ole rajattomia. Tilintarkastuspalvelut ehkä kilpailutetaan kustannusten säästämiseksi, ja ainakin hiljaisesti voidaan odottaa tilintarkastuspalkkioiden pysyvän suunnilleen edellisvuosien tasolla. Tilintarkastukseen käytettävää aikaa ei ole rajattomasti. Lainsäädäntö asettaa tilintarkastuksen suorittamisajalle enimmäisraajat. Satopää (2007, 47) toteaa: ”Kirjoituksissa esitetään välillä tavoitteellisia ajatuksia, joiden muuttuminen käytännöksi on vuosikymmenien päässä tai joiden käytännön toteuttamiseen huolellisinkaan tarkastaja ei edes pysty.” Tämä näkökulma yhtyy KHT-yhdistyksen suositusten sanamuotoon, jossa lain velvoittavuudesta, ”on noudatettava”, huolimatta rohjetaan käyttää vielä muotoa: ”Tilintarkastajan tulisi noudattaa hyvää tilintarkastustapaa.” (KHT-yhdistys: Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2009, 220. IFAC: Kansainväliset standardit 2010 ... XIII: ” ... tulee suorittaa ...”) Konditionaalinen käyttö viittaa tavoitteen saavuttamattomuuteen.

Tilintarkastuksen osapuolilla eli yrityksellä ja sen omistajaohjauksella, tilitoimistolla ja tilintarkastajalla itsellään voi olla omia tavoitteita, joiden ei välttämättä tarvitse olla yhteneväisiä (vrt. Mautzin ja Sharafin 2. postulaatti). Hyvää tilintarkastustapaa käsitellään tavoitteiden asettajien arvolutautumien pohjalta, mikä on hyvää – joko jo saavutettua tai tavoiteltavaa.

Voisi olettaa, että tilintarkastaja maksimoisi omaa hyötyään kustannus- ja aikatekijän funktiona. Hän vain pyrki hyvän tilintarkastustavan vähimmäistasoon, missä välttää sanktiot, mutta ansaitsee nopeasti palkkion. Tutkimushavainnot osoittivat toista. Parhaiten hyvää tapaa parempi tavoitetaso esiintyi haastatteluvastauksissa implisiittisesti. ”En tee vain työtä, vaan työskentelen koko sydämellä. ... Koen tilintarkastustilaisuuden miellyttävänä, jos olen tehnyt työni niin hyvin kuin olen voinut.” (Haastattelu, HTM X.) HTM VIII selvitti myös taustaa: ”Tilintarkastaja yleensä pyrkii tekemään työnsä hyvin. Hänellä on ammattilypeyttä.” Samoin Kosonen (2005, 217) otsikoi: ”Korkea laatu on kunniasia.” Kaikki nämä osoittivat, että korkealle asetettu tavoite kertoo tilintarkastajan vastuullisuudesta omasta työstään (samoin Virtanen 2002). Vastuullisuutta

tunnettiin myös ulkopuolisia sidosryhmiä kohtaan siten, että pyrittiin antamaan heille luotettavaa informaatiota yrityksestä.

Omistajajohtaja ja tilitoimisto asettavat usein tilintarkastajalle korkeat tavoitteet. Tilitoimistot, kirjanpitäjät ja yrittäjät ilmoittivat haastatteluissa tavoitteensa selvästi ja ”odottavat riittävän syvältä tapahtuvaa tarkastusta” (haastattelu, kirjanpitäjä XI). Kirjanpitäjien haastatteluissa korostettiin normatiivista näkökulmaa, joka esiintyi esim. sanonnoissa ”Olisi hyvä, jos tilintarkastaja ...” tai ”Ei riitä, kuten meillä tapahtuu, että tilintarkastaja vain ...” tai ”Toivottavasti tilintarkastuksessa ...” tai ”Toiset tilintarkastajat tekevät niin, että ...”. Tavoite parempiin tilintarkastuksiin esiintyi myös siten, että tilintarkastukseen osallistuvat toimijat antoivat vaihtoehtoja menettelytapoihin tai ehdottivat uusia muotoja. ”Tilintarkastajan olisi käytävä asiakkaan luona ainakin kerran.” (Haastattelu, tilitoimiston johtaja XV.) Kaikkien kirjanpitäjien, omistajajohtajien ja tilintarkastajien kannanotot olivat varsin yhteneväisiä siinä, että hyvä tilintarkastustapa nähtiin käytännön tilintarkastustyössä tavoitteellisena, entistä parempana tapana (kuvio 6 e).

Edellä olevista hyvinkin erilaisista hyvän tilintarkastustavan määritelmistä ja tasoista sekä haastatteluista voidaan päätellä, ettei yksiselitteistä oikeaa joka tilanteeseen sopivaa hyvää tilintarkastustapaa voida löytää. Ongelmia lisää se, että hyvä tilintarkastustapa on jatkuvasti kehittyvä käsite (Gray 2000, 518 esittää odotuskuilukuviossaan, miten tasot muuttuvat ajan mukaan). Kuvaava on TILAn ratkaisu 3/2009, jossa kaksi tilintarkastajaa oli päätyneet ääripään tilintarkastuskertomuksiin, toinen kielteiseen ja toinen ei-kielteiseen. TILAn mielestä kummassakaan ei ilmennyt hyvän tilintarkastustavan vastaisuutta. Vihreä kirja (EC 1996, 4) toteaa jo johdannossaan, ettei EU:ssa ole yhteistä kantaa lakisääteisen tilintarkastajan tehtävästä, asemasta ja vastuusta (ks. myös Koskelainen 2000, 125). Tosin toisenlasiakin näkemyksiä on ollut aiemmin hyvän tilintarkastustavan yksiselitteisyydestä. Esim. Heikkonen ja Koskinen (1985, 56) toteavat: ”Sisällöltään hyvä tilintarkastustapa on ... objektiivisesti hyväksyttävissä oleva ja hyvä. Tilintarkastajien keskuudessa ovat varsin pitkälle vakiintuneet tarkastustyön määrä ja laatu, tilintarkastustekniikka ja raportointi.” Tämänhetkinen näkemys tilintarkastajien keskuudessa tuskin on tällainen.

Tilintarkastuksen taso on käytännössä kompromissi. Lain sanamuoto ”on noudatettava” muodostaa sanktioperusteisen alarajan hyvälle tilintarkastustavalle. Kukin sidosryhmä asettaa oman tavoitetason, joka on suhteutettava tilintarkastuksen suorittajan ja maksajan uhraamiin resursseihin, kustannuksiin ja aikaan. Paljon riippuu siitä, mitä lakisääteisen tilintarkastuksen lisäpalveluja halutaan suorittaa. Tilintarkastus muodostuu silloin tarkoituksenmukaisuuskysymykseksi. Hyvän tilintarkastustavan määritelmä ”tapa, jota huolellinen ammattihenkilö yleisesti kulloinkin noudattaa” soveltuu tähän tutkimukseen riittävän hyvin, kun siihen liitetään tietty parempaan pyrkivä tavoitteellisuus. Satopää (2003, 7) kutsuu tätä ”huomisen” tavan muodoksi.

3.4 Rajaus osakeyhtiöihin

Tutkimus rajataan yksityisiin osakeyhtiöihin. Tilintarkastuslain mukainen tarkastus koskee yhteisöjä ja säätiöitä. Yhteisöllä tarkoitetaan yksityisoikeudessa kuten tilintarkastuslaissa kaikkia osakeyhtiöitä, osuuskuntia, avoimia ja kommandiittiyhtiöitä, yhdistyksiä ja näitä vastaavia yhteisömuotoja. Osakeyhtiöiden valintaa tutkimuskohteeksi puoltaa ensinnäkin niiden runsaus. Yli puolet tilintarkastetavista yrityksistä on osakeyhtiöitä. Yksityisiä osakeyhtiöitä oli 31.3.2012 yhteensä 226.649 (lisäksi asunto-osakeyhtiöitä oli 83.303 ja vakuutusosakeyhtiöitä 21), kun osuuskuntia oli vain 4.251 (lisäksi osuuspankkeja 239), avoimia yhtiöitä 12.634 ja kommandiittiyhtiöitä 35.255. (www.prh.fi). Osuuskuntien lukumäärä on niin vähäinen, että tasaisesti jaettuna tarkastuksia ei riittäisi Suomen tilintarkastajille keskimäärin kolmeakaan. Koska tilintarkastuskäytännön tutkiminen pienen määrän takia olisi vaikeasti yleistettävää, osuuskunnat rajataan tutkimuksen ulkopuolelle.

Toinen perustelu tutkimuksen rajaamiseen yksityisiin osakeyhtiöihin on se, että niiden ja muiden yritysmuotojen tilintarkastus poikkeaa toisistaan merkittäväksi. Osakeyhtiöiden toiminta on säännelty paljon seikkaperäisemmin kuin toiminta yksityisyhteisöissä, avoimissa ja kommandiittiyhtiöissä. Empiirinen tutkimus voi nojata tukevaan lainsäädännölliseen viitekehukseen. Näin on laita esim. johdon organisoinnissa ja vastuukysymyksissä, oman pääoman rakenteessa, varojen vähenemisen säännöksissä ja voitonjakokelpoisten varojen käsitteilyssä. Tällöin myös tilintarkastus saa selkeämmät toimintamuodot. Henkilöyhtiöiden tilintarkastuksen poisjättäminen tutkimuksesta perustuu myös siihen, että vaikka avoimia yhtiöitä ja kommandiittiyhtiöitä lukumääräisesti paljon onkin, ne eivät ole herättäneet kovinkaan paljon yleistä mielenkiintoa (Ylikoski 1998). Tähän puolestaan lienee vaikuttanut omalta osaltaan se, että henkilöyhtiöiden tilintarkastus on lakisääteisesti vain suomalainen ilmiö. Kun henkilöyhtiöiden koko alittaa usein tilintarkastuspakon rajat, niiden tarkastus on menettänyt entisestään merkitystä.

Yhdistysten toiminta, kirjanpito, muu taloushallinto ja myös niiden tarkastustoimi omine määräyksineen ovat niin erilaisia kuin liikeyritysten, että ne on jätetty tutkimuksen ulkopuolelle ja samalla perusteella myös asunto-osakeyhtiöt ja keskinäiset kiinteistöyhtiöt. Tilintarkastuksen erilaisuus otettiin huomioon myös lainsäädännössä, kun yhdistyslain muutoksen 16.7.2010/678 myötä annettiin mahdollisuus kokorajojen puitteissa tilintarkastusta lievempään toimintantarkastukseen yhdistyksissä ja uuden asunto-osakeyhtiölain 22.12.2009/1599 myötä toimintantarkastukseen tai kokonaan tarkastuksesta luopumiseen asunto-osakeyhtiöissä. Osakeyhtiöistä rajataan tutkimuksen ulkopuolelle rahoitus- ja vakuutusyhtiöt sekä listatut ja muut erityisluonteiset osakeyhtiöt sekä säätiöt. Kun voittoa tavoittelemattomat osakeyhtiöt ovat luonteeltaan useimmiten yleishyödyllisiä, eivätkä osakkaiden taloudelliset tavoitteet voi näytellä niissä kes-

keistä roolia, niitäkään ei tutkimuksessa käsitellä. Edellä mainituista syistä lienee rajauksen osakeyhtiöihin tehnyt myös Koskinen omassa tutkimuksessaan (1999, 4), samoin Halonen ja Steiner (2010, 12) ovat ottaneet käytännön esimerkit ajattelun liiketoimintaa harjoittavaa ei-listattua osakeyhtiötä.

Kolmas, vähäisempi perustelu on se, että kun terminologia otetaan käyttöön tutkimuksessa vain osakeyhtiöstä (esim. yhtiökokous, yhtiö, osakkaat, hallitus, toimitusjohtaja, yhtiöjärjestys, osakassopimus, osakepääoma ja vapaa oma pääoma), tutkimuksen teksti tiivistyy. Mm. lakitekstiviittauksista ”yhteisöt ja säätiöt” voidaan tällöin jättää pois maininnat säätiöistä. Näin siitakin huolimatta, että tilintarkastusmenettely soveltuisi toisinaan myös muihin yritysmuotoihin ja säätiöihin.

3.5 Pienyhtiön kokorajat

Pienyhtiön tilintarkastuksen luonne on usein jäänyt epäselväksi (Niemi 4/2003, 32). Jotta pienyhtiön tilintarkastus olisi ollenkaan relevantti tutkimusaihe, se edellyttäisi ainakin selvyyden saamista siihen, että pienyhtiön ja suuryhtiön tilintarkastukset ovat erilaisia. Tähän yritetään löytää vastaus tutkimuksessa.

Tulkinnat erikokoisten yritysten tilintarkastusten samankaltaisuudesta jakautuvat kahtia. Toisen tulkinnan mukaan tilintarkastus on samanlaista pienissä ja suurissa yrityksissä. Audit is an audit -periaate tarkoittaa sitä, että tilintarkastusten pääasiallisen sisällön pitäisi aina olla samanlaista, eikä se saisi olla riippuvainen muista tekijöistä kuten tarkastettavan yrityksen koosta (ks. HE 194/2006, 18). KHT-yhdistyksen puheenjohtaja Nevalainen korostaa, että uusi tilintarkastuslaki velvoittaa tilintarkastajia noudattamaan myös pienissä yrityksissä kansainvälisiä ISA-standardeja ja käyttämään huomattavasti enemmän aikaa (Nevalainen, 1/2007, 4 – 5). KHT-yhdistyksen pienyhtiösuosituksen soveltamisohjeissa todetaan, ettei ohje aseta lisävaatimuksia pienyhtiön tilintarkastukselle, mutta ei myöskään mahdollista tilintarkastuksen suorittamista tilintarkastussuosituksista poiketen (KHT-Suosituksset 2009, 580). Edellä olevien lausumien perusteella erillistä pienyhtiön tilintarkastustutkimusta ei tarvittaisi.

Toisaalta pelkkä pienyhtiösuosituksen tilintarkastuksen soveltamisohjeiden olemassa olo kertoo niiden tarpeesta (KHT-Suosituksien soveltamisohje 1005). Myös muissa suosituksissa tulee esille pienyhtiösovellukset kuten riskien arvioinnissa ja sisäisessä kontrollissa (suositus 400), tilintarkastuksessa atk-ympäristössä (suositus 401) ja tilintarkastusevidenssissä (suositus 500). Kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin (2010, 267, A64 – A66) on koottu lyhyesti erityisesti pienissä yhteisöissä huomioon otettavia seikkoja, jotka sisältyvät soveltamisohjeisiin 1005.

Horsmanheimo ja Steiner (2008, 415 – 430) mainitsevat pienyrityksen tilintarkastuksen erityispiirteinä mm., että se on laaja-alaisempaa, paljon perusasioita selvittävää, kustannustehokasta, koska pienyrittäjä ei ole valmis maksamaan

korkeita palkkioita, ottaa huomioon erilaisen tiedonkulun ja puutteellisesti dokumentoidun sisäisen valvonnan jne. Myös käytännön tilintarkastajat korostavat pien- ja suuryhtiöiden tarkastuksen erilaisuutta. ”Joka tapauksessa standardit, jotka on tarkoitettu suurille yrityksille, aiheuttavat turhaa vaivaa pienille yrityksille, sillä ne joutuvat sopeutumaan sellaisiin vaatimuksiin, jotka eivät näihin yrityksiin sovi. Erityisesti pieniä yrityksiä tarkastavat tilintarkastajat joutuvat näiden lisäpainneiden alaisiksi.” (Koskela, 1990, 15.) Satopää (2003, 99) toteaa, että pienten yritysten tilintarkastusta ympäröivät normit ja kulttuuri ovat kehittyneet viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajan ripeästi. Vahteran (1986, 322) mukaan pienyrityksessä aineistotestauksella on suuri merkitys. Blummé (2010, 27 – 28) näkee pienten yritysten tarkastusten erilaisuuden liittyvän pohjoismaiseen tarkastustraditioon. Ruotsalainen tutkija Svanström (2004, 138) laajentaa kysymystä lainsäädäntötasolle: ”Onko todella kohtuullista vaatia samanlaista tilintarkastussäännöstöä pienessä korttelikioskissa kuin monikansallisessa suuryhtiössä?” (Samoin Helenius 3/2011, 22 – 27.) Tilintarkastuksen hyödyt vaihtelevat yrityskoon mukaan (Knechel ym. 2008, 82 – 83). HTM-yhdistyksen puheenjohtaja Seppo Penttinen kiteyttää erikokoisten yhtiöiden tarkastusten erilaisuuden seuraavasti: ”KHT:t ovat pätevoityneet listayhtiöihin ja suuriin konserneihin ja HTM-tilintarkastajat pk-yrityksiin ja niiden ongelmiin. Nämä ovat kaksi eri maailmaa, joissa kumpikaan ei ole toista parempi.” (Penttinen 5/2002, 5.)

Kun pieniyhtiön tilintarkastus on käytännön tarkastajien mielestä muusta poikkeavaa, olisi voinut odottaa jo vuosien ajan, että TILA ja VALA olisivat ottaneet enemmän kantaa pieniyhtiöiden tarkastamiseen. Valitettavasti näin ei ole käynyt. Joissain ratkaisuissa on arveltavissa, että kyseessä on pieni tarkastuskohde. Selkeästi pienyritystä koskeva ratkaisu on TILA 14/2002, joka sekkin käsittelee vain hyvän kirjanpitolavan mukaisia tositevaatimuksia.

Yhteenvetona voidaan todeta, että lainsäädäntö ja tilintarkastusteoria eivät tee eroa suuren ja pienen yrityksen tilintarkastuksissa. Tilintarkastussuositukset koskevat yhtäläillä kaikenkokoisia yrityksiä. Ainoaksi eroksi, joka ottaa huomioon yrityskoon, jää edellä mainittu pieniyhtiösuositus nro 1005. Kuitenkin käytännön tilintarkastajat mieltävät eron, kuten tutkimuksen empirian havainnot korostivat. Pien- ja suuryritysten tarkastuksen ero tulee myöhemmin korostumaan, jos Anderssonin selvitysmiehen raportin (Andersson, 2010) mukainen tilintarkastajajärjestelmän muutos toteutuu. Silloin suuryritysten tarkastus edellyttäisi tilintarkastajan tutkinnon lisämoduulin suorittamista, ja vain perusmoduulin suorittaneet suorittaisivat ainoastaan pienyritysten tarkastuksia.

Aluksi pyritään määrittelemään tutkimusta varten, mikä on pieniyhtiö. Mm. KHT-Suositukset käyttää tätä käsitettä. Iso ja pieni yritys voidaan määritellä eri tavoin (ks. mm. Leppiniemi & Leppiniemi 2001, 18 – 21). Ison ja pienen yrityksen lisäksi on määritelty sellaisia lisä- ja välimuotoja kuin SME (= small and medium sized companies), keskisuuret ja mikroyritykset jne. Voidaan käyttää myös pienyrityksen läheiskäsitteitä kuten keskisuuri tai pienehkö yritys. Koskela (1990) tutkii pieniä ja keskisuuria yrityksiä ja Riistama (1993, 60 – 101) käyttää

termiä pienehkö yritys. Pienet yritykset voidaan edelleen lajitella alaryhmiksi. Vihreä kirja (EC 1996, 31) kertoo toisten jäsenvaltioiden tekevän eron hyvin pienten ja pienten yhtiöiden välillä. Tutkimustarkoituksia varten saatetaan pienyritys määritellä muillakin tavoilla. Satopää (2003, 14) määrittelee paitsi mitta-reiden ylärajat myös alarajat pienyritykselle eliminoiden näin tilintarkastuspakon ulkopuolelle jäävät yritykset.

Ensimmäinen pienyrityksen määrittelytapa on käyttää raja-arvoina määrällisesti mitattavia suureita. Usein käytettyjä suuruuden mittareita taloushallinnon osa-alueilla ovat liikevaihto, taseen loppusumma ja henkilökunnan määrä. Kirjanpitolaissa on kirjanpitovaatimukseen liittyen kolme ison ja pienen kirjanpito-velvollisen rajaa, KPL 3:9, KPL 1:1 ja 1:2 sekä KPL 6:1. EU-komissio uudisti pienten ja keski suurten yritysten määritelmän vuonna 2003 sekä loi uuden mikroyritysten käsitteen (2003/361/EY). Näitä yrityskoon rajoja käytetään silloin, kun myönnetään pk-yrityksille julkista rahoitusta.

Tilintarkastuksessa noudatetaan omia pienyrityksen säännöksiä. Suomessa rajat ovat selvästi alhaisempia kuin EY:n tilinpäätös- ja tilintarkastusdirektiivissä. Tilintarkastuslain (TTL 4.2 §) mukaan, jollei muualla laissa toisin säädetä, tilintarkastaja voidaan jättää valitsematta ns. 1-2-3-säännön mukaan yhteisössä, jossa sekä päättäneellä että sitä välittömästi edeltäneellä tilikaudella on täyttynyt enintään yksi seuraavista edellytyksistä

- 1) taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa
- 2) liikevaihto ylittää 200 000 euroa
- 3) palveluksessa on keskimäärin yli kolme henkilöä.

Myös näistä on alettu käyttää mikroyrityksen nimitystä (esim. Horsmanheimo & Steiner 2008, 17; Blummé 2008, 27). Ongelmia on tullut käytännössä 1-2-3-säännön tulkinnasta. Tilitoimistoissa ja tilintarkastajien keskuudessa käytetään yleisesti lievempää tulkintaa: Tilintarkastusvelvollisuus syntyy, jos kahdessa edellisessä tilinpäätöksessä vähintään kaksi rajaa on ylitetty (haastattelut, HTM VIII ja HTM X). Tilintarkastuslaki asettaa toisetkin rajat vielä isommalle yritykselle (TTL 5 §), jolloin edellytetään KHT-tilintarkastajaa tai KHT-yhteisöä.

Nämä numeroperusteiset suuruusmittarit ovat veteen piirrettyjä viivoja sen vuoksi, että pienyhtiössä mittareihin voidaan helposti vaikuttaa esim. taseen arvostusmäärittelysin, valinnaisilla kirjaustavoilla (esim. poisto- ja leasing-kohteen kirjaustavoilla), valitsemalla käyttöomaisuuden omistamisen, vuokraamisen tai liisaamisen välillä, yhtiöitä diffuusioimalla, käyttämällä vuokratyövoimaa tai hyväksikäyttämällä lyhytikäisiä yrityksiä. Näistä kolmesta kokokriteeristä vain liikevaihdon käsite on muodostunut suhteellisen yksiselitteiseksi sekä vaikeasti muutettavaksi, varsinkin tilinpäätöksen jälkeen (vrt. kirjanpitolaian määritelmä, KPL 4:1 ja useat KILAn liikevaihtoa koskevat ratkaisut). Siksi määrälliset pienyrityskriteerit, vaikkakin pohjautuvat lainsäädäntöön, eivät muokattavuutensa takia ole käyttökelpoisia tässä tutkimuksessa. Myös KHT-Suosituksset (2009, 580)

toteaa: ”Ei ole mahdollista esittää yksiselitteistä määritelmää pienyhtiölle pelkästään kokoon perustuvilla mittareilla.”

Toinen taloushallinnon tapa erottaa suuri ja pieni yritys on käyttää laadullisia kriteereitä. Esimerkkinä tällaisesta voidaan mainita, onko yritys listautunut pörssiin vai ei. Listautuminen on laatukriteeri, joka edellyttää KHT-tilintarkastajaa (TTL 5 §). Jos pienyrityksen kriteeriksi asetettaisiin se, että tarkastajaksi riittää HTM-tilintarkastaja, pienyritysten joukkoon ajautuisi toiminnaltaan suuriakin yrityksiä, joten tämäkään määritelmä ei sovellu tähän tutkimukseen.

Pieni yritys samaistetaan usein käsitteen perheyritys kanssa. Perheyritysten Liitto turvautuu KTM:n Perheyritystyöryhmän 14.6.2000 laatimaan pitkään määritelmään, joka korostaa sitä, että vähintään yksi suvun tai perheen edustajista on mukana yrityksen toiminnassa, johdossa tai hallituksessa. Perheyritykselle on tyypillistä, että siinä perhe, liiketoiminta ja omistaminen ovat kytköksissä toisiinsa (www.perheyritystenliitto.fi). Koironen (2000, 47) jakaa perheyritykset suku-, perhe- ja pariskuntayrityksiin. Nämäkään määritelmät eivät ole riittävän selkeäräjäisiä tähän tutkimukseen, eivätkä mielekkäitä, koska osa perheyrityksistä on varsin suuria ja niitä on jopa pörssilistalla, esim. Kone Oyj, Cargotec Oyj ja Sanoma-WSOY Oyj. Pienyhtiön määritelmää on haettava muualta tähän tutkimukseen.

3.6 Omistajajohtaja-yhtiö, tilintekovelvollisuus ja agenttiteoria

Jos suuren ja pienen yrityksen tilintarkastukset poikkeavat toisistaan, voidaan lähteä etsimään eroa myös päinvastaisesta suunnasta. Yrityksen koko ei vaikuttaisikaan tilintarkastuksen erilaisuuteen vaan tilintarkastuksen erilaisuus vaikuttaisi kokoon. Pyritään löytämään tekijä, joka johtaa erilaiseen tilintarkastukseen erikokoisissa ja yleensä erityyppisissä yrityksissä.

Tilintarkastuksen teorian lähtökohtana pidetään tilintekovelvollisuutta (accountability). Se syntyy, kun joku on joko lakisääteisesti tai sopimuksen perusteella velvollinen toimimaan toisen osapuolen hyväksymällä tavalla ja tekemään tälle tiliä toimistaan. Teoriaa ovat kehittäneet yhteiskunnallisesta näkökulmasta Flint (1982, 1. postulaatti) ja Wallace informaatiohypoteeseineen (1981). Tilintekovelvollisuuden keskeinen asema näkyy muidenkin tutkijoiden tuotannossa ja kirjallisuudessa (Riistama 1999, 26: ”Tilintekovelvollisuus on tilintarkastuksen lähtökohta.”) ja se esiintyy jopa tilintarkastuskirjan ensimmäisenä lauseena (Tomperi 2009, 7).

Tilinteon tilintarkastuksessa on kolme osapuolta. Toimeksiantaja (yrityksen omistajat, osakeyhtiössä osakkaat) antaa tehtävän valitsemilleen henkilöille, agenteille (liikkeenjohdolle, osakeyhtiössä hallitukselle) sekä resurssit tilintarkastuksen suorittamiseen (osakeyhtiössä oman pääoman sijoitukset). Tilintekovelvollinen raportoi toimeksiannosta laatien varojen

käytöstä lakisääteisesti kirjanpidon ja tilinpäätöksen sekä toiminnastaan toimintakertomuksen sekä antaa muunkinlaista sovittua informaatiota. Kun kaikilla oman pääoman sijoittajilla ei ole mahdollisuuksia eikä kykyä, eikä liikesalaisuuksien vuotamisen pelossa ole suotavaakaan suorittaa valvontaa, he valitsevat edusmiehen eli tilintarkastajan tarkastamaan yhtiön johdon tilintekoa. Kyseessä on ”vaarinpitoa” (ks. Kososen viittaus vuoden 1864 osakeyhtiöasetukseen, 2005, 36 – 37). Verovirkailija totesi haastattelussa: ”Tilintarkastus suoritetaan ensi sijassa sellaista osakkeenomistajaa varten, joka ei toimi hallituksessa. Mistä ihmeestä hän muuten voisi saada puolueetonta tietoa yrityksestä, ja kuitenkin hänen on annettava hallitukselle vastuuvapaus?”

Jensen ja Meckling julkaisivat vuonna 1976 agenttiteorian tästä toimeksiantosuhteesta. Sen mukaan yritys on eräänlainen muodollisten ja epämuodollisten sopimusten verkosto. Osakeyhtiössä syntyy johdon ja omistajuuden eriytymisestä aiheutuvia agenttiongelmia. Ensinnäkin osakkeenomistaja ja johto ajavat omaa etuaan, jotka saattavat olla ristiriidassa keskenään (Watts & Zimmerman 1986; vrt. ristiriidattomuuden postulaatti, Mautz & Sharaf 1982, 44 – 46). Toiseksi omistajien päätöksenteko pohjautuu johdolta saatuun informaatioon, joka ei välttämättä ole luotettavaa. Omistajat eivät voi varmistua johdon toiminnan pätevydestä (informaation epäsymmetria). Kolmanneksi tehtävien jakamisesta aiheutuu agenttikustannuksia, jotka kertautuvat, kun johto valitsee itselleen ala-agentteja (toimitusjohtaja, muu henkilökunta). Agenttiteoria on yleisesti katsottu soveltuvan tilintarkastuksen teoriaksi omistajan, johdon ja tilintarkastajan välille (mm. Viitanen 2000 ja Saarikivi 2000, 51 – 56, Kosonen 2005, 32).

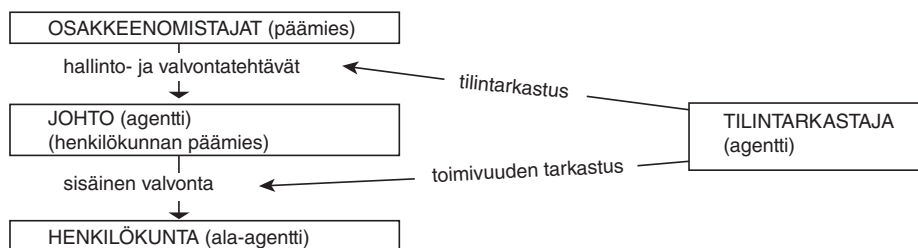
Agenttiteoria perustuu siihen, että osakkeenomistajilla on erityisasema sidosryhmien joukossa päätettäessä tilintarkastuksesta ja johdon valvonnasta. Pienyhtiössä tämä erityisasema usein poistuu omistuksen ja johdon yhdistyessä. Oikeudellisesti syntyy vallintatilanne, jossa on samanaikaisesti oikeus hallita omaisuutta ja suorittaa sen hoitamista edellyttämiä toimia sekä tehdä omistusoikeuteen liittyviä oikeustoimia kolmannen osapuolen kanssa (ks. Kotimaisten kielten ... 1994, III osa, 468; Uusi tietosanakirja 1960 – 1966, ”vallintaoikeus”; Laki yrityksen saneerauksesta 25.1.1993/47, 29.1 §). Omistusoikeuteen saattaa liittyä vallintarajoituksia, jos niistä on erikseen sovittu. Näin on usein kiinteistönomistuksessa (Maakaari 12:5). Vallintarajoituksilla ei ole tämän tutkimuksen kannalta erityistä merkitystä.

Kun yrittäjä sekä johtaa että omistaa yritystään, eliminoituu tilintarkastuksen perinteinen tehtävä toimia johdon valvojana omistajien lukuun (Ahjos 2011, 48). Pienyhtiössä edellä mainitut agenttiteorian keskeiset tilintekovelvollisuuden tarkastamisen piirteet muuttuvat, koska

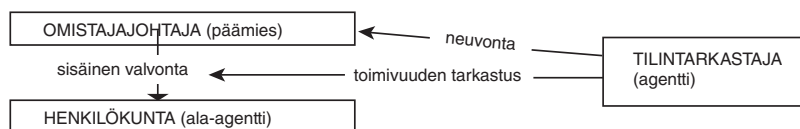
- omistaja saa käyttöönsä kaiken yritystiedon toimiessaan myös johtajana (agenttiteoria lähtee informaatio-ongelmasta päämiehen ja agentin välillä)

- kun omistaja on samalla johtaja, hänellä voi olla vain yksi ja sama tavoite (agenttiteoriassa omistaja ja johto toimivat omia erillisiä etujaan tavoittelun)
- omistajajohtaja kykenee valvomaan omia toimintojaan (agenttiteorian mukaan ei voida olla varmoja, toimiiko agentti mahdollisimman tehokkaasti)
- ei synny agenttikustannuksia, koska omistajajohtajan ei tarvitse valita valvontaa suorittavaa agenttia.

Kirjanpidon, tilinpäätöksen ja tilintarkastuskertomuksen laatimisen tavoitteet voivat muuttua, kun niitä ei laadita ulkopuolisille osakkeenomistajille. Jos omistajat, hallituksen jäsenet ja toimitusjohtaja ovat samoja henkilöitä, tilintarkastuskertomuksella on käytännön merkitystä vain ulkopuolisille lukijoille (Horsmanheimo & Steiner 2008, 430). Tilintarkastuksen luonne muuttuu, koska tilintarkastajalta vapautuu resursseja toimia enemmän muiden kuin lakisääteisten tehtävien piirissä. Omistuksen ja johdon yhdistyminen vähentää tilintarkastuksen merkitystä, niiden eriytyminen lisää (Niskanen, Karjalainen & Niskanen 2010). Neuvontarooli korostuu pienyhtiössä valvontaroolin kustannuksella (Horsmanheimo & Steiner 2008, 424). Myös Riistaman mukaan (6/2005, 84) yrittäjäomistajan tilintarkastajan lakisääteisten palveluiden merkitys saattaa usein olla varsin vähäinen.

Kuvio 7 a Agenttiteoria tilintarkastuksessa, kun osakkeenomistajat ja johto on eriytetty

Kuvio 7 b Agenttiteoria ei toimi pienyrityksen tilintarkastuksessa, koska tilintarkastettava toimeksiantosuhte puuttuu, kun omistus ja johtajuus on yhdistetty

Kuviossa 7 a esitetään, miten agenttiteoria toimii, kun omistus ja johtajuus on erotettu. Osakkeenomistajat toimeksiantavat johdolle tehtäviä,

joita tilintarkastajat valvovat. Johto antaa henkilökunnalle tehtäviä, joita johto valvoo. Tilintarkastajat tarkastavat sisäisen valvonnan toimivuuden. Kuviossa 7 b omistajuus ja johtajuus ovat samoissa käsissä. Silloin tilintarkastajan tehtävät vähenevät sisäisen valvonnan toimivuuden tarkastukseen ja hänelle jää resursseja esim. neuvontatehtävään.

Yritykset voidaan näin jakaa tilintarkastuksen näkökulmasta laadullisesti kahteen ryhmään:

- 1) Yritykset, joissa ei ole tilintekovelvollisuutta omistajan ja johtajan välillä, koska hän on yksi ja sama henkilö. Nämä yritykset ovat kooltaan yleensä pieniä, tämän tutkimuksen kohteita.
- 2) Yritykset, joissa on tilintekovelvollisuus, eli omistajuus ja johtajuus on eriytetty. Nämä ovat kooltaan yleensä suurempia yrityksiä.

Jos omistaja toimii myös johtajana, käytetään tässä tutkimuksessa käsitettä omistajajohtaja. Koska ratkaisevaa ei ole tarkastettavan yhtiön koko, pienyhtiöiden tarkastuksen sijaan on alettu korostaa omistajajohtorakennetta ja niissä johdon suorittaman valvonnan puutetta (esim. Ahjos 2011). Omistajajohtaja-määritelmässä ei voida välttyä rajatapauksilta. Samantyyppisiin ongelmiin on ajauduttu KHT-Suosituksissa pienyhtiön soveltamisohjeissa 1005. Kun omistajia on enemmän kuin yksi ja kun omistajajohtaja ei ole ainoa johtaja, syntyy ongelmia. Ne on kuitenkin jotenkin ratkaistava. Selkeä omistajajohtajatapaus on vain sellainen, jossa ”yhden miehen yhtiössä” on yksi ainoa osakas, joka toimii myös yksin johtajana. Jos hänellä ei ole alaisia, vähenee myös sisäisen valvonnan tarve, jolloin tilintarkastuksen merkitys entisestään pienenee.

Tilintarkastustutkimuksissa perheyritys määritellään sellaiseksi, missä osake-enemmistö on perheellä (esim. Carey, Sinnett & Tanewski 2000, 37). Myös Niemi (3/2003, 10) määrittelee omistajajohtajuuden tutkimuksessaan niin, että liikkeenjohto omistaa enemmistön osakekannasta. Samoin verohallinto määrittelee: ”Yrittäjäosakkaalla tarkoitetaan henkilöä, jolla on yli 50 %:n omistusosuus yhtiössä yksin tai yhdessä perheenjäsentensä kanssa.” (ks. verohallinnon julkaisu 63.10/1.4.2010, jossa on määritelty myös omistajayrittäjä; ks. myös Andersson & Ikkala 2005, 228.) Varsinkin, jos vähemmistön osuus nousee lähelle 50 prosenttia, se jo tuo tilintarkastukseen merkittävää tilintekovelvollisuutta vähemmistöosakkaille ja agenttiteorianomaisuutta, joten tilintarkastuksen luonne muuttuu tällaisissa yhtiöissä. Carey et al. (2000) osoittaa, että jos johdossa tai hallituksessa on perheen ulkopuolisia henkilöitä, tilintarkastukseen liittyy perheyrityksessä myös agenttiteorian mukaisia tilintekovelvollisuuksia.

Omistajuus ja johtajuus voivat hajautua perheen sisälläkin, joko luonnollisesti tai keinotekoisesti. Työnjakolähtöisesti toinen aviopuolisoista voi olla osakkeenomistaja ja toinen johtaja. Riskilähtöisesti velkaongelmainen yrittäjä on saattanut antaa omistajuuden ja muodollisesti myös johtamisen perheen muille jäsenille. Sukupolvenvaihdoslähtöisesti osakkeet ovat ehkä

jakautuneet tasan perillisille, mutta vain osa on mukana yrityksen toiminnassa. Verotuslähtöisesti osakkeet on voitu hajauttaa verojen minimoimiseksi lapsille, jopa alaikäisille lapsille ja aviopuolisolle tai molemmille. Omistus on suoraa tai välillistä (ks. Niemi 3/2003, 13), jolloin myös konsernirakenne saattaa sisältyä omistajajohtaja-yhtiöön. Perheen mukaantulo yhtiöön voi aiheuttaa tilintekovelvollisuuden tarvetta, jos informaatio ei esteettä liiku tai omistaja- ja johtotavoitteet poikkeavat toisistaan. Joskus omistajajohtajuus voi ulottua muihinkin sukulaisiin perhepiirin ulkopuolelle. KHT-Suosittelun (2009, 581) mukaan yhtenä pienyrityksen kriteerinä on suppeamisteisuus. Tämä käsite jää kuitenkin määrittelemättä. Riistama (1993, 63 – 64) määrittelee suppean henkilöryhmän käsitettä myös sukulaisuustasolla. Pieniyhtiön määritelmän kannalta omistajuutta onkin tulkittava niin, että se tarkoittaa sellaista perhepiirimistusta henkilömäärästä riippumatta, jossa tosiasiallisesti ei synny valvontasuhdetta johtoon.

Myös johtamisen aste voi olla vaikeasti mitattavissa, koska pienyrityksessä operatiivinen johtaminen ja rutiinityöt ovat usein päällekkäisiä. ”Pienen yhteisön omistajasta, joka osallistuu yhteisön päivittäiseen toimintaan, käytetään ISA-standardeissa nimitystä ’omistajajohtaja’” (ISA 200, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 267; samoin KHT-Suosittelun 2009, 581). Hallitusjäsenyys ei riitä. LTT-Tutkimus Oy:n toteuttaman yritys-kyselyn mukaan noin 90 % pienten osakeyhtiöiden omistajista osallistuu ainakin jossain määrin yrityksen operatiiviseen toimintaan (HE 194/2006, 20). Operatiivista johtamista voidaan pitää omistajajohtajan tunnusmerkkinä.

On myönnettävä, ettei ainakaan tässä tutkimuksessa löydy tarkkarajaista määritelmää pieniyhtiölle eikä omistajajohtaja-rakenteelle (samoin Horsmanheimo & Steiner 2008, 418). Määrittelyvaikeudet näkyvät myös KHT-Suosittelun yleisluonteisissa sanoissa ”suppea”, ”usein”, ”harvoja”, ”vähemmän kehittynyt” ja ”rajalliset”. Tilintekovelvollisuutta ei KHT-Suosittelun määritelmässä esiinny. Ehkä suppeamisteisuudella on haettu tilintekovelvollisuuden puuttumisen ajatusta.

Selvintä on edetä pieniyhtiön määritelmässä kahden kriteerin avulla. Tärkeimmäksi kriteeriksi jää sellainen omistajajohtaja-rakenne, jossa omistajina tai johtajina on vain henkilöitä, jotka eivät ole tilintekovelvollisia. Nämä voivat olla pääosakkaan lisäksi sellaisia osakkaita, jotka eivät ole kiinnostuneita yhtiön toiminnasta kuten aviopuoliso, perheen alaikäiset lapset tms. Voi olla niinkin, että osa osakkeista on jäänyt yritys-kaupan yhteydessä perheen ulkopuoliselle myyjälle kauppahinnan vakuudeksi ilman myyjän halua päätöksentekoon tai valvontaan. Toinen kriteeri on KHT-Suosittelun tapaan pieniyhtiö, vaikkei määrällisiä kriteereitä koolle asetakaan. Mittapuuna voivat olla yleiset liiketaloustieteen suuruuden mittarit liikevaihto, taseen loppusumma ja henkilömäärä. Tällä rajataan pois sellaiset perheyhtiöt, jotka kooltaan ovat merkittäviä, jopa pörssi-yhtiöitä. Näin päädytään tämän tutkimuksen pieniyhtiö-määritelmään:

Pienyhtiö on yleensä perhepiirissä toimiva omistajajohtaja-osakeyhtiö, jossa ei ole tilintekovelvollisuutta omistajan ja johdon välillä, ja joka on liikevaihdoltaan, taseeltaan ja henkilömäärältään vähäinen.

Määritelmä on tutkimuksen kannalta kuitenkin tarkoituksenmukainen, paras vaihtoehdoista, koska se tilintarkastusmielessä erottaa suuret ja pienet yritykset toisistaan. KHT-Suositusten (2009, 581 – 583) mukaisia seuraavia pienyhtiön keinotekoisilta vaikuttavilta, laadullisia kriteerejä ei sitä vastoin voida ottaa tähän tutkimukseen:

- vain harvoja tulon lähteitä (koska pienyhtiön kannattavuuden heikentyessä on alettu hakea tulosta monitoimialaisuudesta)
- vähemmän kehittynyt kirjanpito (koska runsas kirjanpidon ulkoistaminen tilitoimistoihin on nostanut tasoa, jopa usein yli sen tason, mihin yhden oman taloushenkilön yrityksissä päästään, vrt. haastattelu HTM X) (ISA 200:ssa tämä kohta on muodossa ”kirjanpito on selkeää”, jota on vaikea hahmottaa yrityskoosta riippuvaiseksi piirteeksi)
- rajalliset sisäiset kontrollit, jotka johdolla on mahdollisuus ohittaa (koska toimintojen ulkoistaminen tilitoimistoihin mahdollistaa myös kontrollin parantamisen, alakohta 5.5.3).

Tässä tutkimuksessa käytetään synonyymeina seuraavia termejä: toimivan johdon vallinnassa oleva osakeyhtiömuotoinen yritys, omistajajohtaja-osakeyhtiö, omistajajohtaja-yhtiö, pienyhtiö ja pienyritys. Pienyhtiö viittaa enemmän juridiseen ja pienyritys taloudelliseen organisaatioon. Käsitteet vaihtelevat usein mm. käytettyjen lähteiden ja tarkastelunäkökulman mukaan.

Koska tämä tutkimus kohdistuu pieniin osakeyhtiöihin, jää käsittelemättä suuriin osakeyhtiöihin liittyviä tilintarkastusnäkökohtia kuten organisaatiotekijät (hallintoneuvosto, konsernirakenne jne.), organisaatiojärjestelyt (erityisesti osake-, rahoitus- ja yritysjärjestelyt), julkisen kaupankäynnin tilintarkastusvelvollisuudet ja tilintarkastajajärjestelyt (tilintarkastustoimikunta, tilintarkastajan rotaatio jne.).

3.7 Tutkimuksen alueellinen rajaus

Tämä tutkimus kohdistuu suomalaisten omistajajohtaja-yhtiöiden tilintarkastukseen. Rajaus johtuu siitä, että täällä tilintarkastuskulttuuri harmonisointipyrkimyksistä huolimatta poikkeaa vielä merkittävästi muiden maiden kulttuurista. Kulttuuri-käsite on yritystutkimuksissa moniselitteinen. Se jakautuu yrityksessä osiin, joista yksi on tilintarkastuskulttuuri. Kulttuurilla tarkoitetaan vallitsevaa toimintatapaa (ks. esim. Koskinen ym. 2005, 189 – 204), joka ottaa huomioon esimerkiksi paikalliset olosuhteet, historiallisen taustan jne. (vrt. toimintanalyttisen tutkimuksen kulttuuriparadigma, Mäkinen 1987, 41 – 43; Partanen 2001, 30) sekä rahoitus- ja verotusjärjestelmät, taloushallinnon ammatillaiset ja lainsäädännön (Troberg 2007, 19). Kulttuuri ohjaa myös tilintarkastuksen te-

on teoriaa. Varteenotettavia mielipiteitä on Euroopan komission julkaisemassa vihreässä kirjassa 1996: ”Lakisääteisen tilintarkastajan tehtävästä, asemasta ja vastuusta Euroopan Unionissa”. Siinä on havaittavissa, miten kaukana suomalainen pienyhtiön tilintarkastuskulttuuri on yleiseurooppalaisesta kulttuurista.

Suomelle tyypillinen pienyritysten tilintarkastuskulttuuri perustuu paitsi lainsäädäntöömme, myös omiin ISA-standardeihimme (mm. ISA 240, kohdat 38 ja A55 tilintarkastajan eron ja erottamisen syiden ilmoittaminen, ISA 240, kohdat 39 ja A58 johdon selvityksenantovelvollisuus, ISA 240 kohdat 39 ja A60 huomautusvelvollisuudet vahingonkorvausvelvollisuudesta ja säännösten rikkomisesta sekä tilintarkastuspöytäkirja, ISA 240, kohdat 43 ja A64 salassapitovelvollisuuden poikkeukset, ISA 260 ja 265 johdon tehtäviä) sekä suomalaiseen pitkäaikaiseen tilintarkastustraditioon (ks. Kososen, 2005, historiallinen katsaus aiheeseen). Suomalaisten tilinpäätösten laatiminen verotuksen lähtökohdista poikkeaa monien maiden tavoista (ks. Troberg 2007, 24), ja johtaa tilintarkastuseroavuuksiin.

Vaikka rajanveto kansainvälisten ja Suomen tilintarkastustavoitteiden välillä näyttäisi standardien mukaan olevan selkeä, erot eivät ole näin kategorisia. Tilintarkastuksen globalisoitumisen seurauksena raja on muotoutumassa uudelleen. Anglosaksinen traditio leviää big four -tilintarkastusyhteisöissä (neljää suurinta kansainvälisen tilintarkastusyhteisön ketjua, KPMG, Pricewaterhousecoopers, Ernst & Young, Touche & Deloitte, kutsutaan tällä nimellä) kaikkiin maihin, ja niissä noudatetaan tiukemmin kansainvälisiä standardeja, kun taas pohjoismainen traditio mm. hallinnon tarkastukseen toteutuu usein pienissä tilintarkastusyhteisöissä ja yksittäisten tilintarkastajien toimesta (ks. esim. Niemi 3/2003, 10; Blummé 2008, 27 – 28). Tällä hetkellä näyttää siltä, että KHT- ja HTM-tilintarkastusyhteisöt ovat koulutuksessa painottamassa voimakkaasti kansainvälisten standardien tiukkaa noudattamista. Tutkijan käsityksen mukaan myös tilintarkastajien laaduntarkastusta ohjaavat kansainväliset käytännöt. Kansainvälisiä standardeja pyritään lähentämään Yhdysvaltojen tilintarkastusstandardeihin (Alakare ym. 2008, 27). Kun ne on luotu suuryrityksiä varten, on pienyritystarkastuksen tutkimus, koulutus ja ohjeistus jäämässä tutkijan käsityksen mukaan lapsipuolen asemaan.

Koska kansainväliset tilintarkastusstandardit koskevat myös Suomea, niihin viitataan toistuvasti tutkimuksessa. Tilintarkastuskäyttämisen ero Suomen ja kansainvälisten standardien välillä näkyy myös tieteellisten tutkimuksen aihealueissa. Esimerkkinä voidaan mainita, että kun Suomen tilintarkastukseen sisältyy myös hallinnon tarkastus, ETA-tilaston mukaan suomalainen tutkimus sisältää runsaasti tämän alueen ja sitä kautta runsaasti sisäisen valvonnan tutkimuksia. Suomessa on yleensäkin tutkittu poikkeuksellisen vähän tilintarkastusmarkkinoita maakuvauksina (Laitinen & Järvinen 2007, 38). Muutama poikkeus löytyy. Fantin väitöskirja (1994) tutki myös Ruotsin ja Aspholmin väitöskirja (2002) myös Pohjoismaiden tilintarkastusta.

Samsonova (2006) tarkasteli tilintarkastuksen laadun kehitysprosessia Venäjällä. Ulkomaalaiset tutkijat eivät liene laatineet Suomeen kohdistuvia tutkimuksia muutamia artikkelitasoisia kirjoituksia lukuun ottamatta (esim. Knechel ym. 2008), mikä vaikeuttaa kansainvälisen aineiston hyväksikäyttöä tässä tutkimuksessa. Humphrey (2008, 194) korostaa tilintarkastustutkimuksen kansallista vapautta. Hänen mukaansa kansallinen tutkimus edistää myös kansainvälistä tutkimusta, kun tuloksia kootaan yhteen. Maijoor, Meuwissen ja Quadackers (2001) toteavat, että vaikka kansalliset erot tilintarkastuskäytännössä näyttävät pienentyneen, jopa tilintarkastustutkimuksella on eroa Euroopan ja Yhdysvaltojen välillä. Euroopassa näyttelevät merkittävää osaa kansalliset tutkimuskohteet, kun taas Yhdysvalloissa keskitytään ammattilehtikirjoitteluun. Tässä tutkimuksessa paneudutaan vain poikkeustapauksissa Suomen ulkopuoliseen tilintarkastuskäytäntöön, eikä tutkimus tähtää kansainvälisiin vertailuihin.

Paitsi kansainvälisesti, jopa Suomessa on alueellisesti havaittavissa erilaista tilintarkastuskulttuuria (HTM Pyydönniemi 2011, 29). Taustalla saattaa olla alueelliset erot verotuksen toimittamisessa (haastattelu, HTM VIII). Myös Koskela havaitsi alueellisia eroja tutkimuksessaan (Koskela 1995, 37). Esimerkiksi pääkaupunkiseudun vastaajat eivät halunneet tilintarkastuksen sisältöä laajennettavaksi samoin kuin pienempien kaupunkien. Tällainen tutkimuksen kohdistaminen rajattuun alueeseen voi vaikeuttaa yleistysten tekoa. Eroja on nähtävissä myös KHT-, HTM-, maallikko- ja toiminnantarkastuskulttuurien välillä (haastattelu, KLT XV). Kun tilintarkastuksen suorittaminen alkaa edellisten tilikausien tarkastusraporttien kertaamisella, se voi johtaa tilintarkastusmenettelyn eroihin. Myös tilintarkastusyhteisön historia voi aiheuttaa erilaisia tarkastustoimenpiteitä (haastattelu, HTM X). Tämän tutkimuksen empiria on koottu Satakunnasta, niin tilintarkastajilta, tilitoimistoilta, kirjanpitäjiltä, verovirkailijoilta kuin yrityksiltäkin. Vaikka tässä tutkimuksessa ajoittain viitataan mm. kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin sekä eroihin tilintarkastajien, tarkastettavien yhteisöjen, Pohjoismaiden, Suomen alueiden, KHT- ja HTM-tarkastajien jne. välillä, nämä eivät kuitenkaan ole tutkimuksen kohteena, vaan ne ovat enemmänkin antamassa taustatietoa moninaisen käyttäytymisen ymmärryksen lisäämiseen.

4. TILINTARKASTUKSEN HAVAINTOAINEISTON KERUU

4.1 Kokeellinen tutkimus

Voitaneen olettaa, että todellisessa tilintarkastustilanteessa kerätty tai itse luotu materiaali kuvastaa parhaiten sitä, mitä tarkastajat pitävät tärkeimpänä työssään. Se on läpileikkaus tarkastustyöstä tilintarkastajan omasta näkökulmasta. Tämä materiaalihan on pohjana, kun myöhemmin käsitellään yrityksen toimintaa, sitä arvioidaan, käydään keskusteluja, laaditaan raportteja tai varmistetaan jälkikäteen, mitä tarkastustoimenpiteitä on suoritettu. Tässä tutkimuksessa pyrittiin järjestämään kokeellisesti sellaisia tilintarkastustilaisuuksia, jotka muistuttivat mahdollisimman paljon todellisuutta, jotta saataisiin käytännön aineistoa siitä, mitä tilintarkastusalueita tilintarkastaja tutkii. Kyse on tilintarkastusalueuuttuudesta.

4.1.1 Laboratoriokoetilanteen luominen

Traditionaaliset tutkimusstrategiat ovat kokeellinen, survey- ja tapaustutkimus (case study). Kokeellisessa tutkimuksessa mitataan yhden käsiteltävän muuttujan vaikutusta toiseen muuttujaan siten, että valittua näytettä analysoidaan harkitusti ja systemaattisesti olosuhteita muunnellen (Hirsjärvi ym, 2009, 134). Tieteentilosophialtaan se on objektivistinen. Laboratoriokoe on kokeellinen tutkimusmenetelmä, jota alun perin on käytetty lääketieteessä, mutta josta se on levinnyt varsinkin sosiaalipsykologiaan, kemiaan ja fysiikkaan kuten myös jonkin verran tilintarkastustutkimuksiin. Nämä laboratoriotutkimukset eivät kuitenkaan koske tilintarkastuksen käytännön suorittamista, eikä niistä ole apua tässä tutkimuksessa². Laboratoriokokeessa tutkija luo luonnollisen tilanteen sijasta keinotekoisien kontrolloitavissa olevan tilanteen, jossa vakioitaan mahdollisimman paljon ul-

² Esimerkkeinä mainittakoon kvantitatiiviset tutkimukset kuten Grantin, Brickerin ja Shiptsovan, 1995, laboratoriotutkimus sosiaalisesta tilanteesta, jossa tilintarkastuspalkkiot riippuivat aiempien tilikausien tilintarkastajien laadusta, Brozovskyn ja Mautzin, 1996, laboratoriotutkimus mainonnan eri tekijöiden vaikutuksesta tilintarkastusmarkkinoihin, Hackenbrackin, 1992, laboratoriotutkimus, jossa diagnostiseen evidenssiin lisätty ei-diagnostinen aines lisäsi tilintarkastusraportoinnissa voimakkaampia kannanottoja, Fischbacherin ja Stefanin, 2007, kokeellinen tutkimus, miten täysin rehellisen tilintarkastajan läsnäolo lisäsi tilintarkastusraportin laatua, Ganguly ja Hammersleyn, 2009, kokeellinen tutkimus, miten erilaisen informaation keruu vaikutti tilintarkastuksen suunnittelussa jne.

koisia muuttujia (*ceteris paribus* -tilanne). Tavoitteena on, että näin kyettäisiin selvittämään luotettavammin tutkimukseen valittujen muuttujien vaikutuksia vertailu- ja koeryhmän välillä. Vertailuryhmä voi myös puuttua.

Tässä tutkimuksessa kutsutaan koejärjestelyä laboratorionkokeeksi, koska asetelmassa on yllä esitetyn mukaisia tyypillisiä laboratorionkokeen piirteitä. Koejärjestely on yhden mittauksen ja usean havaintoyksikön menetelmä, joka on ehkä yleisin kvantitatiivisen yhteiskuntatieteen laboratorionkoeasetelma, ja josta saadaan ns. poikkileikkausaineisto. Mittauksen jälkeen suoritetaan analyysia, tehdään johtopäätöksiä sekä yhteenveto tuloksista (Yin 1994, 102 – 153; Hirsjärvi ym. 2009, 221 – 230). Laboratorionkokeen suorittamista selostetaan tässä tavanomaista laajemmin, koska jouduttiin määrittelemään uusia käsitteitä ja ratkaisemaan monia tilintarkastustutkimukseen liittyviä vaikeita ongelmia mm. tilintarkastushavainnoista, niiden luokittelusta ja tutkimisvaikeuksista.

Tilintarkastuskäytännön tutkimuksissa voidaan havaita kaksi keskeistä ongelmaa. Toinen on se, että suoritettujen tilintarkastukset eivät ole yhteismitallisia, koska ne ovat joko eri tilikausilta, eri yrityksistä tai eri tilintarkastajien suorittamia. Vertailukelpoisuus häviää, kun muuttujia on liian paljon. (Tähän ongelmaan on kiinnittänyt huomiota mm. Satopää 2003, 122.) Tässä laboratorionkokeessa ongelma poistettiin vakioimalla keinotekoisesti kolmesta muuttujasta kaksi, yritys ja tilikausi siten, että kymmenen tilintarkastajaa suoritti

- 1) yhden ja saman todellisen yrityksen
- 2) yhden ja saman tilikauden tilintarkastuksen.

Näin yksi kohde tarkastettiin kymmenen kertaa eikä kymmenen kohdetta yhteen kertaan, jolloin voitiin suorittaa laboratorionkokeissa hyväksikäytettävä rinnakkaistarkastelu.

Toinen tarkastelukohteen valintaan ja tutkimuksen onnistumiseen oleellisesti vaikuttava tekijä on tutkijan ”access” eli luottamuksellinen ja esteetön tiedonsaanti yrityksestä ja sen tapahtumista (Salmi & Järvenpää 2/2000, 271). Tilintarkastusmenettelytutkimuksissa tämä ongelma esiintyy useimmiten siten, että tutkijan käytössä on suoritettua tilintarkastuksesta vain sen ainoa julkinen raportti, tilintarkastuskertomus. Kun sekin on melkein poikkeuksetta vakiomuotoinen ilman mitään lisätietoja, on informaatioarvo vähäinen (ks. vakiomuotoinen ja mukautettu tilintarkastuskertomus, alakohta 5.6.4; Näsi 2009, 35; Satopää 2003, 45 – 46).

Kosonen (2005, 22) toteaa, että tilintarkastusnormien todellista noudattamista on käytännössä mahdotonta tietää, koska se edellyttäisi tilintarkastajien työpapereiden tutkimista. Tässä tutkimuksessa luotiin laboratoriotilanne niin, että tutkimuskäyttöön saatiin myös tilintarkastuksen ei-julkinen työpaperi- ja raporttiaineisto. Tämä oli mahdollista, kun yrityksen varsinainen tilintarkastaja salassapitovelvollisuuksineen jätettiin koetilanteen ulkopuolella ja tutkimukseen osallistuneille tilintarkastajille saatiin tutkimuslupa tarkastettavalta yritykseltä.

Kokeelliset tutkimusmenetelmät sisältävät kuten muutkin tutkimusmenetelmät hyviä ja huonoja puolia, joihin pitää suhtautua kriittisesti (tutkimusmenetelmien arviointia, esim. Yin 1994; Gummesson 2000; Hirsjärvi ym. 2009). Laboratoriokokeen hyvinä puolina voidaan mainita koetilanteen muokkausmahdollisuus, eli se voidaan rakentaa mieleiseksi koehenkilöitä, koeyritystä ja koetilikautta sekä riippumattomia että riippuvia muuttujia valittaessa. Jos tutkimustuloksia ei saada riittävästi, voidaan koetilannetta usein vähällä vaivalla uusida, laajentaa, sitä voidaan muuttaa tai lisätä muuttujia, sillä tilintarkastusaineisto säilyy eikä ole ainutkertainen. Kuitenkin havaintoyksiköiden on oltava toisistaan riippumattomia. Kun havaintoyksiköt eli tässä kokeessa tilintarkastajat, eivät voineet vaikuttaa toisiinsa, tarkastettava tilikausi oli sama, samoin yritys ja tarkastusaika olivat lähes samat, tältä ongelmalta vältyttiin.

Kokeellisen tutkimuksen huonoina puolina pidetään myös sitä, että tutkijan on usein vaikea tehdä oikeita johtopäätöksiä, sillä pienillä havaintomäärillä ja muuttujien liiallisella vakioinnilla ei päästä aina yleistettävyyteen (mm. Scapens 1990, 269). Koehenkilöihin liittyi ongelma, muuttuuko käyttäytyminen mahdollisesti koetilanteessa³. Niinpä eräät kokeeseen osallistuneet tilintarkastajat kertoivat jälkikäteen uhranneensa tähän tarkastukseen tavanomaista enemmän aikaa. Työn määrä heijastui tutkijan arvion mukaan myös raporttien laajuuteen ja laatuun. Kiireetön vuodenaika (joulu–tammikuu) mahdollisti laadukkaat tilintarkastukset. Ehkä tilintarkastuksen perusteellisuus johtui myös siitä, että taloushallintoalan pienestä henkilömäärästä johtuen tutkittavat ja tutkija olivat tuttuja toisilleen. Kun koehenkilöt näin tulivat tehneeksi huolellista tilintarkastustyötä, täytyi hyvän tilintarkastustavan määritelmä, jonka mukaan se on huolellisen ammattihenkilön yleisesti kulloinkin noudattama tapa. Ehkä tällöin tarkastus suoritettiin jopa ”normaalia paremman” eli tavoitteellisen hyvän tilintarkastustavan muodossa.

Laboratoriokoe suoritettiin jo vuosina 2000–2001. Havaintoja täydennettiin vähitellen haastattelujen ja osallistuvan havainnoinnin avulla vuosina 2001–2011. Näin voitiin eliminoida hetkelliset muutokset tutkimusaineistosta. Eri aineistonkeruutavat täydensivät toisiaan. Koskisen ym. (2005, 189) mukaan yrityksen erilaisia ryhmiä ja käytäntöjä on tutkittava mielellään suhteellisen kauan, jottei tutkija yleistäisi yhden ryhmän hetkellisiä näkemyksiä tai toimintoja yhdeksi totuudeksi. Vaikka tutkimusajanjakso oli pitkäkö, kymmenisen vuotta, merkittäviä tutkimusaikaan liittyviä eroja ei havaittu. Edes runsaan sadan vuoden aikana eivät tilintarkastuksen ydintehtävät ole juurikaan muuttuneet Suomessa (Kosonen 2005, 4).

Tutkimukseen pyydettiin mukaan 11 tilintarkastajaa, joista 10 suostui kokeeseen. Valinnassa noudatettiin kvalitatiivisen tutkimuksen tyypillistä piirrettä: Valitaan kohdejoukko tarkoituksenmukaisesti, ei satunnaisotoksen menetelmää

³ Havainnon teki jo F W Taylor tutkiessaan työn tuottavuutta 1900-luvun alussa. Kokeeseen valinta nosti heidän työpanoksensa selvästi suuremmaksi kuin muiden (Taylor 1911; ks. myös Partanen 2001, 322).

käyttäen. Valintaa ohjaa se, että tutkittavien näkökulmat ja ”ääni” pääsevät esille (Hirsjärvi ym. 2009, 160, Salmi & Järvenpää 2/2000). Tutkimusaineiston pitää olla mahdollisimman informatiivinen tutkimusongelman kannalta (Koskinen ym. 2005, 273). Tutkijalla oli kokemusperäistä tietoa Satakunnasta olevan kohdejoukon tilintarkastuskokemuksesta ja -koulutuksesta, joten voitiin odottaa asiantuntevia kannanottoja. Kohdejoukon suuri osallistumisprosentti saattoi johtua osaksi siitä, että etukäteen luvattiin tutkimukseen osallistuvien tilintarkastajien vastausten pysyvän nimettöminä. Siksi tarkastajia kutsutaan tutkimuksessa nimellä KHT A, HTM B, HTM C, HTM D, HTM E, KHT F, HTM G, HTM H, HTM I ja HTM J.

Tarkastettavaksi yritykseksi valittiin pieni perheyhtiö, tavallinen kiinteistöyhtiö, jossa oli monipuolisesti tilintarkastuksen keskeisiä tarkastuskohteita. Tarkastettava aineisto käsitti koko kirjanpito- sekä hallintoaineiston alkuperäisinä. Kiinteistöyhtiön taloushallinto hoidettiin tilitoimistossa ja tilintarkastaja oli maallikko. (Koejärjestelyistä lisää liitteessä 1.)

4.1.2 Tilintarkastusraportointi laboratorionkokeessa havaitun mukaisesti

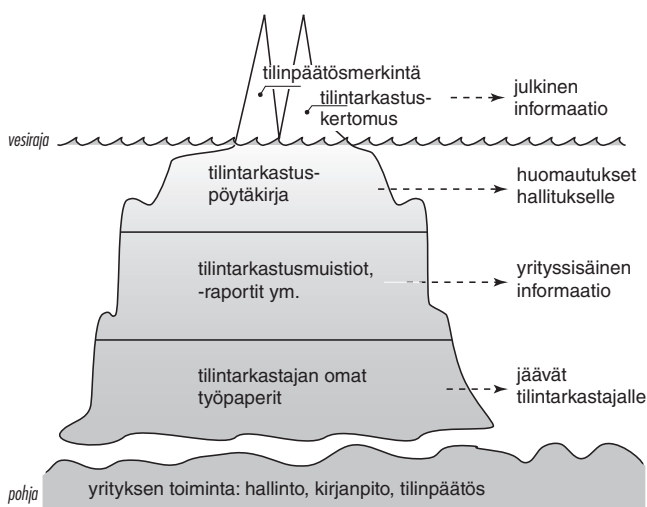
Tässä laboratoriotutkimuksessa lähtökohtana oli tutkia, mitä ammattitaitoinen tilintarkastaja käytännössä konkreettisesti tekee. Sinänsä tilintarkastajan ajatusmaailmaa, aivotyötä, on mahdotonta dokumentoida (ks. myös hiljainen tieto, Nonaka & Takeuchi, 1995). Hiljainen tieto voidaan määritellä tilintarkastuksessa sellaiseksi tilintarkastajan ammattitiedoksi, joka ei sisälly lainsäätöön, suositukseen ynnä muihin sellaisiin kirjallisiin ammattilähteisiin (Satopää 2007, 118 – 122). Kirjallisten dokumenttien ulkopuolisen hiljaisen tiedon esiintymiseen laboratorionkokeessa viittasi se, kun KHT A esitti käyvänsä tilintarkastusmuistion läpi johdon kanssa ”... varsin seikkaperäisesti ja tarkastusmuistiot laajemminkin”. Myös Eklöv (1997, 150) korostaa, että on sellaisia havaintoja, joita ei dokumentoida. Kuitenkin tilintarkastaja ottaa huomioon myös ne antaessaan lausuntonsa. Laboratorionkokeessa näitä havaintoja ei tietenkään voitu rekisteröidä.

Tutkimusaineistoksi valittiin kaikki se kirjallinen materiaali, jonka tilintarkastaja tarkastusta suorittaessaan laati alkaen omista työpapereista ja päätyen julkaistaviin raportteihin, mutta täydentävää aineistokeruuta ei suoritettu esim. haastattelun avulla. Lähtötiedot olivat lajittelematonta, aitoa faktaa, mitä tilintarkastajat ehkä kuvittelivat tarvitsevänsä tai muiden tarvitsevan. ISA 230 ”Tilintarkastusdokumentaatio” korostaa, että työpaperit tehdään asianmukaisesti ja kirjalliseen muotoon, jotta jälkikäteen olisi nähtävissä, millä perusteilla tilintarkastaja on raportteihinsa päätenyt. Myös pienyhtiöt otetaan huomioon: ”Pienen yhteisön tilintarkastuksessa dokumentaatio on yleensä suppeampaa ...” (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 323). Yhteisön koko vaikuttaa myös dokumentaation muotoon, sisältöön ja laajuuteen (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 317).

Tilintarkastaja laatii TTL 14 §:n mukaan tilinpäätöksen loppuun tilinpäätösmerkinnän, josta käytetään myös nimityksiä tilintarkastuslauseke,

taselauseke ja taselausunto. Se on julkinen ja pakollinen. Tilinpäätösmerkinnän informaatioarvo pieneni 1.7.2007 lainmuutoksen myötä, kun siinä ei enää oteta kantaa tilinpäätöksen kirjanpitolain mukaisuuteen, pelkästään ilmoitetaan tilintarkastuskertomuksen antamispäivä. Tilintarkastaja antaa myös tilintarkastuskertomuksen (TTL 15 §), joka sekkin on julkinen ja pakollinen. Kertomukseen sisältyvä lausunto tilinpäätöksestä voidaan jättää antamatta, jos edellytykset puuttuvat sen antamiseen. Osakeyhtiössä nämä raportit annetaan yhtiökokoukselle. Väliosionon mahdollistamisen jälkeen on otettu käyttöön osatilikauden tilinpäätöksen eli välitilinpäätöksen tarkastus (vrt. KILAn yleisohje 1815/8.4.2008), jonka tilintarkastuskertomus ei ole julkinen. Sen lisäksi voidaan antaa tilintarkastuspöytäkirja yhtiön hallitukselle (TTL 16 §) koskien huomautuksia hallitukselle, hallintoneuvostolle, toimitusjohtajalle tai muulle vastuuvolliselle. Tilintarkastuspöytäkirja jää näin ollen hyvinkin suppean sisäpiirin tietoon yhtiössä.

Lakisäätöisten raporttien lisäksi on mahdollista antaa erityyppisiä laissa mainitsemattomia raportteja yhtiölle ja sen toimihenkilöille suullisesti ja kirjallisesti. Suullisia raportteja annetaan ja keskusteluja käydään varsinkin ennen kirjallisten raporttien antamista niiden asiasisällön tarkistamiseksi. Suullista raportointia on Suomessa käsitelty vain vähän (Kosonen 2005, 209 – 210). Kirjallisia raportteja kutsutaan usein muistioksi, raportiksi, väli- tai yhteenvetoraportiksi, tarkistuslistaksi sekä työpaperiksi (ks. esim. Koskinen 1999, 38; Riistama 1999, 251, käyttää näistä yhteisnimitystä valvontatilintarkastuskertomus. Nimitys ei liene pienyrityksissä käytössä yleisesti, ellei ole erikseen valittu valvontatilintarkastajaa.)

Kuvio 8 Tilintarkastusraportointi ns. jäävuori-metaforan tapaan

Tilintarkastusraportoinnin kokonaisuutta voidaan käsitellä jäävuori-metaphorantapaan (kuvio 8). Koskinen (1999, 50) esittää, että ”tilintarkastuskertomus on tilintarkastuksen jäävuoren huippu, eikä se kerro kaikkea, mitä on pinnan alla”. Majala (3/1991, 184) vertaa virallista tilinpäätöstä kirjanpitoaineiston jäävuoren huipuksi. Jäävuori-metaphoraa on käytetty muuallakin kuten tutkimuksenteon yhteydessä havainnollistamaan, miten osa tutkimusaineistosta on vedenpinnan yläpuolella julkisesti kaiken nähtävissä, esim. tiedekirjallisuus ja osa vedenpinnan alla vaikeasti havainnoitavissa, esim. syvällinen action research -tyyppinen tutkimus (Gummesson 2000, 36).

Jäävuori-metaphorassa tilintarkastajan raportointi liikkuu yrityksen liikkumattoman, todellisen toiminnan päällä niin kuin jäävuori liikkuu kiinteän perustan päällä. Tarkastaja kerää tarpeellista aineistoa muodostaakseen oman liikkuvan käsityksen tästä todellisuudesta. Hän tekee tarkastushavaintoja pöytäkirjoista, sopimuksista, tositteista, atk-tiedostoista jne. ja pyytää informaatiota myös yhtiön toimielimiltä (johdon avustusvelvollisuus, TTL 18 §). Työpaperit kerätään atk-avusteisesti, tunnuslukujen ja tarkastuslistojen avulla. Näin saadaan evidenssiä eli tapahtuman todentavaa näyttöä. ISA-standardi nro 500 ”Tilintarkastusevidenssi” määrittelee: ”Tilintarkastusevidenssi – Tieto, jota tilintarkastaja käyttää lausuntonsa perustana olevien johtopäätösten tekemiseen.” (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 558.) Osa kerätyistä työpapereiden tiedoista ei aiheuta jatkoseuraamuksia mm. sen takia, että ne eivät ole olennaisia, ja siksi ne jäävät vain tilintarkastajan työpapereihin. Olennaista on se, että riippumattoman ja objektiivisen lakisääteisen tilintarkastuksen seurauksena pitäisi evidenssin johtaa suoraviivaisesti raportteihin. Tilintarkastajan työtä voi verrata siihen, miten liiketaloustieteen tutkimuksissa reaali maailmasta johdetaan induktiivisen päättelyn avulla tuloksia (vrt. Lukka & Kasanen 1993, 348).

Näin eriasteisista tilintarkastusraporteista muodostuu kerrostuma. Koski ja af Schulten (2000, 217) toteavat tilintarkastuspöytäkirjan olevan tilintarkastuskertomusta alemmanasteisen. Jäävuorimetaphora heijastaa myös raportin merkitsevyytensä. Mitä painavampi sanoma raporttiin sisältyy, sitä korkeammalla ja näkyvämmällä paikalla se on jäävuoressa ja sitä julkisempi informaatioissa. Siksi tilintarkastuskäyttämistä voidaan tarkastella myös siitä näkökulmasta, miten korkealle raporttitasolle se on päässyt. Jäävuori-metaphoraan palataan myöhemmin, kun tilintarkastusverkoston toiminta horjuttaa sen suoraviivaisuutta (alakohta 5.7.5).

4.1.3 Tilintarkastushavainnon määrittely laboratoriokeessa ja havaintojen luokittelu

Havainto ymmärretään laadullisessa tutkimuksessa usein laajaksi ilmiöksi. Salmi ja Järvenpää (2/2000, 264) toteavat, että case-tutkimuksessa havainto on tilastollisesta havaintoyksiköstä poiketen oleellisesti laajempi ”tarkastelun kohde”. Samoin Ahjoksen (2011, 70) mukaan sanat ja kertomukset eivät ole havaintoja,

vaan niiden takana olevat yleisemmän tason ilmiöt. Myös kansainvälisissä tilintarkastusstandardeissa havainnointi viittaa laajaan määritelmään, kun se käsittelee havaintoja tuottavaa, toimintoja koskevaa havainnointia (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 18). Positiota eli havaintoa voidaan kutsua myös löydökseksi ja ilmiöksi, jopa sosiaalisiksi prosessiksi (laadullisen tutkimuksen havainnoista, mm. Alasuutari 1994, 161 – 165). Suomessa TILAn sanktiot puutteellisista työpapereista ohjaavat havaintojen runsaaseen dokumentointiin.

Tilintarkastushavainto määritellään laboratoriokokeessa kirjalliseen muotoon saatetuksi tilintarkastajan merkinnäksi, joka osoittaa hänen kiinnittäneen huomiota tiettyyn seikkaan esim. olemassa olevan tiedon kirjaamiseksi, varmentamiseksi, tarkistamiseksi, lisätiedon pyytämiseksi tai ohjeen antamiseksi.

Tässä tutkimuksessa havainto ymmärretään suppeana tilastointiyksikkönä. Laboratoriokokeessa tilintarkastusaineisto pirstotettiin aluksi mahdollisimman pieniin osiin, ryhmiin ja alaryhmiin, joita oli helpompi luokitella. Pienimmillään havainto saattoi olla esim. pelkkä lukema tai oikein-merkki, mutta siitä oli kuitenkin nähtävissä, että se oli merkitty muistiin joko sen osoittamiseksi, että tarkastus oli suoritettu tai että kyseistä asiaa haluttiin tarkastella myöhemmin. Näitä havaintoja eli positiota tutkittiin tekstianalyysin (ks. Törrönen 2008) menetelmin, jossa aineisto litteroitiin tekstuaalisesti. Positiot siirretään tekstianalyysissa subjektiasemaan eli muista erottuvaan luokkakehikkoon. Tässä tutkimuksessa luokkakehikkona toimivat taloushallinnon perinteiset kategoriat kuten kirjanpito, tilinpäätös, verotus jne.

Julkisten tilintarkastusraporttien ja muiden raporttien havainnot käsiteltiin hieman toisistaan poikkeavasti seuraavista syistä:

1. Havainnot tilinpäätösmerkinnöissä ja tilintarkastuskertomuksissa

Tilinpäätösmerkintä ja tilintarkastuskertomus ovat yleensä vakiomuotoisia. Tässä tutkimuksessa tilintarkastuskertomuksen havainnoksi luokiteltiin vain kaikki poikkeamat vakiomuotoisesta kertomuksesta sekä lisälausunnot. (Poikkeama ei välttämättä johda mukautettuun tilintarkastuskertomukseen, ks. alakohta 5.6.2, KHT-yhdistys: Tilintarkastusalan kertomukset ... 2010, 117.)

2. Havainnot tilintarkastuspöytäkirjoissa ja muissa luovutetuissa raporteissa sekä tilintarkastajien omissa työpapereissa. Näistä asiakirjoista poimittiin kaikki havainnot.

Tilintarkastushavaintojen luokittelussa käytettiin suoria jakautumia ja moniulotteista eli ristiintaulukointia eri kriteerien mukaan. Kriteerit pyrittiin valitsemaan tilintarkastuksen keskeisten tehtävien mukaan viitekehyyksen perusteella ottaen huomioon myös raporttitasot jäävuori-metaforan mukaan, olennaisuuden periaate sekä tavanomaisesta tilintarkastuksesta mahdollisesti poikkeavat ilmiöt.

Taulukko 1 Tilintarkastajien tekemät tilintarkastushavainnot (lukumäärät) luokiteltuina tarkastusalueittain ja tilintarkastajakohtaisesti.

	kirjanpito	tilinpäätös	hallinto	omistajajoh- taja-asiat	yhteensä
KHT A	8	21	12	0	41
HTM B	2	9	12	0	23
HTM C	5	24	19	2	50
HTM D	15	23	24	0	62
HTM E	9	34	20	0	63
KHT F	6	27	43	1	77
HTM G	4	27	27	0	58
HTM H	2	19	12	0	33
HTM I	5	31	17	0	53
HTM J	12	27	50	0	89
yhteensä	68	242	236	3	549
	12,4 %	44,1 %	43,0 %	0,5 %	100 %

Havainnot luokiteltiin ja ristiintaulukoitiin seuraavien kriteerien mukaan:

1. Havainnon raporttitaso (tilintarkastuskertomus ja tilinpäätösmerkintä, tilintarkastuspöytäkirja, tilintarkastusmuistio ja muut työpaperit)
2. Havainnon tilintarkastusalue (kirjanpito, tilinpäätös, hallinto ja sisäinen valvonta, omistajajohto)
3. Tilintarkastajan kommentin luonne (vain todettu, positiivinen kommentti, negatiivinen kommentti, neuvonanto tai ohjeenanto, selvityspyyntö).

Alunperin suunniteltiin lisäksi kahden luokittelun laatimista, joilla olisi saattanut olla yleistä mielenkiintoa. Ensinnäkin oli tarkoitus luokitella havainnot asiasisällöltään oikeiksi ja vääriksi. Kun kaksi tilintarkastajaa kommentoi samaa asiaa täysin päinvastaisesti, oli todennäköistä, että ainakin toisen havainnon täytyi olla virheellinen. Tutkijan käsityksen mukaan on vaarallista ryhtyä arvioimaan hyväksytyjen tilintarkastajien käsityksiä oikeasta eli ryhtyä «tuomarien tuomariksi». Oikeaksi kommentiksi suunniteltiin aluksi sitä vaihtoehtoa, jota enemmistö kymmenestä tilintarkastajasta piti oikeana. Tulkinta perustui hyvän tilintarkastustavan määritelmään «tapana, jota huolellinen ammattihenkilöstö yleisesti noudattaa» (HE 295/1993, 28). Oikea/virheellinen-luokittelusta oli kuitenkin pakko luopua, sillä mitään takeita ei ollut, että enemmistö oli oikeassa. Tutkimuksen päätarkoitus ei ollut arvioida tilintarkastajien työtä vaan tutkia tilintarkastusprosessia.

Toiseksi suunniteltiin havaintojen luokittelemista olennaisiksi ja epäolennaisiksi. Tässäkin kriteerinä olisi ollut tilintarkastuskokeeseen osallistuneiden enemmistön, siis vähintään viiden tilintarkastajan työpaperimaininta. Kun havainnot koskivat vaihtelevasti eri osa-alueita ja eri

asioita, olisi valtaosa havainnoista luokiteltu epäolennaisiksi. Tällainen tutkimus ei olisi vaikuttanut relevantilta.

4.1.4 Johtopäätöksiä laboratoriokeesta

1. Havaintojen määrä

Laboratoriokeessa tehtyjen tilintarkastushavaintojen määrä oli runsas. Näin arvioi mm. kokeeseen osallistunut HTM D. Seuraavassa (taulukko 1) havainnot on luokiteltu tilintarkastajittain ja tarkastusalueittain (muuta luokitteluja myöhemmin tutkimuksessa).

Kirjanpitoon ja tilinpäätökseen liittyvät havainnot muodostivat tässä koetapauksessa valtaosan raporttimerkinnöistä, yhteensä 56,5 %. Suuri määrä, keskimäärin 6,8 raportoitua kirjanpitohavaintoa ja 24,2 tilinpäätöshavaintoa tilintarkastajaa kohti, osoitti tarkastuksen laajuuden. Kirjanpitohavaintojen määrää voidaan verrata tositemäärään (72). Toisin sanoen lähes joka kymmenes tosite (9,4 %) aiheutti muistiinpanomerkinnän työpapereihin. Hallinnon osa-alueen havaintoja oli 43,0 % eli 23,6 havaintoa/tilintarkastaja.

On kuitenkin korostettava, että koska jokainen tilintarkastuskohde ja jokaisen kohteen jokainen tilikausi on erilainen, ja koska jokainen tilintarkastaja on erilainen ja jokaisen tilintarkastajan jokainen tilintarkastus on erilainen, ei nyt esitettävillä taulukoinneilla voitu pyrkiä tilastollisiin analyyseihin ja yleistettävyyteen. Numerotietoa sisältävien taulukoiden kuitenkin toivotaan kertovan suuntaa-antavaa tietoa, miten eri tilintarkastajat raportoivat eräässä tapauksessa X tarkastustyötänsä ja sitä kautta antavan lisätukea muille tutkimustulkinnoille.

Tehtyjen havaintojen suureen määrään, varsinkin kirjanpidon ja tilinpäätöksen alueella, voidaan löytää kolme syytä:

- Tilintarkastuksen seikkaperäisyyteen vaikuttaa se, minkälainen kokemus tarkastajalla yrityksestä on. Varsinkin ensimmäisellä kerralla suoritetaan työ huolellisesti. (ISA 510: ”Ensimmäistä kertaa suoritettavat tilintarkastustoimeksiannot – alkusaldot”, IFAC: Kansainväliset 2010 ... , 597 – 609; Halonen & Steiner 2010, 151 – 153). HTM G mainitsi työpaperissaan: ”Yhtiön koko huomioon ottaen tarkastetaan mahdollisimman kattavasti hallinto, kirjanpito ja tilinpäätös alla olevan suunnitelman mukaan (ei kokemusta tilitoimiston tasosta). Perustietojen kartoitus.”
- HTM D kertoi kirjanpidon ja tilintarkastuksen suuren havaintomäärän syyksi sen, että verrattuna hallinnon alueeseen kirjanpidon osa-alueella on täsmällistä lainsäädäntöä runsaasti, ja siinä voi havainnoida pienempiä asiakokonaisuuksia ja runsaammin.
- Tilintarkastajien ammattitaito keskittyy kirjanpidon ja tilinpäätöksen taitamiseen, jolloin niistä on helpompi tehdä havaintoja.

HTM D toi esiin myös seuraavan näkökohdan, joka tämäntyyppisissä tarkastuksissa lisää havaintojen määrää: ”Tarkastus olisi suoritettu lyhyemmässä ajassa, mutta kun virheitä ja epäselvyyksiä löytyi, tarkastusta oli pakko vielä jatkaa.” (ISA 500, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 557: ”Tilintarkastajan on suoritettava tarkastustoimenpiteitä hankkiakseen tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuvaa evidenssiä.”) Rungas havaintomäärä ja tilintarkastajien perustelut osoittivat, että tilintarkastajat haluavat tehdä työnsä huolellisesti ja tarvittaessa sopeuttavat työnsä määrän ja laadun tilintarkastustilanteeseen sopivaksi.

2. Havaintoerot tilintarkastajien välillä

Taulukko 1 osoittaa, että yksittäisten tilintarkastajien tekemien havaintojen tarkastusalueissa, määrässä ja laadussa on nähtävissä merkittäviä eroja. Määrällisesti eniten havaintoja tekevällä niitä oli nelinkertaisesti vähiten tekevään nähden. Joillakin oli hallintoon liittyviä havaintoja kaksinkertaisesti tilinpäätöshavaintoihin verrattuna, toisilla tilanne oli päinvastainen. Vain harvat kiinnittivät huomiota tässä vaiheessa omistajajohtaja-kysymyksiin. Myös havaintojen raporttitasossa (myöhemmin alakohdassa 5.7.5 taulukko 6) ja huomautustyyppissä oli suuria eroja. Tämä osoitti, miten vaikeaa on muodostaa yhtenäistä hyvää tilintarkastustapaa.

Tutkimuksessa ei mitattu evidenssin hankintaan käytettyä aikaa. Se saattaa korreloida havaintojen lukumäärään. Kansainväliset standardien mukaan tarpeellinen määrä on tilintarkastusevidenssin paljouden mitta. Tarvittavan tilintarkastusevidenssin määrään vaikuttavat tilintarkastajan arvio olennaisen virheellisyyden riskeistä ja myös tällaisen tilintarkastusevidenssin laatu (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 172; KHT-Suositukses 2007, 443). ”Tarpeellinen määrä on tilintarkastusevidenssin määrän mitta.” (ISA 530: Otanta tilintarkastuksessa, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 618 – 634. Tilastollisten otantamenetelmien käyttö tilintarkastuksen eri vaiheissa on muodostunut laajaksi tutkimusalueeksi; esim. Gray 2000, 515 – 543; suomalaisessa kirjallisuudessa tästä esim. Riistama 1999, 288 – 322.)

Kun kansainvälisistä standardeista tai KHT-ohjeistuksesta ei saada apua ”tarpeelliseen määrän” määrään, ja se pitää jotenkin ratkaista, tilintarkastajien keskuudessa syntyy nyrkkisääntöjä. Niinpä kirjoittamattomana sääntönä useat tilintarkastajat pitävät tarkastettavien tositteiden vähimmäismääränä 200 tositetta. Jos tositteita on vähemmän, tarkastetaan kaikki. Jos tositteita on yli 200 ja virheitä tai epäselvyyksiä löytyy olennaisen paljon, jatketaan tarkastusta tarkastusluotettavuuden lisäämiseksi tarpeen mukaan (ns. ”200+ -sääntö”). Tositevalintakriteereinä ovat toiminnan riskialttius ja euromäärän olennaisuus. Toiset tilintarkastajat käyttävät nyrkkisääntöä, että he tarkastavat tilikauden kaikki tositteet, jos ne mahtuvat yhteen mappiin (haastattelu, HTM VII). Käytännössä tämäkin sääntö tarkoittaa noin 200 tositteiden tarkastuksen minimimäärää. Laboratoriokokeessa oli vain 72 tositetta. Kun kokeeseen osallistuneet tilintarkastajat havaitsivat paljon huomautettavaa, myös tarkastusmäärää lisättiin. Niinpä HTM J raportoi: ”Tarkastetut tositteet: tarkastettu suunnitelmasta poiketen

kaikki tositteet.” Muista työpapereista ei löytynyt tarkastettujen tositteiden määrää. Voidaan kuitenkin olettaa 200+ -säännön perusteella, että tilintarkastajat tarkastivat kaikki tositteet, lukuun ottamatta KHT F:ä, joka totesi: ”Tositteet ja viennit pistokokeellisesti.” Vaikka tositteita tarkastettiin lähes sama määrä, havaintojen määrä vaihteli huomattavasti laboratoriokokeessa (taulukko 1).

Samalla voidaan todeta, että tilintarkastuslalle on syntynyt runsaasti samantapaisia nyrkkisääntöjä, kun standardeissa ei voida tai haluta antaa tarkkoja lukumäärä-, aika-, sisältö-, sosiaalisen käyttäytymisen tai muita ohjeita. Sääntöjen puute on ymmärrettävissä siten, että standardit haluavat säilyttää tapauskohtaisuuden, jolloin harkinta ja vastuu jäävät tilintarkastajalle. Näistä käytännön nyrkkisäännöistä muodostuu tilintarkastusalan hiljaista tietoa.

Tilintarkastustutkimuksen kannalta on huolestuttavaa, että kun eri tarkastajien tavat poikkeavat toisistaan näin runsaasti jo pelkästään havaintojen teon suhteen, saatikka sitä seuraavan sosiaalisen käyttäytymisen ja lopulta raportoinnin suhteen, on yhtenäisen hyvän tilintarkastustavan hahmottaminen entistä vaikeampaa. Huoli on sama kuin Satopään tutkimuksissa (2003, 2007).

3. Tilintarkastushavainto on tilintarkastuksen alkio ja katalysaattori

Laboratoriokoe osoitti, että tilintarkastuksessa syntyy hyvinkin pieniin havaintoihin jakautuvaa empiriaa. Havaintoja eivät olleet vain tilintarkastajien omissa muistiinpanoissa esiintyneet lauseet, vaan myös yksittäiset sanat, jopa oikein/väärin-merkinnät ja ”ruksit”, joilla on oma informaatioarvonsa. Usein niillä oli niin heikko signaali, että niiden rekisteröinti havainnoksi tuotti tutkijalle vaikeuksia. Ongelmia aiheutti se, että tehokkaan tilintarkastuksen suorittamiseksi kukin tilintarkastaja käyttää omaa lyhyttä merkkikieltään. Esim. toisen tilintarkastajan huutoimerkki voi tarkoittaa muuta asiaa kuin toisen.

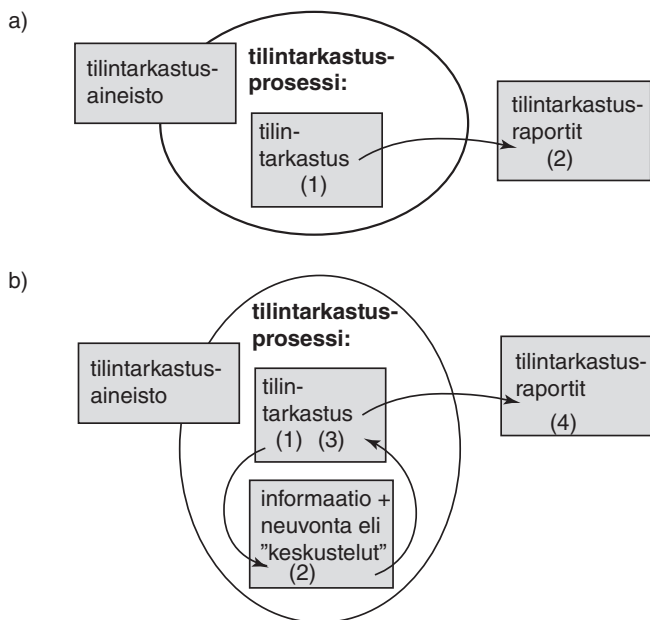
Nämä tiedon ”alkiot” toimivat tilintarkastuksen katalysaattoreina. Ne ovat perusta tilintarkastustoimenpiteille, jollainen voi olla vallitsevan tilanteen hyväksyminen, sen oikaiseminen, täydentäminen, poistaminen tai yhteydenotto muihin henkilöihin. Ne ovat perusta tilintarkastajan evidenssille ja lopulta tarkastusraporteille. Tilintarkastajan on tehtävä valinnat ja tiettyihin toimenpiteisiin ryhtyminen edellyttää ammatillista harkintaa. Ammatillista harkintaa voidaan pitää asianmukaisena, jos toinen kokenut tilintarkastaja päätyy samaan lopputulokseen (Halonen & Steiner 2010, 50).

4. «Tilintarkastus ei ole tällaista» - «tilintarkastus edellyttää yhteistyötä»

Tutkija oletti, että laboratoriotutkimuksen tutkimusasetelma oli selkeä. Tilintarkastajille annettiin aito tilintarkastusmateriaali, samanlainen, jollaisia he muutenkin saavat tilintarkastusta suorittaessaan. Aikaa annettiin tavanomainen määrä. Aineisto oli kunkin käytössä heidän haluamansa ajan, muutamasta päivästä pariin viikkoon. Tilintarkastajille annettiin tehtäväksi juuri samaa työtä, josta he ovat tilintarkastajan vakuutuksen antaneet ja jota tilintarkastuslaki heiltä edellyttää

eli tarkastaa tilikauden kirjanpito, tilinpäätös, toimintakertomus ja hallinto sekä laatia siitä vähintään tilinpäätösmerkintä ja tilintarkastuskertomus. Tätä työtä tähän kyseiset tilintarkastajat olivat tehneet vuosikautia, parhaimmillaan kymmeniä vuosia. Tämän tarkastusaineiston piti varmistaa, hoidetaanko tilintarkastus lakisääteisen tilintarkastuksen mukaisella tavalla.

Tutkimusjuoni sai kuitenkin uudenlaisen käänteen, kun laboratoriokokeen raporttien palautuksen yhteydessä tilintarkastajat esittivät pyytämättä lisähuomioita, useimmat suullisesti, osa kirjallisesti. Esim. HTM J kirjoitti: ”Kohdallani ei ole koskaan tullut vastaavanlaista tapausta tarkastettavaksi. Aina on ollut jonkunmoinen mahdollisuus saada täydennyksiä ja lisätietoja. On jäänyt kokonaan käymättä yrityksessä.” HTM G halusi keskustella jatkossa kirjanpitäjän kanssa. KHT A totesi: ”Edellä esittämäni tilintarkastuskertomus on sikäli täysin hypoteettinen, että en muista käytännön tilanteissa koskaan joutuneeni antamaan lausuntoja ilman keskustelumahdollisuutta johdon kanssa.” Myös KHT F kaipasi lisämateriaaliksi johdon haastattelua. Kaikki tilintarkastajien lisälausumat sosiaalisesta tapahtumasta olivat sisällöltään yhdensuuntaisia ja vahvistivat toinen toisiaan (myös Ahjos 2011, 48, tutki tilintarkastuksen hyötyä sosiaalisena ilmiönä). Ei riittänyt se, että saataisiin yksisuuntaista lisäinformaatiota johdolta (TTL 18 §), vaan haluttiin molemminpuolista keskustelu- ja neuvotteluyhteyttä. Tilintarkastaja tarvitsi muiden apua työnsä loppuun saattamiseksi. Tilintarkastuksen sisällön objektivistinen painotus alkoi muuttua subjektivistiseksi.

Kuvio 9 a) Tilintarkastusprosessi lakisääteisenä kaksivaiheisena tehtävänä 1 – 2 ja

b) Empiriaan pohjautuvana palvelupitoinen tilintarkastusprosessi 1 – 2 – 3 – 4

Näistä näennäisesti vähäisistä huomioista nousi tutkimuksen tärkein kysymys. Lainsäädännöstä saa käsityksen, että riippumaton tilintarkastus on yhden henkilön kaksivaiheinen yksilösuoritus (kuviot 9 a): 1) tarkastusaineiston käsittely johdolta saatuine lisätietoineen 2) raportointi. Jos näin olisi, miksi tilintarkastajat halusivat ennen lausunnon antamista keskustella johdon ja kirjanpitäjän kanssa? Eikö riippumaton tilintarkastus päivittäin edellyttäisi, ettei yhteyttä oteta henkilöihin, jotka voivat vaikuttaa tilintarkastuslausuntoihin? Riippumattomuushan on lakisääteistä (TTL 24 §). Edellä mainitut keskustelut ja sen jälkeiset raportin laatimiset viittaavat siihen, että tilintarkastus ei olekaan yksilösuoritus vaan sosiaalinen tapahtuma, kaksisuuntaista informaatiota ja neuvontaa kuvion 9 b tapaan: 1) tilintarkastusaineiston käsittely 2) johdon informointi ja keskustelu raporttiluonnoksesta 3) tilintarkastuksen loppuunsaattaminen 4) raportointi. Olisiko tilintarkastus sellainen yhteistyötapahtuma, joka ei tekisi poikkeusta yrityksen muiden toimintojen kehityssuuntauksesta, voimakkaasta verkostoitumisesta? Johdon informointiin ja neuvontaan liittyy tilintarkastuksen uusi aspekti. Tilintarkastuksen laatua tutkinut Eklöv (1998, 2) jakoi tilintarkastuksen kahtia: säännöstenmukaisuuden valvontaan (immanence), joka voidaan hoitaa kuvion 9 a mukaisesti ja palvelutehtävään (transcendence), joka toimii kuvion 9 b mukaisesti.

Tämä heikko signaali ”tilintarkastus ei ole tällaista” ja sen ilmaisema tilintarkastusmenettelyn sosiaalinen luonne edellyttivät sosiaalisuuden koettelua ja tutkimusmenetelmien laajentamista (esim. Salmi ja Järvenpää 2/2000, 272, mainitsevat, että aineiston analysointi osoittaa suunnan lisäaineiston hankinnalle). Laadullisen tutkimuksen keskeistä otantamenetelmää kutsutaan lumipallomenetelmäksi, kun tutkija kysyy tutkituilta uusia aineistolähteitä ja antaa tutkimuksen laajentua niin kauan kuin muita keinoja havaintojen lisäämiseksi saadaan (ks. Koskinen ym. 2005, 269). Objektivistisuutta painottavan laboratorion kokeen havaintoaineistot haluttiin kuitenkin pitää laadullisen tutkimuksen lisäaineistona.

Pelkästään tilintarkastajien raporteista oli vaikea havaita, miten tarkastus jatkuu tarkastukseen osallistuvien henkilöiden kesken erilaisina yhteydenottoina ja mitkä ovat sen jälkeiset syy-seurausilmiöt. Jottei tutkimus olisi jäänyt laboratorion kokeen aineistonkeruuseen ja sen analysointiin, tutkimus ohjautui uusille urille. Se jatkui tilintarkastajan suorittaman valmistelevan tarkastuksen, «esitarkastuksen», jälkeisten ilmiöiden tietojenkeruuseen ja analysointiin. Tutkimustapana käytettiin tilintarkastuskäytännön teemahaastatteluja sekä osallistuvaa havainnointia.

4.2 Teemahaastattelu

Haastattelun tavoitteena oli saada lisää havaintoaineistoa tilintarkastusprosessin mallintamiseksi. Keskeisenä johtolankana pidettiin tässä vaiheessa KHT A:n, KHT F:n ja HTM J:n toteamuksia keskustelusta johdon kanssa ja sen jälkeisestä raportin antamisesta eli kuvion 9 b koettelua.

Haastattelut jaetaan strukturoituihin, puolistrukturoituihin eli teemahaastatteluihin, avoimeen ja syvähaastatteluihin (Koskinen ym. 2005; Hirsjärvi ym. 2009, 204 – 212; Gummesson 2000, 125 – 130; Yin 1994, 84 – 86; Likitalo – Rissanen 1998, 65). Tutkimukseen valittiin teemahaastattelu, koska näin voitiin pysyä esiin nousseiden ongelmien aihealueissa, mutta samalla saatiin haastateltavat kertomaan vapaamuotoisesti ja laajemmin tilintarkastuksessa syntyvästä yhteistyöstä. Haastattelut suoritettiin vuosina 2003 – 2011.

Teemahaastattelu sopii tilanteisiin, kun tutkittavat asiat ovat arkaluontoisia tai kun niistä on vaikea tehdä havaintoja. Tarkoituksena oli aluksi kartoittaa sekä tilintarkastajan että yritysjohdon mielipiteitä tilintarkastusprosessista ”Tilintarkastus ei ole tällaista” -toteamuksen perusteella. Haastattelujen yhteydessä tuli kuitenkin toistuvasti esille se, että johdon lisäksi tilintarkastuksessa olivat mukana monet muutkin henkilöt tai jopa yritykset: kirjanpitäjä tai tilitoimiston kirjanpitäjä, tilitoimiston johtaja, sisäinen tarkastaja jne. Tämän vuoksi haastateltavien piiriä laajennettiin ja pyrittiin luomaan kokonaisvaltaista kuvaa tilintarkastukseen osallistuvien henkilöiden käyttäytymisestä tarkastustilanteissa. Haastateltavat valittiin laadullisten tutkimusten tyypillisten piirteiden mukaan tarkoituksenmukaisesti, ei satunnais- vaan valikoivana otantana eli eliittihaastattelu-periaatteella (Koskinen ym. 2005), josta käytetään myös ilmaisua ”marjamättäältä”-periaate. Siinä tarkoituksena on saada vähällä haastatteluaineistolla runsaasti hyvien tutkittavien ääntä esille (ks. Hirsjärvi ym. 2009, 160; Salmi & Järvenpää 2/2000, 271).

Toisin kuin laboratoriokeessa, jossa tutkittiin vain tilintarkastajanäkökulmaa, haastattelujen eri osapuolten näkemykset rikastuttivat havaintoja. Kysymykset kohdistettiin tarvittaessa erityyppisiin tilintarkastustapoihin sekä haastateltiin eri toimialojen ja iältään erilaisten yritysten sekä tilitoimistojen edustajia, joiden asiakkaita tarkastavat hyvinkin erilaiset tilintarkastajat. Se, mitä kokeellisessa tutkimuksessa näkyy pelkkien ilmiöiden tallentamisena, haastattelut tuottavat myös ilmiön taustoja, syy-seuraussuhteita ja suuria kokonaisuuksia. Kaikki 16 haastateltavaa olivat satakuntalaisia taloushallintoalan ammattilaisia.

Haastattelut tehtiin laadullisena, kuten teemahaastattelut on tapana tehdä. Tässäkin tutkimusvaiheessa ei voitu harkita kvantitatiivista analyysia, koska havainnot sisälsivät laadullisesti hyvin erilaisia tilintarkastuskohteita ja määrällisesti oli vaikeaa luoda riittävää otosta tilastollisten menetelmien hyväksikäyttämiseksi. Laadullisiin menetelmiin ohjasivat varsinkin otoksen suppeuden takia seuraavat tekijät:

- haastatteluun osallistui monia osapuolia, joilla saattoi olla erilaisia tilintarkastukseen kohdistuvia odotuksia
- monilla haastateltavilla oli kokemusta vain yhden yrityksen tilintarkastuksesta
- tilintarkastajilla saattoi olla erilaisia tarkastustapoja

- yrityksen taloudellinen tilanne ja muut tekijät saattoivat vaikuttaa tilintarkastustapaan
- yrityksen taloushallinnon hoitotapa ja -taso saattoivat vaikuttaa tilintarkastukseen jne.

Myös Satopään samaa aihealuetta käsittelevässä lisensiaatintutkimuksessa oli todettava, että kerätyn aineiston tilastollista analyysia ei siinä tutkimuksessa tehty, koska sillä ei voida katsoa saavutettavan vahvaa näyttöä tietyn tapanormin olemassaolosta ja sisällöstä (Satopää 2003, 108). Samoin Ahjos (2011, 70) etsii ilman tilastoja ”samankaltaisuuksia haastateltavien ajatuksista”.

Haastattelut tapahtuivat kaikissa tapauksissa kahdenkesken. Ne kestivät keskimäärin 1–3 tuntia. Aluksi haastateltavalle kerrottiin, millaisesta tutkimuksesta on kyse. Vastauksia odotettiin juuri haastateltavan omasta näkökulmasta ja tavoitteena oli havainnoida sitä tarkastuskäyttäytymistä, millaista tilintarkastus on pienessä, liiketoimintaa harjoittavassa osakeyhtiössä, jota johtaa omistajajohdaja. Haastattelu tapahtui puolistrukturoidusti eli kysymykset lähtivät liikkeelle lomakkeen haastattelurungosta. Teemahaastattelurunko on tutkimuksen liitteenä (liite nro 2). Se sisälsi 8 – 16 teemakysymystä, joita ei oltu annettu etukäteen haastateltaville. Pääasiassa kysymykset olivat samoja eri osapuolille, kuten teemahaastattelun ominaisuuksiin kuuluu. Joko haastateltava itse tai tarvittaessa haastattelija laajensi haastatteluteemaa pääasiassa haastateltavan ajatuskulun mukaisesti. Haastattelija tavoitteli ennen kaikkea kuuntelijan roolia (vrt. Yin 1994, 69). Tutkimuksen alussa haastattelukysymykset olivat pelkistettyjä, mutta tutkimus ”ohjasi itse itseään” ja aiempien haastattelujen pohjalta myöhemmissä haastatteluissa voitiin käyttää aiempien haastattelujen kokemuksia. Tutkijan arvion mukaan struktuurin osittainen muuttuminen vain paransi vastausten sisältöä.

Kysymyksiin liittyi myös numeroarviointeja arvoasteikolla ”ei yhtään (0) ---> täysin (5)”. Huolimatta numeroaineistoista ei tässäkään pyritty tilastollisiin mittauksiin vaan pelkästään lauluhavaintoihin. Vastaukset kirjattiin välittömästi muistiin. Vastauksia ei nauhoitettu, millä pyrittiin inspiroimaan haastateltavia ja välttämään liian kontrolloituja vastauksia. Haastattelijalle annettiin kuitenkin oikeus muuttaa mielipiteitään saman haastattelun kuluessa, kuten moni teki varsinkin korjaten aiemmin antamiaan numeroarviointeja 0 – 5. Viimeisimmissä haastatteluissa haastatellut saivat jälkikäteen tarkastaa vastauksensa ja täsmentää niitä.

Haastattelussa esitettiin myös kysymyksiä, mitä osapuoli arveli toisen osapuolen ajattelevan. Samoin kysymyksiin sisältyi ristiinkysymyksiä aiempien vastausten varmentamiseksi. Koehaastatteluja suoritettiin kaksi: ensimmäinen ilman mitään kyselylomaketta ja toinen kyselylomakeluonnoksen mukaisesti. Luonnos täytti odotukset ja siltä pohjalta varsinaiset haastattelut suoritettiin.

Muut paitsi verotoimiston työntekijät antoivat luvan tarvittaessa käyttää nimeään tutkimuksessa. Verotoimiston työntekijät perustelivat kielteistä kantaansa sillä, että heillä ei ole oikeutta eikä velvollisuutta antaa verotukseen liittyvissä

kysymyksissä lausuntoja yksittäisinä verovirkailijoina. Heidän nimettömät vastauksensa on näin ollen tulkittava lähinnä heidän yksityisiksi mielipiteikseen. Haastattelijan ammattinimike esitetään tekstissä sen vuoksi, että voidaan nähdä haastattelun näkökulma. (KHT on lyhenne KHT-tilintarkastajasta eli Keskukskauppakamarin hyväksymästä tilintarkastajasta, HTM lyhenne HTM-tilintarkastajasta eli Kauppakamarin hyväksymästä tilintarkastajasta ja KLT lyhenne KLT-kirjanpitäjistä eli Kirjanpidon ja laskentatoimen tutkinnon suorittaneesta henkilöstä.) Haastateltavat on numeroitu yhdestä kuuteentoista, ja heidän nimi-luettelonsa on lähdeluettelossa.

Teemahaastattelutilanteen ainutkertaisuus on etu ja haitta. Se voi tuoda esille nopeita ensituntemuksia. Toisaalta samankin henkilön haastattelu toistamiseen saattaisi muuttaa vastauksia. Yksittäisten vastausten reliabiliteetti ei nouse korkeaksi. Kun tarkoituksena on kuitenkin ensisijaisesti löytää monia, erityyppisiä laadullisia havaintoja, ei teemahaastattelun ainutkertaisuudesta silloin aiheutune haittavaikutuksia. Toisaalta vastausten luotettavuutta varmisti se, jos samasta tilintarkastusnäkökulmasta annetut vastaukset olivat pääasiassa selkeän yhdenmukaisia.

4.3 Osallistuva havainnointi

Kun tutkimusaineistoa haluttiin vielä monipuolistaa, otettiin käyttöön myös havainnointi. Laadullisessa tutkimuksessa havainnointitutkimuksella tarkoitetaan tutkimusta, jossa havainnoidaan luonnollisia tilanteita (Koskinen ym. 2005). Kihn ja Näsi (2011, 83) viittaavat tilintarkastusmenetelmien tutkimisessa osallistuvaan havainnointiin. Se sopiikin menetelmäksi silloin, kun esim. teemahaastattelua on vaikea johdatella halutunlaiseksi. Siinä, missä teemahaastattelussa kerätään havaintoja ilmiöistä välillisesti, osallistuva havainnointi voi kytkeä havainnointeensa suoraan todellisuuteen. Yksilöiden ja ryhmien toiminnan suoran havainnoinnin mahdollisuutta voidaan pitää suurena etuna. Niinpä tätä tutkimusta täydennettiin kahdella aidolla tilintarkastustilanteella, joista toiseen osallistui tarkastettavasta yrityksestä omistajajohtaja-aviopari, tilintarkastaja sekä tutkija tilitoimiston edustajana (havainnointitapa A). Toiseen osallistui tarkastettavasta yrityksestä omistajajohtaja ja hänen vanhempansa läheisyhtiöstä, kaksi tilitoimiston edustajaa sekä tutkija tilintarkastajana (havainnointitapa B) (liite 3).

Havainnointi voi tapahtua piilohavainnointina, passiivisena osallistuvana havainnointina tai eriasteisena aktiivisena osallistuvana havainnointina, jossa tutkija on mukana tapahtumassa vaikuttaen jotenkin sen kulkuun (Yin 1994, 78 – 81; Gummesson 2000, 125 – 137; Hirsjärvi ym. 2009, 212 – 217; Koskinen ym. 2005). Osallistuvassa havainnoinnissa voidaan puhua jo toimintatutkimuksesta. Tutkijan pitäisi pystyä erittelemään oma roolinsa ja sen mahdollinen vaikutus tutkimustilanteeseen, koska tutkija on kahdessa roolissa, osallistujana ja havaintojen tekijänä. Kun tutkijan ja tutkimuskohteen etäisyys on pieni, mu-

kaan voi tulla myös tutkijan subjektiivisia näkemyksiä. Samaan toteamukseen täydellisen objektiivisuuden saavuttamattomuudesta päädytään usein tilintarkastustutkimuksessa (esim. Ahjos 2/2011, 48). Gummesson tuo subjektiivisuuden vastapainoksi näkökulman: ”Jos tutkija itse osallistuu havainnointiin, tämä ehkä johtaa vaikeuksiin tyydyttää tutkijaenemmistön vaatimuksia. Heidän on ehkä vaikeata ymmärtää, että tutkijat itse ovat tärkeimpiä tutkimusvälineitä.” (Gummesson 2000, 126.) Tämän tutkimuksen tekijä uskoo oman kokemuksen (alakohta 2.2.1) auttaneen esiyymäryksen muodossa myös osallistuvassa havainnoinnissa kokonaisuuksien hahmottamiseen ja olennaisuuksien löytymiseen. Kaikessa tutkimusaineiston keruussa on etuja ja haittoja (Gummesson 200, 126; Yin 1994, 80 on laatinut näistä taulukon).

Tilintarkastusneuvottelu järjestettiin A-tapauksessa tilikauden lopputilintarkastuksen yhteydessä 3.3.2005, ja se kesti 3 1/2 tuntia. B-tapauksessa lopputilintarkastus pidettiin 24.10.2011, ja se kesti 3 1/4 tuntia. Kaikki osapuolet antoivat suostumuksen jälkikäteen, että laadittuja raportteja voitiin käyttää tutkimustyössä. Näin estettiin se, että havainnointi olisi vaikuttanut neuvottelun kulkuun. Tutkimuskohteet olivat perheyriytyksiä, toinen vaatetarvikkeiden tuonti-liike ja toinen elintarvikealan tuotantoyritys. A-tapauksessa tilitoimiston edustajana toimineen tutkijan rooli oli vähäisempi kuin yleensä näissä neuvonpidoissa, mutta B-tapauksessa tutkija esiintyi tilintarkastajan ominaisuudessa, jolloin rooliin sisältyi enemmän puheenvuoroja ja neuvontaa. Tutkija raportoi kirjallisesti tilaisuuden annin välittömästi tilaisuuden jälkeen. Raportit ovat neljä- ja viisisivuisia. Näitä havaintoja käytettiin tutkimuksen edetessä täydentämään muuta empiria-aineistoa. Gummesson (2000, 132 – 134) toteaa havainnoinnin oleva olennainen metodi laadullisen tutkimuksen tiedonkeruussa.

Osallistuvassa havainnoinnissa kyettiin muutamassa tilintarkastusneuvottelun tunnissa käsittelemään, päättämään ja keskustelemaan monista asioista eri osallistujien näkökulmista (toisin Yin 1994, 80, joka toteaa suoran havainnoinnin aikaavieväksi ja kalliiksi). Osallistuvan havainnoinnin tehokkuutta ja syvällisyyttä osoittaa A-tapauksessa käsitellyt aiheet: kirjanpidon kirjauskysymykset ja tilivalinnat, tilinpäätöksen vahvistaminen, liitetietojen muutoseikat, tilikauden verotus, yritysanalyysi, hallituksen kokoonpano, yrityksen toimistokysymykset, matkalasku- ja autoetuasiat, tulevaisuuden työn organisointi sekä omistajajohdon edullinen osingonjako tai palkanmaksutapa, henkilövakuutukset ja lähipiirilainat. B-tapauksessa käsiteltiin maallikkotilintarkastajan jatkajan valinta, osingonjako, päällekkäiset vakuutukset, maa-alueen vuokrasopimus, varastoinventaarin korjaus, kiinnitysvakuudet (jäi yrityksen jatkotutkintaan), muut liitetietokorjaukset, vähäiset tilinpäätösvirheet, tilinpäätöksen vahvistaminen, muutamia kirjauksia, automaattisen tase-erittelyn riskit, kiinteistömenojen kasvu, kiinteistökohtaisuus nettovarallisuuslaskelmassa, myöhästyneet kilometrikorvaukset, tulostasaus läheisyhtiön kanssa, rahoitushakemuksen vajuus, yt-lain velvoitteita, YEL:n lakimuutos ja alustavia sukupolvenvaihdoskaavailuja.

5. TILINTARKASTUKSEN ULOTTUVUUDET

Kuten alakohdassa 3.2 määriteltiin, tässä tutkimuksessa tilintarkastuksen ulottuvuuksilla tarkoitetaan sellaisia seikkoja, jotka on otettava huomioon tilintarkastusta suoritettaessa. Useimmat niistä ovat normiperustaisia ja pohjautuvat tilintarkastuslakiin, kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin ja osakeyhtiölakiin. Ne vastaavat tilintarkastuksen peruskysymyksiin, kuten kuka tarkastaa ketä, missä laajuudessa, miten, milloin ja miksi.

5.1 Tilintarkastuksen toimijaulottuvuus

Vihreän kirjan (EC 1996, 9) mukaan lakisääteisessä tilintarkastuksessa olisi otettava huomioon käyttäjien tarpeet ja odotukset sikäli, kuin ne ovat kohtuullisia, samoin kuin tilintarkastajan mahdollisuus täyttää nämä tarpeet ja odotukset. Nämä reunaehdot säätelevät käytännön tilintarkastustyötä.

5.1.1 Lakisääteinen tilintarkastus

TTL 1.2 §:ssä viitataan tilintarkastajan suorittamaan lainmukaiseen tilintarkastukseen. TTL 24 § edellyttää riippumatonta tarkastuksen suorittamista, samoin kuin tilintarkastuksen teorian riippumattomuus-postulaatit korostavat tilintarkastajan omaa työtä, ainakin niin, etteivät mukanaolijat saisi vaikuttaa tilintarkastajan raportointiin. Lakisääteinen määritelmä toimijasta ei mahdollista tulkintoja: tilintarkastaja on ainoa toimija.

TTL 4.1 § eriyttää toimijan ja toimenpiteen toisistaan todetessaan: ”Yhteisössä on valittava tilintarkastaja ja toimitettava tilintarkastus.” Lakitekstissä ei nimenomaan lue, että ”tilintarkastaja, joka toimittaa tilintarkastuksen”. Näistä voi tehdä johtopäätöksen, että tilintarkastukseen osallistuu muitakin kuin tilintarkastaja. Lain sanamuoto ”toimitettava tilintarkastus” tarkoittanee kuitenkin koko prosessia tilintarkastajien valinnasta ja resurssien järjestämisestä alkaen päättyen raporttien käsittelyyn. Tästä on vastuussa yhtiön johto yleisen huolellisuusveloitteensa mukaisesti. Kun hallitus on luonut puitteet tilintarkastukselle, sen suorittaa yksin tilintarkastaja.

Tilintarkastus-, osakeyhtiö- ja kirjanpitolaki sisältävät eri toimijoiden tehtäviä tilintarkastusprosessissa:

- tilintarkastus toimitettava (TTL 4.1 §), johdon yleinen huolellisuusveloite (OYL 1:8)

- tilintarkastaja, jolla on raportointivelvollisuus ja -oikeus: tilinpäätösmerkintä, tilintarkastuskertomus ja -pöytäkirja (TTL 14 – 16 §) sekä läsnäolo-velvollisuus ja -oikeus yhteisön kokouksessa (TTL 19 §)
- yhteisö, jota tarkastetaan (passiivinen osapuoli) (TTL 1.1 §)
- yhtiökokous, joka valitsee tilintarkastajan (OYL 7:2.2)
- raportinsaaajat eli yhtiökokous ja toisinaan hallitus, hallintoneuvosto, toimitusjohtaja ja muu vastuuvollinen (passiivinen osapuoli) (TTL 14 – 16 §)
- tilintarkastusta avustava hallitus, toimitusjohtaja ja vastaava (TTL 18 §)
- hallitus on velvollinen julkistamaan tilintarkastuskertomuksen yrityksen ulkopuolisille (KPL 3:12).

Kuten edellä olevasta luettelosta voidaan havaita, muiden kuin tilintarkastajan rooli tilintarkastuksen suorittamisessa on vähäinen. Siksi voidaan yleistää, että lainsäädännön mukaan toimijarooli on vain tilintarkastajalla. ISA-standardeissa toimijoiden osuutta hieman laajennetaan. Tilintarkastajalle asetetaan kommunikointivelvollisuus hallintoelinten kanssa (ISA 260). Kommunikointi koskee kuitenkin vain tilintarkastukseen liittyviä asioita ja vain hallintoelimiä, ei toimivaa johtoa.

5.1.2 Tilintarkastuksen osapuolet

Kuten aiemmin esitettiin, laboratorion kokouksessa tilintarkastaja suoritti toimeksianton yksinään lakisääteisen tilintarkastuksen edellytysten mukaan. Kuitenkin heikot signaalit osoittivat, että tilintarkastukseen osallistuu muitakin. HTM J totesi: ”On voitu *sopia*, miten viimeistään seuraavaan tilikauteen korjataan tms. Siksi toimeksianto tuntui epäaidolta.” Sopiminen edellyttää vähintään kahden osapuolen olemassaoloa, joten mukana täytyy olla omistajajohtaja tai tilitoimisto, ehkä muitakin. HTM G halusi keskustella jatkossa kirjanpitäjän kanssa. KHT A nimesi laajasti tilintarkastuksen osapuolia: ”Lähtisin siitä, että käyn toimitusjohtajan ja (mahdollisesti) hallituksen (sekä kirjanpitäjän) kanssa läpi tarkastusmuistion asiat varsin seikkaperäisesti ja tarkastusmuistiota laajemminkin.” Osallistuvan havainnoinnin tapauksessa B kutsuttiin tilintarkastusneuvotteluun laaja ryhmä: omistajajohtaja, hänen vanhempansa läheisyhtiöstä, tilitoimiston johtaja ja kirjanpitäjä sekä tilintarkastaja. Teemahaastattelussa tuotiin esille edellä mainittujen tilintarkastukseen aktiivisesti osallistuvien lisäksi yhä uusia sidosryhmiä, joihin tilintarkastus vaikuttaa erilaisissa yritystilanteissa. Uudet haastateltavat uusine näkökulmineen myös yrityksen ulkopuolelta avasivat tilintarkastuksen laajaa ydinsisältöä. Tilintarkastusmenettelyssä voi kehitys johtaa myös toiseen suuntaan, jossa tilintarkastuksesta tulee pelkästään tilintarkastusyhteisön toimenpide. Ulkopuolelle jää jopa tarkastettava yritys. Tällaista kehitystä kritisoivat mm. Gray ja Manson (2000, 567 – 590).

Seuraavassa esitetään pienyhtiön tilintarkastuksen osapuolia, jotka nousivat esiin laboratorionkokeessa, haastatteluissa ja osallistuvassa havainnoinnissa. Heitä haastateltiin mahdollisuuksien mukaan. Osapuolet jaetaan tilintarkastustoimintoihin vaikuttaviksi aktiivisiksi, tilintarkastuksen sisäpuolisiksi ja tilintarkastuksen tuloksia hyväksikäyttäviin passiivisiin käyttäjäryhmiin, tilintarkastuksen ulkopuolisiksi. Luettelot tilintarkastuksen intressiryhmistä vaihtelevat. Esimerkkinä mainittakoon Eklöv (1998, 129), jonka luettelossa on tilintarkastaja, tilintarkastusviranomaiset, osakkeenomistajat, yrityksen johto, sijoittajat, luotonantajat (muuta tilinpäätöksen ja tilintarkastusraporttien käyttäjäryhmiä, ks. esim. Majala 1987, 22; Koskinen 1999, 78 – 91; Satopää 2007, 14).

1. Osakeyhtiön omistajat eli osakkaat

Osakeyhtiö voi pienyhtiössä olla yhden henkilön omistuksessa tai omistus saattaa olla myös jaettu lähipiiriin kuten perheen kesken (ks. alakohta 3.5). Osakkeenomistajilla on tilintarkastuksessa käynnistävä voima. He käyttävät ylintä päätösvaltaa määrittäessään yhtiöjärjestyksessä muista riippumatta, voidaanko makroyrityksissä eli tilintarkastusvelvollisuusrajat alittavissa pienyhtiöissä luopua tilintarkastuksesta kokonaan, montako tilintarkastajaa valitaan, edellytetäänkö KHT-, HTM-tilintarkastajia vai tilintarkastusyhteisöä ja mikä on toimikausi. Yhtiökokouksessa he valitsevat mieleisensä tilintarkastajat ja voivat esittää tarkastuskohteita ja muutenkin ohjalla tilintarkastusta.

Osakkeenomistajat eivät kuitenkaan toimi yhtiön sisällä. He siirtävät toimivallan hallitukselle ja saavat aikanaan tilintarkastusraportit tilintarkastajilta. Sen jälkeen osakkeenomistajat käyttävät päätösvaltaa yhtiökokouksessa. He päättävät hallituksen ja tilintarkastajan palkitsemisesta tai vahingonkorvauksista sekä toimikauden jatkosta tai loppumisesta. Vihreän kirjan (EC 1996, 23) mukaan lakisääteinen tilintarkastus hyödyttää ensisijaisesti osakkeenomistajia.

Lainmukaisessa tilintarkastuksessa osakkeenomistajat on otettava kahdella tavalla huomioon. Ensiksikin osakeyhtiön tarkoituksena on voiton tuottaminen osakkeenomistajille (OYL 1:5), ei vain yhtiölle ja toiseksi, jos yhtiössä on hajautettu osakeomistus, on tarkastettava osakkaiden yhdenvertainen kohtelu (OYL 1:7). Osakkeenomistajien keskinäiset asiat, kuten osakassopimukset, eivät yleensä kuulu tilintarkastuksen piiriin.

Kun osakkeenomistajat, joita ei ole valittu hallitukseen eikä toimitusjohtajaksi, joutuvat tyytymään passiiviseen informaation vastaanottoon, heidän asemansa on kuvattu tilintarkastustoiminnon ulkopuolelle (kuvio 10).

2. Osakeyhtiön johto

Osakeyhtiössä johtoa edustaa hallitus ja toimitusjohtaja, jos sellainen on valittu sekä isoissa osakeyhtiöissä ehkä hallintoneuvosto (OYL 6 luku). Tilintarkastuksen näkökulmasta johto on avainasemassa, kun se käyttää toimeenpanovaltaa hoitaessaan hallintoa, laatiessaan tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen sekä vastatessaan sisäisen valvonnan järjestämisestä. Juuri nämä ovat tilintarkastuksen kohteena. OYL 6:2.1:n mukaan ”hallitus vastaa siitä, että yhtiön kirjanpidon ja varainhoidon valvonta on asianmukaisesti järjestetty”. OYL 6:17.1:n mukaan ”toimitusjohtaja vastaa siitä, että yhtiön kirjanpito on lain mukainen ja varainhoito luotettavalla tavalla järjestetty”. Johto saa yksin valita, hoitaako kirjanpidon palkattu kirjanpitäjä vai ulkoistetaanko toiminto tilitoimistolle.

Tässä tutkimuksessa pienyhtiö määriteltiin toimivan johdon vallinnassa olevana osakeyhtiönä. Tilintarkastusmielessä syntyy mielenkiintoinen yhdistelmä, kun kaksi sidosryhmää yhdistyy, omistaja ja johtaja. Omistajajohtaja on samanaikaisesti johtajana yrityksen sisällä laatimassa tilinpäätöstä ja osakkeenomistajana yrityksen ulkopuolella ottamassa vastaan tilintarkastusraportteja ja lausumaa oman toiminnan lainmukaisuudesta. Omistajajohtaja on siis tilintarkastustoiminnon rajan molemmilla puolilla.

3. Kirjanpitäjä

Yrityksen taloushallinto voidaan rakentaa, jakaa ja ulkoistaa eri tavoin. Yhtiön talousosastolla voi olla useita henkilöitä tai vain yksi tai pienyhtiössä jopa niin, että joku hallinnon, tuotannon tai markkinoinnin työntekijä samalla hoitaa talusasioita. Tässä tutkimuksessa tarkoitetaan kirjanpitäjällä ammattinimikkeestä riippumatta sitä henkilöä, jonka vastuulla on kirjanpidon tuottaminen taloushallinnossa, on hän sitten talouspäällikkö, konttoripäällikkö, kirjanpitäjä, toimistoapulainen, assistentti, sihteeri tai joku muu työntekijä, jopa omistajajohtaja itse. Kirjanpitäjä saa käyttöönsä kaiken kirjanpitoon liittyvän tiedon yrityksessä. Siihen liittyy myös muuta taloushallinnon tietoa esim. palkkahallinnosta, sisäisestä laskennasta ja sisäisestä valvonnasta. Näiden pohjalta kirjanpitäjä laatii aktiivisena osapuolena kirjanpidon ja tilinpäätöksen. Myös tilinpäätöksen suunnittelu on usein kirjanpitäjän tehtävä, vaikka lain mukaan hallitus ja toimitusjohtaja sen allekirjoituksellaan hyväksyvätkin. Kirjanpitäjä hoitaa usein myös hallinnollisia tehtäviä kuten kokouspöytäkirjojen, sopimusten ja muiden asiakirjojen laatimisia. Kirjanpitäjän työ on tilintarkastuskohteena.

Kirjanpitäjä toimii tilintarkastuksessa avustavana henkilönä, koska hän useimmiten tietää eniten yrityksen kirjanpidosta, muusta taloushallinnosta ja sisäisestä valvonnasta. Hän voi antaa lain edellyttämää (TTL 18 §) ”sel-laista selvitystä ja apua, jota tilintarkastaja pyytää”. Tämän vuoksi hänet on kuvattu aktiivisena osapuolena tilintarkastustoiminnon sisälle.

4. Tilitoimiston kirjanpitäjä

Varsinkin pienyhtiössä usein todetaan, että kirjanpitoon ja erityisesti verotukseen liittyvät toimet on edullisinta ja turvallisinta ulkoistaa antamalla ne alan ammattilaisten hoidettavaksi. Nämä palvelut hoidetaan useimmiten tilitoimistoissa, joita kutsutaan myös kirjanpitotoimistoiksi, tilipalveluiksi, yrityspalveluiksi jne. Eri selvitysten mukaan 90 – 97 % pk-yrityksistä on ulkoistanut taloushallintoaan tilitoimistoihin (Kosonen 2005, 185; Taloushallintoliitto on käyttänyt lukemaa 90 %, www.taloushallintoliitto.fi). Tilintarkastajat korostivat haastatteluissa tilitoimistojen käytön tärkeyttä (esim. HTM X; samoin Toivonen 2005, 33). Tilitoimisto suorittaa lähtökohtaisesti samoja taloushallinnon tehtäviä kuin yrityksen oma kirjanpitäjä, joskin tapauskohtaisesti on suuriakin eroja. Tilitoimistojen tehtäväalue on laajentunut viime aikoina merkittävästi. Käytännössä joudutaan sopimaan työnjaosta pienyhtiön ja tilitoimiston tehtävien välillä toimeksiantosopimuksessa (www.taloushallintoliitto.fi).

Tilitoimiston käyttö vaikuttaa myös tilintarkastukseen, koska se luo tavanomaisen kirjanpidon ja tilinpäätöksen tarkastuksen lisäksi uuden tarkastettavan toimeksiantosuhteen yrityksen ja tilitoimiston välillä. Yrityksen ulkopuolisena osapuolena tilitoimisto voi lisätä sisäisen valvonnan tehokkuutta. Saadessaan yrityksen aineiston käyttöönsä ja osallistuessaan aktiivisesti tarkastettavan tilinpäätöksen luomiseen kirjanpitäjä ja tilitoimisto voidaan luokitella yrityksen oman kirjanpitäjän tavoin tilintarkastustoiminnon sisäiseksi osapuoleksi.

5. Tilitoimiston johtaja

Tutkimuksen edetessä kävi ilmi, että tilintarkastukseen voi löytyä tilitoimistosta kaksi eri näkökulmaa eli tilitoimiston johtajan sekä kirjanpitäjän. Ne voivat olla myös erisuuntaisia. Tenhunen (2002, 111) esittää, että tilitoimistoyrittäjän ja henkilöstön erottaa toisistaan konatiivisen alueen motivaatio ja tahto. Keskeinen erottava tekijä on sisäisen vs. ulkoisen yrittäjyyden ulottuvuus. Lainsäädäntö ei mainitse mitään kirjanpitäjän ja tilitoimiston roolista tilintarkastuksissa. Se perustuu tavanomaisiin työ- ja toimeksiantosuhteisiin. Saadessaan yrityksen aineiston käyttöönsä myös tilitoimiston johtaja on samassa asemassa tilintarkastuksen osapuolena kuin yrityksen oma kirjanpitäjä tai tilitoimiston kirjanpitäjä, aktiivisena tilintarkastuksen sisäpuolisena osapuolena.

6. Tilintarkastaja

Osakeyhtiössä on oltava yksi tai useampi tilintarkastaja TTL 4 §:ssä mainituin poikkeuksin. (Niitä tilintarkastuksia, jotka on kahden tai useamman tilintarkastajan suorittamia, on Suomessa 13,5 %, KTM: Tilintarkastuslakityöryhmä ... 2003, 82.) Jos tilintarkastajia on enemmän kuin yksi, heidän tehtäväkuvansa voivat vaihdella työmäärän, -laadun ja osallistumisen suhteen.

Heidän vastuunsa on kuitenkin solidaarinen, ellei toimeksiantaja ole toisin määrännyt. Lisäksi voi olla varatilintarkastaja, joka ei kuitenkaan osallistu tilintarkastukseen, jos varsinainen tilintarkastaja suorittaa tarkastuksen.

Yksinomaan tilintarkastajan tehtäväksi on annettu TTL 14–16 §:n mukaisesti tilinpäätösmerkinnän, -kertomuksen ja -pöytäkirjan antaminen. Se on johdonmukainen määräys tilintarkastajan työn riippumattomuuden kanssa ja korostaa tilintarkastajan keskeistä tai jopa yksinomaista asemaa tilintarkastuksen suorittamisessa. Hän on aktiivinen sisäisen osapuoli tilintarkastustoiminnossa, vaikka hän yrityksen näkökulmasta riippumattomana asiantuntijana onkin ulkopuolinen.

7. Tilintarkastusapulaiset

Tilintarkastajien tehtäväalueen laajentuminen varsinkin raportoinnin osalta ja tiukentunut vastuu ovat johtaneet työmäärän lisääntymiseen ja työn entistä huolellisempaan suorittamiseen. Sen vuoksi apulaisia käytetään runsaasti. Apulaisen suorittama tarkastustyö on usein rutiininomaista hallinnon ja tilinpäätöksen varmentamistyötä. Tilintarkastusyhteisöissä on varsinkin taloushallinnon eri osa-alueiden asiantuntijoita, joita käytetään tarvittaessa. Apulaisten osuutta ei ole tässä tutkimuksessa tarkasteltu siksi, että heidän tehtäväänään pienyhtiössä yleensä on toimia taustalla ja heidän työpanoksensa tulee esille varsinaisen tilintarkastajan kautta. Varsinainen tilintarkastaja vastaa apulaisensa työstä.

8. Sisäinen tarkastaja

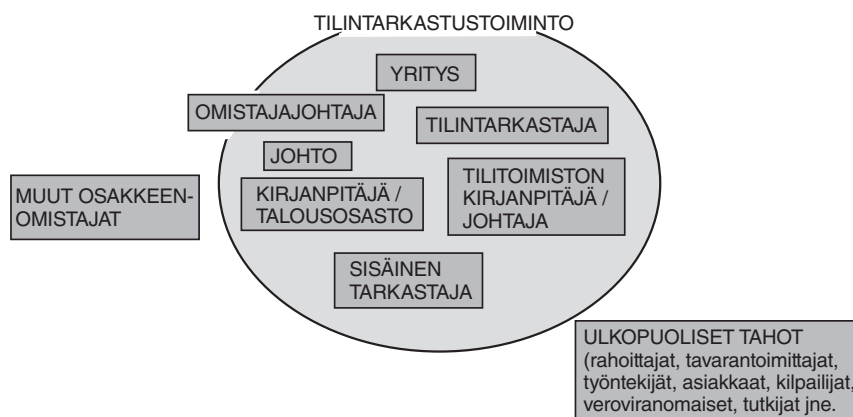
Sisäinen valvonta, joka käsittää sisäisen tarkkailun ja sisäisen tarkastuksen, voidaan hoitaa erilaisin järjestelmin, laittein ja henkilöjärjestelyin (sisäisestä valvonnasta ja sen yhteydestä tilintarkastukseen alakohdassa 5.5). Sisäinen tarkastaja on hallituksen palkkaama henkilö, jonka tehtävänä on suorittaa sisäiseen valvontaan liittyviä tehtäviä, usein oman toimensa ohessa. Tilintarkastusasioissa hän avustaa varsinaista tilintarkastajaa. Sisäistä tarkastajaa ei kuitenkaan käytetä kovin yleisesti pienyhtiöissä, koska sisäinen valvonta hoituu muilla tavoin (vrt. esim. Satopää 2003, 112; haastatteluissa vain yhdessä tapauksessa oli sisäinen tarkastaja, ja hänenkin työpanoksensa hyvin vähäinen). Sisäisen tarkastajan asema on tilintarkastustoiminnon sisäinen, koska hän saa yrityksen tiedot käyttöönsä, hän antaa raporttinsa sisäisesti liikkeen johdolle ja kommunikoi tilintarkastajan kanssa. Tässä tutkimuksessa sisäisen tarkastajan roolilla ei ole suurta merkitystä.

9. Yhtiön ulkopuoliset

Suoritetta tilintarkastusta voivat hyödyntää myös yrityksen ulkopuoliset osapuolet. Tällaisia käyttäjäryhmiä ovat liikkeenjohdon ulkopuolisten osak-

kaiden lisäksi rahoittajat, tulevat osakkaat, velaksi myyvät tavarantoimittajat, liikeketjut, asiakaskunta, työntekijät, työnantaja- ja -tekijäjärjestöt, luottotietojen arvioitsijat ja muut yritysluokittelijat, sijoitusanalyttikot, kilpailevat yritykset, veroviranomaiset ja muu julkinen valta, tilastojen laatijat, tutkijat, opettajat, talustoimittajat jne. (ks. esim. Heikkonen & Koskinen 1985, 10 – 13). Vaikka osalla näistä kuten työntekijöillä ja rahoittajilla saattaa olla käytössään julkaistun yritystiedon lisäksi sisäistä tietoa, nämä ovat kuitenkin tilintarkastustoiminnossa yhtiön ulkoisia osapuolia, koska yhteydet tilintarkastukseen rajoittuvat pääasiassa jaettuihin julkisiin raportteihin.

Haastatteluissa käsiteltiin myös tarkastettavan yrityksen kanssa kilpailevia yrityksiä sekä haastateltiin veroviranomaisia siksi, että tilintarkastusodotuksensa vuoksi näillä on vaikutusta tilintarkastusten suorittamiseen.

Kuvio 10 Tilintarkastustoiminnon osapuolet pienyhtiössä

Kuviossa 10 on esitetty tilintarkastustoiminnossa mukana olevat aktiiviset osapuolet ympyrän sisällä. Heidän tehtävänä on toimia yrityksessä siten, että tilintarkastus tulee toimitetuksi tilintarkastuslain edellyttämällä tavalla. Tilintarkastusta hyväkseen käyttävät passiiviset osapuolet on kuvattu tilintarkastustoiminnon ympyrän ulkopuolelle. Omistajajohtaja on sekä ympyrän sisäpuolella informaation tuottajana että ulkopuolella sen vastaanottajana. Kunkin osapuolen asema tilintarkastustoiminnoissa tulee tarkemman tarkastelun kohteeksi tutkimuksen edetessä.

5.1.3 Liiketoimintaverkostot

Yritysten toiminta erikoistuu tietyille toimialoille ja usein kapea-alaisiin toimintoihin. Silloin yritys ulkoistaa muita toimintoja niille henkilöille ja yhteisöille, jotka puolestaan erikoistuvat omille suppeille aloilleen. Tämä on johtanut enenevässä määrin eriaistaiseen yhteistyöhön yrityksen ja ulkopuolisten henkilöiden

ja yhteisöjen välillä. Organisaatioteoriat (hallinto- ja ohjausteoriat) ovat tutkineet organisaatioiden muotoja, piirteitä ja käyttäytymistä jo yli sadan vuoden ajan byrokratian, tieteellisen liikkeenjohdon, hallinnollisen koulukunnan, ihmissuhteiden koulukunnan, kontingenssiteorian, kulttuuritutkimuksen jne. näkökulmista. Liiketalouden tunnetuin teoria lienee Erich Rhenmanin luoma sidosryhmäteoria (1967, 1969; Freeman 1984; Mitchell et al. 1997). Alun perin sidosryhmällä tarkoitettiin suppeaa ryhmää toimijoita, joiden kanssa yritys hoiti liiketoimintaansa. Myös kirjanpito ja tilintarkastus voidaan nähdä yrityksen toimintona, johon yrityksen johto kutsuu tilitoimiston ja tilintarkastajan sidosryhmät.

Verkko (net = network organisation) ja verkosto (network = network of organisations) muodostuvat toimijoista ja niiden välisistä vuorovaikutussuhteista. Verkko ja verkosto ovat läheisiä käsitteitä, joita on käytetty runsaasti myös päällekkäin. (Esim. Suomen kielen perussanakirjan mukaan verkko ja verkosto ovat synonyymeja, Kotimaisten kielten ... III, 523 – 524.) Käsitteet voidaan myös erottaa toisistaan. Möller ym. (2004, 10) määrittelevät verkon tietyn yritysjoukon muodostamaksi verkko-organisaatioksi, joka rakennetaan tietoisesti ja tavoitehakuisesti. Verkolla on päämäärät, samoin kullakin jäsenellä omat tavoitteensa. Möller ym. (2004) mainitsevat tässä yhteydessä tasavertaiset yrityksen lähiverkot. Sitä vastoin verkosto koostuu yhteisöjenvälisistä toimijoista, joiden yhteys toisiinsa ei ole aina kiinteä. Möllerin ym. (2004) mukaan verkosto on toimialat ylittävä löyhempi verkostokudos. ”Verkko eroaa verkostosta suhteiden tiheyden ja monimuotoisuuden sekä jaetun arvontuottojärjestelmän perusteella.” (Valkokari 2009, 44.) On vaikea määrittellä, missä menee raja verkon ja verkoston välillä, kun molemmissa on samoja yhteistyön käsitteeseen ja vuorovaikuttamiseen liittyviä elementtejä. Kyse on aste-erosta.

Verkostoihin voi liittyä myös organisaation ulkopuolisia yksikköjä, ja niitä esiintyy sosiaalisissa organisaatioissa. Verkostot voidaan ymmärtää laajemmin kuin alun perin vuorovaikutussuhteet sidosryhmäteoriassa. Verkosto-käsitettä voidaan laajentaa henkilö- ja organisaatiosuhteiden ulkopuolelle uusiin ulottuvuuksiin niin, että se käsittää aineellisten voimavarojen siirtoa (esim. kirjanpidon atk-ajo, tilintarkastuskertomus), aineettomien voimavarojen siirtoa (esim. informaatio, neuvonanto tilinpäätöksen korjaamiseksi), yksilöllistä arviointia (esim. ystävyys, kunnioitus) ja fyysistä liikkumista (esim. saapuminen tilintarkastusneuvotteluun). Luonto kokonaisuudessaan on verkostoitunut. Verkostoanalyysi tutkii verkostoja, ja niiden toimintaa käsittelevät toiminnan teoriat. (Toiminnan teorioista ja liiketoimintaverkostoista, ks. Miettinen 1998 ja siinä viitattu kirjallisuus.)

Verkostoja on tutkittu kansainvälisesti laajasti tutkimusteemoittain kuten toimittajaverkostot, sosiaaliset verkostot ja sosiaalinen pääoma, strategiset verkostot, horisontaaliset verkostot ja liiketoimintaverkostot, joskin ne ovat lähentyneet toisiaan (Valkokari 2009, 15; tutkimusyhteenvedoja teemoittain, ks. Ranta 2011; Valkokari 2009). Tässä tutkimuksessa keskitytään yritysmaailman keskeisiin verkostoteemoihin käsittelemällä pääasiassa liiketoimintaverkostoja.

Liiketoimintaverkostojen tutkimuksessa on 1990-luvulta alkaen kerätty runsaasti aineistoa, minkälaisia yhteistyöverkostoja on, minkälaisia piirteitä ne sisältävät, ja liiketoimintaverkostoteorioiden avulla on pyritty selittämään verkostojen käyttäytymistapoja. Liiketoimintaverkostoja käsittelevät mm. Möller, Rajala ja Svahn 2004, Vuorinen 2005, Valkokari, Airola, Hakanen, Hyötyläinen, Ilomäki ja Salkari, 2006, Yrjölä 2007, Valkokari 2009, Valkokari, Hyötyläinen, Kulmala, Malinen, Möller ja Vesalainen 2009, Wallin 2009, Järvenpää 2009 ja Ranta 2011.

Verkko-sanana sisältöä on tieteellisesti hämärtänyt verkkoteoria, jonka mukaan verkko-käsite on ”varattu” matemaattiseksi työvälineeksi skaalamuuttujineen (ks. Miettinen 1998; Miettinen 2007 ja niissä viitattu kirjallisuus). Kun liiketoimintaympäristö on laajentunut toimintojen erikoistumisen myötä eri organisaatioiden yhteistyöksi ilman selkeitä rajoja, on alettu käyttää verkoston käsitettä. Tilintarkastuksessa, kuten tutkimuksen edetessä todetaan, alun perin selkeään tilintarkastajan ja yrityksen väliseen verkkoon on tullut mukaan omistajajohtaja, tilitoimisto, tilintarkastusyhteisöt, valvontaelimet, julkinen valta jne. omina tavoitteineen. Tilintarkastusverkko on laajentunut tilintarkastusverkostoksi. Mainittakoon, että esim. toimijaverkostoteoriasta käytettiin alkuaikoina nimeä toimijaverkkoteoria. Niin tässäkin tutkimuksessa on loogista käyttää verkostoteorian skaalattoman maailman myötä verkosto-käsitettä. (Samoin esim. Valkokari 2009 päätyy käyttämään liiketoimintaverkoston käsitettä.)

Liiketoiminnan toteuttamistavat voidaan jakaa organisaatorakenteeltaan ääripäissään markkinaehtoiisiin ja hierarkisiin (ks. esim. Möller ym. 2004, 16; Valkokari 2009, 44; Valkokari ym. 2006, 28 – 29; Valkokari 2011). Ensin mainituissa markkinoilla on toistensa kanssa kilpailevia yrityksiä, jotka kukin pyrkivät ensisijaisesti vain omiin tavoitteisiinsa kuten voiton saavuttamiseen. Toisessa ääripäässä yritys toimii vain oman organisaationsa turvin hierarkisesti. Näiden välissä on erilaisia epämuodollisia suhte- ja verkostopohjaisia liiketoimintasuhteita, eriasteisia yhteistoimintaverkostoja. Kun yrityksissä on erilaisia liiketoiminnan toteuttamistapoja, kyseessä on hybridioorganisaatio (Mitronen, 2000). Verkostot voidaan jakaa myös tuotteen muodostumistavan mukaan. Vertikaalisissa toimittajaverkostossa muodostetaan toimittajaketju alkaen tuotannosta ja päätyen asiakkaisiin. Horisontaaliset kumppanuusverkostot yhdistävät tietämystä ja ovat luovia. Möller ym. (2004, 22 – 24) luettelevat muitakin verkostoja, joissa yhteistä etua etsitään koko toimialalta, kilpailijoita yhdistämällä, asiakkuus- ja brändiverkoilla tai strategisilla kehitysverkoilla.

Liiketoimintaverkostojen perustyyppit arvojärjestelmäjakumolla ovat (Möller ym. 2004, 36 – 47):

- 1) perusliiketoimintaverkostot, joilla on selkeät tavoitteet, ja joiden tehtävät usein toistuvat kausittain
- 2) liiketoimintaa uudistavat verkostot, jotka tavoittelevat lisäparannuksia olemassa oleviin arvojärjestelmiin

- 3) uutta liiketoimintaa kehittävät verkostot, jotka luovat uusia arvojärjestelmiä ja ovat osittain päällekkäisiä edellisen kanssa.

Seuraavaan on koottu edellä mainitusta laajasta verkostokirjallisuudesta verkoston ja sen toimijoiden tunnusomaisia ominaisuuksia eli ulottuvuuksia eli piirteitä. Ominaisuudet ovat hyvin samantyyppisiä riippumatta siitä, kuka tekijä niitä luettelee, joskin käsitteiden päällekkäisyys hankaloittaa ominaisuuksien määrittelyä. Tutkimus etenee etsimällä tilintarkastusulottuvuuksista alla lueteltuja liiketoimintaverkoston piirteitä. Tavanomaisempi tapa olisi ollut valita ensin useista verkostoteorioista käyttökelpoinen taustateoria ja seurata sitä tutkimuksessa. Sen oikea valinta ennen tilintarkastuksen ulottuvuuksien ja verkosto-ominaisuuksien tarkastelua olisi kuitenkin ollut epävarmaa, ja siksi edetään tutkimalla ensin verkosto-ominaisuuksia ja siirrytään vasta sitten verkostoteorioihin.

1. Verkostot toimijoiden vuorovaikutussuhteina

- a) Suorat ja epäsuorat suhteet

Suorat suhteet ovat verkoston kahdenvälisiä suhteita, epäsuorat suhteet välittyvät kolmannen osapuolen kautta.

- b) Tavoitteet ja sopeutuminen

Toimijoilla on omat tavoitteensa, jotka voivat olla myös ristiriitaisia. On sopeuduttava toisten toimintoihin.

- c) Riippuvuus

Toimijat ovat riippuvaisia toisista, heidän osaamisestaan ja palveluista.

- d) Sidokset

Toimijoilla on toiminnallisia, taloudellisia, sosiaalisia, organisatorisia ja juridisia sidoksia.

- e) Ilmapiiri

Toimijoiden välille kertyy yhteisöllisyyttä, tyytyväisyyttä muihin ja luotamusta.

2. Verkostot toimijoiden yhteisorganisaationa

- a) Verkoston tehtävä, rakenne, työnjako ja toimijoiden tasavertaisuus

Verkoston tehtävä vaikuttaa verkoston rakenteeseen ja työnjakoon. Verkoston epämuodolliselle organisaatiolle syntyy toimintamalli ja työnjako. Johtamismuotoa kutsutaan orkestroinniksi orkesterin muodostamistapaan viitaten (Wallin 2009, 21). Horisontaaliset verkostot ovat yleensä tasavertaisia ja vertikaaliset kärkiyrityspohjaisia. Kärkiyrityksellä tarkoitetaan muita vahvemmassa asemassa olevaa yritystä. Aseman perusteella sillä on yleensä mittavammat resurssit, markkinarajapinta, osaaminen tai esim. tuotoikeuksia (Järvenpää 2009, 1). Tasa-arvoiset kumppanit luovat dynaamisemmän ja avoimemman verkoston.

b) Verkoston rajat

Kiinteärajaista verkostoista voi muodostua vahvoja oppimiskeskuksia, mutta eristäytyessään verkoston kehitys voi heiketä.

c) Arvotoiminnat ja niiden kytkeytyneisyys

Arvotoimintojen erikoistuneisuus lisää toimijoiden kytkeytymistä verkostoon, lisää keskinäistä riippuvuutta ja vähentää toimijoiden vaihdettavuutta. Toimijoiden tuottamien palvelujen tärkeys loppuasiakkaille ja palvelujen korvattavuus vaikuttavat kunkin toimijan asemaan.

d) Verkostojen tavoitteet

Verkostot pyrkivät kustannussäästöön, laadun paranemiseen, nopeuden ja joustavuuden lisääntymiseen sekä toimitusvarmuuteen. Ne toimivat myös oppimisympäristönä. Verkostot luovat mahdollisuuden yhteisten käytäntöjen muodostamiseen ja laajempien kokonaisuuksien hallintaan. Yhteistyöstä on oltava hyötyä kaikille.

3. Verkostot yritykseen linkittyneinä asemina

a) Asema ja verkoston hahmotus

Verkoston tärkeys yritykselle vaikuttaa verkoston toimintatapoihin. Yrityksen kontrolloimat voimavarat ja verkostosuhteet määrittävät vaikutusvallan verkostossa.

b) Rooli ja yritysidentiteetti

Yrityksen rooli verkostossa määrittää, mitä muut toimijat odottavat siltä ja päinvastoin. Rooliodotukset vaikuttavat toimijoiden käyttäytymiseen.

4. Verkostot muutoksessa – prosessinäkökulma

a) Erikoistumisen vaikutus

Toimijoiden vahva erikoistuminen kasvattaa kunkin vaikutusvaltaa ja riippuvuutta toisista sekä stabiloi verkstorakennetta.

b) Verkoston historia

Toimijoiden yhteiset kokemukset aiemmista prosesseista, kilpailu- ja yhteistyösuhteista, menestyksestä, välistävedoista jne. vaikuttavat verkostotoiminnan kehittymiseen.

Kun ymmärretään, että tilintarkastuksen verkosto on eräänlainen liiketoimintaverkosto, joka koostuu kolmesta yrityksestä eli tilintarkastajasta, tilitoimistosta ja tilintarkastettavasta pienyhtiöstä, voidaan ottaa Valkokarin (2009, 44) määritelmä lähtökohdaksi myös tilintarkastuksen verkostoa tutkittaessa:

Liiketoimintaverkosto määritellään itsenäisten yritysten muodostamaksi joukoksi toimijoita, joiden yhteistyön tavoitteena on tulevaisuuden liiketoimintahyödyn tuottaminen. Toimijat ovat osallisina samassa arvontuottojärjestelmässä ja niillä on liiketoimintasuhde vähintään yhden verkostoyrityksen kanssa.

Mikä tahansa yhteistyö ei ole verkostotoimintaa. Sillä on oltava päämäärä, sitä on rakennettava tietoisesti ja tavoitehakuisesti, ja verkostoon pitää kuulua vähintään kolme jäsentä (Möller ym. 2004, 29). Tosin verkostoista esitetyt piirteet voivat olla myös toisistaan poikkeavia, kuten edellä Valkokari hyväksyy verkostoksi jo kahdenkin toimijan ryhmän, mutta Möller ym. edellyttävät kolmea. Samoin Järvenpää (2009) edellyttää, että verkostosta voidaan puhua vasta, kun suhteet tärkeimpiin yhteistyökumppaneihin ovat aidosti läheiset, mutta yleensä läheisyys on verkon piirre, ei verkoston edellytys.

Henkilöiden ja yritysten välinen yhteistyö saa monia muitakin muotoja kuin verkko tai verkosto. Ihmisjoukko muodostuu ryhmäksi, kun sen jäsenillä on jotakuinkin yhteinen tavoite, jonkin verran keskinäistä vuorovaikutusta ja käsitys siitä, ketkä ryhmään kuuluvat. Sitoutumisasteen lisääntyessä siitä voi muodostua tiimi. Tiimi-innostus pyyhkäisi yli länsimaisen työelämän 1990-luvun alussa (Kopakkala 2005, 36 ja 39; Maginn 2003; Cook & Mangla 2009). Vaikka tiimillä ja varsinkin verkolla on paljon yhteisiä piirteitä kuten selvästi määritellyt tehtävät, keskinäinen luottamus ja vastuut, selvät yksilöroolit ja vastualueet, halu tehdä työtä yhteiseksi parhaaksi jne., niillä on myös eroja kuten tiimissä toimijoiden omien tavoitteiden puuttuminen sekä tiimin muodostuminen yrityksen sisällä ja verkon muodostuminen eri yrityksistä tai muista organisaatioista. Näiden periaatteellisten erojen takia tiimityöskentely jää tutkimuksen ulkopuolelle.

5.1.4 Tilintarkastusverkosto

Kuten aiemmin todettiin, tilintarkastus on lainsäädännössä annettu vain tilintarkastajan tehtäväksi. TTL 18 §:n mukaan yhteisön toimielimet ovat tosin velvollisia avustamaan tilintarkastajaa, mutta yhteisesti tapahtuvaa työskentelyä ei tässäkään kohdassa mainita. Kuitenkin laboratoriokokeen hiljaiset signaalit osoittivat, että pieniyhtiön tarkastuksessa tilintarkastaja kokoaa itselleen tällaisen toimintaryhmän. Ei riitä, kuten aiemmin esitettiin, että tilintarkastuksessa on eri osapuolia erillisine rooleineen, vaan että osapuolet myös toimivat yhdessä sopien yhteisistä tavoitteista.

Varsinkin kirjanpitäjät pitivät haastatteluissa moitittavana, jos tilintarkastaja suorittaa tarkastuksen ilman muiden apua. Jos tarkastus suoritetaan tilintarkastajan omassa toimistossa, eikä siihen ole riittävästi paneuduttu, jää tilintarkastajan ja yrityksen vuorovaikutus vähiin. Äärimmillään tilintarkastuksesta ei saada edes palautetta. Tilitoimiston kirjanpitäjä IV totesikin: ”Moni tilintarkastaja antaa puhtaana kertomuksen eikä minkäänlaista kommenttia. Hyvä, jos sanoisi edes jotain.” Samoin kirjanpitäjä XI kertoi: ”Hyvä tilintarkastaja tulee ja sanoo edes päivää.” Myös tilitoimiston johtaja VIII yhtyi tähän kantaan: ”Ei hyvältä tunnu, kun HTM-tilintarkastaja tulee tilitoimistoon ja odottaa vartin päästä valmista tilintarkastuskertomusta allekirjoitettavaksi.” Kososen mukaan (2005, 181) hyvään tilintarkastustapaan kuuluu itsestään selvyytensä, että tilintarkastaja tutustuu tarkastamaansa kohteeseen, kirjanpitäjään ja asiakkaaseen. Tilintarkastajalle syntyy verkostoitu-

miseen kohdistuvia paineita. Näistä lausumista on pääteltävissä, että huolellisen tilintarkastuksen tavoitteena on suorittaa tilintarkastustoiminto yhteistyönä. Yhteistyön odotuksia asetetaan myös toisinpäin. Esim. Rantalainen (2/1999, 47 – 49) moittii tapaa, jossa tilintarkastajalle toimitetaan aineisto ilman, että sen laatijat mitenkään osallistuvat tarkastustapahtumaan.

Aikanaan ei katsottu soveliaaksi kertoa tilintarkastajan yhteyksistä muihin sidosryhmiin. Syynä oli arvatenkin se, että pelättiin tilintarkastuslausunnon riippumattomuuden vaarantuvan. Nykyisin ammattitilintarkastajat esittävät kantansa tilintarkastuksen muihin toimijoihin suorasukaisesti kuten esim. Riistama (1999, 270): ”Kirjoittajan käsityksen mukaan on perusteltua keskustella havainnoista, johtopäätöksistä ja suosituksista tarkastetun kohteen tai toiminnon vastuuhenkilön kanssa ennen kertomuksen antamista.” Myös Kokkonen (2000, 31) mainitsee, että keskusteluja käydään liikkeenjohdon ja muiden vastuuhenkilöiden kanssa. Kosonen (2005, 248) toteaa, ettei henkilökohtaista kontaktia korvaa tilintarkastuksessa mikään. Tilintarkastus ei koskaan saa tulla kasvottomaksi. Rantalainen (2/1999, 47 – 49) korostaa hyvän tilitoimiston ja tilintarkastajan yhteistyötä.

Yhteiseen tilintarkastustyöhön odotettiin nimenomaan vastuuhenkilöitä (haastatteluissa: KHT F: johdon haastattelu, KHT A: toimitusjohtaja, hallitus ja kirjanpitäjä, HTM G: kirjanpitäjä jne. sekä Riistaman ja Kokkonen maininnat ammattikirjallisuudessa vastuuhenkilöistä). Nämä tilintarkastuskeskusteluihin osallistuvat vastuuhenkilöt ovat samoja, joiden tehtävänä on yleensäkin huolehtia yrityksen talous- ja hallintoasioista: kirjanpidosta, tilinpäätöksestä, verotuksesta, rahoituksesta, voitonjakoehdotuksesta, sisäisestä valvonnasta, yhtiö- ja hallituksen kokousten järjestelyistä, kiinteistöasioista jne.

Jos kirjanpito hoidetaan tilitoimistossa kuten esimerkiksi osallistuvan havainnoinnin tapauksissa A ja B, tilintarkastusneuvotteluissa on mukana joko tilitoimiston johtaja tai tilitoimiston kirjanpitäjä tai molemmat riippuen toimistosta, ja varsinkin sen koosta, kyseisen kirjanpitäjän ammattitaidosta sekä asian vaikeudesta. Tilitoimiston johtaja voi itse tarkastaa kirjanpidon edes pintapuolisesti. Tutkijan käsityksen mukaan se on käytännössä entistä harvinaisempaa. Jos näin menetellään, se mahdollistaa tilitoimiston johtajan asiantuntevan osallistumisen tilintarkastukseen, koska hänelle on vuoden mittaan muodostunut kuva tarkastettavan yhteisön tilikauden toiminnasta. Suurissa tilitoimistoissa johtajalla ei ole mahdollisuutta osallistua kaikkien asiakkaiden tilintarkastuksiin, jolloin tehtävä jää pääasiassa tilitoimiston kirjanpitäjän harteille. Myös tilitoimiston sisäinen agenttisuhde johtajan ja kirjanpitäjän välillä saattaa vaikuttaa, kumpi on mukana. HTM VIII totesi: ”Mukanaolijat riippuvat ao. tilitoimiston tyylistä, millainen rooli johtajalla siellä on.” HTM X kertoi havainneensa: ”Jos tilitoimiston vetäjä on kasvanut kirjanpitäjästä, hän on silloin itse mukana tilintarkastuksissa.” Tilitoimiston kirjanpitäjä IV esitti: ”Tilitoimiston johtajan mukanaoloa tarvitaan vain hankalissa tapauksissa.” HTM VII määritteli asian yleispätevästi tuoden

hyötynäkökohdan selkeästi esille: ”Tilitoimiston johtajan ei tarvitse välttämättä olla mukana, jos se ei anna lisäarvoa.” Kun tilintarkastusneuvottelut hoidetaan yhdessä, omistajajohtaja ja tilitoimisto saavat yrityksen normaalityötoimintojen lisätehtävän, osallistumisen tähän neuvotteluun.

Haastattelujen ja osallistuvan havainnoinnin perusteella voidaan tehdä johdopäätös, että pieniyhtiön tilintarkastuksessa ei yleensä ole mukana muita kuin nämä kolmeksi aktiiviseksi toimijaksi yleistettävää osapuolta:

1. Tilintarkastaja

Tilintarkastajat, on heitä yksi tai useampia, edustavat yhtiä toimijaa antaessaan yhden tilintarkastusraportin.

2. Omistajajohtaja

Samoin omistajajohtaja, vaikka mukana olisi useitakin omistajajohtajan statuksen omaavia henkilöitä ja sukupolvenvaihdoksessa myös tulevia omistajajohtajia, nämä edustavat vain yhtiä toimijaa.

3. Tilitoimisto

Kun pk-yrityksistä valtaosa on ulkoistanut taloushallintoaan tilitoimistoihin enemmän tai vähemmän, yleistetään tässä käsitteitä niin, että tilitoimisto tarkoittaa paitsi ulkoista tilitoimistoa, yrityspalveluyritystä, konsulttia jne., myös pieniyhtiön omaa kirjanpitäjää tai muuta taloushallintoa hoitavaa henkilöä. Tilitoimistoa voi edustaa sen johtaja, ai. yrityksen taloushallintoa hoitava kirjanpitäjä tilitoimistossa tai molemmat näistä.

Omistajajohtajan, tilintarkastajan ja tilitoimiston ulkopuoliset muut osapuolet kuten osakkaat, jotka eivät toimi yhtiössä, sijoittajat, rahoittajat, velkojat, verottaja, tutkijat jne. ovat passiivisia. Heidän osansa on saada informaatiota siinä laajuudessa ja muodossa, mitä edellä mainittu aktiivinen kolmikko haluaa antaa. Tässä tutkimuksessa kutsutaan tätä kolmikkoa *tilintarkastusverkostoksi*. Käsitettä ei ole todennäköisesti aiemmin käytetty tämän tutkimuksen tarkoittamassa merkityksessä. Se on muokkautunut läheiskäsitteestä eli liiketoimintaverkostosta, jonka edellä esitettyjen ominaispiirteiden tutkiminen on johtanut tilintarkastusverkoston käsitteen syntymiseen.

Tilintarkastusverkosto määritellään kaikkien niiden toimijoiden muodostamaksi kokonaisuudeksi, joka yhdessä suorittaa yhteisön tilintarkastukseen liittyviä lakisäätöisiä ja muita tehtäviä. Pieniyhtiössä tilintarkastusverkoston muodostavat yleensä omistajajohtaja, tilintarkastaja ja tilitoimisto.

Tilintarkastusverkosto-käsitettä on käytetty myös tilintarkastusyhteisöjen sisäisestä verkostosta, esim. ”BDO International on maailmanlaajuinen tilintarkastusverkosto”. Tämä tarkoittanee samaa kuin Tilintarkastusdirektiivin 2. artiklan 7. alakohdan määritelmän mukainen ”network”, joka on suomennettu

(tilintarkastus)ketjuksi. Se on suurempi yhteistyökokonaisuus, johon lakisääteinen tilintarkastaja tai tilintarkastusyhteisö kuuluu. Tilintarkastusketju on tarkoitettu voittojen tai kustannusten jakamiseen tai sillä on yhteinen omistus, määräysvalta tai johto, yhteiset laadunvarmistusohjeet ja –menettelytavat, yhteinen liiketoimintasuunnitelma tai ketju käyttää yhteistä markkinointinimeä tai yhteisiä asiantuntijaresursseja. Tilintarkastusasetuksen luonnoksessa ollut käsite tilintarkastusketju muutettiin lakitekstissä selkeämmäksi käsitteeksi tilintarkastusyhteisöjen muodostama ketju (TTA 3.1 §). Kosonen (2005, 234 ja 248) käyttää ilmaisua tilintarkastajien verkottuminen tilintarkastajien keskinäisen yhteistyön merkityksessä, siis muussa kuin tämän tutkimuksen merkityksessä. Suurten tilintarkastusyhteisöjen verkostoissa ja ketjuissa sekä Kososen tarkoittamassa verkottumisessa yhteisenä nimittäjänä ovat tilintarkastajayhteisöt ja henkilöt, kun taas tämän tutkimuksen tilintarkastusverkostossa kohteena on tilintarkastustoiminta, jossa mukana on muitakin kuin tilintarkastusyhteisöjä ja niiden henkilökuntaa eli omistajajohtaja ja tilitoimisto.

KHT-Suosituksissa (2007, 180 – 181) määritellään tilintarkastuksen varmennustoimeksiantotiimi. Vaikka tiimi usein määritellään organisaation sisäiseksi ryhmäksi, tässä tiimi muodostuu kaikista niistä henkilöistä, jotka pystyvät välittömästi vaikuttamaan varmennustoimeksiannon lopputulokseen. Mukana on tällöin tilintarkastusverkoston ulkopuolisina esim. tilintarkastusyhteisön neuvonta-asiantuntijat, laadunvalvojat jne., jotka eivät ole tilintarkastajana ko. yhteisössä. KHT-Suositukses (2006, 34 – 36) käyttää hyvin rajatussa merkityksessä riskianalysoinnin yhteydessä laajempaa käsitettä toimeksiantotiimi, jonka koostumus muistuttaa varmennustoimeksiantotiimiä. Sen tehtävänä on keskustella tilinpäätöksen alttiudesta väärinkäytöksestä johtuvalle olennaiselle virheelle tai puutteelle (olennaisen käsitteestä, ks. alakohta 5.6.3). Näin ollen sekä varmennus- että toimeksiantotiimi ovat laajempia käsitteitä kuin tilintarkastusverkosto. Tässä tutkimuksessa ei käsitellä tilintarkastusyhteisöihin liittyviä kysymyksiä, ei myöskään niiden verkostoja.

5.1.5 Johtopäätökset

Kunkin ulottuvuustarkastelun lopussa esitetään johtopäätöksissä myös tilintarkastusverkostonäkökohtia, varsinkin jos ne poikkeavat tyypillisistä liiketoimintaverkostopiirteistä.

1. Lainsäätäjän määrittelemä tilintarkastuksen toimijaulottuvuus on kapea. Se tuntee tilintarkastuksessa vain yhden toimijan, tilintarkastajan. Yhtiön toimielimillä on tarvittaessa lakisääteinen passiivisen avustajan rooli. IAS-standardeissa toimijoiden osuutta hieman laajennetaan, ja kommunikointi ulotetaan tilintarkastajan ja hallintoelinten väliseksi, mutta vain tilintarkastusta koskevilla asioissa. Näistä vähäisistä muiden mukana olosta huolimatta voidaan lakisääteisen tilintarkastuksen todeta olevan vain tilintarkastajan työtä. Kuitenkin laboratoriokoe, haastattelut ja osallistuva havainnointi osoittivat, että

käytännössä tilintarkastukseen osallistuvat tilintarkastajan lisäksi omistajajohtaja ja tilitoimisto eli koko tilintarkastusverkosto.

2. Tilintarkastusverkosto on tässä tutkimuksessa kiinteäraijainen, kolmen toimijan verkosto. Jokaista toimijaa voi käytännössä edustaa kaksi tai useampiakin henkilöitä. Esim. omistajajohtajaa voi edustaa molemmat yrittäjäpuolisot, tilintarkastajalla voi olla apulainen mukana ja tilitoimiston edustajana voi olla sen johtaja tai kirjanpitäjä tai molemmat. Vain yksi tilintarkastusverkoston toimijoista eli omistajajohtaja käyttää ylintä päätösvaltaa ja valitsee muut toimijat. Omistajajohtajan valtaa osoittaa myös yksipuolinen muiden toimijoiden erottamisoikeus. Tilintarkastusverkostossa on kullakin toimijalla selkeät laissa määritellyt omat lakisääteiset kirjanpito-, tilinpäätös- ja hallintoon liittyvät toimivalta- ja tehtäväalueensa, joita tilintarkastusverkostossa yhteisesti käsitellään. Tältä osin kyseessä on horisontaalinen verkosto. Sitä vastoin muissa liiketoimintaverkostoissa toimijoiden lukumäärät, verkoston rakenne ja tehtäväalueet voivat muodostua joustavammin, kun lainsäädäntö ei aseta tiukkoja vaatimuksia.

5.2 Tilintarkastuksen tarkastusalueulottuvuus

5.2.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Tilintarkastuslain (11.1 §) mukaan tilintarkastus käsittää yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen sekä hallinnon tarkastuksen. Nimestään ”tilin” tarkastus huolimatta, joka viittaa voimakkaasti vain tilintekoon eli kirjanpitoon, Suomessa tilintarkastuksen tarkastusalue on paljon laajempi. Tilintarkastusalueiden sisältöä ei tilintarkastuslaissa erikseen määritellä. Kuitenkin kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen sisältö määritellään kirjanpitolaissa seikkaperäisesti. Lisäksi kirjanpitoasetuksessa täsmennetään tilinpäätöksen tuloslaskelma- ja tasekaavoja sekä liitetietojen esittämistapaa, samoin osakeyhtiölaissa on määräyksiä liitetiedoista. Näin ollen kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastamisen osalta ei synny tarkastusalueen rajanveto-ongelmia.

Ongelma-alueeksi muodostuu hallinnon tarkastuksen sisältö, koska sitä ei ole täsmällisesti määritelty säännöstasolla, ei myöskään TTL:n esitöissä. HE 27/1977 määrittelee, että ”tilintarkastuksen laajuus yksittäistapauksissa määräytyy hyvän tilintarkastustavan mukaan”, mikä antaa liikkumavaraa hallinnon tarkastuksen alueelle. Tämä alue on johdettavissa tilintarkastuskertomuksen ja tilintarkastajan muiden raporttien sisällöstä (Halonen & Steiner 2010, 43). Tilintarkastajan on huomautettava, jos vastuuvollinen on (TTL 15.4 §):

- 1) syyllistynyt tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus yhteisöä kohtaan tai

2) rikkonut yhteisöä koskevaa lakia taikka yhteisön yhtiöjärjestystä.

Molemmat hallinnon lakisääteisen tilintarkastuksen kohdat ovat laillisuustarkastusta. Edellisen tilintarkastuslain esitöissä hallinnon tarkastus nimenomaan määriteltiin laillisuusvalvonnaksi (HE 295/1993, 34). Hallinnon tilintarkastusalue on laaja. Huomautusluettelon 1. kohta käsittää vastuuhenkilön suunnittelu-, toimeenpano- ja valvontavelvollisuuden, vaikka se koskisi lainsäädännön ja yhtiöjärjestyksen ulkopuolisia asioita. Esimerkkinä voisi mainita tällaisesta laillisuusvalvonnan ulkopuolisesta vahingonkorvausvelvollisuudesta tapaukset, jotka johtuvat sisäisen valvonnan laiminlyönnistä tai huolimattomuudesta aiheutuvat tarpeettomat verot. Kuitenkin olennaisuuden periaate jättää vähämerkitykselliset asiat tilintarkastuksen ulkopuolelle.

Huomautusluettelon 2. kohdassa keskustelua on herättänyt, missä määrin tilintarkastuksessa pitäisi ottaa huomioon muu kuin ao. yhteisölainsäädäntö, tässä tutkimuksessa osakeyhtiölaki, kun tilintarkastajan pitää ottaa kantaa yhteisöä koskevan lain rikkomiseen. Lähinnä kysymykseen tulisivat kirjanpito-, vero-, tilintarkastus-, kaupparekisteri-, työsuhde-, kilpailu- ja ympäristölainsäädäntö. Tilintarkastajien keskuudessa ymmärretään, että ”yhteisöä koskeva lainsäädäntö” tarkoittaa niitä lakeja, jotka koskevat kaikkea yhteisön toimintaa. Tilintarkastus keskittyy kuitenkin taloushallinnon ja muun hallinnon laillisuustarkastukseen (haastattelu, HTM VIII). Samansuuntaisesti Kosonen (2005, 248) toteaa, että laillisuustarkastus on laajentunut yhden lain ympäristöstä kymmenien lakien ja säädösten maailmaksi.

Lakisääteiseen tilintarkastukseen saatetaan liittää osia muista tarkastustehtävistä. Esimerkkinä voidaan mainita sähkömarkkinalain 31 §:ään (386/1995, 1172/2004) sisällytetty määräys: ”Tilintarkastajien tulee tarkastaa eriytettyjen toimintojen (sähköliiketoimintojen) tuloslaskelmat, taseet ja niiden lisätiedot osana yhteisön, kunnan tai laitoksen lakisääteistä tilintarkastusta.” Viimeisimpänä esimerkkinä tilintarkastuslausuntojen laajenemisesta on puoluelakiin vuonna 2010 tehdyt muutokset (682/2010), joiden mukaan tilintarkastajan on annettava lisälausunto avustuksista ja tuista sekä rahankeräyslakiin tehdyt muutokset (684/2010), joiden mukaan tilintarkastajan on annettava lausunto rahankeräyksen toimeenpanosta ja varojen käytöstä. Näitä muiden kuin tilintarkastuslain edellyttämiä tarkastustoimenpiteitä käsitellään vain rajoitetusti tutkimuksessa.

Suomen lainsäädäntö poikkeaa selkeästi kansainvälisen tilintarkastusstandardin mukaisesta tilintarkastuksen sisällöstä, jonka mukaan ”tilintarkastuksen tarkoituksena on lisätä aiottujen käyttäjien luottamusta tilinpäätökseen. Tämä saavutetaan siten, että tilintarkastaja antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti.” (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 243) Tavoite on varsin suppea, koska näin määriteltynä tilintarkastus ei sisällä esim. kirjanpidon, toimintakertomuksen eikä hallinnon tarkastusta, vain tilinpäätöksen. (Toimintakertomus oli aiemmin osa tilinpäätöstä, mutta lainmuutoksen, KPL 30.12.2004/1304 jälkeen ei enää.)

Käytännössä tilintarkastajat kuitenkin tietävät, että tilinpäätöksen tarkastus ei onnistu perehtymättä juoksevaan kirjanpitoon (samoin Alakare ym. 2008, 62). Vaikka myös kirjanpito ja hallinto on tarkastettava, vain tilinpäätöksestä annetaan lausunto.

Kansainvälinen linjaus hallinnon tarkastuksen sivuuttamisesta ei ole yhdenmukainen siihen nähden, että yritysten omistajaohjaukseen ja hyvään hallintotapaan (corporate governance) on kiinnitetty viime vuosikymmeninä erityistä huomiota (KTM: Tilintarkastuslakityöryhmä 2003, 11). Kansainvälisten standardien ja Suomen käytännön ristiriitaa on yritetty hälventää siten, että Suomea koskee oma tilintarkastusstandardin 200 kohta 2FI. (KHT-Suosituks 2009, 219), jonka mukaan Suomessa tilintarkastuksen tavoitteena on antaa lausunto tilinpäätöksestä ja toimintakertomuksesta sekä suorittaa myös hallinnon tarkastus. Toisaalta voidaan esittää, että anglosaksisissa maissa hallinnon tarkastuksen katsotaan sisältyvän tilinpäätöksen ja kirjanpidon tarkastukseen (Aho & Vänskä, 1995, 70).

5.2.2 Tarkastusalueet käytännössä

Kun laboratoriokokeeseen osallistuneet tilintarkastajat olivat laatineet omat työpaperinsa, pyrittiin niiden perusteella ensin taulukoimaan, mihin tarkastusalueisiin heidän havaintonsa liittyivät (taulukko 1 alakohdassa 4.1.4). Yritykseen liittyvät havainnot ryhmiteltiin siinä ensin lainmukaisesti kolmeen kohteeseen, joista tilintarkastajan tuli aiemmin antaa tilintarkastuslausunto: 1) kirjanpito, 2) tilinpäätös ja toimintakertomus sekä 3) hallinto. Lähes kaikki laboratoriokokeen havainnot oli luokiteltavissa näihin kolmeen ryhmään.

Hallinnon tarkastus osoittautui sisällöltään hyvin laaja-alaiseksi ja luokitelurajoiltaan epävarmaksi. Hallinnon tarkastusta ei ole voitu kovin yksityiskohteisesti ohjeistaa (Kosonen 2005, 187). Laboratoriokokeessa hallintoon liittyen kaivattiin hyvin erilaista lisäaineistoa, kuten KHT A ennakkoperintärekisteriotetta, HTM D kaupparekisteriotetta ja vakuutusasiakirjoja, KHT F sisäisiä toimintasääntöjä jne. Hallinnon luokkaan sisällytettiin myös sisäisen valvonnan, verotuksen ja muun yritystoiminnan tarkastus, jotka yhtä hyvin olisi voitu ryhmitellä erillisiksi luokikseen. Tilintarkastuksen sisällön luokitteluvaikeudet ovat tulleet esille muissakin tilintarkastustutkimuksissa, koska yhtenäistä tehtäväalue-luokittelua ei liene laadittu. Vaikeus korostui esim. tämän tutkimuksen haastattelukysymyksessä: ”Mistä asiasta haluaisit saada lisätietoa tilintarkastajalta?” Vastaukset olivat hyvin hajanaisia ja vaikeasti luokiteltavia. Samaa asiaa voidaan tarkastella eri näkökulmista. Esim. kysymys poiston suuruudesta voidaan luokitella juoksevan kirjanpidon, tuloslaskelma-, tase-, liitetieto-, verotus-, hallituksen päätösvalta-, yritysanalyysi- jne. kysymykseksi.

Kuten myöhemmin esitetään, tutkimusaineistosta voitiin löytää myös tutkimuksen kannalta olennaisia tilintarkastusverkostoon liittyviä havaintoja. Sen lisäksi, että havainnot koskivat yritystä, muutamat havainnot koskivat tilintarkastusverkostolähtöisesti myös omistajajohtajaa ja tilintarkastuksen suorittamista.

Taulukko 2 on syntynyt siten, että ensimmäisen luokittelun kirjanpito-tilinpäätös-hallinto jälkeen tutkija poimi havaintoaineistosta kunkin luokan keskeisiä alakohtia. Osasta näistä muodostui myös uusia pääluokkia. Luokat muodostettiin aineistosta tutkijan esiymmärryksen pohjalta induktiivisesti, eikä tilastollista tai muuta määrällistä analyysia ole tehty. On huomattava, että tämä laboratoriokoe koski vain yhden yrityksen yhtä tilikautta, joten havaintolukumäärillä on vain vähäinen suunta-antava merkitys. Lisäksi oli havaittavissa, että tilintarkastajat kiinnittivät hyvin erilaisiin asioihin huomiota, joten hajonta oli suuri. Laadullisen tutkimuksen tavoin oli luokittelussa merkittävää havaita, mille suurille ja pienille tarkastusalueille havainnot kohdistuivat. Taulukon 2 jälkeen esitetään esimerkkejä luokka kerrallaan, millaisia tarkastusaluehavaintoja eri luokkiin sisältyi ja miten niistä muodostettiin uusia pää- ja alaluokkia.

Taulukko 2 Laboratoriokokeen tilintarkastushavaintojen ryhmittely 8 luokkaan ja niiden alaluokkiin

1. Tilinpäätös ja toimintakertomus
 - a) sisältö
 - b) jaksotus
 - c) muutoseikat
2. Kirjanpito
 - a) tositteet
 - b) kirjaukset
 - c) muutoseikat
3. Hallinto
 - a) yhtiökokous
 - b) hallitus
 - c) sisäinen valvonta
4. Verotus
 - a) tuloverotus
 - b) alv
5. Muu yritystoiminta
 - a) rahoitus
 - b) palkat
 - c) vakuutukset
6. Yritysanalysointi
7. Omistajajohtaja-kysymykset
8. Tilintarkastustoiminta

1) Tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastuksessa kiinnitettiin laboratoriotarkastuksessa huomiota mm. liitetietojen puutteisiin, tasekaavan lainmuokaisuuteen, tase-erittelyn täsmäytysvirheisiin tai sen kokonaan puuttumiseen, poistosuunnitelmaan ja verojen jakotuksen puuttumiseen. Muotoseikkavirheet kuten tasekirjan sitomattomuus sekä kirjanpito- ja luettelon, tositelajitietojen ja säilytysaikojen puuttuminen olivat voimakkaasti esillä. Matalalla profiililla laadittu toimintakertomus aiheutti useita kommentteja.

2) Kirjanpidossa havainnoitiin mm. tilinavauksen puutteet edelliseen tilinpäätökseen verrattuna, tositteiden virhekirjaukset ja muodolliset puutteet kuten yhden tositteen puuttuminen, aiempien tilikausien korjaukset ja myöhässä laadittu kirjanpito.

3) Hallinnon tarkastuksessa keskityttiin dokumentoimaan suoritettujen tarkastukset kuten pöytäkirjojen läpikäynti. Puutteet mm. numeroinnissa ja arkistoinnissa noteerattiin, samoin kokouskutsutavassa. Organisointiin liittyen mainittiin tilitoimiston kirjanpito- ja tilitoimintojen puutteellisuus, jopa vaadittiin tilinpäätöksen uusimista, samoin noteerattiin puuttuva osake- ja osakasluettelo. Myös nykyisen yhtiöjärjestyksen katsottiin kaipaavan uudistamista. Kaupparekisteritietojen oikeellisuus oli tarkastettu huolellisesti. Sisäisestä valvonnasta oli vain myönteisiä havaintoja varsinkin työyhteistyöstä, ja ainoana puutteena sillä alueella oli mainittu tositteiden hyväksymismerkintätapa. Myös velkoja-näkökulmaa tutkittiin, mutta todettiin, ettei tässä yhtiössä sillä ollut nyt suurta merkitystä. Kososen mukaan (2008, 35 – 36) hallinnon tarkastus on Suomessa vakiintunut osaksi tarkastuskenttää, jopa noussut keskeiseksi. Tätä osoitti myös laboratoriotarkastuksen suuri hallinnon alueen havaintomäärä 43 % kaikista havainnoista.

4) Verotuksen tarkastuksessa kiinnitettiin huomiota mm. maallikkotilin- ja verotarkastajan oman ennakkoveron tai ennakonpidätyksen ja sosiaaliturvamaksun puuttumiseen. Yhtiö ei ollut arvonlisäverovelvollinen, joten tämä oli vain todettu. Verotuksen näkökulmasta ihmeteltiin, miksi heikosti kannattava yritys ei ollut tehnyt EVL:n sallimia enimmäispoistoja ja todettiin, että ylivuotiset maksamat palkat eivät olleet enää verovähennykelpoisia.

5) Muista liiketoimintaan liittyvistä huomioista mainittiin heikko maksuvalmius, jonka vuoksi mm. palkkoja oli maksamatta useilta vuosilta. Vuokrien vuosittain kasvava karkautus kariutui vuokrasopimuksen puutteeseen. Vuokrankantokirjan puuttumisella ei ollut merkitystä, koska vuokralaisia oli vain yksi, mutta silti se olisi haluttu tarkastaa. Kiinteistöasiakirjoja ei materiaaliin sisällynyt, ja varsinkin lainhuutotodistusta kaivattiin. Asiakirjojen puutteellisuuden yhteydessä kiinnitettiin huomiota tilitoimiston työskentelyyn. Eri vakuutusten tarpeellisuus ja voimassaolo oli tarkoin selvitetty.

6) Tilintarkastajat suorittivat yritystoiminnan analysointia tunnuslukujen avulla, tosin vain yksi tilintarkastajista suoritti järjestelmällistä analysointia. Vaikka näin voidaan saada helposti kokonaiskuva tarkastettavasta yhteisöstä, se

ei sisälly lakisääteiseen tilintarkastukseen. Tämänäyttöiset analysoinnit antavat virikkeitä tilintarkastuspalaveriin ja luovat pohjaa toiminnan kehittämiseen.

7) ja 8) Kun tilintarkastajat tekivät havaintoja myös yrityksen ulkopuolisista asioista, omaksi luokaksi nro 7 lisättiin omistajajohtaja-kysymykset sekä nro 8 tilintarkastajien raportoidessa omasta työstään. Näitä on käsitelty tarkastuskohdeulottuvuuden yhteydessä (alakohta 5.3).

Laboratoriokokeen yhteenvetona voidaan todeta Kososen (2005, 168 – 196) tavoin, että tilintarkastustehtävä on yksi iso kokonaisuus, kirjanpidon ja tilinpäätöksen tarkastusta sekä liiketoimintaan perehtymistä, hallinnon tarkastusta ja sen perusteella konsultointia. Tilintarkastukset eivät ole standardituotteita, vaan tilintarkastajat ja tilintarkastusyhteisöt jopa pyrkivät erilaistamaan niitä hinnoittelutarkoituksessa (Niemi 4/2003, 30 ja siinä viitattu kirjallisuus).

Edellä olevaa laboratoriokokeen kahdeksan kohdan havaintolistaa voidaan verrata esim. Tilintarkastus-lehden Tilintarkastajan muistilistalla esiintyviin tarkastusalueisiin. Lista oli ainoa Suomessa yleisesti esitetty kattava tilintarkastajan tarkistuslista, jonka vuoksi sitä arvostettiin tilintarkastajien keskuudessa. Esim. Kosonen (2005, 181) on tutkimuksessaan noteerannut tämän listan. Muistilista julkaistiin vuosittain ajantasaistettuna ja se käsitti esim. vuonna 2007 yhteensä 48 sivua (Paloniemi & Terho, 6/2007, 27 – 74). Lista käsitteli laajasti kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastusta, mutta hallinnon tarkastus jäi vähäiselle huomiolle ja sekin keskittyi vain kirjanpitoon liittyviin kysymyksiin. Ero laboratoriokokeen listaan on merkittävä, varsinkin kun siitä puuttui lähes kokonaan luokkien 3, 6, 7 ja 8 tarkastussisältö.

Atk-pohjaiset tilintarkastuksen työkirjat korvasivat myöhemmin käsin laaditut muistilistat. Käytössä on tällä hetkellä KHT-yhdistyksen vuoden 2011 dokumentointimallit ja HTM-yhdistyksen vuoden 2010 työkirjat eri versioineen. Hallinnon tarkastuksen osuus ei lisääntynyt, vaan päinvastoin väheni. Nämä työkirjat noudattavat kansainvälistä linjausta ja käsittelevät vain joitakin osin hallinnon tarkastusta kuten sisäistä valvontaa ja lähipiiritarkastusta. Hallinnon tarkastuksen vähäisyys oudoksuttaa myös siksi, että Kyläkallion ym. (2008, 755 – 760) luettelemasta 37:stä tilintarkastajan velvollisuudesta vain viisi tehtävää voidaan sisällyttää lakisääteiseen tilintarkastukseen ja muut ovat lähinnä hallinnollisia toimia.

Tarkastusaluetta määriteltäessä keskeinen kysymys on ollut, pitääkö tilintarkastus rajoittaa lainmukaisuuden tarkastukseen vai pitääkö tarkastukseen sisällyttää myös liiketaloudelliset näkökohdat eli toiminnan tarkoituksenmukaisuus, kuten laboratoriokokeessa tapahtui. ”Toiminnan tarkoituksenmukaisuudella tarkoitetaan ensisijaisesti sitä, että onko organisaatio saavuttanut sille asetetut tavoitteet.” (Koskela 1995, 5) HTM VII määritteli: ”Tilintarkastus on silloin suoritettu hyvin, kun tilintarkastaja tulee vakuuttuneeksi suorittaneensa tilintarkastuksen riittävässä laajuudessa, ja asiat on hoidettu yhtiössä oikein ja parhaalla tavalla.” Määrittelyn loppuosa viittaa toiminnan laajaan tarkoituksenmukaisuuden tarkastamiseen. Yhtä mieltä olivat Heikkonen ja Kupiainen todetessaan

jo vuonna 1977 (151 – 154): ”Vaikka tilintarkastajan lakisääteisiin tehtäviin ei kuulu kannanotto tarkoituksenmukaisuuskysymyksiin, ymmärretään Suomessa usein tilintarkastustehtävään kuuluvaksi puuttuminen kannattavuuteen, organisaatioon, johdon epäpätevyYTEEN, edustuskuLujen kohtuullisuuteen jne.” Myös Riistama (1999, 270) korostaa ensisijaisen lainmukaisuuden tarkastuksen ohessa tarkoituksenmukaisuuden ja tehokkuuden tarkastusta.

Tilintarkastajan työkenttä on käytännössä laajentunut lakisääteisen tilintarkastuksen (TTL 1.1 § 1. kohta) ulkopuolelle paitsi TTL 1.1 § 2. kohdan muihin tilintarkastuslain edellyttämiin ja lausunnonantotehtäviin, myös muunlaisiin toiminnan tarkastustehtäviin. Esim. Konrath (1999, 638 – 710) on käsitellyt toiminnan tarkastusta sekä laajasti non-audit-palveluja alkaen vahvistuskirjeistä ja päätyen sisäisen valvonnan raportteihin ja tulevaisuuden ennusteisiin. Esim. Arens (2003, 12 – 13) jakaa tilintarkastuksen lakisääteiseen ja operatiiviseen tarkastukseen. Koskelan (1995, 5) mukaan toimintatilintarkastuksella tarkoitetaan yritysjohdon toiminnan tehokkuuden ja vaikuttavuuden (= tulos : tavoitteet) tarkastamista, sisäistä valvontaa ja suoritusten arviointia. Luonteeltaan toimintatilintarkastus on lähellä sisäistä tarkastusta. Näsi (2009, 25) toteaa, että tilintarkastus tulisi nähdä laaja-alaisesti viitaten tilinpäätöksen, toiminnan ja normien noudattamisen tarkastukseen. Kaikesta edellä olevasta voidaan päätellä, että toiminnan tarkoituksenmukaisuuden tarkastus kuuluu suomalaiseen hyvään tilintarkastustapaan.

Vaikka tilintarkastuksen käytäntö suhtautuu tarkoituksenmukaisuuden tarkastukseen ainakin pienyhtiöissä yhdenmukaisesti, normiperusta on toisenlainen. Lain säännöksen pohjalta voidaan todeta kuten Horsmanheimo ym. (2007, 83) ja Alakare ym. (2008, 64), että hallinnon tarkastus ei ole tarkoituksenmukaisuustarkastusta. Tilintarkastuksessa kyseessä on tilintarkastajan ”oikeuksien rajaaminen siten, että tarkoituksenmukaisuuskysymykset jätetään johdon toimien läpikäynnissä tarkastuksen ulkopuolelle.” (KHT-Suositukset 2002, 76.) Vaikka tarkoituksenmukaisuutta tarkastetaankin, siitä ei suositusten mukaan pitäisi mainita mitään. ”Tilintarkastajan lausunnon ei voi olettaa antavan varmuutta siitä, miten tehokkaasti ja taloudellisesti toimiva johto on hoitanut yhteisön asioita.” (KHT-Suositukset 2006, 13.) Kun normiperusta ja käytäntö poikkeavat täysin toisistaan, täytyy todeta Kososen (2005, 222) tavoin, ettei Suomessa ole päästy sadan vuoden aikana yksimielisyyteen, mikä on tilintarkastuksen sisältö.

5.2.3 Johtopäätökset

1. Tarkastusalueulottuvuuden normiperusteiset määräykset hämmäntävät suomalaista tilintarkastajaa. Kansainväliset tilintarkastusstandardit edustavat suppeinta tulkintaa, ja silloin tilintarkastus kohdistuu vain tilinpäätöksen tarkastukseen. Tuskin tilinpäätöksen tarkastus onnistuu perehtymättä kirjanpitoon. Big four -yhtiöiden suorat yhteydet kansainväliseen käytäntöön heijas-

tuvat myös suomalaisiin menettelytapoihin, jolloin tarkastusalue on suppea. Suomen tilintarkastuslaki laajentaa tarkastusta kirjanpitoon kokonaisuudessaan sekä hallinnon laillisuuden tarkastukseen.

2. Laboratoriokoe osoitti, että pieniyhtiön tilintarkastusalue laajeni myös käytännössä yhtiön hallinnon laillisuuden tarkastukseen, ja lisäksi kohteena olivat hallinnon muut alueet monipuolisesti ja syvällisesti sekä liiketoiminnan muut sektorit ja yritystoiminnan analysointi. Kokeeseen osallistuneet tarkastajat laajensivat aluetta koskemaan koko tilintarkastusverkostoa kirjaten työpapereihinsa havaintoja myös yrityksen ulkopuolelta kuten omistajajohtajaan ja itse tilintarkastukseen liittyvistä seikoista.
3. Suuri havaintojen määrä lakisääteisestä ja sen ulkopuolisesta tarkastuksesta viittasi tarkastuksen huolellisuuteen ja tunnollisuuteen. Havainnot loivat pohjaa tuleviin tilintarkastusverkoston neuvotteluihin yrityksen, sen toimintaympäristöä ja sidosryhmiä koskevissa asioissa.
4. Tilinpäätöksen, kirjanpidon ja osittain hallinnon tarkastus perustuu lainsäädäntöön. Verkostonäkökulmasta se on perusliiketoimintaverkoston toimintaa, joka on toistuvaa ja rutiininomaista yleensä vakiomuotoisine tilintarkastuskertomuksineen. Mitä enemmän tarkastusalueet laajenevat lakisääteisen alueen ulkopuolelle, sitä enemmän työpaperit antavat mahdollisuuksia laajentaa verkoston tavoitteita laajempien kokonaisuuksien hallintaan, ja verkostosta voi tulla jopa liiketoimintaa uudistava verkosto, kun tilintarkastusverkosto pääsee keskustelemaan esim. yritysjärjestelyistä.

5.3 Tilintarkastuksen tarkastuskohdeulottuvuus

5.3.1 Lakisääteinen tilintarkastus

”Tilintarkastus käsittää yhteisön ... tarkastuksen.” (TTL 11.1 §) Lakisääteinen tarkastus on rajattu selkeästi kokonaisuuden muodostavaan yhteisöön, sen organisaatioon ja toimintaan. Toisaalta yhteisöstä ei rajata mitään hallintoa ja taloutta koskevaa asiaa tarkastuksen ulkopuolelle, mutta toisaalta lakisääteinen tilintarkastus ei ulotu yhtiön ulkopuolelle. Se ei koske esim. yhteisön omistajia, ei yleensä osakassopimuksia, ei muita ulkopuolisia eikä tilintarkastajia. On voitava luottaa, että tarkastuksesta annettavat raportit koskevat koko yhteisöä niin, että niiden perusteella yhteisössä voidaan tehdä päätöksiä tilinpäätöksen vahvistamisesta, tuloksen käsittelystä ja vastuuvapauden myöntämisestä organisaation vastuussa oleville henkilöille. Myös ulkopuolisten on voitava luottaa siihen, että yhtiön tiedot koskevat koko yhtiötä ja koko yhtiön toiminta on tarkastettu.

Koska ensisijaista on laillisuusvalvonta, voisi olettaa, että tilintarkastus keskittyisi yhteisön laissa määritellyn tarkoituksen tarkastamiseen. OYL 1:5:n mukaan yhtiön tarkoituksena on ”tuottaa voittoa osakkeenomistajille,

jollei yhtiöjärjestyksessä toisin määrätä” (ks. Kyläkallio ym. 2008, 68 – 69). Kuitenkaan OYL ei säädi mitään sen tarkastamisesta, että voittoa kertyy ja että sitä kertyisi nimenomaan osakkeenomistajille. Vain muutama pykälä myöhemmin (OYL 1:8) velvoitetaan hallitusta ja toimitusjohtajaa: ”Yhtiön johdon on huolellisesti toimien edistettävä yhtiön etua”. Herää kysymys, onko yhtiön etu ja osakkeenomistajan voiton tavoittelu kaksi erillistä asiaa, ja ovatko ne edes yhdensuuntaisia. Jos näiden välillä on ristiriitatilanne, pitäisikö tilintarkastajan tarkastaa osakkeenomistajien vai yhtiön etua? Tätä tarkastellaan seuraavassa.

5.3.2 Yritys sidosryhmäajattelussa

Perinteisessä sidosryhmäteoriassa yritys on piirretty ympyräksi kuvion keskelle. Se on toimintaympäristö, markkinapaikka yrityksen sidosryhmille, jotka on piirretty ympyrän reunoille. Kuviosta muodostuu ikään kuin kukkanen, jossa terälehdet (sidosryhmät) ovat yhteydessä kukan keskusta (yritykseen). Se on sopimusverkko. Markkinapaikka luo mahdollisuuden kullekin sidosryhmälle toimia omaa etuaan tavoitellen.

Edellä mainittu sidosryhmäyhteistyö toimii. Siitä on osoituksena yritysten vapaaehtoinen perustaminen ja sidosryhmien toimiminen niiden kanssa. Yritysten toimintaan halutaan osallistua rahoittamalla niitä, ostamalla niiden tuotteita ja palveluja, myymällä niille tuotteita ja palveluja, työskentelemällä siellä palkansaajana jne. Esim. Riistama totesi jo 1966 (1966, 185): ”Yritys on ... eräs tarpeentyydytyksen keino, joskaan yrityksen päämääriä ei voida välittömästi johtaa inhimillisestä tarpeentyydytyksestä.” Yritys itsessään onkin tunteeton kooste ilman omia tavoitteita, etuja ja haittoja, toisin kuin sen sidosryhmät. Yrityksellä ei ole inhimillisiä tunteita edes silloin, kun se tuottaa runsaasti voittoa tai kun se epäonnistuu ajautumalla konkurssiin.

Yrityksen puolesta päätöksentekijänä toimii liikkeenjohto ”huolellisesti edistäen yhtiön etua”. Päätöksenteossa yrityksen ja johdon näkökulmat yhdistyvät, sillä johdolla on valtuutus päättää yrityksen juoksevista toiminnoista (ks. Riistama 1966, 193). ”Yritystä voidaan pitää itsenäisenä instituutiona, joka muodostaa päätöksentekoa ajatellen oman ’viitekehikkonsa’.” (Riistama 1966, 185.) Johto antaa sellaiset tavoitteet yritykselle, että yrityksestä muodostuu edullinen ja houkutteleva markkinapaikka paitsi sidosryhmille, myös johdolle itselleen. Johto voidaan nähdä oman yrityksensä sidosryhmänä. Yrityksen on oltava luotettava sekä sen toiminnan kannattavaa ja jatkuvaa. Kirjanpitäjä I totesi haastattelussa ohimennen keskeisen asian: ”Enhän minä itselleni työtä tee, vaan yrityksen hyväksi.” Myös kirjanpitäjä XIII näki yrityksen oman toiminnan tärkeänä pohtiessaan, kenen näkökulmasta tilintarkastusta ensi sijassa suoritetaan: ”Ensin on ajateltava yrityksen etua.” Tämä kuvastaa kirjanpitäjien näkemystä tilintarkastuksen tavanomaista järjestyksestä: ensin yritys ja sitten omistajajohtaja ja muut sidosryhmät.

Vaikka voittoa itsessään ei tilintarkastuksessa tarkasteta, se saattaa osittain kuitenkin sisältyä esim. yrityksen hallinnon tarkastamiseen. ”Tarkastan, että

kullakin toiminnalla on erikseen ja kokonaisuutena voitontuottamistarkoitus.” (Haastattelu, HTM X.) Tämän tutkimuksen laboratoriokokeen tilintarkastajien työpaperit osoittivat, että voiton kertymistä tarkkailtiin yritystunnuslukujen avulla. Toiminnan tehokkuutta tarkastettiin sisäistä valvontaa havainnoimalla, kustannusvuotoja ja tuottolähteitä tutkimalla, järkevää tuloverotusta ja arvonlisäveroa tarkastamalla, rahoituksen ja vakuutusten edullisuutta vertailemalla jne. Nämä kaikki osoittivat, miten tärkeää osaa näytteli toiminnan kannattavuuden tarkastus, vaikka lakisääteinen tilintarkastus ei olisi edellyttänyt tällaista toimintaa ollenkaan. Myös Flintin viides postulaatti ulottuu lakisääteisen tarkastuksen ulkopuolelle, kun se odottaa tilintarkastuksen sisältävän tilintekovelvollisuuden mittareita johdon toiminnalle, suorituksille, saavutuksille ja informaation laadulle.

Kun yrityksen toiminta on kannattavaa, se mahdollistaa sidosryhmien oman hyödyn tavoittelun. Kun yritys on kyennyt tuottamaan voittoa, tullaan sidosryhmäyhteistyön toiseen vaiheeseen. Yhtiö voi jättää tuloksen itselleen tai jakaa sitä sidosryhmilleen. Omistajajohtajan asema on tässä erikoislaatuinen. Toisaalta hän käyttää osakeyhtiössä lakisääteistä päätösvaltaa (ks. esim. Riistama 1966, 189) ja ajaa yhtiön etua, mutta toisaalta hän on omistaja saaden voitosta haluamansa osuuden. Hän on ehkä myös työntekijä nostaan itselle sopimaansa palkkaa ja hän voi olla myös sopimuskumppani, jolle yhtiö maksaa omistajan, siis itsensä kanssa yksimielisesti sovittuja vuokria, korkoja, takauspalkkioita, kauppahintoja jne.

Omistajajohtajan erikoislaatuinen sidosryhmäsuhde luo jatkuvasti ongelmia tilintarkastuksessa, onko yritys vai omistajajohtaja tärkeämpi tarkastuskohde. ”Tässä menee tilintarkastajan roolit jonkin verran sekaisin, koska tilintarkastaja tarkastaa myös osakkaan hyötyyn liittyviä asioita kuten nettovarallisuuteen vaikuttavia tekijöitä (kiinteistön verotusarvoja, asuntojen omistamista jne.) sekä osingonjaon edullisia ajankohtia.” (Haastattelu, HTM VIII.) HTM X oli puolestaan huolissaan yhtiön edusta: ”Esim. rahan lainaaminen lähipiirille ei täytä yhtiön voitontuottamistarkoitusta, jos korko ei ole korkeampi kuin pankin korko riski huomioiden.”

Haastatellut HTM:t VIII, X ja XVI totesivat, että yhtiöllä ja omistajajohtajalla on ristiriitaiset tavoitteet. Tämä näkyy mm. osingonjakotilanteessa. Ulkopuoliset velkojat, rahoittajat, tavarantoimittajat jne. yleensä toivovat, että yritys olisi luotettava, vakavarainen, pitkäaikaista investointipolitiikkaa toteuttava yhteistyökumppani ja yhtiöllä olisi vakavarainen tase. Osinkoja pitäisi jakaa vain vähitellen niin, ettei se vaaranna investointeja ja vakavaraisuutta. Kuitenkin omistajajohtaja ajattelee usein lyhytnäköisesti omaa rahantarvettaan⁴.

Kriisitalanteissa ristiriitaiset tavoitteet korostuvat. Ennen konkurssiin asettamista yhtiön ja osakkeenomistajan edut saattavat poiketa toisistaan (Torpo 1993).

⁴ Samanlainen ilmiö nopeutetusta varojenjaosta voi syntyä kvartaalitaloudessa, jos ammatijohtajan bonuspalkka on sidottu kirjanpidon tulokseen. Hänen laatimassaan osatiliikauden tilinpäätöksessä saatetaan käyttää nopeasti tilinpäätöksen joustovarait. (Ks. Pihlanto 6/2004, 14 – 15; Horsmanheimo & Steiner 2008, 16.)

Tappiotilanne houkuttelee esim. pienentämään poistoja voitonjaon mahdollistamiseksi. Samoin rahanostot voidaan hoitaa entisen yksityisyrittäjän sivuun perustetusta uudesta yksityisyrittäjästä, kun entinen yksityisyrittäjä muutetaan osakeyhtiöksi ja negatiivinen oma pääoma säilytetään siellä. Yhtiön ja omistajajohtajan erillisyyttä korostavat myös Heikkonen ja Koskinen (1985, 10 – 12), jotka laajentavat tilintarkastuksen etupiirejä niin, että yhteisön etu erotetaan johdon ja osakkaiden edusta. Näin ollen voidaan todeta, että omistajajohtaja on yksi tulosta odottava sidosryhmä yhtiössään, vaikka hänellä on erikoisasema yhtiön päätöksenteossa.

Sen lisäksi, että omistajajohtaja saa yhtiöstä osuutensa kertyneestä tuloksesta, myös työntekijöille tulee osuus palkkana ja sosiaalietuina, tilitoimisto ja tilintarkastaja saavat palkkionsa, rahoittajat saavat lyhennyksensä ja korkoa, verottaja veroja, tavarantoimittajat ja asiakkaat voivat tehdä yrityksen kanssa edullisia kauppia jne. Tilintarkastusverkosto pyrkii luomaan edellytyksiä tämän sidosryhmätoiminnan edulliselle jatkumiselle niin, että yhtiölle kertyy tulosta, jota sitten voidaan jakaa edelleen.

Laboratoriokokeessa tilintarkastajat tekivät havaintoja myös omistajajohtajan näkökulmasta. Siksi tarkastusalueuuteen lisättiin kohta 7: Omistajajohtaja-kysymykset (taulukko 2). Tilintarkastajat ihmettelivät, mikä voi olla syynä, ettei verovapaita osinkoja päätetty jakaa. Rahanpuutehan ei voinut olla syy, koska ne olisi voitu kirjata toistaiseksi osakasvelaksi. Lainsäädäntö ei edellytä omistajajohtaja-hyödyn tarkastamista ja hyödyn edistämistä, eikä tilintarkastusyhdistysten työkirjoissaan asiaan kiinnitetä huomiota. Kuitenkin laboratoriokokeessa näin tehtiin. Osakkeenomistajien yhdenvertaisuuden tarkastus näkyi, kun tilintarkastaja oli huolissaan tiedon kulkemisesta tasapuolisesti perheyhtiön osakkaille.

Laboratoriokokeessa tilintarkastusalueisiin lisättiin myös kohta 8: Tilintarkastustoiminta, koska tilintarkastajat raportoivat myös omasta toiminnastaan ja menettelytavoistaan. Kokeeseen osallistuneet tarkastajat totesivat yhtiön materiaalin puutteelliseksi ja kaipaivat erilaisia asiakirjoja ja lisätietoja. He halusivat jatkaa tilintarkastusta neuvottelemalla kirjanpito- ja hallintoasioista tilitoimiston ja omistajajohtajan kanssa. Tarkastajat myös ehdottivat tarkastusmenettelyn muuttamista niin, että tilintarkastus voitaisiin suorittaa jatkossa jo alustavan tilinpäätöksen perusteella, jotta virallisen tilinpäätöksen puutteet voitaisiin korjata. Myös työkirjoissa oman työn dokumentointi korostuu.

Laboratoriokokeessa tehtiin havaintoja myös tilintarkastusverkoston kolmannesta osapuolesta, tilitoimistosta. Sen tarkastaminen sisältyy hallinnon tarkastukseen, koska tilitoimistolla on monenlainen vaikutus yrityksen toimintaan ja talouteen. Erityisesti osallistuvan havainnoinnin tapaukset A ja B osoittivat, miten tilintarkastajan pohjatyön jälkeen tarkastus laajeni hallinto- ja omistajajohtaja-kysymyksiin kuten hallituksen kokoonpanoon, tilintarkastajavalintaan, yrityksen toimistokysymyksiin, matkalasku- ja autoetuasioihin, työn organisointiin tulevaisuudessa, kiinteistömenojen hallintaan, avustustilityksiin sekä omis-

tajajohdon edulliseen osingonjaon tai palkanmaksutapaan, henkilövakuutuksiin ja lähipiirilainoihin.

Pienyhtiössä taloudellisten tavoitteiden rinnalla saattaa esiintyä myös ei-taloudellisia tavoitteita. Sosiaalinen hyväntekeväisyys kuten perhepiirin yhdistysten avustukset, lahjoitukset urheilun tai vammaisjärjestöjen tukemiseksi jne. heikentävät yhtiön tulosta, mutta silti varoja jaetaan hyviin tarkoituksiin. Myös inhimillisten tekijöiden huomioon ottaminen saattaa johtaa yhtiön tuloksen pienentymiseen. Esim. osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A pohdittiin, kuinka paljon voidaan sallia työntekijän käyttää työaika puheluihin sairaan äitinsä kanssa. Yhtiön tulosta heikentävät myös omien tai perhepiirin harrastusten rahoittaminen. Esim. osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A tilintarkastusneuvottelussa keskusteltiin, miten yritykselle edustuskäyttöön hankittua moottorivenettä voisi edullisesti osittain käyttää myös omaan harrastukseen. Jos yrityksen menoissa on mukana henkilökohtaisia harrastusmenoja, yrityksen tulos pienenee, mutta omistajahyöty kasvaa. Edellä mainitut omistajajohtajien ei-taloudelliset tavoitteet ja niiden yrityksen tulosta pienentävät vaikutukset osoittivat, että näissä erityistapauksissa yritystoiminnan tavoitejärjestys saattaa muuttua uuteen muotoon. Ensin tavoitellaan omistajajohtaja-hyötyä ja vasta sitten yrityksen voitontuottamista. Tällöinkin omistajajohtaja-hyödyn kerääminen edellyttää reunaehtona yritystoiminnan kannattavuutta.

Pääsääntönä voitaneen kuitenkin todeta, että yhtiön ja tilintarkastusverkoston tavoitteena on yleensä yhdensuuntaisesti tuloksen tuottaminen, vaikka sidosryhmät ulosmittaavatkin tuloksen yrityksestä erimuotoisina taloudellisina ja ei-taloudellisina etuina sekä eri ajankohtina. Syynä yhdenmukaiseen tavoitteeseen eli tuloksen tuottamiseen on, että se muodostaa reunaehdon sidosryhmien omien tavoitteiden toteutumiseen.

5.3.3 Johtopäätökset

1. Vaikka tilintarkastuslaki säätää tarkastettavaksi vain yhteisön, tilintarkastuskohteen ulottuvuus osoittautui käytännössä selkeästi lakisääteistä laajemmaksi. Laboratoriokokeessa tarkastus kohdistui yrityksen lisäksi sen omistajajohtajaan, hallinnon tarkastuksen yhteydessä tilitoimistoon ja tilintarkastukseen itseensä, siis tilintarkastusverkoston toimijoihin.
2. Tilintarkastettava yritys on nähtävä sidosryhmien tulosta tuottavana apuvälineenä. Yrityksen toiminnassa on kolme edellytystä. Toiminnan on oltava luotettavaa, jatkuvaa ja kannattavaa. Näiden tarkastus kohdistuu osittain tarkoituksenmukaisuuteen. Yritys on markkinapaikka, joka mahdollistaa pienyhtiössä kaikille sidosryhmille, tilintarkastuksen kannalta myös ulkopuolisille, tuloa tuottavan kaupankäynnin yrityksen kanssa. Samalla se mahdollistaa omistajajohtajalle voiton saavuttamisen.

3. Tilintarkastustoimintaan sisältyy sellaisiakin piirteitä, joista ei tilintarkastusverkostossa usein keskustella. Yksi näistä on se, kenen etua tilintarkastus ensisijaisesti ajaa. Kirjanpitäjän näkökulmasta ensisijainen on yritys, omistaja-johtajan näkökulmasta hän itse.
4. Verkostonäkökulmasta yrityksen rooli tilintarkastuksessa jakautuu kahtia. Kun tarkastetaan lakisääteisesti tilinpäätöksen luotettavuutta ja toiminnan lainmukaisuutta, toimijoiden roolit ja odotukset muita toimijoita kohtaan ovat vakiintuneita. Kun tarkastus kohdistuu muihin toimijoihin tai yhtiön voitontuottamiseen, tilanne muuttuu. Koska tilintarkastuksessa tarkastetaan yrityksen kokonaiskannattavuutta ja voitontuottamista, joka samalla on yritystoiminnan tärkein tavoite, se vaikuttaa merkittävästi toimintatapoihin. Tilintarkastusverkostosta tulee silloin yksi tärkeimmistä yrityksen liiketoimintaverkostoista, koska muut verkostot muodostetaan hoitamaan yleensä vain joitakin yritystoiminnan osa-alueita.

5.4 Tilintarkastuksen yleisen edun ulottuvuus

5.4.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Vihreä kirja (EC 1996, 4) toteaa: ”Tilintarkastus on tarkoitettu suojelemaan yleistä etua.” Samoin TTL 20 §:n mukaan ”tilintarkastajan on suoritettava tässä laissa tarkoitetut tehtävät yleinen etu huomioon ottaen”. Kansainvälisten tilintarkastusstandardien eettisissä säännöissä otetaan huomioon yleinen ja yksityinen etu. Säännöt alkavat: ”Tilintarkastusammattilaisten ammattikunnalle on tunnusomaista, että se hyväksyy velvollisuudekseen toimia yleisen edun mukaisesti. Näin ollen tilintarkastusammattilaisen tehtävänä ei ole yksinomaan asiakkaan tai työnantajan tarpeiden tyydyttäminen.” (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 11.) Tilintarkastuksessa tuleekin erottaa osakeyhtiölakilähtöinen yhtiön ja sen omistajien edun sekä tilintarkastuslakilähtöinen yleisen edun suojelemisen tavoite. Usein tilintarkastuksesta unohdetaan toinen osapuoli. Vaikka yleinen etu tunnustetaan olennaiseksi tilintarkastuksen reunaehdoksi, sitä ei tarkemmin määritellä tai sen sisältöä eritellä.

Yleisen edun sisältö voitaneen johtaa hallituksen esityksen perusteluista (HE 194/2006, 41), joissa todetaan: ”Tilintarkastajan rooli on laajentunut omistajien intressien turvaamisesta ottamaan huomioon myös yhteiskunnallisia näkökohtia”. Yhteiskunnallinen etu voitaneen samaistaa julkiseksi eduksi, joka sisältää (Saarikivi 2000, 56; Halonen & Steiner 2010, 17):

1. yhteiskuntaa välittömästi suojaavan valvonnan
2. velkojia suojaavan valvonnan ja
3. vähemmistöosakkaita suojaavan valvonnan (tähän palataan osakkaiden yhdenvertaisuutta käsittelevässä alakohdassa 5.10).

Lainsäädännön keskeisenä tavoitteena on luoda järjestäytyneelle yhteiskunnal-

le toimintasäännöt. Tilintarkastuksella on tässä valvontarooli. Tilintarkastuslain tavoitteena on pidetty sellaisten puitteiden luomista, joissa elinkeinoelämä voi toimia luotettavasti ja joissa myös ulkopuoliset, koko yhteiskunta, voi luottaa siihen. Ahjos (2010, 76) pitää ulkopuolisen luottamusta yhtenä kolmesta tilintarkastuksen hyödystä. Saarikiven (2000, 413) mukaan koko tilintarkastusinstituution olemassaolon oikeutus riippuu ensisijaisesti siitä, miten tilintarkastus täyttää tehtävänsä elinkeinoelämän toimintojen turvaavana mekanismina. Jos näin on, silloin on mahdollista, että yritykset tekevät lain- ja säännöstenmukaisia päätöksiä, niitä verotetaan verolakien mukaisesti, ne hoitavat informaatiovelvoitteensa yhteiskunnalle ja liiketoiminnassa voidaan laatia pitkäaikaisiakin sopimuksia. Yleisen edun valvonta pohjautuu luotettavan informaation saamiseen yrityksistä.

Velkojia suojaava valvonta takaa sen, että rahoittajat voivat myöntää lainoja, tavarakauppa voidaan käydä myös muuten kuin käteismaksuehdoin ja annetut sitoumukset ovat lainmukaisia. Rahoittajina toimivat myös mahdolliset uudet osakkeenomistajat. Tilintarkastetut, luotettavat tilinpäätökset ovat tilintarkastajan tuote, jonka pohjalta voidaan yhteiskunnassa ohjalla suuria sijoituspäätöksiä.

5.4.2 Yleisen edun huomioon ottaminen tilintarkastuksessa

Tilintarkastus on sinänsä itseisarvo yhteiskunnalle, kuten omistajajohtaja III haastattelussa tiivistä: ”Kun yritykset katsovat toistensa tilinpäätöksiä, niiden pitää olla tilintarkastettuja – sillä on painoarvoa.” Haastatteluissa kävi ilmi, että tilintarkastuksella on auktoriteettiasema pienyhtiöissä. Sitä ei kyseenalaisteta, mihin vaikuttaa paitsi lakisääteisyys, myös kunnioitus luotettavan talousinformaation merkitystä kohtaan yhteiskunnassa. Esim. kirjanpitäjä IV korosti tilinpäätöksen luotettavuuden varmistamiseksi, että tilintarkastuksessa on mentävä tarkasti läpi vaikeat kirjanpito-, tilinpäätös- ja hallintoasiat. Laboratoriokokeessa 87,1 % havainnoista koski tilinpäätöstä ja hallintoa. Ainoaksi poikkeukseksi tilintarkastuksen tärkeydestä jäi tilitoimiston johtaja V:n mielipide, ettei tilintarkastuksella ole kovinkaan paljon merkitystä. Se oli kuitenkin hiljainen signaali siitä, että tilitoimistoissa voi olla ristiriitaisia näkemyksiä tilintarkastuksen merkityksestä, vaikka he pääsääntöisesti korostivatkin tilintarkastuksen tärkeyttä. Sen sijaan tilintarkastajien haastatteluissa ja kommentteissa ei tullut kertaakaan esille se, etteivätkö he itse pitäisi omaa työtään tärkeänä yleisen edun kannalta.

Yksittäisten omistajajohtajien asenne yleisen edun huomioon ottamiseen voi vaihdella. Usein tärkeintä on vain lain minimiedellytysten täyttäminen ja sen jälkeen tiedon saanti itselle. Horsmanheimon ja Steinerin (2008, 328) mukaan omistajajohtajan rehellisyydellä, asenteella ja ammattitaidolla kirjanpidon hallinnon hoidossa on suuri merkitys tilintarkastuksen kannalta. Tämä heijastuu suhtautumisena tilinpäätösten laatimiseen ja niiden julkaisemiseen. Neljän haastattelun (tilitoimistotaustaiset tilintarkastajat VIII, X ja XVI sekä tilitoimiston johtaja XV) sekä tutkijan kokemusten perusteella omistajajohtajien suhtautumistavat voidaan ryhmitellä seuraavasti.

1. Institutionaaliorientoituneet yrittäjät

Nämä yrittäjät vaativat, että tilitoimisto laatii tilinpäätöksen täydellisesti ja muutoseikkoja noudattaen. Käyttäytyminen on institutionaalisen teorian mukaista tiukasti lakisääteislähtöistä sitä kyseenalaistamatta ja ulkoisten odotusten mukaista. Yrittäjä arvostaa julkistettavaa tilinpäätöstä. Peruslähtökohta on se, että yrityksillä on vahva luottamus sekä tilitoimistoon että vielä enemmän tilintarkastajaan (haastattelu, HTM X). Tilintarkastusverkoston korjauksia tekevä rooli on vahva, mutta luova rooli voi jäädä vähäiseksi. Tähän ryhmään kuuluminen johtuu joko omistajajohtajan tunnollisuudesta tai sitten tavoitteena on suhteiden hoitaminen verottajaan, rahoittajaan, tavarantoimittajaa tai tulevaan yritysostajaan. Oma talousalan ammattitaito on vähäinen. Tilintarkastaja valitaan, vaikka ei olisi pakko. Omistajajohtaja arvostaa tilintarkastusverkoston työskentelyä, toivoo itsekin sen kokoontumista ja osallistuu aktiivisesti sen toimintaan tuoden esille kokonaisuuden kannalta myös epäolennaisia asioita, jotka on ratkaistava täsmällisesti säännöstenmukaisesti. Tilitoimiston johtaja XV mielestä tähän ryhmään kuuluvat useimmat tilitoimistoasiakkaat. Osallistuvan havainnoinnin tapaus B oli tällainen. Verkostonäkökulmasta toimijoiden välille kertyy yhteisöllinen ja luottamuksellinen ilmapiiri. Sidokset ovat sosiaalisesti voimakkaita.

2. Matalaprofiliorientoituneet yrittäjät

Nämä yritykset laativat julkiset tilinpäätökset mahdollisimman matalalla profiililla kuitenkin noudattaen säädöksiä. Tiedot muokataan sellaisten vaihtoehtojen mukaan, jotka kertovat lukijalle mahdollisimman vähän. Yrittäjät pelkäävät tiedoista syntyvän todellista tai kuvitteellista haittaa. Esimerkiksi tuloslaskelma ja tase laaditaan erikseen lyhyen kaavan muotoon, vaikka omaa käyttöä varten on laadittu pitkä tuloslaskelma ja tase, ja vaikka lyhyistä kaavoista syntyisi lisää kustannuksia yritykselle. Olennaisuuden raja arvioidaan mahdollisimman korkealle, jotta tilinpäätöksessä esitettäviä tietoja olisi vain vähän. Omistajajohtajalla on usein taloushallinnon koulupohjaa ja asiantuntemusta. Tilintarkastusverkostoneuvottelut ovat luovia ja laadukkaita. Omistajajohtaja on voimakastahtoinen ja tilinpäätös laaditaan omistajajohtajalähtöisesti, mutta kuitenkin lain säännöksiä tarkoin noudattaen. Haastateltavien mielestä tähän ryhmään kuuluvia ei ole kovin paljon. Tilintarkastusverkosto näyttelee tärkeää roolia ja toimii luottamuksellisena ja tasavertaisena. Verkosto on tällöin keskenään dynaaminen ja avoin, mutta ulkopuolisille suljettu. Liiketoimintaverkoston asiakaslähtöisyys ei tässä ryhmässä toteudu.

3. Kustannusorientoituneet yrittäjät

Näille yrityksille on keskeistä se, etteivät tilitoimisto- ja tilintarkastuskustannukset saa nousta korkeiksi. Jos mahdollista, tilintarkastuksesta luovutaan he-

ti, kun yrityksen tilintarkastusvelvollisuusrajat alittuvat. Tilintarkastaja aistii yrittäjän suhtautumisen talousasioihin, mikä johtaa siihen, ettei tilintarkastajakaan halua vaivata yritystä ylimääräisellä kommunikoinnilla. Nämä yrittäjät seuraavat tarkoin syntyneitä tuottoja ja vielä enemmän kertyneitä kustannuksia. Tilitoimisto- ja tilintarkastuskustannuksia ei moitita korkeiksi, vaan säästämishalukkuus näkyy, kun nämä kysyvät kohteita, miten he voisivat omalla työllään vähentää tilitoimiston kustannuksia (haastattelu, tilitoimiston johtaja XV). Kokonaisvaltainen yrityksen kehittäminen tahtoo unohtua. Yrittäjän mielestä on samantekevää, millainen tilinpäätös annetaan julkisuuteen. Pääasia on, että se saadaan hyvin kaavamaisesti suoraan ensimmäisestä tilinpäätösajosta ”halvalla”, vaikka pienillä tilinpäätösjärjestelyillä voitaisiin säästää esim. verojen määrässä. On tyypillistä, että kun jotain odottamatonta sattuu kuten hankala verotarkastus jälkiveroineen tai oikeusriita, yrittäjän asenne tilintarkastukseen muuttuu. Verkostonäkökulmasta yhteistyö ei ole toimiva, koska yrittäjä ei koe sitä hyödylliseksi. Näitä yrittäjiä on jonkun verran.

4. Hyötyorientoituneet yrittäjät

Näissä yrityksissä tilinpäätöksen muodon sanelee omistajajohtajan hyöty. Yrityksen tulos, nettovarallisuus, osingot, omistajapalkat, läheisliiketoimet jne. määrittellään ensin, ja niistä muodostuva julkinen tilinpäätös on toissijainen. Vasta sitten, kun tilinpäätös näyttää epäluotettavalta tai kyseenalaiselta, siihen paneudutaan uudestaan. Tilintarkastusverkoston aktiivinen rooli on näissä yrityksissä välttämätön ja keskinäinen luottamus suuri. Tilintarkastaja valitaan, vaikkei olisi pakkokaan. Omistajajohtaja ja tilitoimisto kyselevät neuvoja, ja neuvotteluja käydään runsaasti jo tilikauden aikana. Riskejä yritetään välttää. Omistajahyöty tulee helposti näkyville mm. erilaisten laskelmien laatimisen avulla. Tälle ryhmälle on tyypillistä, että jos tilintarkastusverkosto on toiminut onnistuneesti, omistajajohtaja patistaa verkostoa toimimaan entistä aktiivisemmin. Tähän ryhmään kuuluvia on paljon ja määrä kasvaa yrityksen ja yrittäjän menestymisen ja kypsymisen myötä (haastattelu, HTM X). Osallistuvan havainnoinnin tapaus A kuului tähän ryhmään. Verkostonäkökulmasta tässä on toiveverkosto, tasavertainen, avoin, dynaaminen, kokonaisuuksia hallitseva, tulosta tuottava ja oppiva. Luottamus stabiloi verkostorakennetta. Toimijat odottavat toisiltaan paljon. Tyypiltään kyse on perusliiketoimintaverkostosta, mutta siinä on myös liiketoimintaa uudistavia piirteitä.

5. Riskihyötyorientoituneet yrittäjät

Tälle ryhmälle on ominaista, että toisaalta ei haluta tietoisesti rikkoa sääntöjä ja määräyksiä, mutta toisaalta liikutaan hyväksyttävän toiminnan rajamailla ja uskalletaan ottaa riskejä. Omistajajohtajan päätöksenteon pohjana olevat taloushallinnon näkemykset ovat epävarmoja. Verojen minimointi on keskeistä. Veronmaksua lykätään keinotekoisesti. Esim. myynnin kirjaamista siirretään

alv:n takia myöhemmäksi (haastattelu, HTM X). Omistajajohtaja on esim. jotakin kautta saanut tietoja erilaisista hyötykeinoista ja kertoo: ”Kaikki muutkin tilitoimistot/tilintarkastajat näin tekevät.” (Haastattelu, HTM VII.) Tilintarkastusverkostoa hyödynnetään mm. nopeita yritysjärjestelyjä suunnittelemalla, tilikautta muuttamalla ja läheisliiketoimia järjestelemällä, usein jopa jälkikäteen sopimuksia päiväten. Jos julkinen tilinpäätös näyttää tilintarkastajan mielestä epäilyttävältä, omistajajohtaja tarjoaa keinoja erikoisuuksien peittämiseen. Tilinpäätös julkistetaan mahdollisimman myöhään. Haastateltavat kertoivat tilinpäätöksistä, jotka saattoivat olla jopa vuoden myöhässä. Osingonjakopäätökset tehdään ylimääräisessä yhtiökokouksessa, etteivät ne näkyisi heti tilinpäätöksen liitetiedoissa. Tilitoimisto- ja tilintarkastajavaihdoksia tapahtuu usein. Tilintarkastusverkostolle nämä yritykset ovat vastenmielisiä riskinsä takia. Näitä yrityksiä haastateltavat kertoivat olevan vähän. Verkostonäkökulmasta tilanne on erikoinen, kun verkostoa dominoi yrittäjä, jonka taloushallinnon tietämys ei oikeuttaisi kärkiyrityksen (kärkitoimijan) asemaan. Tämän vuoksi verkoston keskinäinen luottamus on koetuksella. Verkostossa palvelujen korvattavuus on helppoa. Verkoston historia ei takaa toiminnan pysyvyyttä.

6. *Orientoitumattomat yrittäjät*

Nämä yritykset luottavat tilitoimiston ja tilintarkastajan tekemisiin, eivätkä kiinnitä huomiota kustannuksiin tai hyötyihin, kunhan tilinpäätökset tulevat tehdyiksi ajoissa ja tarkastetuiksi. On yhdentekevää, millainen tilitoimisto on tai kuka toimii tilintarkastajana. Tilintarkastaja valitaan yhä uudestaan, vaikkei enää tarvitsisikaan valita. Tilitoimistoa tai tilintarkastajaa ei vaihdeta ennen kuin jotain hyvin yllättävää sattuu. Usein se on verojen nousu tai verotarkastus. Julkisuuteen annettavan tilinpäätöksen muodolla ei ole yrittäjälle merkitystä. Nämä yritykset ovat keskittyneet oman yrityksensä käytännön hoitamiseen ja näkevät yrityksen menestyksen työmäärän tai maksamattomien laskujen, ei kannattavuuden funktiona. Haastattelujen mukaan ryhmään kuuluu paljon pienyrityksiä. Tilintarkastusverkoston toiminta ei kiinnosta omistajajohtajaa ja päinvastoin. Verkostolla on vähäinen merkitys yritykselle, ja yrittäjä kokee tilintarkastuksen vain lainsäätämänä pakkona. Yrittäjä ei näe verkoston hyötyjä eikä tilintarkastuksen merkitystä loppuasiakkaalle.

7. *Väärinkäytösorientoituneet yrittäjät*

Ongelmallisin ryhmä tilintarkastusverkostolle muodostuu yrityksistä, joiden ”eettisten näkemysten kirjo on laajentunut” (sanonta on Mattilan, 3/2006, 62). Ehkä yritykset eivät itse osaa arvioida toiminnan lainmukaisuutta ja pitävät toimintaansa muihin verrattuna normaalina. Ehkä halutaan koston verottajalle väärin kokemuksen pienellä vastaväärillä tai otetaan mallia kilpailijan yrityksen oletetusta veroedullisesta, mutta vilpillisestä tavasta. Usein toiminta on lähtenyt väärille urille pienestä asiasta, jopa vahingosta. Kun

yritys huomaa, miten helppoa julkisen valvonnan vähäisyyden takia kirjanpito ja tilinpäätöksen manipulointi nykyisin on, näin myös tehdään. Kaikkia myyntituloja ei merkitä kirjanpitoon, maksetaan pimeitä palkkoja, kilometrikorvauksia ja päivärahoja ylimitoitetaan ja henkilökohtaisia menoja otetaan yrityksen vero- ja alv-vähennyksiin jne. Tilintarkastuksen on vaikea havaita väärinkäytöksiä, jos ne tehdään suunnitellen (Samoin Aakala 2006, 69). (Väärinkäytösten tarkastuksen tärkeyttä on korostettu siten, että tätä varten on luotu oma, 45-sivuinen tilintarkastusstandardinsa, ISA 240, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 327 – 371.) Kun näistä ei useinkaan ole seuraamuksia, ainakaan lyhyellä tähtäimellä, väärinkäytösten aste pahenee aikaa myöten. Samalla tilintarkastusverkoston toiminnan luonne muuttuu, kun tilintarkastajasta tulee verkoston kärkitoimija, jonka on keskityttävä väärinkäytösten etsimiseen ja raportointiin (lähestymistavan muutoksesta, ks. Horsmanheimo & Steiner 2008, 330).

Tilitoimisto ja tilintarkastaja saattavat havaita jotain yrityksen tunnusluvuista tai tositemateriaalista, mutta yrittäjä kuittaa nämä vahinkoina ja kiirevirheinä. Tarvittaessa yrittäjä vaihtaa tilitoimiston ja tilintarkastajan suopeampiin yhteistyökumppaneihin. Useimmiten tilintarkastajat eroavat itse, koska luottamuspuolan takia yhteistyö ei suju ja riski tilintarkastusvirheistä kasvaa. Tilintarkastusverkosto ei toimi. Ehkä yritys luopuu kokonaan tilitoimistosta ja tilinpäätösten laatimisesta, ja jos ne laaditaankin, tilinpäätösten julkistamista kartetaan.

Laadullisen tutkimuksen ongelma on saada edustava otos tutkimuksen kohteena olevista tapauksista. On ymmärrettävää, ettei väärinkäytösorientoituneita yrityksiä osunut tutkimukseen, koska haastatteluihin osallistui vain vapaaehtoisia. Kehitys näyttää nurinkuriselta. Kun toisaalta vähätellään ja vastustetaan esim. verotarkastuksia, toisaalta yrittäjäjärjestöt ovat itse vaatineet lisää julkisen sektorin suorittamaa valvontaa epäterveen yritystoiminnan hillitsemiseksi (HTM-yhdistys, KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 85 – 86).

Edellä olevat seitsemän perustapausta kuvastavat sitä tilannekohtaisuutta ja kirjavuutta, miten erilaisesti tilintarkastusverkostot toimivat. Merkittävimmät taustatekijät ovat

- omistajajohtajan suhtautuminen julkisen informaation antamiseen, hänen käsityksensä tilintarkastuksen hyödyntuottamisesta, lainkuuliaisuus ja kustannustietoisuus sekä
- tilitoimiston ja tilintarkastajan suhtautuminen tilintarkastuksen yhteiskunnalliseen merkitykseen, joka riippuu paljolti omistajajohtajan suhtautumisesta
- tilintarkastusverkoston onnistuminen työssään.

Yleiseen etuun on suhtauduttu kaksijakoisesti. Ammattikirjallisuudessa on

todettu tilintarkastuksen yhteiskunnallisen merkityksen kasvaneen (esim. KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 15; Saarikivi 2000, 55; Riistama 1999, 15 jne.), kun taas vihreässä kirjassa (EC 1996, 31) pohditaan, pitääkö pienyrityksissä ollenkaan suorittaa tilintarkastusta. Siinä asetetaan kynnyskysymykseksi julkista etua koskevat näkökannat. ”Vasta tilintarkastuksen yhteiskunnallisen funktion tunnistaminen ja ymmärtäminen mahdollistavat tilintarkastukseen kohdistuvien vaatimusten ja odotusten realistisen asettamisen.” (Riistama 1999, 23.) Myös TILA korostaa yleistä etua (TILAn ratkaisu 3/2010): ”Tilintarkastuksen puutteet olivat erityisen moitittavia ottaen huomioon tarkastuskohteen toimialan julkinen luonne.” Sanktiona oli varoitus.

Tilintarkastuspakkoa voidaan perustella valvonnan näkökulmasta sillä, että yritys on tilintarkastusteorian mukaan tilintekovelvollinen myös julkiselle sektorille, koska yrityksen toimintaan liittyy yhteiskunnallista kiinnostusta (Flint 1988, 12; Kosonen 2005, 31; Riistama 1999, 23). Haastatellut verottajan edustajat antoivat suuren arvon tilintarkastukselle yhteiskunnan kannalta. ”Kaikkissa yrityksissä täytyisi olla jonkinlainen kontrolli, miten lakeja noudatetaan. Jos pienistä osakeyhtiöistä poistuu tilintarkastuspakko, ei olisi minkäänlaista valvontaa. Silloin olisi pakko lisätä verotarkastusta, mutta sielläkään ei ole riittävästi tarkastusresursseja. Nythän ei verotarkastuksissa puututa pienyritysten asioihin, jolloin kontrolli niiden suhteen jäisi kokonaan pois.” Verotarkastukset kohdistuvat pienyhtiöihin sattumanvaraisesti tai ei ollenkaan. Toinen verottajan edustaja näki ongelmia kaupparekisterivalvonnassa: ”Kun myös kaupparekisteri lieventää otettaan, ei yrityksistä ole minkäänmoista otetta.” Verottajan edustaja oli huolissaan myös tilintarkastuksen vaihtelevasta tasosta todeten: ”Annan arvoa tilintarkastukselle. Noteeraan huonon tilintarkastuksen.” Tässä on nähtävissä molemminpuolinen valvonta, sekä yrityksen että verottajan taholta.

Hallituksen esitys tilintarkastuslaiksi (HE 194/2006, 20) mainitsee, että tilintarkastuksella on verotuksen oikeellisuuden ja talousrikollisuuden estämisen kautta merkitystä myös laajemmin koko yhteiskunnalle. 1920-luvulta lähtien on aika ajoin keskusteltu verottajan oikeudesta saada tilintarkastajalta tietoja, ja keskustelu voimistui taas 1990-luvulla (ks. Kosonen 2005, 210 – 213.) Keräytyssä tutkimusaineistossa ei veronsaajan näkökulma tullut erikseen esille muuten kuin luotettavan tilinpäätöksen näkökulmasta, esim. verojen oikean jaksotuksen havainnoissa. Sitä vastoin yrityksen näkökulma tuli esille tavoitteena veronmaksun pienentäminen esim. poistojen maksimoinnin avulla.

Julkisten avustusten ja tukien myöntämisessä ja seuraamisessa syntyi ongelmia, kun tilintarkastuspakko poistui pienyrityksiltä. Hallitus esitti, että julkista tukea saava yhteisö olisi velvollinen valitsemaan tilintarkastajan (HE 194/2006, 19). Tällaista ei kuitenkaan säädetty. Yhteiskunnan kannalta ei voida pitää tarkoituksenmukaisena, että nyt yhteiskunta kustannuksellaan suorittaa tukien valvontaa, kun sen voisi tehdä tilintarkastaja muun tarkastuksen yhteydessä.

Pohjoismaissa tilintarkastuksen tärkeänä tehtävänä nähdään velkojien suojan edistäminen (ks. Troberg 2007; Satopää 2003, 52). Riistama (1999, 49) toteaa: ”Pienyrityksen osalta tilintarkastuksen hyödyntämisessä painottuu ainakin Suomessa erityisesti velkojien suoja.” HTM VIII totesi: ”Tilintarkastus on suoritettava ensisijaisesti velkojan näkökulmasta, ja siksi on kiinnitettävä huomiota tilinpäätösarvojen riittävään varovaisuuteen.” Hän jatkoi, että kun yrityksellä on paljon velkoja, siitä tulee ikään kuin velkojaomisteinen. Myös velkojien etua on ajettava. Velkojainsuojan tärkeys perustuu siihen, että osakeyhtiön olennaisimman tunnusmerkin mukaan osakkeenomistajat eivät ole henkilökohtaisessa vastuussa osakeyhtiön velvoitteista (ks. OYL 1:2.2). Sekä lyhyen tähtäimen maksuvalmius- että pitkän tähtäimen vakavaraisuustunnusluvut on tilinpäätöksistä laskettavissa, kunhan tilintarkastaja on varmistanut tilinpäätöstietojen luotettavuuden.

Omistajajohtaja III kertoi: ”Luotettavia tilinpäätöksiä käytetään myös mainoskeinona. Rahoituksen tunnuslukujen perusteella myönnettyt AAA-tilit kehoitetaan yrityksen seinälle. Tuskin C-tilit sinne viitsisi ripustaa.” Samalla hän muistutti tilinpäätöstietojen helposta manipulointimahdollisuudesta, sekä laillisin että laittomin keinoin, mikä on laskenut taulujen arvoa. Joissain yrityksissä luovaan kirjanpitoon houkuttelee mm. se, että jotkin tavarantoimittajat määrittävät maksuehtonsa pelkästään maksuvalmiustunnuslukujen perusteella. (Luovalla kirjanpidolla, creative accounting, tarkoitetaan kirjanpidon esittämistä mahdollisimman optimaalisella tavalla, Argenti 1976, 45; Torpo 1993, 105 – 108.) Tutkimuksen haastatteluissa velkojanäkökulma ei kuitenkaan tullut muuten esille, kuin mitä edellä on esitetty. Luotettava tilinpäätös näytti riittävän yrityksille ja sen velkojille.

Kun yritykset hankkivat turvallisuussyistä tai uteliaisuuttaan toistensa tilinpäätöksiä, tilintarkastettuina tai tarkastamattomina, ne suorittavat keskinäistä valvontaa. Valvontaa tapahtuu myös keskinäisten sopimusten täyttämisen osalta. Kauppa-asiat ja maksut viedään helposti riitatapauksissa oikeuslaitoksen tutkittavaksi.

Carey ym. (2000, 39) toteavat, että pienyrityksen tilintarkastustarve lisääntyy, kun se ottaa lainarahaa. On myös näyttöä, että maallikkojen tarkastamat yritykset maksavat keskimäärin korkeampaa korkoa lainoistaan kuin tilintarkastajien tarkastamat (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 100). Rahoituslaitosten vahvaa asemaa osoittaa sekin, että ne edellyttävät yritysanalyseja suorittaessaan poikkeuksetta saavansa tilikausikohtaisen tilinpäätöstietoja täydentävän S1-lomakkeen, jossa annetaan erittelytietoja tuloslaskelma-, tase- ja vastuueristä. Tosin pienistä osakeyhtiöistä vain noin 45 %:lla on ulkopuolista rahoitusta (LTT-Tutkimus Oy, HE 194/2006, 20), jolloin useimpien yritysten informointitarve rahoittajille poistuu.

Yksi julkisen tilinpäätöksen tarvisijoista ovat nykyiset osakkeenomistajat ja tulevat sijoittajat. Tilintarkastuslain tavoitteena on antaa riittävä turva julkisen kaupankäynnin kohteena olevan yhteisön sijoittajille (HE 194/2006, 17).

Wallacen (1981) informaatiohypoteesi korostaa, että tilintarkastus on julkinen hyödyke, joka palvelee sijoittajia investointipäätöksissä. Tämä näkökulma ohjaa yhdysvaltalaista tilintarkastustoimintaa. Suomalaisissa pienyhtiöissä omistus on usein varsin pysyvää, ja vaihtuessaankin se paljolti pysyy perhepiirissä. Sen vuoksi sijoitusnäkökulmalla ei ole pienyhtiöiden tilintarkastuksessa merkitystä. Tehdyissä haastatteluissa ja osallistuvan havainnoinnin tapauksissa ei sijoitusnäkökulma tullut kertaakaan esille.

Tilintarkastuksesta tai tilintarkastajasta voi olla myös haittaa ulkopuolisille. TILAn ratkaisussa 14/2000 kanneltiin siitä, että KHT A olisi antanut oikeudessa todistajankertomuksessaan vääriä tietoja ja esiintynyt loukkaavasti. Päätöksessään TILA totesi, että oikeudenkäynnissä kysymykset ja vastaukset muodostivat sekavan kokonaisuuden, eikä tapaus johtanut sanktioihin.

Vaikka yleisen edun puolesta puhuvat velkoja-, verotus-, rahoitus-, julkisten avustusten, sijoitus-, toisten valvonnan ym. monet tekijät, hallituksen esityksessä (HE 194/2006, 21) todetaan: ”Yhteiskunnallisen edun valvontatehtävää pienissä osakeyhtiöissä voidaan yleisesti ottaen pitää vähäisenä.” Myös LTT-Tutkimus Oy:n näkemyksen mukaan yhteiskunnallinen intressi on pieni (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 107). Tämä johti tilintarkastuspakon poistumiseen. Lausunnonantajien eli tilintarkastajien yhdistysten, Suomen Yrittäjien, rahoittajien ja Verohallituksen näkemykset yhteiskuntavaikutuksista olivat haastatteluissa päinvastaisia (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden 2006, 112). (Eduskunta antoi lausuman, että hallitus seuraa tilintarkastusvelvollisuudesta luopumisen vaikutuksia ja ryhtyy toimenpiteisiin, jos kielteisiä vaikutuksia esiintyy. Näin ei ole vielä tapahtunut. Asiaa on yritetty hoitaa muilla keinoin, esim. käänteisellä alv-velvollisuudella rakennuslalla 2011 ja veronumerojärjestelmällä 2012.)

Tämän tutkimuksen empiria osoitti, että tilintarkastusverkosto halusi panna tilinpäätöksen luotettavuuteen ja toiminnan laillisuuden tarkastamiseen, käytti tilinpäätösinformaatiota kuka tahansa. Yksittäisen ulkopuolisen edun huomioon ottaminen oli vähäistä ja välillistä. Myös Satopää (2003, 108) toteaa samansuuntaisesti, että pienyritysten tilintarkastaja huomioi vain poikkeustapauksessa ulkopuolisten sidosryhmien odotuksia ja silloinkin ilmeisen valikoivasti. Laboratoriokoe osoitti, että vaikka ulkopuolisten sidosryhmien näkökulmaa ei erikseen otettu huomioon, samalla kun tarkastettiin tilinpäätöksen luotettavuutta sekä toiminnan laillisuutta ja tehokkuutta, tuli myös ulkopuolisten etua valvotuksi välillisesti esim. seuraavasti:

- Velkojain suojaa turvattiin, kun tilintarkastaja mainitsi rahoituslaitoksen velkamäärän virheestä (rahoittajan näkökulma).
- Tuloksen ja sitä kautta mahdollistetun osingonjaon oikeaa määrää tilintarkastaja valvoi kiinnittämällä huomiota suunnitelmanmukaisten ja EVL-enimmäispoistojen eroon (osingonsaajien näkökulma).

- Veronsaajan suojaaja tilintarkastaja paransi kiinnittämällä huomiota verojen jaksovirheeseen (verottajan näkökulma)
- Tilinpäätöksen luotettavuutta ja täydellisyyttä korostettiin huomauttamalla puuttuvista liitetiedoista (yleisen edun näkökulma).

Kososen tutkimuksen (2005, 249) yksi loppuihmettelyn aihe on: ”Keiden etua tilintarkastus palvelee?” Lainsäädännöllisesti vastaus on kaksijakoinen, kuten aiemmin todettiin. Tilintarkastuslain näkökulma on yleisen edun valvomisen, ja osakeyhtiölain näkökulma on osakkeenomistajan edun valvomisen. Jos näkökulmat eivät ole yhteneväisiä, syntyy yhteensovittamisen ongelma, koska tilintarkastuksia suoritetaan vain yksi. Yhteiskunnan etu lienee jäänyt toissijaiseksi. Tilintarkastuslaissa tämä näkyy pieniyhtiöiden tilintarkastuspakosta luopumisena. LTT-Tutkimus Oy:n näkemyksen mukaan, jos lähdetään ensisijaisesti omistajan edun turvaamisesta, ei ole perusteita tilintarkastuspakolle. Jos taas lähdetään yhteiskunnan edusta laajemmin, tilanne voi olla toinen (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 113). Tämä kysymys, kenen etua tilintarkastus ajaa, säätelee myös tilintarkastusverkoston toimintaa. Fant (1994) päätyi vertailussaan siihen, että suomalaisten tilintarkastajien, yritysjohtajien ja osakkeenomistajien mielestä tilintarkastus palvelee erityisesti osakkeenomistajia, kun taas ruotsalaisten mielestä eri sidosryhmiä laajemminkin, yleistä etua. Ristiriita syntyy siitä, että vain omistajajohtaja päättää tilintarkastuksesta ja tilintarkastajan valinnasta oman etunsa näkökulmasta, eikä yleisellä edulla ole omaa tilintarkastajaa. Tämä pattitilanne kahden erilaisen edun tarkastamisesta on ratkaistu lainsäädännössä siten, että yhtiön on maksettava kulut, mutta tilintarkastajan on valvottava sekä osakkeenomistajan että yleistä etua. Suurta yleisöä on kuvattu ”vapaamatkustajaksi”, kun se saa käyttää veloituksetta valmiiksi tilintarkastettuja tilinpäätöksiä. Tällainen ilmainen tilinpäätösinformaatio ilman lainsäädäntöä johtaa informaation alituotantoon (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 19; ks. myös Wallace 1981).

HTM-yhdistyksen mukaan tilintarkastaja on tarpeellinen myös omistajajohtaja-yhtiössä, koska hän pitää huolen, että julkisen edun valvonta toteutuu (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 86). Suomen Yrittäjät painottaa raportissaan (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 91) molemminpuolista hyötyä todeten, että tilintarkastus aiheuttaa vielä enemmän suoraa hyötyä yksittäisille yrityksille kuin välillistä hyötyä yhteiskunnalle. Haastattelussa verkoston toimijat esittivät erilaisia mielipiteitä tilintarkastuksen tärkeimmästä näkökulmasta. Useat näkivät yrityksen ohella oman näkökulmansa, siis myös kirjanpitäjän, tilitoimiston, tilintarkastajien ja varsinkin omistajajohtajien näkökulman tärkeänä, mutta moni tunnisti myös muiden sidosryhmien tarpeet.

Tilintarkastajien vastuusta talousrikollisuuden torjunnassa ja paljastamisesta on kirjoitettu paljon (Kihn & Nurmela 2009, 102). Tilintarkastusviranomaiset ja -ammattilaiset ovat päätyneet lopputulokseen, että tilintarkastus ei ole vi-

ranomaistehtävä vaan luottamustehtävä (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 29). Se on selkeä näiden tahojen kannanotto, kenen etua tilintarkastus ajaa. Kun näin on, pienyhtiössä tilintarkastajalle kuuluva omistajan luottamushenkilö-rooli korostuu (Horsmanheimo & Steiner 2008, 424). Pauli Vahtera (5/2009, 21) esitti toiveen: ”Minulla on unelma siitä, että taloushallinnon tiedon tuottamisessa tärkein kohderyhmä on yritys, yrittäjä ja yrityksen henkilökunta sitä vastoin, että nyt taloushallinto on viranomais- ja sijoittajakeskeistä.”

Lopultakin lienee tarpeetonta pohtia, pitääkö tilintarkastuksen ajaa ensisijaisesti yrityksen vai yhteiskunnan etua. Vastaukset vaihtelevat, kenen ja minkä asian näkökulmasta tilannetta tarkastellaan. Voidaan kuitenkin todeta, että hyvin tarkastetusta, luotettavasta talousinformaatiosta seuraa monenlaista hyötyä sekä yritykselle että yhteiskunnalle.

5.4.3 Johtopäätökset

1. Julkisen edun valvojaksi on asetettu lakisääteinen tilintarkastus. Yhteiskunta ei suorita paljontaan johdonmukaista, suoraa pienyhtiön tilinpäätösten tai toiminnan lainmukaisuuden valvontaa. Valvonta jää lähinnä verottajan, kaupparekisterin ja riitatapauksissa oikeuslaitoksen valvottavaksi. Julkisen edun näkökulma tulee tilintarkastuksessa esille silloin, jos yhtiö on riippuvainen tietystä ulkoisesta sidosryhmästä, esim. rahoittajasta tai verottajasta. Muuten yhteiskunta saa käyttöönsä vain tilintarkastuskertomuksen, joka on tavanomaisen pienyrityksen omaan käyttöön tarkoitetun lakisääteisen tilintarkastuksen sivutuote. Näin tilintarkastusverkosto huolehtii toimijoiden omasta edusta, ja ulkopuolinen julkinen etu jää toissijaiseksi.
2. Tilintarkastuksella nähtiin olevan liike-elämässä auktoriteettiasema.
3. Julkisen edun valvonnassa pienyhtiöissä on havaittavissa kolme suurta puutetta:
 - a) TTL:n asettamat kokorajat tilintarkastuspakolle ovat niin korkeat, että tilintarkastuksen ulkopuolelle jää runsaasti pienyrityksiä.
 - b) Vero- ja muun julkisen valvonnan sattumanvaraisuus mahdollistaa liian helposti pienet ja suuret väärinkäytökset, on tilintarkastaja valittu tai ei.
 - c) Julkisen edun valvonnan suorittaa OYL:n mukaisesti omistajajohtajan valitsema tilintarkastaja, jolloin useissa tapauksissa omistajajohtajan oman hyödyn tavoittelu korostuu TTL:n mukaisen julkisen edun kustannuksella.
4. Huolimatta siitä, että tilintarkastusta on pyritty laajentamaan mm. verotarkastuksen suuntaan, tilintarkastus on edelleen luottamus- eikä viranomaistehtävä.
5. Se, millainen suhtautuminen omistajajohtajalla on tilinpäätöksen laatimiseen ja sen julkistamiseen eli institutionaalinen, matalaprofiilinen, kustannus-, hyöty-, riskihyöty-, orientoitumaton tai väärinkäytösorientoitunut, vaikuttaa

myös tilintarkastusverkoston toimintatapaan ja verkoston muotoutumiseen. Tilitoimiston ja tilintarkastajan suhtautuminen mukautuu paljolti omistaja-johtajan asenteeseen.

6. Myös verkostonäkökulmasta toiminnassa esiintyy monenlaisia piirteitä riippuen yrityksen tilintarkastustavoitteista. Tilannekohtaisuus vaikuttaa merkittävästi. Monille riittää perusliiketoimintaverkoston rutiininomaiset toiminnot, toiset eivät kaipaa niitäkään. Sidoksista halutaan toisessa ääripäässä pitää tiukasti kiinni, jolloin syntyy tasavertainen kumppanuus, toisessa päässä kärkitoimijaksi siirtyy omistajayrittäjä unohtaen tilintarkastusverkoston käytön mahdolliset hyödyt. Verkoston ilmapiiri vaihtelee tämän mukaan, ja verkoston stabiilius voi horjua. Rooliodotukset vaihtelevat ja satunnaiset muutokset yrityksessä kuten veroseuraamukset saattavat hetkessä kiinteyttää verkoston toimintaa. Jos pidetään tilintarkastuskertomusta tuotteena loppuasiakkaalle, tilintarkastusverkosto ei kiinnitä tähän suurtakaan huomiota, ja tässä mielessä tilintarkastusverkosto poikkeaa tavanomaisesta liiketoimintaverkostosta.

5.5 Tilintarkastuksen valvontaulottuvuus

5.5.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Tilintarkastus on ensisijaisesti laillisuusvalvontaa, siis lain ja säädösten noudattamisen valvontaa. Tilintarkastuslaissa ei tätä suoraan mainita. Se tulee esille välillisesti. Ensin määritellään, että tilintarkastus on toimitettava (TTL 4 §), ja sitten esitetään tilintarkastuksen kohde (TTL 11 §), josta annetaan raportit laissa määriteltyine lausuntoineen (TTL 14 – 16 §). Raportit ovat osa lakisääteistä valvontaa, erityisesti julkinen tilintarkastuskertomus lausuntoineen tilinpäätöksen luotettavuudesta ja toiminnan lainmukaisuudesta. Tilinpäätöksen luotettavuudesta ovat hallitus ja toimitusjohtaja vastuuvollisia, mutta muun toiminnan osalta myös muut yrityksen vastuuvolliset. Yhtiön toiminnan valvontavelvollisuus on hyvin laaja-alainen ja syvälinen.

Osakeyhtiöissä laillisuusvalvonta sisältää myös osakeyhtiölain 1 luvun eli osakeyhtiön toiminnan keskeisten periaatteiden valvonnan. Tilintarkastajan velvollisuutena on valvoa varsinkin johdon toiminnan huolellisuutta (OYL 1:8), toiminnan tarkoituksen toteutumista eli yleensä voiton tuottamista osakkeenomistajille (OYL 1:5), osakepääoman pysyvyyttä, erityisesti varojenjaon osalta (OYL 1:3) ja osakkeenomistajien yhdenvertaisuutta (OYL 1:7).

Edellä mainittu tilintarkastusvalvonta on vain ulkoista valvontaa. Yrityksen sisäistä valvontaa ei laissa ole mainittu. Sisäisen valvonnan toteuttaminen ja seuraaminen on johdettavissa hallituksen yleisestä huolellisuusveloitteesta (OYL 1:8). Ohjeistus annetaan käytännössä hallituksen määrittelemissä toimintamenettelyissä, joskus yhtiöjärjestyksessä. Myöskään sisäiseen valvontaan sisältyvästä sisäisestä tarkastuksesta ei löydy lainsäädännöllisiä

määräyksiä. Niinpä tarkoituksenmukaisuus määrittelee sisäisen valvonnan muodot. Uuteen KHT-yhdistyksen tilintarkastuskertomusmalliin (KHT: Tilintarkastusalan kertomukset ... 2010, 40 – 41) on otettu mukaan sisäinen valvonta. Siinä informoidaan tilintarkastajan velvollisuuksia esitellessä, että tilintarkastaja ottaa huomioon riskejä arvioidessaan sisäisen valvonnan, mutta ei anna lausuntoa sisäisen valvonnan tehokkuudesta. Mainittakoon, että esim. kuntien tilintarkastuskertomuksissa otetaan erikseen kantaa sisäisen valvonnan toteutumiseen. Osakeyhtiöissä sisäisen valvonnan toteutumattomuus näkyy välillisesti siinä, jos tilintarkastuskertomuksessa on huomautettu (TTL 15.4 §) vastuuvollisen syyllistyneen tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus yhteisöä kohtaan tai rikkoneen yhteisöä koskevaa lakia taikka yhteisön yhtiöjärjestystä.

5.5.2 Pienyhtiön ulkoinen valvonta

Omistajajohtaja-yhtiöissä puuttuu tilintekovelvollisuus omistajille ja tavanomainen ulkoinen valvonta. Tilintarkastajien on kuitenkin annettava yleisen edun vaatimana julkinen tilintarkastuskertomus, jossa ulkoinen valvonta todetaan suoritetuksi. Sen lisäksi tilintarkastusverkosto informoi omistajajohtajalle laillisuusvalvonnasta. Niinpä laboratoriokokeessa, vaikka tilintekovelvollisuus puuttuikin, HTM E totesi tilintarkastuspöytäkirjassa valvonnan puutteen, sen kohteen ja seurauksen: ”Hallitus on jättänyt valvomatta, että kirjanpito ja varainhoito on asianmukaisesti hoidettu. Kaikki tulot eivät ole tulleet, ja näin yhtiö ei ole pystynyt suoriutumaan maksuvelvoitteistaan.” HTM J:n työpaperissa todettiin valvonnan puutteen seurauksista: ”Keskusteltava toimitusjohtajan kanssa toimitusjohtajan ja hallituksen vastuusta.”

Vaikka agenttiteoria ei sovellukaan pienyhtiön omistajajohtaja-suhteeseen, voidaan havaita muunlaisia valvottavia toimeksiantosuhteita syntyvän myös pienyhtiössä. Tärkein näistä on agenttiteorian tunnuspiirteisiin soveltuva taloushallinnon ulkoistaminen tilitoimistolle (Virtanen 2/2002), missä tilintarkastaja valvoo yhtiön ja tilitoimiston välistä toimeksiantosuhdetta. Agenttisuhteita syntyy myös osakkeenomistajien ja tilintarkastajan välille (ks. mm. Saarikivi 2000, 53 – 55; Kosonen 2005, 194), mahdollisesti tilintarkastustoimistossa johdon ja tilintarkastajan välille sekä tilitoimistossa johdon ja kirjanpitäjän välille. Näissä valvonta tapahtuu kuitenkin pääasiassa toimeksiantajan toimesta eikä ulkopuolisen, esim. tilintarkastajan toimesta agenttiteorian mukaisesti. Samoin valvontaa tapahtuu, kun tilitoimiston kirjanpitäjä valvoo pienyhtiön aineistoa, toimintaa, toimistohenkilöä ja omistajajohtajaa.

Tilintarkastusverkostossa valvontaa tapahtuu myös toimeksiantosuhteiden ulkopuolella. Ensiksikin tilintarkastaja voi antaa ohjeita yhtiökokoukselle. Näin tapahtuu usein pienyhtiössä, jossa johtaja on myös osakas. Laboratoriokokeessa kiinnitettiin huomiota esim. yhtiökokouspöytäkirjan virheellisyyksiin. Kun osakkeenomistajiin kohdistuva tarkastus ei sisälly tilintarkastustoimeksiintoon,

myös TILA totesi ratkaisussaan 6/2001, että tilintarkastajalta edellytetään ”erityisesti yhtiökokouksen toiminnan arvostelussa pidättyvyyttä”. Toiseksi tilitoimisto valvoo tilintarkastajaa ilman toimeksiantosuhdetta edellyttäen häneltä aktiivista yhteistyöpanosta. Haastattelussa HTM XVI totesi, että tilitoimisto odottaa tilintarkastajalta aikaa, neuvoja ja yhteydenottoja. Samoin yrittäjät valvovat tilintarkastuksia ja niiden laatutasoa, mikä tuli parhaiten esille tilintarkastusneuvotteluissa osallistuvan havainnoinnin tapauksissa, kun yrittäjät odottivat vastauksia esittämiinsä hankaliin kysymyksiin.

5.5.3 Sisäinen valvonta tilintarkastuksessa

Sisäinen valvonta on hallintoelinten, toimivan johdon ja muun henkilöstön suunnittelema, käyttöönottama ja ylläpitämä prosessi, jonka tarkoituksena on tuottaa kohtuullinen varmuus taloudellisen raportoinnin luotettavuutta, toiminnan tehokkuutta ja taloudellisuutta sekä sovellettavien säädösten ja määräysten noudattamista koskevien tavoitteiden saavuttamisesta (ISA 315; www.sisäisetarkastajat.fi). Näihin usein lisätään varojen ja omaisuuden turvaaminen sekä johtamisen ja ulkoisen ohjauksen valvonta sekä myös työviihtyvyyden, asiakaspalvelun ja häiriöttömän toiminnan valvonta. Sisäisen valvonnan voidaan ajatella muodostuvan siten, että johto antaa alaisilleen toimeksiantoja, joista tehdään tili, ja joita ensisijaisesti valvoo johto. Voi myös syntyä agenttiteorian mukaisia ala-agenttisuhteita. Sisäinen valvonta on siten hyvin monimuotoista. Voidaan yleistää, että sisäisen valvonnan piiriin kuuluu valtaosa siitä toiminnasta, joka vaikuttaa yritystoiminnan kaikinpuoliseen hyvinvointiin ja menestykseen. Niinpä sisäisen tarkastuksen painopiste ulkoisesta valvonnasta poiketen on usein enemmän siinä, onko jokin asia tehty järkevästi kuin että onko se tehty oikein (Lind, 4/2009, 42). Carey ym. (2000, 37 – 51) toteavat: ”Perheyriyksen sisäinen valvonta ei vain täydennä ulkoista tarkastusta, vaan pikemminkin korvaa sen.”

Vaikka lainsäädäntö ei suoranaisesti edellytä sisäistä valvontaa, suomalaisen tilintarkastukseen kansainvälisistä standardeista poiketen sisältyy sisäisen valvonnan tarkastus, yhtenä hallinnon tarkastuksen osana. TILA antoi ratkaisussaan 1/2006 ja 2/2006 varoituksen, kun tilintarkastaja oli mm. liiaksi luottanut sisäisen kontrollin toimivuuteen. Sisäisen valvonnan merkityksen on ottanut huomioon myös Mautz ja Sharaf (1982, 47) edellyttäessään neljännessä tilintarkastuspostulaatissaan, että toimivan sisäisen valvonnan on vähennettävä virheiden ja puutteiden todennäköisyyttä. Samoin sisäistä valvontaa korostavat Power (1997) ja Laitinen (1/2007, 18), joka arvioi, että sisäisen valvonnan ja tarkastuksen rooli olisi kasvussa ja niillä olisi entistä tiiviimpi yhteys tilintarkastukseen. Edelleen Alho (1/2005, 22) toteaa samansuuntaisesti: ”Jos syvällistä asiantuntemusta löytyy tarvitulta alueelta, sisäinen tarkastus voi olla ulkoisia konsultteja parempi vaihtoehto, koska sisäiset tarkastajat tuntevat yhtiön omat olosuhteet ulkopuolisia paremmin.”

Sisäinen valvonta on tapana jakaa siihen valitun henkilön suorittamaan sisäiseen tarkastukseen sekä henkilökunnan, työnjaon, asiakkaiden, laitteiden ja järjestelmien avulla tapahtuvaan sisäiseen tarkkailuun (jakoja ovat esittäneet mm. Heikkonen & Koskinen 1985, 3 ja Vahtera 1986, 16; käsitteitä on määritelty myös toisella tavalla, esim. Riistama 2000, 65 – 66; www.sisäisettarkastajat.fi). Koska pienyhtiössä on vain harvoin koko- tai edes osa-aikaista sisäistä tarkastajaa, sisäinen valvonta jää sisäisen tarkkailun varaan. HTM G totesi laboratoriotutkimuksessa: ”Yhtiö pieni → ei sis. tark”.

Pienyhtiön erityispiirteenä todetaan soveltamisohjeessa rajalliset sisäiset kontrollit, jotka johdolla on mahdollisuus ohittaa (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 267; ks. myös KHT-Suosituksat 2009, 581; Koskela 2005, 21 – 23; Englund 1989, 37). Samoin vihreä kirja (EC 1996, 30) toteaa pienyhtiön tilintarkastukseen liittyvän riskin, koska tilintarkastaja voi niissä vain harvoin luottaa riittäviin sisäisiin valvontamenettelyihin. Satopää (2003, 112) toteaa pienyritysten tilintarkastajien haastattelussa sisäisellä tarkkailulla olevan vain vähän merkitystä. Hänen tutkimuksessaan osa tilintarkastajista jopa ohitti koko sen tarkastuksen asiaan kuulumattomana. Yksittäisessä haastattelussa kerrottiin pienen yrityksen sisäisen tarkkailun tarkastamisen paljolti olevan samaa kuin käteiskassan hoidon järjestelyjen tarkastusta. Kaikissa edellä olevissa kannanotoissa todennäköisesti sisäisen valvontaa ymmärretään hyvin suppeasti, ja sillä tarkoitetaan lähinnä etukäteen organisoitua, näkyvää valvontaa, jopa sisäistä tarkastusta. Sisäinen valvonta on kuitenkin paljon muutakin, kuten edellä esitettiin. Se voidaan nähdä monipuolisena kokonaisuutena, joka liittyy monin eri tavoin yrityksen jokapäiväiseen toimintaan.

Ammattikirjallisuuden ja tutkimushavaintojen perusteella voidaan esittää viisi seikkaa, miten sisäinen valvonta hoituu pienyhtiössä ”huomaamatta” omilla tavoillaan:

1. Pienyhtiöissä valvonta on enimmäkseen välitöntä, tavallisesti omistaja-johtajan suorittamaa valvontaa (Gray & Manson 2000, 582). Esim. työaikaseuranta ei kaipaa kellokortteja ja varastokontrolli atk-järjestelmiä, kun omistajajohtaja hoitaa valvonnan itse paikalla ollen. KHT F totesi laboratoriotutkimuksessa: ”Omistajaläheisyys lisää sisäisen kontrollin tasoa.” Jos omistajajohtaja ja mahdollisesti myös hänen puolisonsa ovat ottaneet avaintehtävät itselleen, ei vaarallista työyhdistelmää synny. Näin oli laboratoriotutkimuksessa. KHT F totesi: ”Pienessä organisaatiossa syntyy helposti ns. vaarallisia työyhdistelmiä – oleellista riskiä ei havaittavissa.”
2. Koska työntekijöitä on vain muutama, vastualueet ja tehtäväkuvaukset ovat useimmiten muodostuneet ajan myötä käytännössä niin selkeiksi ja selvärajaisiksi, ettei niitä tavallisesti tarkasteta. Esim. KHT F ohitti laboratoriotutkimuksessa tarkastuksen toteamalla: ”Ei tarkastettu toimintoketjuja.”
3. Tositteiden hyväksymismerkintöjä ei tarvita eikä käytetä, koska tositteita on vähän, ja ne kaikki kulkevat omistajajohtajan tai puolison hiljaisen hyväksymisen kautta. HTM XVI totesi: ”Kun itse maksaa laskun, mitäpä

se hyväksymistä kaipaa.” Näin oli myös laboratoriokokeen hyvin ohuessa organisaatiossa. Kuitenkin osa laboratoriokokeen tarkastajista kaipasi tositteiden hyväksymismerkintöjä. Tässä on nähtävissä suurista yrityksistä opittu tapa, joka on pienissä yhtiöissä useimmiten tarpeeton. Vasta sitten, kun omistajajohtajan alaiset työntekijät tekevät itsenäistä työtä, hyväksymismerkinnät ovat paikallaan (haastattelu, HTM X). Samanlainen hyväksymismerkinnän tarve syntyy, kun tilitoimisto laatii itse sisäisiä tositteita kuten korjausositteita, omistajajohtajan sisäisiä meno- ja lainatositteita jne. tai kun tilitoimisto kirjaa tilitoimiston ja asiakkaan välisiä laskuja kirjanpitoon ilmoittamatta siitä asiakkaalle. (Vrt. KKO 2010:91, jossa tilitoimisto kirjasi itsenäisesti arvottomia osakaslainasaamisia niitä aliarvostamatta, ja joka johti tilitoimiston johtajan sakkorangaistukseen.)

4. Kun ulkopuoliselle tilitoimistolle delegoidaan, kuten valtaosassa pienyhtiöitä tapahtuu, suuri osa talous- ja muun hallinnon tehtäviä, samalla delegoidaan paljon myös sisäisestä valvonnasta yrityksen ulkopuolelle. HTM XVI kertoi, että tätä sisäisen valvonnan siirtymistä ei helposti huomaa, mutta juuri tällaista valvontaa tilitoimisto suorittaa. Koskelan (2005, 21 – 22) mielestä valvonta saattaa olla päällekkäistä, kun sekä tilitoimisto että tilintarkastaja suorittavat tarkastusta. Kun mielletään tilitoimiston hoitavan sisäistä valvontaa ja tilintarkastaja valvoo sen toimivuutta, saadaan oikea kuva tehtäväjaosta ja molempia tarvitaan.
5. Pienyhtiön valvonnan ohjeistuksia laaditaan harvoin kirjalliseen muotoon. Siksi ajatellaan, ettei ohjeita ole ollenkaan. Kuitenkin sisäistä valvontaa voi olla monessa luontaisessa muodossa, vaikka ne on vaikeasti tunnistettavissa kuten työtehtävien jaot, kulujen ja tuottojen seuraaminen maksuperusteisesti, avoin yhteistyö, toisten toimintojen seuraaminen, numerointijärjestelmät, turvallisuusjärjestelyt, työviihtyvyys ja -joustavuus, rutiininomaiset valvontamuodot jne. Esim. KHT F totesi laboratoriokokeessa työpaperissaan sisäisistä toimintasäännöistä ja -ohjeista: ”Ei kirjallisena”, mutta tyytyi tähän merkintään ilman lisävaatimuksia.

Huomionarvoista oli, että laboratoriokokeessa vain KHT F kiinnitti huomiota kokonaisvaltaisesti sisäiseen valvontaan, hyvin lyhyesti hänkin. Muiden kommentit löytyivät muihin havaintoihin liittyneinä. Syynä lienee ollut se, kuten edellä esitettiin, ettei sisäiseen valvontaan omistajajohdon oman valvonnan luontevuuden ja selkeyden tähden ollut tarvetta.

Sitä vastoin useat havainnot osoittivat, että kokeeseen osallistuneet tarkastajat suorittivat sisäistä valvontaa runsaasti ja monipuolisesti yksittäisten tositteiden, kirjausten, pöytäkirjojen ja sopimusten osalta. Esimerkkinä tästä voidaan todeta laboratoriokokeessa tarkastusaineistosta puuttunut vuokrasopimus. Se poiki kysymyksiä, varsinkin kun se olisi helpottanut vuokrien täsmäytystä. Kun kyseessä oli intressipiirin sisäinen eli tuotanto- ja kiinteistöyhtiön välinen

vuokrasopimus, pienyhtiössä sen puuttuminen olisi pitänyt havaita tilitoimistossa ilman toimeksiantoakin. Tilintarkastajat jättivät vuokrien tarkastuksen avoimeksi vedoten siihen, että he halusivat kysyä lisätietoja ja keskustella asioista. Valvonta olisi edellyttänyt tilintarkastusverkostotapaamista, jossa olisi käsitelty kirjallisen vuokrasopimuksen tärkeyttä ja riskinalaisuutta lähipiirisopimuksena, kohtuullisen vuokran määrää ja vaihtelevien vuokrien ongelmaa verotuksessa.

5.5.4 Tilintarkastajan suorittama tilitoimisto-*valvonta*

KHT-Suosituks*et* (2009, 582) arvioi hienotunteisesti: ”Pienyhtiöissä kirjanpito voi olla vähemmän kehittyntä tai puutteellista...”. Jos kirjanpito laaditaan pienyhtiössä muun toimistotyön ohessa, saattaa syntyä ammattitaito-ongelmia. Ratkaisuna on tällöin taloushallinnon ulkoistaminen ammattitaitoiselle tilitoimistolle. Silloin tilitoimiston työn valvonta jää enimmäkseen tilintarkastajalle (Aakala 2006, 68). Kirjanpidon tasossa onkin vaihtelua, ja Virtanen (2002, 117) toteaa tilintarkastuksen ongelmaksi tilitoimiston osaamattomuuden. HTM X esitti: ”On iso ero auktorisoitujen ja muiden tilitoimistojen välillä. Eroa on havaittavissa myös oto/päätoimikirjanpitäjissä, tilitoimiston kokoluokassa ja elinkaarivaiheessa.” HTM VIII korosti, että on myös hyviä auktorisoimattomia ja huonoja auktorisoituja tilitoimistoja. Oman arvionsa esittävät Pajamo ja Korpelainen (3/2009, 43) todeten, että keskimäärin suomalainen tasainen laskenta-osaaminen saa tunnustusta kokeneilta tilintarkastajilta.

Koskela (1995, 22) toteaa: ”Kun yrityksen kirjanpidon hoitaa tilitoimisto, niin silloin kirjanpitoaineiston on läpikäynyt jo yksi ulkopuolinen asiantuntija.” Tilitoimistosta ei kuitenkaan ole paljon hyötyä, jos tilitoimisto toimii pelkkänä ”tositekirjaamona”. Edellä mainituista ajatuksista näkyy se, että kirjanpidon ja tilinpäätöksen laatiminen on niin ammattitaitoa ja tarkkuutta vaativaa, ettei yhden täysin asiansa osaavan taloushenkilön kyvyt enää riitä. Tarvitaan enemmän. Tutkija muistaa kuulleensa periaatteen, että kirjanpidon hoitamisessa pitää olla puolitoista ammattitaitoista henkilöä. Jos tilitoimiston kirjanpitäjä on hyvin ammattitaitoinen, riittää lisäksi ”puoliammattitaitoinen” tilintarkastaja tai omistajajohtaja. Jos tilintarkastaja on hyvin ammattitaitoinen, tilitoimisto voi puolestaan olla ”puoliammattitaitoinen”.

Tilintarkastusempiriassa tuli jatkuvasti esiin, miten tärkeä on tilintarkastajan tilitoimistoa valvova rooli. Kun omistajajohtaja III:lta kysyttiin: ”Miten tarkkaa tilintarkastusta omistajajohtajana odostat?”, hän vastasi: ”Me saimme konkreettisen opetuksen, kun kirjanpito ei ollut hallinnassa, eikä kukaan tarkastanut. Kävimme läpi raskaan yrityssaneerauksen. Se on asiakkaan etu, jos kaikki asiat ovat järjestyksessä.” Kun omistajajohdon ammattitaito on toisinaan vähäistä varsinkin juridiikan ja taloushallinnon alueella, valvonnan tarve lisääntyy. Useat tilitoimistot ovat kehittyneet palveleviksi monialaisiksi yksiköiksi, jolloin uusiin toimintoihin kytkeytyy tarve valvoa ja tulla valvotuksi. Tehtävien monipuolistuminen, vaikeu-

tuminen ja etääntyminen edellyttävät tätä. Flintin (1992) toinen postulaatti korostaa tilintarkastuksen tärkeyttä juuri tällaisissa tapauksissa: Jos tilintarkastusvelvollisuuden sisältö on liian etäinen, liian monimutkainen ja/tai liian merkittävä, ei tehtävää pystytä täyttämään muuten kuin tilintarkastuksen avulla.

Laboratoriokokeessa tilintarkastajat kiinnittivät huomiota mm. siihen, että kirjanpito oli myöhässä (9 kk:n kirjanpito oli hoidettu kerralla), tasekirjan muutoseikoissa oli runsaasti puutteita (tilikirjaluettelo, tililuettelo ja maininta säilytysajoista puuttuivat kokonaan), liitetiedot olivat kokonaan laatimatta jne. HTM E totesi: ”Edellä on luetteloitu puutteita, jotka johtuvat kirjanpitolain ja osakeyhtiölain laiminlyönneistä. Yksittäisesti ne saattavat olla pieniä, mutta koska niitä on paljon ... ei voi tulla varmaan johtopäätökseen, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan.” Muilla laboratoriokokeen tilintarkastajilla oli samantyyppisiä kannanottoja. Esimerkkinä mainittakoon, että tilitoimisto oli kirjannut oman palkkionsa arviosummana ilman laskua tilinpäätökseen velaksi. Tilintarkastajat kaipasivat, että lasku olisi laadittu, ja siten arviosumma olisi tullut hyväksytyksi asiakasyrityksessä (HTM J).

Laboratoriokokeen kaikkein tärkeimmissä kirjanpito- ja tilinpäätösasioissa havainnoissa oli yhteneväisyyttä. (Samoin Ahjos totesi tilintarkastustutkimuksensa kahdeksan yrityksen näytteestä, että otos jäi pieneksi, koska tarinat alkoivat toistua. Ahjos 2011, 48.) Huomionarvoista oli kuitenkin se, että vaikka tilintarkastajien havainnoissa oli yhteneväisyyttä, johtopäätökset raporteissa poikkesivat suuresti toisistaan. Esim. toisten mielestä jaksotusvirheet eivät olleet olennaisia, toisten mielestä hyvinkin olennaisia jopa tilintarkastuskertomusmerkinnän arvoisesti. Toinen suuri ero oli tositteiden laadun arvioinnissa. Jotkut tilintarkastajat pitivät tositteita puutteista huolimatta riittävän hyvinä, toiset eivät.

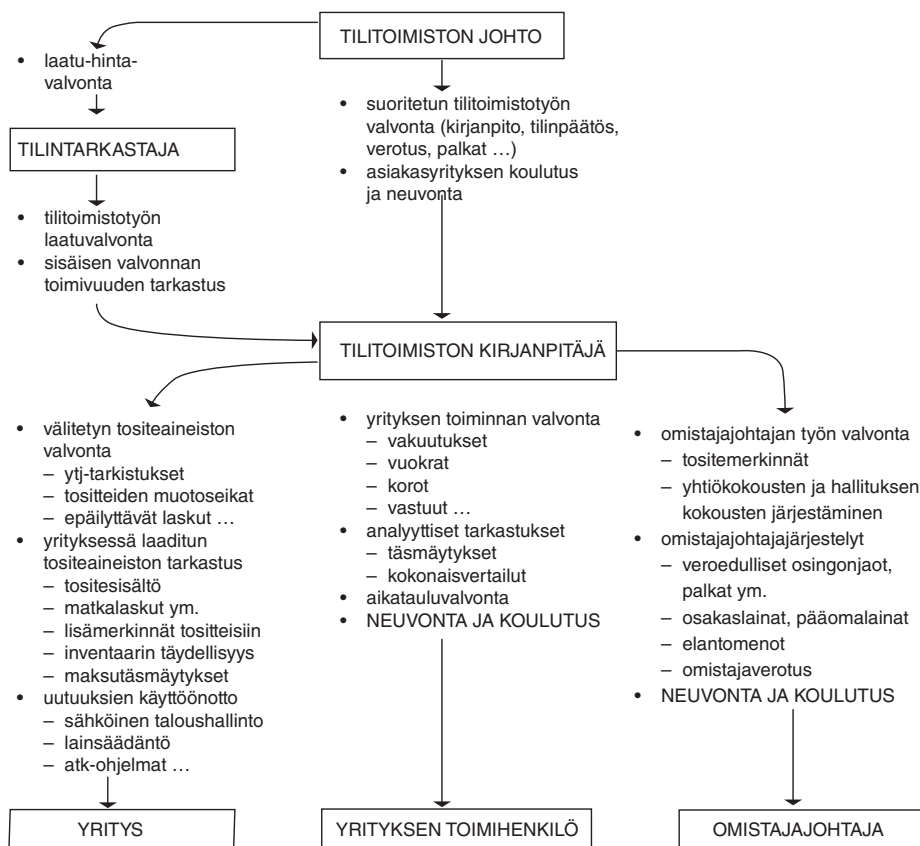
5.5.5 Tilitoimiston suorittama sisäinen valvonta

Tilitoimisto, jolle taloushallinto on ulkoistettu, suorittaa sisäistä valvontaa eri tavoin. HTM X arvioi, että tilintarkastajat, joilla on omaa tilitoimistokokemusta, havaitsivat tämän sisäisen valvonnan, muut eivät. Tilintarkastajan tehtävänä ei ole itse suorittaa sisäistä valvontaa, vaan tarkastaa, että se toimii riittävän tehokkaasti. ISA 402:n (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 526) mukaan tilintarkastajan tulee arvioida palveluorganisaation tuottamien palvelujen relevanttien kontrollien rakennetta.

Kuvioon 11 on koottu tutkimuksen useiden haastattelujen tuloksia, samoin tutkijan omia tilitoimiston johtajan näkemyksiä sisäisestä valvonnasta. Kuviossa on huomionarvoista se, miten monisuuntaisesti taloushallinnon henkilöiden keskinäinen valvonta toteutuu pienyhtiöissäkin. Se sisältää paitsi suoranaista henkilöiden välistä (tilintarkastaja, omistajajohtaja, tilitoimiston johtaja, tilitoimiston kirjanpitäjä ja asiakasyrityksen toimistohenkilö) työn valvontaa, myös järjestelmien toimivuuden seuraamista, lainmukaisuuden toteutumisen

ja määräaikojen noudattamisen valvontaa, uusien toimintatapojen esittämistä, verosuunnittelua, omistajajohtaja-hyödyn tarkkailua jne.

1. Tilitoimisto valvoo perinteisesti asiakasyrityksen toimistohenkilön tilitoimistoon toimittamaa, yrityksen ulkopuolelta tullutta kirjanpitoaineistoa. Tositekeruun, aineiston tarkastuksen ja lajittelun perustyö kuuluu asiakasyrityksen toimistohenkilölle, ja sitä tilitoimisto valvoo. Valvonnan kohteina ovat niin rutiininomaiset ytj-tarkastukset ja tositteiden muutoseikat kuin vaativat verokysymykset ja kaikkia siltä väliltä. Yritys voi hyödyntää tilitoimiston yleis-tietämystä. Laboratoriokokeessa yritykseltä oli jäänyt tarkastamatta erään laskuttajan ennakoperintärekisteriote, mutta tilitoimisto puuttui asiaan. Sisäinen valvonta ei siis ole vain passiivista toteamista, vaan parhaassa tapauksessa aktiivista neuvontaa.

Kuvio 11 Tilitoimistolle ulkoistetun taloushallinnon mahdollistama sisäinen valvonta

2. Tilitoimisto valvoo myös yrityksen itsensä laatimaa kirjanpito- ja asiakirja-aineistoa, sen lainmukaisuutta ja tehokkuutta. Jos tilintarkastaja joutuu näihin

puuttumaan, on tilitoimiston sisäinen valvonta ollut puutteellista. Laboratoriokokeessa tilitoimisto ei kiinnittänyt huomiota siihen, että palkkakirjanpito puuttui ja pöytäkirjat oli huolimattomasti laadittu. Kokeeseen osallistuneet tilintarkastajat pitivät näitä puutteita merkittävinä.

3. Tilitoimisto valvoo asiakasyrityksen toimistohenkilön työtä. Tällöin voidaan jakaa esim. täsmäytysvastuu yrityksen ja tilitoimiston kesken. Laboratoriokokeessa tilintarkastajat kiinnittivät huomiota siihen, ettei vuokratuloja täsmäty, ja vuokrasopimuksen puuttuessa jäi arvailujen varaan, millaisista vuokrista oli sovittu. Jos toimistohenkilönä toimii joku muu kuin omistajajohtaja tai hänen puolisonsa, syntyy pienyhtiössä usein vaarallinen työyhdystelmä, kun monet tehtävät kirjanpitoineen, tarkastuksineen ja pankkimaksuineen kasautuvat yhdelle henkilölle (ks. Koskela 2005, 23, Riistama 2000, 66; samoin KHT-Suositukses 2009, 582). Kyse ei ole pelkästään väärinkäytösvaarasta vaan myös huolimattomuusvirhemahdollisuuksista. Tilitoimisto on omiaan valvomaan tätä vaarallista työyhdystelmää.
4. Tilitoimisto suorittaa omistajajohtajan toimintojen sisäistä valvontaa. Laboratoriokokeen tilintarkastajat kiinnittivät huomiota, ettei tilitoimistostakaan tullut huomautusta pakollisten sosiaalivakuutusten puuttumisesta. HTM J ihmetteli, miksi ennakonpidätys ja stm olivat myöhässä, kun syytä ei löytynyt. Kun virheitä sisältävä asiakirja koskee henkilökohtaisesti omistajajohtajaa, pienyhtiössä alaisten on hankala puuttua siihen, ja tällöin tilitoimisto on luonteva sisäisen valvonnan toteuttaja. Kyseessä voi olla esim. omistajan liian vähäiset tai liialliset matkakulukorvaukset, elanto- ja edustusmenot, rahalainaukset jne. Laboratoriokokeessa siirrettiin sisäisesti rahaa tuotantoyrityksen ja kiinteistöyhtiön välillä kummankin tarpeen mukaan. Tilitoimisto kirjasi rahan siirrot vuokraksi. Menettely, jossa tilitoimisto olettaa kirjaustavan, ei kaikessa epämääräisyydessään ole harvinainen. Tilintarkastajien mielestä tilitoimiston olisi pitänyt kertoa omistajajohtajalle, mitä verotusriskejä epäsuunnollisiin ja erikokoisiin kuukausivuokriin sisältyy. KILA on ratkaisussaan 1866/2011 ottanut kriittisen kannan, kun tilitoimisto laati tositteen kirjanpitovelvollisen puolesta huolehtimatta siitä, että kirjanpitovelvollinen hyväksyy tositteen.
5. Tasokkaan tilitoimiston toimintatapaan kuuluu esimiehen suorittama kirjanpitäjien töiden valvonta. Näin tilitoimiston työn laatua voidaan parantaa ja virheiden määrää vähentää. Pienyhtiön omistajajohtajalla on harvoin ammattitaitoa tarkastaa yksityiskohtaisesti oman kirjanpitäjänsä tai tilitoimiston työtä. Ei ole tarkoituksenmukaista eikä taloudellista, jos tilintarkastajalle jää tarkastettavaksi liiaksi sisäisen valvonnan rutiinitoimenpiteitä kuten laboratoriokokeessa kävi. Sisäisen valvonnan heikkoudet paljasti kirjanpitovirheiden ja puutteellisten tositteiden suuri määrä.
6. Useat tilitoimistot julkaisevat tiedotteita yleisistä asioista tai antavat yksittäisistä asioista täsmäkommentteja asiakasyrityskohtaisesti. Se koetaan yri-

tyksessä positiivisena, kuten haastattelut osoittivat. Ulkopuolisen suorittama sisäinen valvonta on parhaimmillaan, kun se sisältää kontrollin lisäksi neuvonta-aspektin. Laboratoriokokeessa ei ollut havaittavissa, että tilitoimisto olisi antanut minkäänlaista informaatiota asiakasyritykselleen. Tällaisissa tapauksissa tilintarkastajan neuvova rooli on tarpeellinen. Mainittakoon neuvontarooliesimerkkinä HTM J:n muistiosta kohta: ”Keskustelu tj:n kanssa: kiinteistön alv-velvollisuuden hyödyt.”

7. Omistajajohtaja suorittaa toimeksiantosuhteeseen perustuvaa valvontaa, kun hän seuraa yleisellä tasolla tilintarkastajan ja tilitoimiston toimintaa. Se tapahtuu usein hinta-laatu-suhteen vertailuna.

HTM X totesi, että pitää osata arvostaa tilitoimiston sisäisen valvonnan roolia. Tilitoimisto on ulkopuolinen, ja se pystyy näkemään myös sisäisen valvonnan ongelmat hoitaessaan erilaisten yritysten talousasioita. Laboratoriokoe osoitti, että tehokkaat tilintarkastajat osaavat kiinnittää sisäisen valvonnan puutteisiin huomiota. Arvailujen varaan jää, kuinka paljon puutteita jäi huomaamatta, koska kaikkea ei ole havaittavissa tositeaineiston ja muun materiaalin perusteella. Esim. kirjanpitäjä XIII toivoi haastattelussa, että varsinkin auktorisoidut tilintarkastajat puuttuisivat taloushallinnon asioihin enemmän. Ei riitä, että tilintarkastusmateriaali palautetaan ja sanotaan, että asiat on OK. Tilitoimiston johtaja XV ihmetteli, miksei palkkamappi kiinnosta tilintarkastajia. Siellä olisi paljon sisäisen valvonnan aihetta. HTM XVI ja tilitoimiston johtaja XV totesivat, ettei tilitoimistojen tapana ole kuitenkaan esittää toiveitaan suoraan tilintarkastajille.

Jotta tilintarkastusverkosto toimisi kaikin puolin onnistuneesti, tilitoimistot odottivat haastatteluissa, että yrittäjät hoitaisivat oman osuutensa hyvin. Tilitoimiston johtaja XV totesi, että yksi hoidettavista asioista on materiaalin toimittaminen tilitoimistoon ajoissa. Pankkitositteet toimitetaan tilitoimistoon pian kuukauden päättymisen jälkeen, mutta matkalaskut, varastoinventaarit, omistajajohtajan omat käteiskuitit ja lähipiiriasiat myöhästyvät usein. Jos materiaali olisi ajoissa tilitoimistossa, se helpottaisi kontrollointia. Suoritetun laboratoriokokeen, haastattelujen ja edellä mainittujen ammattikirjallisuuskomenttien perusteella voidaan ounastella, että hyvä tilintarkastustapa tulee tulevaisuudessa kiinnittämään voimakkaasti huomiota tilitoimistojen suorittamaan sisäiseen valvontaan, sekä sen määrään että laatuun.

5.5.6 Johtopäätökset

1. Lakisääteisen tilintarkastuksen valvontaulottuvuus poikkeaa merkittävästi käytännön valvonnasta. Koska omistajajohtaja-yhtiössä puuttuu tilintekovelvollisuus omistajan ja johtajan väliltä, tilintarkastuksen OYL:n mukainen perussisältö, tavanomainen tilinteon ulkoinen valvonta agenttiteorian tarkoittamalla tavalla jää toteutumatta. Myöskään tilintarkastuksen TTL:n mukaista tilintekovelvollisuutta yhteiskunnalle ei liiemmin noteerata, ja lakisääteisen

tilintarkastuksen valvonnan rooli jää tilinpäätösinformaation luotettavuuden ja toiminnan lainmukaisuuden tarkastamisen varaan.

2. Omistajajohtajaan kohdistuvan valvonnan puuttuminen ja yleisen edun valvonnan vähäisyys vapauttavat tilintarkastuksessa resursseja muuhun tarkastustyöhön kuten sisäiseen valvontaan ja neuvontaan. Tilintarkastusverkostolle tulee mahdollisuus hyväksikäyttää vapautuvia resursseja omien etujensa ajamiseen. Kun kontrollinäkökulma ei dominoi verkostoa, se mahdollistaa tehokkaan verkostotoiminnan (Wallin 2009, 157).
3. Sisäinen valvonta, jota laissa ei ole määritelty, on monipuolista ja monimuotoista toiminnan lainmukaisuuden ja kannattavuuden valvontaa. Pienyhtiössä se on kokonaisvaltaista ja kohdistuu monipuolisesti eri toimintoihin. Se myötävaikuttaa yrityksen menestykseen ja henkilökunnan työviihtyvyyteen. Pienyhtiössä ohuen organisaation vuoksi omistajajohtaja suorittaa välitöntä valvontaa, josta on harvoin laadittu kirjallisia ohjeita.
4. Henkilökunnan ja toimeksiantosuhteiden keskinäinen valvonta on yksi sisäisen tarkkailun muoto. Tilintarkastusverkosto on avainasemassa, kun toimijat valvovat toinen toisiaan. Kun taloushallinto ulkoistetaan, tilitoimisto voi suorittaa monipuolista sisäistä valvontaa, jonka toimivuutta tilintarkastaja tarkastaa.
5. Verkostonäkökulmasta sisäisen valvonnan tilintarkastusverkosto on avoin, koska kukin toimija suorittaa toistensa valvontaa ilman sisäisen valvonnan tarkkaa ohjeistusta. Toimijat eivät ole valvonnan suhteen riippuvaisia toisistaan, mikä vähentää verkostorakenteen stabiilisuutta.

5.6 Tilintarkastuksen informaatioulottuvuus

5.6.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Lakisääteinen tilintarkastus määrittelee tilintarkastajan informaatioksi pakollisen tilinpäätösmerkinnän ja tilintarkastuskertomuksen sekä vapaaehtoisen tilintarkastuspöytäkirjan (TTL 14 – 16 §). Tilintarkastuskertomuksessa on pakollista vain lausunto,

- 1) antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta; sekä
- 2) ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia.

Saattaa olla, ettei pakollista lausuntoa pystytä antamaan, jos ei ole pystytty hankkimaan tarpeellista määrää tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä, ja sillä on olennainen ja laajalle ulottuva vaikutus tilinpäätökseen (KHT:

Tilintarkastajan raportointi ... 2011, 129). Tällöinkin tilintarkastuskertomus on annettava, vaikka lausunto puuttuu.

Tilintarkastuksen lakisääteinen minimi-informaatio on silmiinpistävän vähäinen, varsinkin kun pienyhtiössä siitäkin jää osa puuttumaan, koska toimintakertomus ei ole pakollinen raja-arvot alittavissa ns. pienissä yhtiöissä (KPL 3:9.2). Informaation arvoa vähentää edelleen se, että tilinpäätösmerkintä ja -kertomus ovat lähes poikkeuksetta vakiomuotoisia, eikä pienyhtiössä yleensä laadita tilintarkastuspöytäkirjoja. Tilintarkastusinformaation vakiomuotoisuus johtuu periaatteesta, että jos yhtiön toiminnassa ei ole huomautettavaa tai informaatiosta ei puutu mitään olennaista, sitä ei kerrota. Vasta silloin on annettava huomautus, jos vastuuvollisille saattaa syntyä vahingonkorvausvelvollisuus tai säännöksiä on rikottu.

Lisäksi tilintarkastajan on annettava yhtiökokoukselle tarkempia tietoja seikoista, jotka voivat vaikuttaa kokouksessa käsiteltävän asian arviointiin (TTL 19.3 §). Tämä informaatio ei ole julkista ja koskee vain yhtiökokouksen enemmistön pyyntöä (vrt. hallituksen informaatio, jota voi pyytää yksittäinen osakkeenomistaja) eikä tällöinkään tilintarkastaja esitä käsityksiään ja tietoja muista kuin välittömästi hänen tehtäviinsä kuuluvista asioista (HE 295/1993, 36). Kirjallisessa ja suullisessa informaatioissa on kyse yksisuuntaisesta tiedottamisesta tilintarkastajalta yhteisölle. Informaatio on vähäistä myös siksi, että tilintarkastaja vain harvoin osallistuu yhtiökokoukseen (haastattelu, HTM VIII ja Alakare ym. 2008, 91), saatikka käyttää siellä puheoikeuttaan. TILAn ratkaisussa 1/2001 todettiin, että tilintarkastajan olisi ollut suotavaa osallistua yhtiökokoukseen, koska tulos oli voimakkaasti tappiollinen. Osallistumattomuus ei kuitenkaan aiheuttanut sanktiota tilintarkastajalle. Omistajajohtajalle yhtiökokouksen kyselyoikeudella ei ole merkitystä, koska hän voi keskustella asioista tilintarkastajan ja tilitoimiston kanssa jo tarkastuksen yhteydessä.

Informaatioulottuvuuden toinen sektori sisältää yhteisön johdon tilintarkastajalle antaman yksisuuntaisen informaation. TTL 18 §:n mukaan yhteisön johdon on avustettava tilintarkastajaa lakisääteisen tilintarkastuksen suorittamisessa siten, että se voidaan suorittaa hyvän tilintarkastustavan mukaisesti (Horsmanheimo ym. 2007, 122 – 123). Yhdensuuntaista lakisääteistä informaatiota laajentaa olennaisesti ISA 260, joka antaa ohjeita kaksisuuntaisesta tiedonkulusta (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 387 – 409; ks. alakohta 5.7).

5.6.2 Tilintarkastusinformaation sisältö

Tilintarkastuskertomus on joko vakiomuotoinen tai mukautettu. Kyseessä on vakiomuotoinen lausunto, jonka tilintarkastaja antaa, kun hän toteaa, että tilinpäätös on kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 36). Vakiomuotoisesta käytetään yleisesti myös nimitystä ”puhdas” tilintarkastuskertomus (HE 194/2006, 15 §:n perustelut; Alakare ym. 2008, 79). Mukautettu tilintarkastuskertomus sisältää

vakiomuodosta poikkeavan tilintarkastus- tai erityislainsäädännön edellyttämän lausunnon tai tilintarkastuslain määrittelemän huomautuksen tai tarpeelliset lisätiedot. (ISA 705: Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvän lausunnon mukauttaminen.) Laissa ei mainita mukautettua tilintarkastuskertomusta vaan sen korvaavat ehdollinen, kielteinen ja avoin kertomus. Mukautettu tilintarkastuskertomus voi sisältää lausuntoon vaikuttavia tai vaikuttamattomia seikkoja (KHT: Tilintarkastajan raportointi 2011, 119 – 168 esittää 24 erilaista esimerkkiä mukautetuista kertomuksista). Mukautettuja tilintarkastuskertomuksia arvioidaan olevan noin 5 % (Riistama, 1/2007, 8 – 13).

Tilintarkastajan vaikeimpia asioita on, antaako hän vakiomuotoisen vai mukautetun lausunnon. Vaikeus johtuu vääränlaisen lausunnon mahdollisista seuraamuksista. Veroilmoituksessa on vain kaksi vaihtoehtoa, kun vastataan kysymykseen ”Sisältääkö tilintarkastuskertomus tilintarkastuslain 15 §:ssä tarkoitettuja kielteisiä lausuntoja, huomautuksia tai lisätietoja?” Tieto siirtyy kaupparekisteriin erillisenä mainintana ja sieltä julkisuuteen. Negatiivisesta maininnasta voi seurata esim. luottotietohäiriö. Tilintarkastajalle voi syntyä vahingonkorvausvelvollisuus silloin, kun mukautettu lausunto onkin aiheeton. Kynnys Suomessa mukautetun tilintarkastuskertomuksen antamiseen on korkea (Kosonen 2005, 238). Haastateltava HTM VII kertoi miettivänsä tarkkaan ja nukkuvansa yön yli, ennen kuin antaa mukautetun lausunnon. Lehtisen tutkimuksen (2001) mukaan kaksi kolmasosaa tilintarkastajista oli joskus kokenut vaikeaksi päättää, antaako tilintarkastuskertomuksessa lisätiedon vai ei. Riski aiheettomasti annettusta mukautetusta lausunnosta on johtanut HTM VIII:n mukaan siihen, että tilintarkastuskertomuksen kriittiset havainnot esitetään vakiomuotoisessa tilintarkastuskertomuksessa pukemalla ne muotoon ”lausuntoani mukauttamatta esitän lisätietona ...”. HE:n (HE 194/2006, 15 §:n perustelut) mukaan kynnys lisätietojen antamiseen olisi matalampi, kun se ei johtaisi mukautettuun kertomukseen.

Tilintarkastajan vahingonkorvausvelvollisuus voi syntyä myös silloin, kun olisi pitänyt antaa mukautettu kertomus ja vakiomuotoinen lausunto peittää olennaisia virheitä tai puutteita. Tilintarkastusverkosto onkin oikea paikka tilintarkastuskertomuksen sanamuodon pohdintaan, kunhan se ei vaikuta tilintarkastajan lausuntoon.

Edellisen tilintarkastuslain (TTL 936/1994) mukaan laaditussa tilintarkastuskertomusmallissa informaatio oli paljon laajempi. Tilintarkastajan oli otettava kantaa tilinpäätöksen vahvistamiseen, voitonjakoon ja vastuuvapauteen. Tällä hetkellä näistä ”ylimääräisistä” seikoista ei saa antaa lausuntoa, ellei sitä ole pyydetty. Vain huomautukset ja tarpeelliset lisätiedot on informoitava. Kuitenkin pienyhtiöiden omistajajohtajat kokevat, että kirjallinen lausunto tilinpäätöksen vahvistamisesta, voitonjaosta ja vastuuvapaudesta on tilintarkastuksen tärkein anti ajatellen ulkopuolista informaatiota. (Samoin Tuokko 4/2008, 10, toteaa tilintarkastuskertomuksen tärkeimmäksi asiaksi selkeän kannanoton vastuuvapauden myöntämiseen. Alakare ym. 2008, 80).

Kun näihin ns. kansallisiin lausumiin eli tilinpäätöksen vahvistamisen, voitonjaon ja vastuuvapauden kannanottoihin oli totuttu, niitä kaivattiin vielä jonkin aikaa. Vastuuvapauslausunnon puute, ja varsinkin sen poistuminen yllättäen, saatettiin tulkita siten, että yhtiössä on tapahtunut sellaista, johon tilintarkastaja ei halua ottaa kantaa. Kun kansallisten lausumien antamista tai poisjättämistä puitiin tilintarkastusverkostossa, yleensä päädyttiin niiden antamiseen. Tämä johtuu siitä, että intressit myönteisen informaation antamiseksi ovat tilintarkastusverkostossa yhdensuuntaisia. Jos yhtiön asiat ovat kunnossa, miksei sitä voisi selkeästi kirjallisesti ilmoittaa omistajaohjajalle ja ulkopuolisille. Kun varsinkin suuryhtiöissä ei kansallisia lausumia enää ole käytetty, nämä ovat vähitellen poistumassa myös pieniyhtiöistä (HTM VIII, haastattelu). Koskela (1995, 37) havaitsi, että omistajaohjo ja muut, mieluummin kuin palkattu yritysjohto, laajentaisivat tilintarkastuskertomusraportointia myös maksuvalmiuslausuman suuntaan.

Informaatiohypoteesi näkee informaation tuottamisen tilintarkastuksen perustehtäväksi (Wallace 1981). Kun tilintarkastuksen avulla taloudellisen informaation laatu paranee, sijoittajan riski pienenee ja tuotot osakekaupoista kasvavat. Vaikka tilintarkastus olisi suoritettu laadukkaasti, yrityksen ulkopuolisille intressiryhmille niukka, vakiomuotoinen tilintarkastusinformaatio ei anna paljon lisäarvoa. Tällaisen informaation merkitys voitaneen kyseenalaistaa, vaikka Knechel ym. (2008, 65) olettavat: ”Laadukas tilintarkastus voi parantaa informaation epäsymmetriaa yrityksen ja rahoittajan välillä. Se vähentää pääomakustannuksia.” Kyseenalaistus johtuu siitä, että laadukkaan tilintarkastus ei yleensä näy julkisesta, vakiomuotoisesta tilintarkastusinformaatiosta. Vieru toteaaakin (2/2009, 135), että laadukkaan laskentainformaation pitäisi olla paitsi standardien mukaista myös runsasta. Samansuuntaisesti vihreä kirja (EC 2010, 10) kysyy, pitäisikö tilintarkastajan antaa säännöllisemmin tietoja sidosryhmille. Vaikka odotuksia julkisen taloushallinnon informaation lisäämiseen olisi, tällä hetkellä pieniyhtiöissä ei käytännössä esiinny tilintarkastuskertomuksen minimivaatimusten ylittävää informaatiota. Jos sitä on pakko antaa, se yleensä on yhtiölle negatiivista.

Tilintarkastusverkoston sisäinen informaatio on runsasta. Ahjos (2010, 87) kiinnittää huomiota siihen, että tilintarkastajan viesti menee perille. Voi olla, ettei raporttien lukeminen erityisesti kiinnosta, ja siksi kasvokkain tapahtuvaan kommunikointiin tulisi varata riittävästi aikaa. Osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A tilintarkastajan työpaperit keskittyivät kirjanpito-, tilinpäätös- ja hallintoasioihin. Tämä on ymmärrettävää tilintarkastuksen ensimmäisessä vaiheessa, koska ainakin lakisääteiset raportit on kyettävä laatimaan työpapereiden pohjalta. Toisessa vaiheessa eli tilintarkastusverkoston kokoontuessa aiheet laajenivat yrityksen muihin asioihin. Myös omistajaohjaja ja tilitoimisto esittivät kysymyksiä ja näkemyksiä. Samoin laboratoriokokeessa, jossa oli vain ensimmäinen vaihe, tilintarkastajan yksin perehtyessä materiaaliin kohteena olivat pääasiassa kirjanpito-, tilinpäätös- ja hallintoasiat. Kuitenkin ensimmäisen vaiheen työpapereissa esiintyi myös sellaista tietoa, ettei niitä ollut tarkoitettu lakisääteisten raporttien

pohjaksi (vrt. Eklöv 1998, 149 – 150). Tilintarkastaja osaa kokemuksensa perusteella ennakoida, millaista tietoa on syytä kerätä muita tarpeita kuin raportteja varten.

Pelkkä lakisääteinen tilintarkastusraportointi ei anna johdolle tai omistajille kouriintuntuvaa hyötyä (Smeds 1989, 22). Liikkeenjohto odottaa lakisääteisen tilintarkastuksen ohessa myös muuta informaatiota, esimerkiksi tilintarkastajan arviota, miten se on onnistunut liikkeenjohdon tehtävässään. Yleisiä kysymyksiä tilintarkastajalle ovat ”onko kaikki kunnossa” ja ”missä mennään” (vrt. Riistama 1993, 60). Myös vihreä kirja (EC 2010, 9) asettaa yrittäjän tiedot kyseenalaiseksi ja haluaa kysyä, pitäisikö tilintarkastajien antaa tietoja yrityksen talous- ja rahoitusnäkömystä. HTM X kertoi, että omistajajohtaja saattaa sanoa hänelle: ”Koska taas tulet kertomaan yrityksen terveystilan, antamaan terveystodistuksen?” Kysymykset oman yrityksen tilasta ovat yllättäviä, koska liikkeenjohto on itse allekirjoittanut tilinpäätöksen liitteineen. Lisäksi se on antanut kirjallisen johdon vahvistuskirjeen (ISA 580, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 737 – 752) mm. siitä, että se on täyttänyt asiaankuuluvat velvollisuudet tilinpäätöksen laatimisessa. Usein yksinkertainen syy kysymykseen oman yhtiön tilasta on se, että yrittäjä on perehtynyt huonosti saamiinsa kuukausiraportteihin, ei osaa tulkita kaikkea, tilitoimisto ei ole selostanut tilinpäätöstä asiakkaalle tai jos johdossa on useita henkilöitä, halutaan tällä osoittaa omaa onnistumista liikkeenjohdossa. Tutkijan näkemyksen mukaan ne pienyhtiöiden omistajajohtajat, jotka ovat eniten perillä taloushallinnosta, ovat kiinnostuneimpia analysoimaan lisää omaa taloustilannettaan. Edellä mainitut haastattelut ja toteamukset antoivat siis aivan toisenlaisen kuvan, kuin mitä Rehn (4/2005, 20) on todennut: ”Omistajayrittäjä tuntee yrityksen niin hyvin, ettei hän tarvitse varmuutta sen taloudellisesta tilasta.” Myös Virtanen (2002, 113) epäilee: ”Tilintarkastus ei johdolle annakaan välttämättä uutta informaatiota.” ISA 580 on hieman varovaisempi arvioidessaan johdon tilinpäätöstietämystä: ”Toimivalla johdolla odottaisi olevan kirjallisten vahvistusilmoitusten perustaksi riittävästi tietämystä yhteisön tilinpäätöksen laatimisessa noudatettavasta prosessista ja tilinpäätöskannanotoista.” (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 743.)

Myös tulevaisuutta halutaan kartoittaa. Omistajajohtaja II totesi: ”Tilintarkastaja pystyy antamaan arvion siitä, missä mennään nyt ja mihin ollaan menossa, jos lineaarisesti jatkettaisiin vanhaan malliin. On tärkeää, että se on ulkopuolisen oma näkemys.” Omistajajohtaja III lausui: ”Tilintarkastuspalaverissa selvitetään ne isot linjat, joita tavoitellaan ja tähän pitää kaikki toiminnot saada sopeutumaan.” Edellä olevista haastatteluista ja arvioista voitaneen vetää tärkeä johtopäätös. Yrityksellä ja omistajajohtajalla on käytössään yleensä riittävästi kirjanpito- ja tilinpäätösinformaatiota, mutta tilitoimistolla ja tilintarkastajalla on haasteellinen tehtävä tulkita sitä tilintarkastusverkoston muille osapuolille.

Yrityksen tilan arviointi tapahtuu pääasiassa yritysanalyysin avulla. Koskelainen (2000, 55) kertoo, miten jo varhain (esim. vuonna 1959 Börje Forström) esitettiin myös Suomessa noudatettavaksi saksalaisen esikuvan mukaista

yrittäjien taloudellisen kehityksen analyysia tilintarkastuskertomuksessa. Tältä osin kehitys on mennyt toiseen suuntaan, sillä taloudellisen kehityksen analysoinnin on katsottu kuuluvan hallitukselle eikä tilintarkastajalle. Niinpä ISA 315:n (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 436 – 486) mukaan tilintarkastaja hyödyntää yhtiön sisäisesti tuottamaa informaatiota kuten keskeisiä tulosmittareita (ks. Halonen & Steiner 2010, 168), eikä päinvastoin. Kun tilinpäätös on sähköisessä muodossa, on tunnuslukuanalyysi helposti suoritettavissa ja esitettävissä näyttävästi graafisesti. Tämä on lisännyt tilintarkastajien laatimia atk-analyyseja. Analyysin voi tehdä myös esim. ulkopuolinen rahoittaja.

Tilintarkastajat ja tilitoimistot tietävät kuitenkin, että yritysanalyysiin sisältyy pienyhtiöissä kaksi vaaratekijää, minkä vuoksi tunnuslukujen esittäminen voi johtaa harhaan. Toisaalta analyyseja tehdään hätäisesti oikaisematta virallisia tilinpäätöksiä välttämättömillä korjauksilla, koska varsinkaan ulkopuoliset eivät voi arvioida esim. johtajan työpanosta. Jos tällainen olennainen palkka puuttuu kokonaan tuloslaskelmasta, tunnusluvut ovat hyvin sattumanvaraisia. Toisaalta pienyhtiöissä on tapahtumia tilikauden aikana vain vähän, jolloin esim. rakenusliikkeen urakointitulojen tuloutushetki, hyvä/huono kauppa, velaksioston ajankohta, tilapäinen luottotappio, vuokranmaksuhetki jne. vaikuttavat ratkaisevasti hetkellisesti tunnuslukuihin. Tämän vuoksi oli ymmärrettävää, että laboratoriokokeessa vain yksi kymmenestä tilintarkastajasta laski laajasti tunnuslukuja.

Paitsi johto, myös tilintarkastusverkoston muut osapuolet ovat tietoisia suurten kokonaisuuksien ohjaamistarpeesta. Kirjanpitiäjä I totesi: ”On tärkeää saada ulkopuolinen näkemys, missä mennään, siitähän huolimatta, että joka kuukausi seurataan kannattavuutta eri tasoilla ja eri sektoreilla.” HTM X luonnehti seuraavaan tapaan viimeksi pidettyä tilintarkastusneuvotteluaan: ”Johdon, tilitoimiston johtajan ja tilintarkastajan kanssa keskusteltiin suunnitelmista lopettaa yritystoiminta. Sitä ennen kommandiitti-yhtiö muutetaan osakeyhtiöksi.” Tämä kertoo siitä, että nämä kokonaiskatsaukset tilintarkastusneuvotteluissa saattavat olla varsin laaja-alaisia keskusteluja yrityksen suurista toimintalinjoista, eivätkä liity lakisääteiseen tilintarkastukseen.

Tiukka yritysten välinen kilpailutilanne on johtanut siihen, että yritykset pyytävät tilintarkastajia ja tilitoimistoja entistä enemmän analysoimaan kilpailijoiden tilinpäätöksiä. Omistajajohtaja III kertoi: ”Kilpailutilanteessa todennäköisesti tutkitaan toisten yritysten tilinpäätökset. Sitten luodaan oma strategia sen mukaan. Se jopa ratkaisee, kannattaako omaa toimintaa jatkaa pitkällä tähtäimellä.” Ulkopuolisen konsultin mukaan ottaminen vertailuanalysointien tekemiseen tuntuu tarpeettomalta, kun tilintarkastaja on jo perehtynyt tarkastettavaan yritykseen.

Yritysten odotukset tilintarkastukselta vaihtelevat. Esim. Satopää (2003, 121) toteaa, että ”ilmeisesti asiakkaat odottavat vain tilintarkastuskertomukseksi otsikoitua paperia, jonka laatimiseen pienen yrityksen tilintarkastaja työprosessissaan keskittyy”. Tässä tutkimuksessa tilintarkastajilta odotettiin yleensä paljon muutakin kuin pakollista tilintarkastuskertomusta. Odotettiin monipuolista informaatiota, joka koski myös tarkoituksenmukaisuuskysymyksiä.

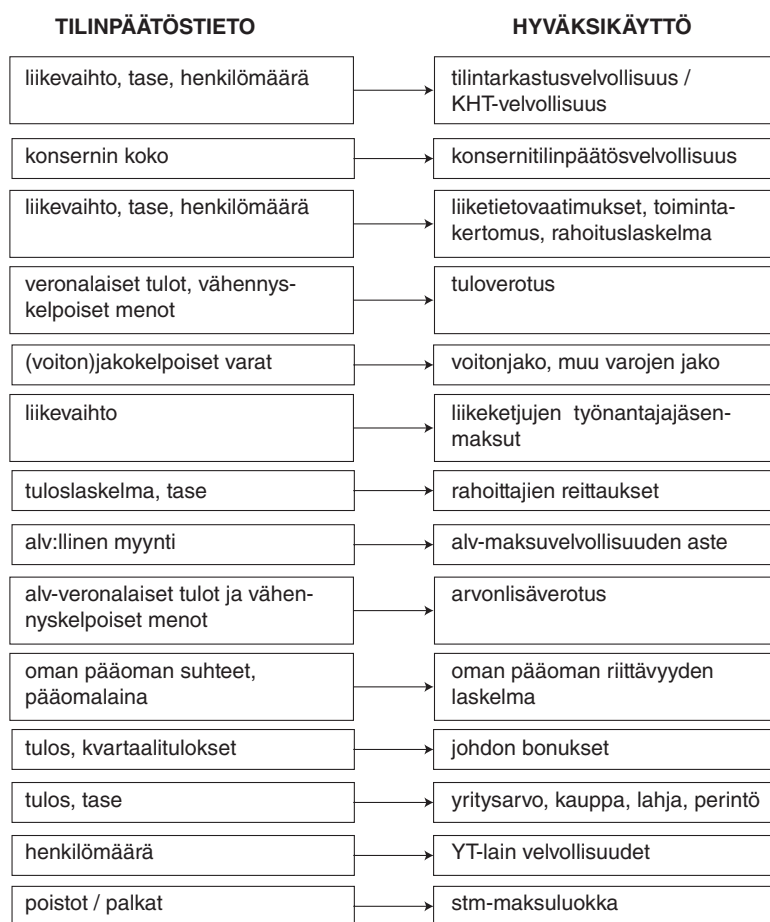
Kuvaavaa pienyhtiön tilintarkastuksen ytimeistä oli osallistuvan havainnoinnin tapauksen A informoinnin runsaus. Siinä otettiin kantaa monipuolisesti kirjanpidon ja hallinnon kysymyksiin, esim. seuraaviin asioihin: kirjausten oikeellisuus, edustusmenojen runsaus, agentuurin alv, yksityispuhelukäyttöjen määrä, messujen paljous, liikevaihdon lisääminen, laajennussuunnitelma Viroon, tilojen vuokraus ja omistajajohdon vakuutukset. Jos verkoston osapuolet odottavat tilintarkastukselta monipuolista informaatiota, sitä halutaan antaa ja se auttaa yritystoiminnassa, se lienee muodostunut osaksi hyvää tilintarkastustapaa.

5.6.3 Tilinpäätöksen luotettavuus

Toimivan tilintarkastusverkoston edellytys on, että tilintarkastaja voi luottaa saamaansa, johdon allekirjoittamaan tilinpäätösinformaatioon. Ahjoksen (2011) mukaan yksi kolmesta tilintarkastuksen hyödyistä on sisäisen luottamuksen lisääntyminen. Virtanen (2002, 118) toteaa: ”Haastateltavien mukaan tilintarkastussuhde on keskinäiselle luottamukselle perustuva sopimus.” Kun tilinpäätös on luotettava ja tilintarkastaja sen tarkastaa, lisääntyy myös yrityksen ulkoinen luottamus, kun sidosryhmät haluavat ja uskaltavat toimia yrityksen kanssa myös tulevaisuudessa, verottaja hyväksyy tilinpäätöksen verotuksen pohjaksi, rahoittajat voivat luottaa yritystä edullisin ehdoin jne. Tämän vuoksi on ymmärrettävää, miksi laboratorionkokeissa tilintarkastajat kiinnittivät tilinpäätökseen huomiota, jopa sen moniin pieniin yksityiskohtiin. Kun ulkopuoliset ammatti-ihmiset lukevat tilinpäätöksiä, he havaitsevat helposti pienetkin puutteet ja virheet. Sanotaan, että pienen yhtiön tilinpäätöksen liitetiedoista näkee taloushallinnon laatutason. Tilitoimiston johtaja V korosti, että tilintarkastajan tehtävänä on kommentoida, miltä yrityksen tilinpäätös näyttää ulkopuolisesta. Julkinen tilinpäätös toimii monen sidosryhmän päätösten perustana. Toiset tarkastelevat tilinpäätöstietoja kokonaisuutena, toiset käyttävät hyväksi vain joitain siellä esiintyviä lukemia. Kuvioon 12 on koottu esimerkkejä eri lainsäädäntölähteistä, haastatteluista ja tutkijan kokemuksen perusteella, miten monipuolisesti tilinpäätöstä kokonaisuudessaan ja sen yksittäisiä eriä käytetään hyväksi mittareina eri tarkoituksiin.

Tilintarkastuksessa on syytä kiinnittää huomiota kuvion 12 tilinpäätöstietoihin ja niiden vaikutukseen. Varsinkin silloin tutkitaan tilinpäätöslukemia jo ennakoon, kun ollaan kriittisten rajojen tuntumassa, esim. oman pääoman läheistyessä nollassa, tuloksen mennessä tappiolliseksi, suuren kirjanpitovelvollisen rajan läheistyessä jne. Tilanne saattaa johtaa jopa tilinpäätöksen uudelleen laatimiseen. Tilinpäätöksen lainmukaiset euromääräisten erien joustovarant antavat tähän mahdollisuuden (luova kirjanpito). Myös yrityksen lukumäärätietoihin voidaan vaikuttaa monin eri tavoin. Esimerkkinä voidaan mainita, mihin tiukat YT-lain säännökset ovat johtaneet, kun lähestytään 20 henkilön työntekijäraja. Silloin uudet työntekijät palkataan henkilövuokrausyrityksen kautta, ettei omien työntekijöiden määrä lisäänty tai suunnitellaan yrityksen jakautumista kahtia niin, ettei kummankaan yrityksen työntekijämäärä ylitä 20 henkilön rajaa. Luotettava tilinpäätös tulee kuitenkin kyseenalaiseksi, jos sitä voidaan sopeuttaa helposti ja runsaasti.

Tilinpäätöksen luotettavuuden varmentaminen on tilintarkastuksen ensimmäinen asia. Varsinkin tilintarkastajahaastatteluissa se sai kaikilta tärkeydessä arvosanan 5 asteikolla 0 – 5. Laboratoriokokeessa havainnoista peräti 44,1 % koski tilinpäätöstä. Pienyhtiöiden tutkimuksissa on samansuuntaisesti todettu, että tämä kohdealue on katsottu tärkeimmäksi, on sitten tutkittavina olleet KHT-, HTM-tilintarkastajat tai yritykset (esim. Koskela 1990, 56; Kärkkäinen 1998, 128; Peiponen 1997). Tilintarkastusinformaation luomisessa on kaksi vaihetta. Ensimmäisessä vaiheessa johdon on laadittava luotettava tilinpäätös, ja toisessa vaiheessa tilintarkastaja antaa lausunnon tilinpäätöksen luotettavuudesta, onko se säädösten mukainen ja antaako se oikeat ja riittävät tiedot. Myös hallituksen esitys (HE 194/2006, 17; ISA-standardi 200, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 82) korostaa tätä kaksijakoisuutta todetessaan, että tilintarkastuslain uudistuksen tavoitteena on parantaa tilinpäätösten ja tilintarkastusten uskottavuutta ja luotettavuutta.

Kuvio 12 Esimerkkejä yrityksen sidosryhmien käyttämistä tilinpäätöksen ja sen osien tiedoista

Tilinpäätöksen tarkastaminen on pääasiassa todentamista. Todentaminen on tilinpäätöksen tarkastamisessa niin keskeistä, että se on Mautzin ja Sharafin (1982) käytännön tilintarkastustyön ensimmäinen postulaatti ja Flintin neljäs yhteiskunnallinen postulaatti (1992). Lisäksi, jotta tilinpäätös olisi luotettava, Flintin kuudes postulaatti edellyttää tilinpäätösten ja muiden tietojen merkityksen ja tarkoituksen olevan riittävän selkeitä, jotta tilintarkastuksen perusteella myös niiden luotettavuus on selkeästi ilmaistavissa ja viestittävässä (Riistama 1999, 26; Gray & Manson 2000). Samoin seuraavat postulaatit vaikuttavat tilinpäätöksen luotettavuuteen: riippumattomuus-, sisäisen tarkkailun toimivuuden, tarkastusaineiston vapaan saatavuuden ja hyvän kirjanpitotavan riittävyden postulaatti tilinpäätöksen esittämisessä. Tilinpäätöksen luotettavuutta korostaa koko perinteinen tilintarkastusinstituutio. Niinpä myös EY:n tilinpäätösdirektiivin (2006) tavoitteeksi on määritelty tilinpäätösten uskottavuuden ja luotettavuuden varmistaminen. Toisaalta on huomattava, että tilintarkastus on vain eräs keino, jolla tilinpäätökset saadaan luotettavammiksi (Blummé 2008, 29).

Vaikka tilinpäätöksen luotettavuus on selkeä ja ymmärrettävä tavoite, tilintarkastuksen näkökulmasta tilinpäätöksen luotettavuus (Virtanen, 2002, käyttää ilmaisua uskottavuus) on ongelmallista ainakin kolmesta syystä. Ensiksikin tilinpäätöksen laatiminen täysin oikein on todettu vaikeaksi, ellei peräti mahdottomaksi (ks. myös Valve, 1995, kontingenssitekijöiden vaikutus tilinpäätöksen laatimisessa). Koskinen (1999, 18) esittää käyttäytymistieteellisen näkökulman: ”Laskentatoimi on sosiaalisen toiminnan tulosta eikä siten tule olemaan luonnonlainomaisesti teoreettisesti yhtä ainoaa oikeaa tapaa laatia yhtiön tilinpäätös.” Syynä tähän on se, että tilinpäätöksen laadinnassa tehtävät ratkaisut tehdään usein merkittävän epävarmuuden vallitessa (Koskinen 1999, 58). Siksi tilinpäätöksessä tyydytään jäämään KPL 3:2:n mukaisesti oikeiden ja riittävien tietojen tasolle olennaisuuden periaatteen mukaisesti. Ilmaisuihin ”olennainen” esiintyy taloushallinnossa eri yhteyksissä, kuten tässäkin tutkimuksessa. ”Tieto on olennainen, jos sen esittämättä jättäminen tai totuudenvastainen esittäminen saattaa vaikuttaa tilinpäätösinformaation perusteella tehtäviin taloudellisiin päätöksiin”. (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 278 – 337.) Olennaisuuden rajaa ei kuitenkaan ole laissa määritelty. ISA 320:n mukaan olennaisuus riippuu erän tai virheen suuruudesta kyseisessä tilanteessa arvioituna. Tilintarkastusyhdistysten työkirjoissa tilintarkastaja joutuu määrittelemään itselleen olennaisuuden rajat asettamalla eri tapauksiin etukäteen virhemarginaalit. (True and fair view -käsitteen määrittelyn ja ”oikean” tilinpäätöksen ongelmista, esim. Koskinen 1999. Olennaisuuden periaate, ISA 320: Horsmanheimo ym. 2007, 358 – 369.)

Tilinpäätökseen sisältyy useita eriä, joissa pienikin virhe voi olla olennainen. HTM XIV kertoi esittäneensä korjauksia tehtäväksi nimenomaan sellaisissa tapauksissa, joissa täsmällinen euromääräinen tieto oli helposti saatavissa. Ne koskivat lähinnä liitetietojen kiinteistöjen alv-palautusvastuita ja kiinnitysvastuita, jotka eivät täsmänneet rasiustodistuksiin. Tilinpäätöksen liitetietoihin sisäl-

tyy myös sellaisia kohteita, joiden oikeellisuutta ja olennaisuutta on vaikea tarkastaa. Varsinkin hallituksen tulevaisuuden kehityksen arvioiden tarkastaminen on vaikeaa (haastattelu, HTM VIII, ks. Kihn & Nurmela:n raportti tulevaisuuden ennustamisen kohdistuvasta kritiikistä ammattilehdistössä, 2009, 98 – 99).

Hyvää tilintarkastustapaa ohjaileva TILA on sallinut epäolennaiset virheet tilinpäätöksissä tai katsonut ne ainakin lieventäviksi tekijöiksi seuraamuksista päätettäessä. Tyypillinen TILAn ratkaisu on 1/2010: ”KHT A:n laatima muistio ei sisällä olennaisia virheitä. Ei aihetta toimenpiteisiin.” Poikkeuksellisissa ja harkinnanvaraisissa tulkintakysymyksissä TILA on hyväksynyt suuriakin tilinpäätösvirheitä. Esim. ratkaisussa 6/2006 kokonaan puuttuva tuloslaskelma ja tennispelioikeuksista tekemätön poisto 258.292,50 €/v katsottiin ei-moitittaviksi. Ei sanktiota. TILAn ratkaisussa 1/2009 katsottiin lukuisa joukko tilinpäätöksen ja hallinnon puutteita epäolennaisiksi. (TILA on sallinut nimenomaan hallinnon asioissa runsaasti epäolennaisia virheitä, esim. TILA 2/2001, 5/2001, 6/2002 ja 16/2002). TILAn ratkaisussa 4/2010 kirjausvirhe 543,3 miljoonaa euroa sidotun ja vapaan oman pääoman kesken johti vain huomautukseen. Jossakin kohdassa virhe muuttuu olennaiseksi. TILAn ratkaisussa 2/2005 KHT-tilintarkastajan olisi tullut havaita kahdessa tilinpäätöksessä puutteet mm. poikkeuksellisten tapahtumien kirjaamisessa ja tositemateriaalissa sekä mainita niistä raporteissaan. Hänelle annettiin varoitus. Taustatekijöillä on TILAssa suuri merkitys, ja tarvittaessa asioita on ratkaistu äänestyspäätöksillä. Kun olennaisen ja epäolennaisen rajanveto on ongelmallista TILAssa, sitä vaikeampi tehtävä se on yksittäiselle tilintarkastajalle, kun hän päättää, mitä ja miten pitää raportoida, mitä ei.

Laboratoriokokeen esimerkkitapauksessa KHT A totesi myöhästyneestä tilinpäätöksen allekirjoituksesta, että se on kokonaisuutena varsin pieni kauneusvirhe, mutta hän ilmaisi sen kuitenkin jopa tilintarkastuskertomuksessa: ”Tilinpäätös, joka osoittaa voittoa 5.734,46 euroa, on valmistunut 23.4.2000.” Sitä vastoin kahden peräkkäisen yhtiökokouksen myöhästymistä TILA piti epäolennaisena (TILA 1/2009). Tutkijan havaintojen mukaan tilintarkastajilla on tapana, että ensimmäisellä kerralla kirjataan vähäinen tilinpäätöksen myöhästyminen tilintarkastuspöytäkirjaan, ja vasta toistuessaan se merkitään tilintarkastuskertomukseen. Olennaisuuden raja ikään kuin tiukkenee aikaa myöten.

Samoin kuin tilinpäätöstietojen *oikeellisuuden* osalta syntyy rajanvetovaikeuksia, on myös ongelmallista selvittää *riittävien* tietojen määrää. Käytännössä riittävyyden ongelmaan törmätään varsinkin tilinpäätöksen liitetiedoissa, kuten myös Virtanen (2002, 121) toteaa. HTM VIII kertoi, että silloin tiedot eivät ole riittäviä, jos ne vaikeuttavat oikean kuvan saamista tilinpäätöksestä. Rajanveto on tässäkin vaikeaa. Tapauksessa KKO 2010:91 tilinpäätöksen liitetiedoista ei riittävän yksiselitteisesti ilmennyt osakeyhtiölain vastaisuuteen johtaneet seikat eli se, ettei osakaslainaa ollut annettu voitonjakokelpoisten varojen rajoissa tai että osakaslainasaataville ei ollut annettu turvaavaa vakuutta. Sitä vastoin liitetiedoista puuttunut panttausmerkintä ei ollut tässä tapauksessa olennainen. Uusi

vihreä kirja (EC 2010, 7) korostaa tietojen riittävyyttä todetessaan, että tulisi keskittyä sisältöön muodon sijasta (sisältöpainotteisuuden periaate, KPL 3:3.1 §:n 2a kohta).

Toisena tilinpäätöksen luotettavuuden ongelmana Suomessa on sen verosidonnaisuus. Kirjanpidossa tehdyt ratkaisut vaikuttavat suoraan verotukseen, sitooahan EVL 54 § kirjanpidon ja verotuksen osittain toisiinsa (haastattelu, HTM X). Kirjanpito laaditaan kirjanpitolainsäädännön ja kirjanpitolautakunnan ohjeiden mukaan, kun taas verotus toimitetaan verolakien ja Verohallinnon ohjeiden mukaan. Kirjanpidon ja verotuksen tulkinnat yksittäisissä kysymyksissä eivät aina ole yhdenmukaisia. Rekola-Niemisen (Tili- ja veropäivät 2011) käsityksen mukaan kirjanpito ja verotus poikkeavat toisistaan entistä enemmän (vrt. Tili- ja veropäivät 2004, 48). Suurimmat erot lienevät arvostus- ja jaksotuskysymyksissä. Esimerkiksi perustajaurakoinnin kirjauskypsydestä kirjanpitolautakunta antoi erilaisen ratkaisun (17.1.2006) kuin Verohallitus (1447/345/2008) ja keskusverolautakunta (KVL 2009/73). Näin grynderin kirjanpidossa päädytään erilaiseen tulokseen kuin mitä veroilmoituksessa esitetään (ks. Leppiniemi 3/2011, 37). Veroilmoituslomakkeessa joudutaan tekemään entistä enemmän korjauksia kirjanpitolain mukaiseen tilinpäätöspohjaan. (IFRS-tilinpäätös on nyttemmin luonut tarpeen erottaa kirjanpito ja verotus kokonaan toisistaan, koska niiden lähtökohdat ovat erilaiset.) Tilitoimiston työn vähentämiseksi pyritään poistamaan kirjanpidon ja verotuksen erot suorittamalla valintaa kirjanpitolain ja verolakien mukaisten ratkaisujen välillä. Esimerkkinä mainittakoon pitkävaikutteisten erien poistot. Kirjanpitolain mukaan poisto tapahtuu kohteen vaikutusaikana, mutta verotuksessa toimitaan omien vaikutusajasta riippumattomien poistosääntöjen mukaan. Käytännössä tämä on johtanut siihen, että huolimatta kirjanpitolainsäädännön ensisijaisuudesta verolakien sallimat rajat sanelevat pienyhtiöissä tilinpäätösratkaisut. HTM VIII totesi: ”Verotus ei saisi ohjata tilinpäätöksen laadinnassa. Kyllä se vaan käytännössä ohjaa. Tietysti kirjanpitolainsäädäntöäkin pitää noudattaa.” Mitä enemmän verotus ohjaa tilinpäätöstä, sitä vähemmän luotettava se on. Laboratoriokokeen tapauksessa juuri poistojen erilainen käsittelymahdollisuus kirjanpidossa ja verotuksessa aiheutti kommentteja. Tilintarkastajien mielestä verotus olisi saanut enemmän ohjata tilinpäätöstä, eikä tilinpäätöksen luotettavuutta pidetty ensisijaisena.

Kolmanneksi tilinpäätöksen luotettavuutta voivat heikentää tahalliset ja tahattomat virheet. Ne johtuvat kolmesta eri seikasta: tosite on virheellinen, siitä laadittu juokseva kirjaus on virheellinen tai kirjausten tilinpäätöskäsittely on virheellinen. Tilinpäätöksen pohjana on tositeaineisto, ”kirjanpidon kivijalka”. TILAn ratkaisussa 2/2005 todetaan, että tilinpäätös edellyttää myös asianmukaisia tositteita, jotka täyttävät hyvän kirjanpitotavan vaatimukset. Kuusi HTM-tilintarkastajaa ja tilitoimiston johtajaa vastasi haastattelussa (2007), kuinka suuri osa heidän tarkastamistaan tositteista keskimäärin sisältää puutteita, virheitä, virhekirjauksia tai aiheuttaa lisäkysymyksiä. Vastaukset olivat n. 1 % (tilitoimiston

johtaja V), 1 % (HTM VIII), n. 2 % (HTM X), 3 % (tilitoimiston johtaja XII), n. 5 % (HTM IX) ja 5 % (HTM VII). Laboratoriokokeessa keskimääräinen arvo oli 4,3 %. Tästä havaitaan, miten keskeistä on löytää olennaisuus tilintarkastuksessa, koska tällaisen virhemäärän raportointi ja mahdollinen korjaaminen olisi työlästä. Riittää, kun tilinpäätös antaa olennaisesti oikean kuvan.

Tilintarkastajalta edellytetään olennaisten virheiden havaitsemista, kun hän arvioi tilinpäätöksen luotettavuutta. Esim. TILAn ratkaisussa 6/2003 tietyt liiketoimintojen tuotot sisältyivät liiketulokseen, mutta niitä vastaavat kulut satunnaisestiin kuluihin. Summat olivat merkittäviä. Kun tällöin tilinpäätös ei antanut oikeita ja riittäviä tietoja, eikä tilintarkastaja siitä maininnut, TILA antoi vain tilintarkastajalle huomautuksen, mutta ei tilinpäätöksen laatijalle, koska TILAn toimivalta ei siihen riittänyt. Esim. ratkaisussa TILA 7/2008 tilintarkastajan olisi pitänyt havaita tilinpäätöksen olennaiset virheet ja puutteet kuten esim. perustajaurakoinnin oman käytön alv-kirjaukset, perusteettomat saamiset, varastomuutoksen täsmäämättömyys tuloslaskelmassa ja taseessa jne. Tilintarkastaja sai huomautuksen.

Jos tilintarkastaja havaitsee tilinpäätöksessä olennaisia virheitä tai puutteita, hän yleensä kehottaa korjauttamaan tilinpäätöksen, jotta siitä tulisi luotettava. Aloite korjauksiin voi lähteä myös kirjanpitäjältä, joka kysyy ratkaisuja yksittäisiin kirjausongelmiin, jotta voitaisiin välttää mukautettu tilintarkastuskertomus (haastattelu, HTM X). Tilintarkastaja joutuu käytännössä tällöin antamaan melko yksityiskohtaisia ohjeita. Ollaan lähellä sitä, että tilintarkastajalla on vastuu myös vaikuttamisesta kirjanpitoon ja tilinpäätökseen. HTM-yhdistyksen mukaan tilintarkastajan rooli on tärkeä, koska tilintarkastaja joutuu korjaamaan lähestulkoon kaikkia tilinpäätöksiä (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 85). TILAn ratkaisussa 1/2005 on otettu selkeä kanta tilinpäätöksen korjaamiseen: ”Jos hallituksen laatimassa tilinpäätöksessä on tilintarkastajan mielestä olennaisia virheitä tai puutteita, tilintarkastaja usein esittää niitä koskevat huomautuksensa hallitukselle ennen tilintarkastuskertomuksen antamista. Näin hallitus saa tilaisuuden tarvittaessa korjata ja täydentää tilinpäätöstä.” Kuitenkaan tässä ei annettu lupaa ohjata neuvon tilinpäätöksen tekoa. Tilinpäätöksen korjaaminen on yleisesti hyväksytty tilintarkastajien keskuudessa (näin myös KHT-Suositukses 2003, 399 – 400). Korjausten suunnitteluun osallistuu usein koko tilintarkastusverkosto. Haastatteluissa (HTM:t VIII, X ja XVI) ja osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A pidettiin luonnollisena, että tilintarkastuksen myötä tilinpäätös voi muuttua.

Tilinpäätöksen korjauttaminen ei aina tapahdu yksimielisesti. Yritys saattaa olla sitä mieltä, ettei tilintarkastajan tehtäviin sisälly tilinpäätöksen korjauttaminen. Em. TILAn tapauksessa 1/2005 kanneltiin: ”Yhtiön historiassa oli ennennäkemätöntä, että tilintarkastaja esitti muutosehdotuksia Kiinteistöhuolto Oy:n laatimaan tilinpäätökseen.” Kuitenkin TILA esitti, että usein tilintarkastaja kertoo huomautuksensa, ja näin hallitus saa tilaisuuden tarvittaessa korjata ja täydentää tilinpäätöstä. Jos hallitus ei lähde korjaamaan tilinpäätöstä, tilintarkastajat voivat käyttää pakotteena ehtoa, etteivät siinä tapauksessa anna tilintarkastuskertomus-

ta. Pakote on myös yrityksen edun mukaista (haastattelut, HTM VIII ja HTM X). Jääviyssyistä tilintarkastaja voi luopua pakotteista. HTM XVI:n mielestä tilintarkastajan tekemän korjausehdotuksen vaatiminen olisi lähellä samaa kuin että tilintarkastaja olisi itse laatinut tilinpäätöksen. Ongelmana on tällöin yrityksen etu, koska tilintarkastaja ehkä joutuu antamaan mukautetun kertomuksen. Jos tilinpäätöstä ei korjauteta luotettavaksi määräaikaan mennessä, on tilanteesta riippuen vaihtoehtoina mainita myöhästyminen tilintarkastuskertomuksessa lausuntoa muuttamatta, laatia mukautettu kertomus tai jos korjaamattomat virheet ovat olennaisia, jopa antaa kertomus ilman lausuntoa.

HTM X kertoi myös, että on tilitoimistoja, jotka eivät kykene laatimaan tilinpäätöksiä ja veroilmoituksia esim. EVL/TVL-jakojen osalta, jolloin tilintarkastajan on osallistuttava tilinpäätöksen tekoon. Muuten ei töitä saada ikinä valmiiksi. Jos yksimielisyyttä tilinpäätöksestä ei synny, on yleinen tapa, että tilintarkastaja ilmoittaa, mitä seuraamuksia siitä olisi, esim. mukautettu kertomus tai tilintarkastajan vaihto. Uhkailua ei saa tapahtua. TILA antoi em. tapauksessa 1/2005 huomautuksen äänin 8 – 4 hyvän tilintarkastusmenettelytavan vastaisesta toiminnasta, koska tilintarkastaja oli käyttänyt eroamisoikeuttaan epäselvyyttä ja sekavuutta aiheuttavalla tavalla.

Ensisijainen vastuu tilinpäätöksen luotettavuudesta on sen allekirjoittajilla eli osakeyhtiön toimi- ja päätösvaltaisella hallituksella sekä toimitusjohtajalla. Lisäksi johto vakuuttaa antaneensa tilinpäätökseen oikeat tiedot erillisellä tilinpäätöskohtaisella johdon vahvistuskirjeellä. Sisällöllisesti tilinpäätöksen allekirjoitus vastaa vahvistuskirjettä. Siksi HTM X kertoi osan hallitusjäsenistä ihmettelevän, mitä eroa on sillä, että he ovat jo allekirjoittaneet tilinpäätöksen ja erikseen vahvistavat sen, minkä ovat jo vakuuttaneet oikeaksi. Osa omistajajohtajista tulkitsti, että kyseessä on vastuunsiirto tilitoimistolta ja tilintarkastajalta johdolle. Osa luotti täysin tilitoimistoon ja allekirjoitti kaikki asiakirjat, mitä tilitoimisto tai tilintarkastaja pyytää.

Jos tilintarkastaja luottaa virheelliseen tilinpäätösinformaatioon, vastuu laajenee myös hänelle. Esim. TILAn ratkaisussa 6/2005 tilintarkastaja sai huomautuksen, kun ei varmistanut toimitusjohtajan antamaa virheellistä tietoa. Samoin TILAn ratkaisussa 3/2010 todetaan, että tilintarkastajan tarkastamat tilinpäätökset olivat virheellisiä, mutta sitä ei mainita, että hallitukset olivat laatineet virheelliset tilinpäätökset. Vaikka vastuuta siirtyy myös tilintarkastajalle, tilintarkastus ei vähennä toimivan johdon vastuuta (ISA 260, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 391). Johdon vastuuta korostetaan myös vakio-uotoisessa tilintarkastuskertomuksessa (KHT: Tilintarkastusalan kertomukset ..., 2010).

Hallituksen ja tilintarkastajan vastuunjakoä käsiteltiin Helsingin hovioikeuden tuomiossa R08/716 (28.5.2009). Tilintarkastaja oli hyväksynyt virheellisen kirjauskäsittelyn, jonka talouspäällikkö ja controlleri merkitsivät kirjanpitoon, ja joka johti virheelliseen tilinpäätökseen. Tässä tapauksessa ankarimman rangais- tuksen sai talouspäällikkö, sitten tilintarkastaja ja pienimmän controlleri. Halli-

tusta ja tilintarkastajan apulaista ei rangaistu (ks. Ahdin ja Reijosen selostus tapauksesta, 3/2010, 54 – 57). KKO:n ratkaisussa virheellisestä kirjauksesta 2010:91 sai ankarimman rangaistuksen yrittäjä ja sitten tilitoimiston johtaja. Tilitoimiston kirjanpitäjä ja tilintarkastaja välttyivät rangaistuksilta. Voidaan pohtia, toteutuiko varsinkin ensimmäisessä päätöksessä ISA-standardi 260: ”Tilintarkastus ei vähennä toimivan johdon eikä hallintoelinten vastuuta.” On mielenkiintoista nähdä, millainen vaikutus johdon vahvistuskirjeillä on tulevaisuudessa henkilöiden vastuun jakoon. Taloushallinnon laajaa vastuukysymysten ongelmakenttää ei tässä tutkimuksessa käsitellä tämän enempää (vastuista ks. TTL 51 § Vahingonkorvausvelvollisuus, TTL 52 § Rangaistussäännökset; Koskinen 1999, 291 – 305; Kihn & Nurmela 2009, 94 – 111; Horsmanheimo & Steiner 2007, 328 – 471; Alakare ym. 2008, 201 – 207; Kaisanlahti & Timonen 2006; Hentunen & Sailas 3/2010, 46 – 53; Aspholm 2002).

Tilinpäätöksen luotettavuutta mittaa välillisesti se, löytääkö tilintarkastaja kirjanpidosta virheitä, puutteita, epäselvyyksiä ja jatkotutkittavia asioita (taulukko 3). Laboratoriokokeessa kaikki edellä mainitut seikat luokiteltiin negatiivisiksi havainnoiksi. Osa näistä jäi epäolennaisina vain omiin työpapereihin, eikä suullisesti selvitettäväksi, mutta osa raportoitiin eteenpäin myös kirjallisesti. Kaikki negatiiviset kirjalliset havainnot ovat seuraavassa taulukossa mukana. Ensin on mainittu virhe- ja epäselvyyshavainnot, joita voi verrata kauttaviivan jälkeen esitettyyn kaikkien havaintojen määrään.

Taulukko 3 Laboratoriokokeen tilintarkastajien tekemät negatiiviset tilintarkastushavainnot virheistä, puutteista ja epäselvyyksistä luokiteltuina aihealueitten mukaisesti ja tilintarkastajakohtaisesti.
Huom. Kauttaviivan edessä negatiiviset havainnot ja sen jälkeen kaikki havainnot.

	kirjanpito	tilinpäätös	hallinto	omistajajoht. asiat	yhteensä	
KHT A	7/8	13/21	11/12	0/0	31/41	75,6 %
HTM B	1/2	6/9	4/12	0/0	11/23	47,8 %
HTM C	2/5	16/24	9/19	1/2	28/50	56,0 %
HTM D	13/15	22/23	20/24	0/0	55/62	88,7 %
HTM E	6/9	23/34	15/20	0/0	44/63	69,8 %
KHT F	0/6	14/27	17/43	0/1	31/77	40,3 %
HTM G	3/4	16/27	14/27	0/0	33/58	56,9 %
HTM H	1/2	11/19	7/12	0/0	19/33	57,6 %
HTM I	1/5	13/31	6/17	0/0	20/53	37,7 %
HTM J	9/12	21/27	23/50	0/0	53/89	60,2 %
yhteensä	43/68	155/242	126/236	1/3	325/549	59,2 %
neg. hav. osuus	63,2 %	64,0 %	53,4 %	33,3 %		59,2 %

Laboratoriokokeessa kukin tilintarkastaja antoi kirjanpidosta keskimäärin 4,3, tilinpäätöksestä 15,5 ja hallinnosta 12,6 negatiivista havaintoa. Joukossa oli sekä olennaisia että epäolennaisia havaintoja. Tilintarkastajat pitivät negatiivisten havaintojen määrää, 59,2 % kaikista havainnoista, tavanomaista suurempana.

Se kertonee myös, että tilintarkastajat paneutuivat huolellisesti tilintarkastukseen, jotta käsittelyyn voitiin ottaa tilintarkastuskertomuksen olennaisia asioita pienempiäkin havaintoja. Suuri havaintomäärä on omiaan nostamaan taloushallinnon ja tilintarkastuksen laatua. Negatiivisten havaintojen suuri määrä voi kertoa myös siitä, että pienen yrityksen ammattitaito hoitaa toimintaa lainmukaisesti on vähäisempää kuin muilla (näin myös KHT-Suosituksset 2009, 582), vaikka käytettäisiin tilitoimiston palveluja.

Taulukko 3 kertoo huolestuttavan piirteen, jos hyvän tilintarkastustavan määritelmänä pidetään ”jota huolellinen ammattihenkilö yleisesti kulloinkin noudattaa”. Määritelmä viittaa yhdenmukaiseen ja ammattitaitoiseen menettelytapaan. Esille nostetuissa virheiden, puutteiden ja keskusteltavien aiheiden määrissä oli suuret tilintarkastajakohtaiset erot. Pienin määrä oli 11 ja suurin 55, keskiarvon ollessa 32,4/tilintarkastaja. Havaintomäärien vaihtelu mittaa välillisesti hyvän tilintarkastustavan yhdenmukaisuutta ja sitä kautta tilintarkastuksen luotettavuutta. Ääritapauksissa jollakin tilintarkastajalla oli viisinkertaisesti raportoitavaa asiaa vähiten raportoivaan verrattuna.

Myös taulukon 3 tarkastusaluekohtaiset vaihtelut olivat merkittäviä: kirjanpito 0 – 13 (keskiarvo 4,3/tilintarkastaja), tilinpäätös 6 – 23 (keskiarvo 15,5/tilintarkastaja) ja hallinto 4 – 23 (keskiarvo 12,6/tilintarkastaja). Tämä osoittaa, että tarkastajat keskittyivät tarkastuksissaan hyvin erilaisiin asioihin, vaikka tarkastuskohteena oli yksi ja sama yritys ja sama tilikausi.

5.6.4 Tilintarkastusinformaation luotettavuus

Tilintarkastus huipentuu lausunnon antamiseen tilinpäätöksestä ja toiminnan lainmukaisuudesta. ”Tilintarkastuksen tarkoituksena on antaa luotettava, objektiivinen, totuudenmukainen ja puolueeton lausunto yhteisön tilikauden tilinpäätöksestä ja kirjanpidosta sekä hallinnosta” (Heikkinen & Koskinen 1985, 13). Se on tilintarkastajan perustuote (Saarinen 3/2005, 4 – 5; Ahjos 2011, 23 – 24). Tilintarkastuskertomus on puoli tilintarkastusta (Kosonen 2005, 196). Luotettavasta, tilintarkastetusta informaatiosta hyötyvät kaikki sidosryhmät (Rehn 4/2005, 20; Laitinen 6/1990, 443 – 447). Myönteinen tilintarkastuskertomus on vahva kannanotto tilinpäätöksen oikeellisuudesta ja toiminnan lainmukaisuudesta, ja sillä on arvoa yritykselle ja omistajajohtajalle. Sillä taataan paljolti toiminta sidosryhmien kanssa. Jo pelkkä suoritettu tilintarkastus antaa lisäarvoa, luotettavuutta tilinpäätöstä kohtaan. Tilintarkastettu tilinpäätös on arvokkaampi kuin tilintarkastamaton. Haastatteluissa myös verottajan edustajat painottivat tilintarkastetun tilinpäätöksen merkitystä (samoin verohallitus, KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 95 – 97).

Tilintarkastuskertomuksen informaatioarvoa vähentää se, että yhden arkin kertomuksesta tilintarkastajan ja hallituksen vastuukysymykset vievät leijonanosan – kolme neljänestä, vaikka ne ovat itsestään selviä asioita, joiden käsittelemisen voisi

jättää vähemmälle (Helenius 3/2011, 26). Eklövin (1998, 2) mukaan tilintarkastuskertomus on suodatettua tietoa yrityksestä. Suodattamisesta huolimatta tilintarkastaja on velvollinen informoimaan kohtuullisella varmuudella, onko tilinpäätöksessä tai toimintakertomuksessa olennaista virheellisyttä tai johdon toiminnassa mahdollista vahingonkorvausvelvollisuutta (KHT: Tilintarkastajan raportointi ... 2011, 40). Tämän vuoksi tilintarkastusinformaatio, vaikka lausunnossa on vain muutama lause, on merkittävä.

Tilintarkastetusta aineistosta annetun informaation oikeellisuus riippuu informaatioketjun vaiheista (Niiniluoto 1996, 11). Lähettäjä lähettää viestin koodaajalle, joka lähettää signaalin kohinan sisältävän kanavan kautta dekodeaajalle, joka puolestaan vastaanottaa ja purkaa viestin. Tilintarkastuksessa informaatioketju lähtee yrityksen kautta tilitoimistoon, jonka tuotetta tilintarkastusverkosto käsittelee ja siirtää julkistettavaksi ja yritykselle. Informaation luotettavuus riippuu ketjun vaiheista:

- a) yrityksen tarkastusaineistosta (evidenssi) eli lähetetystä viestistä ja sen koodauksesta kirjanpitoon ja asiakirjoihin,
- b) tilintarkastajan ammattitaidosta käsitellä riippumattomasti tarkastusaineistoa (kompetenssi) eli kanavan kohinasta ja
- c) vastaanotetusta asiantuntevasta tilintarkastustiedosta eli dekodeaajan mahdollisuudesta objektiiviseen informaatioon.

(Näitä tilintarkastuksen luotettavuuteen vaikuttavia tekijöitä ovat esittäneet tilintarkastustoiminnan yhteydessä mm. Ahjos 2011, 22 – 23 ja Eklöv 1998. Gray & Manson 2000, 28 ja Kosonen 2005, 218 lisäävät listaan korkean ammattietiikan.)

Tilintarkastusinformaatio ei voi olla parempaa kuin sen perustana olevasta yrityksen toiminnasta luotu tositem- ja asiakirja-aineisto. (Näitä käsittelevät ISA-standardit: ISA 500 Tilintarkastusevidenssi, ISA 501 Tilintarkastusevidenssi – erityisesti huomioon otettavia seikkoja tiettyjä eriä tarkastettaessa ja ISA 505 Ulkopuoliset vahvistukset.) Toiminnasta saatu evidenssi antaa rationaalisen perustan raporttien tekoon (Mautz & Sharaf 1982, 68). Evidenssin riittävydestä pitää erikseen mainita tilintarkastuskertomuksessa (KHT: Tilintarkastajan raportointi ... 2011, 31). Vainio (2/2010, 56 – 57) toteaa, että laadunvalvonnan painopiste on pienissä yrityksissä tilintarkastusevidenssi, ei määrä, vaan sellainen evidenssi, joka todentaa tehtyjä johtopäätöksiä ja tilintarkastajan raportointia. Todentamisen johdannaispostulaatteja ovat postulaatti tarkastettavan aineiston vapaasta saatavuudesta, postulaatti hyvän kirjanpitoavan riittävydestä sekä postulaatti sisäisen tarkkailun toimivuudesta (Mautz & Sharafin postulaatit 3, 5 ja 4).

Laboratoriokokeen tarkastusmateriaalista puuttui joitakin asiakirjoja ja tositemteita. Muutamat tilintarkastajat nostivat sen korkealle raporttitasolle. Esim. HTM J totesi jopa tilintarkastuskertomuksessa: ”Tarkastustyötä on haitannut tarkastusaineiston puutteellisuus.” Samalla kun tällainen kertomuksentasoinen

maininta on huomautus omistajajohdolle ja tilitoimistolle, samalla se on näyttö yksityiskohtiin ulottuneesta huolellisesta tilintarkastuksesta ja dokumentti siitä, ettei tarkastusta ole täysin voitu suorittaa. Useimmat kokeeseen osallistuneet tarkastajat laativat selkeän listan, mitä asiakirjoja he olisivat tarkastuksessa lisäksi kaivanneet. Listat olivat hyvin erilaisia. Vain yksi kymmenestä tarkastajasta olisi halunnut varmistaa yhtiön lainhuudon. Se oli aiheellinen havainto, sillä yhtiön kirjanpidossa oleva kiinteistö oli todella lainhuudattamatta kyseiselle yhtiölle. KHT-Suosituksien mainitsee selkeästi (2002, 71): ”Tilintarkastukselta ei voida odottaa, että siinä havaitaan kaikkien säännösten tai määräysten noudattamatta jättäminen.” Myös Virtanen (2002) kiinnittää huomiota tilintarkastuksen epätäydellisyyteen. Jos laboratoriokokeen yrityksessä olisi tilintarkastusverkosto toiminut ja neuvottelut pidetty, listojen puutteet olisi todennäköisesti korjattu.

Luotettavan lausunnon antaminen edellyttää myös ammattitaitoa. TTL 20 §:n mukaan ammattieettisiä periaatteita noudattaen ”tilintarkastajan on suoritettava ... tehtävät ammattitaitoisesti”. Horsmanheimon ja Steinerin (2008, 246) mukaan ammattitaito- ja huolellisuusvelvoitteen erottaminen toisistaan on teoreettista. Molemmissa on kyse tilintarkastuksen laadusta. Eklöv (1998, 54) luettelee tilintarkastajan laadun näkökohdat: tulkintakyky, tieto, kokemus, intuitio, tarkkuus, mielikuvitus ja esityskyky, riippumattomuus, vastuu ja ammattitaito. Edellä mainittuja laadun ominaisuuksia esiintyi myös haastatteluissa. HTM VIII vastasi tilintarkastuksen laatuksymykseen: ”Laatu on rautaista ammattitaitoa ja kokemusta.” Verohallinnon edustaja haastattelussa laadun vaihtelevasta tasosta: ”Ei riitä, että kirjanpitopaperit käyvät tilintarkastajalla, joka antaa sabluunanomaisen tilintarkastuskertomuksen, ja jossa vain yrityksen nimi ja päivämäärä on muutettu. Usein verottaja näkee, etteivät tilintarkastajat ole puuttuneet suuriin virheisiin. Karjalaisen (2011) mukaan tilintarkastajan asiantuntemus yrityksen toimialalla vaikuttaa positiivisesti tilintarkastuspalvelun laatuun.

Tilintarkastuksen laatua voidaan lähestyä myös siitä näkökulmasta, mitä tehtäviä tilintarkastajan odotetaan suorittavan. Tilitoimiston johtaja XV esitti laadun kriteeriksi luettelon, miten ammattitaitoinen tilintarkastaja toimii. Samansuuntaisesti Troberg ja Viitanen (1999) tutkivat suuryrityksissä odotuskuiluja siten, että esittivät kysymyksiä 35:stä tilintarkastukseen liittyvästä tehtävästä. Myös tilintarkastajien laadunvalvontatarkastukset perustuvat toisten tilintarkastajien työn ja heidän tekemiensä johtopäätösten arviointiin (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 165) Käytännössä se tarkoittaa työkirjojen ja dokumenttien tarkastamista. Hyvän laadun kriteerit ovat silloin tilintarkastusyhteisöjen asettamia, koska ne ovat määritelleet laatimissaan työkirjamalleissa ”oikeanlaatuiset” menettelytavat. Tämä laatu näkökulma on korostuneesti tilintarkastajan näkökulma, koska se on tarkoitettu tarvittaessa suojaamaan häntä oikeiden menettelytapojen todistelussa. TTL 21 §:n mukaan tilintarkastaja on velvollinen pitämään yllä ja kehittämään ammattitaitoa. Tilintarkastajiin liittyvää ammattitaidon ylläpitoa ja laadunvarmistusta (TTL 23 §) ei tässä tutkimuksessa käsitellä.

Tilintarkastuksen laatua on mitattu monin eri kriteerein (ks. esim. DeAngelo 1981; Lennox 1999; Niemi 1/2003, 16; Miettinen 2008; Karjalainen 2011). Mitataan laatua sitten rahoituskustannusten säästöllä, kriisin ennustamiskyvyllä, vertaamalla big four- ja muita KHT-tilintarkastajia, vertaamalla KHT- ja HTM-tilintarkastajia, tilintarkastuspalkkioilla, käräjöintien, mukautettujen tilintarkastuskertomusten tai löydettyjen virheiden määrällä, tilinpäätöksen muotoiseikoilla tai tarkastusvaliokunnan kokoustiheydellä, laatumittauksen ongelmana Eklöv (1998, 3) pitää sitä, että laatua mitataan surrogaatein. Tilintarkastusverkostossa laadun mittaria on vaikea yksiselitteisesti määritellä. Tämän tutkimuksen pienyhteisön laatuksitys liittyy sidosryhmien odotuksiin ja tavoitteisiin. (Odotukset ovat erilaisia suur- ja pienyhtiöissä, Knechel ym. 2008, 66.) Eklöv (1998, 3) toteaa: ”Laatua on se, miten hyvän tilintarkastustavan mukaan voidaan vastata hyvin perusteltuihin sidosryhmien odotuksiin.”

Lainmukaisuuden toteaminen korostui HTM VI:n vastauksessa laatuksisyyteen: ”Laatu on varmuutta tilintarkastusasiakkaalle, että asiat ovat oikein.” HTM X totesi: ”Laatua on se, että ulkopuolinen voi luottaa tilinpäätökseen.” Tilintarkastuksen laatu on tärkeä tilintarkastuksen osatekijä verkostossa. KTM:n tutkimuksen mukaan (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 53) suurimmat perusteet tilintarkastajan valintaan olivat 1) tilintarkastuksen korkea laatu 2) mahdollisuus olla henkilökohtaisessa yhteydessä tilintarkastajaan ja 3) se, että tilintarkastaja on jo entuudestaan tuttu. Lakisääteisen tilintarkastuksen lisäksi laatuun sisältyvät ne neuvontapalvelut, joita voidaan sisällyttää em. luettelon kohtaan kaksi. Laatua muista kuin tilintarkastajan näkökulmasta käsitellään alakohdassa 5.7.3.

Viimeinen vaihe informaatioketjussa on vastaanottajan dekodaus eli viestin purkaminen. Tilintarkastusverkostossa tämä tapahtuu parhaimmillaan siten, että tilintarkastustyöpaperit ja niistä annetut raportit käsitellään yhteisesti neuvottelussa. Asioita pohditaan, epäselvyyksiä tarkastetaan, ongelmia ratkaistaan ja tietoja vaihdetaan osapuolten kesken. Esimerkkinä tästä olivat osallistuvan havainnoinnin lopputarkastusneuvottelut, jotka molemmat kestivät 3 – 4 tuntia. Näissä tapauksissa nimenomaan omistajayrittäjät olivat tyytyväisiä tällaiseen menettelytapaan. Myös Ahjoksen (2011) mukaan yksi tilintarkastuksen kolmesta hyödystä on tiedon ja tietämyksen lisääntyminen.

Taulukko 4 luettelee laboratoriokeessa tehdyt tilintarkastuskertomuksen ja tilinpäätösmerkinnän mukautukset. Siitä on tehtävissä johtopäätös, että vaikka tilintarkastajat käyttävät yhteneväisiä tilintarkastuskertomusmalleja ja koulutusta tapahtuu jatkuvasti, mukautusten hajonta oli tässä laboratoriokeetapauksessa erittäin suuri. Kun keskeisessä harmonisoidussa raportissa on näin paljon vaihtelevuutta, on sitä oletettavasti muissa tilintarkastuksen piiriin kuuluvissa asioissa paljon enemmän. Hyvä tapa ei voi olla kovin erilainen tilintarkastajien tapa. Satopää on päätenyt samansuuntaiseen tutkimustulokseen (2007, 182): ”Hyvän tilintarkastustavan sisältö on jäänyt ... tilintarkastajien keskuudessa jäsentymättömäksi.” Hän argumentoi tulostaan runsailla HTM-haastattelullaan.

Taulukko 4 Tilintarkastuskertomuksen ja tilinpäätösmerkinnän mukautusten ja muiden lausuntojen määrät laboratoriokoetarkastuksessa

Kirjanpitoon liittyen:

yht. 0

Tilinpäätökseen liittyen:

Lakisääteiset lausunnot:

Tilinpäätös ei hyvän kirjanpitotavan mukainen	10
Tilinpäätöstiedot eivät oikeat ja riittävät	10
yht.	20

Muut lausunnot:

Liitetiedot puuttuvat	7
Tulos mainittu	5
Vastuut puuttuvat	4
Tuloslaskelmakaava ei Kilan mukainen	2
Tasekaava ei Kilan mukainen	2
Tilinpäätös myöhässä	1
Tilinpäätösasiakirjat sitomatta	1
Toimintakertomus puutteellinen	1
Selvitys talousarvion toteutumisesta puuttuu	1
Tuloslaskelmaan kirjattu ed. tilikauden eriä	1
Vuokrajaksotus virheellinen	1
Kirjanpitokirjojen luettelo puuttuu	1
Pankkilainasaldo virheellinen	1
Seuraavan tilikauden aineisto ei käytössä	1
yht.	29

Hallintoon liittyen:

Lakisääteiset lausunnot:

Tilinpäätöksen vahvistamislausunto	10
Vastuuvapauden myöntämislausunto	10
yht.	20

Muut lausunnot:

Vuokrasopimus tekemättä	2
Vuokrankantokirja puuttuu	1
Yhtiökokous-lausumat	1
Hallituksen kokouksia koskevat lausumat	1
Pöytäkirjanumerointi puutteellinen	1
Lainhuuto toisen nimissä	1
Kiinteistövakuutus todettu	1
yht.	8

5.6.5 Johtopäätökset

1. Lakisääteinen tilintarkastusinformaation antaminen koetaan myös käytännössä tilintarkastuksen keskeiseksi osa-alueeksi. Tilintarkastuksen pääsisältö ei ole muuttunut. Vaikka julkinen informaatio, tilintarkastuskertomus, on useimmiten vakiomuotoinen ja vähän kertova, tilinpäätöksen oikeellisuuden ja toiminnan lainmukaisuuden tarkastamiseen paneudutaan huolella, mikä

näky tarkastushavaintojen suuressa määrässä ja tarkassa laadussa. Huolellinen tarkastus osoittaa tilintarkastajien vastuullisuutta myös pienyhtiöissä. Lakisääteisen tilintarkastusinformaation tuottamiseen osallistuu koko tilintarkastusverkosto ja se ajaa myös verkoston toimijoiden etua.

2. Tilinpäätöksen valmistelu, sen laatiminen ja tilintarkastus muodostavat toimintoketjun, jossa vastuiden kohdistaminen johdolle, tilitoimistolle ja tilintarkastajalle on ongelmallista. Tilintarkastuksen huolellista suorittamista vaatii hallituksen ja toimitusjohtajan tilinpäätösvastuun laajeneminen myös tilintarkastajalle, kuten oikeustapauksissa on vastuun jako voitu ratkaista. Tämä edellyttää verkoston yksimielistä yhteistyötä. Tilinpäätösten laatimista vaikeuttavat täysin oikean tilinpäätöksen mahdottomuus, tilinpäätöksen muokkaaminen verotuksen tarpeiden mukaan ja olennaisuuden periaatteen rajojen vaikeaselkoisuus.
3. Informaation keruun pohjatyön tekee tilintarkastaja yhtiön asiakirjoista ja kirjanpidosta. Hän keskittyy lakisääteisten raporttien evidenssin hakemiseen. Tilintarkastaja ottaa huomioon myös sen, että myöhemmissä tilintarkastusverkoston tapaamisissa muiden toimijoiden informaatiotarve lisääntyy ja leviää lakisääteisen alueen ulkopuolelle. Tietoa halutaan mm. yrityksen todellisesta tilasta, tunnusluvuista ja tulevaisuudennäkymistä. Informaatiota halutaan myös ajallisesti tarkastettavan tilikauden ulkopuolelta ja laillisuustarkastuksen ulkopuolisista tarkoituksenmukaisuuskysymyksistä. Tilintarkastuksen yksi hyödyistä on tiedon ja tietämyksen lisääntyminen.
4. Lisäinformaation tuottaminen verkoston toimijoille ei aiheuta ongelmia, koska osakas on samalla omistajajohtaja, jolloin tilitoimisto ja tilintarkastaja voivat informoida ja keskustella vapaasti ja luottamuksellisesti keskenään koko prosessin ajan.
5. Verkostonäkökulmasta lakisääteisen tilinpäätösinformaation tuottaminen on selkeää, kausittaista perusliiketoimintaverkoston toimintaa. Lisäinformaatio tuo verkostoon oman piirteensä. Se antaa mahdollisuuksia myös uudistavan verkoston toimintaan. Lisäinformaation tuottamisessa näkyvät erityisesti omistajajohtajan tavoitteet, jotka saattavat poiketa muiden toimijoiden tavoitteista. Toimijoilla on lisäinformaation osalta keskenään taloushallintoon painottuva toiminnallinen sidos. Toimijat ovat riippuvaisia toistensa osamisesta ja palveluista, mikä yleensä lisää luottamusta toisiin. Vastuunjako on keskeinen ongelma kuten muissakin liiketoimintaverkostoissa. Verkosto toimii oppimisympäristönä.

5.7 Tilintarkastuksen neuvontaulottuvuus

5.7.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Tilintarkastuslaki ei sisällä myönteistä eikä kielteistä kannanottoa tilintarkastuksen yhteydessä suoritettavaan neuvontaan. TTL 24 §:n säännökset riippumattomuudesta estävät pitkälti toiminnan tilintarkastajan ja toimeksiantajan välillä, ”ellei riippumattomuutta uhkaavia tekijöitä kokonaisuutena arvioiden ole pidettävä merkityksettöminä tai tilintarkastaja ole ryhtynyt riippumattomuuttaan turvaaviin toimenpiteisiin”. Näin ollen lain sanamuoto melkein pä kieltää tilintarkastusverkoston yhteistyön ja neuvonannon aivan vähäisiä tapauksia lukuun ottamatta. Kynnyskysymys on siinä, milloin tilintarkastajan katsotaan osallistuvan päätöksentekoon. Jos tilintarkastaja osallistuu päätöksentekoon, riippumattomuus vaarantuu, koska tilintarkastaja ohjaa ja silloin tarkastaa omaa työtään. Neuvonannon käsitettä tarkastellaan alakohdassa 5.7.6. Sitä, kuten käsitteitä neuvonta, konsultointi, ohjeiden anto ja kommunikointi, käytetään tässä tutkimuksessa yksisuuntaista informaatiota laajempänä yleiskäsitteenä.

5.7.2 Neuvonnan osa-alueet

Neuvonta on ollut tilintarkastajien työn keskeinen osa jo kauan. Kosonen (2005, 23) kuvaa kehitystä Suomessa: ”Konsultointia ei voi täysin sivuuttaa, sillä sen vaikutus tilintarkastajan rooliin ja tilintarkastuksen sisältöön on aika ajoin varsin merkittävä, varsinkin hallinnon tarkastuksen yhteydessä.” Koskelan tutkimuksen mukaan tilintarkastajat harjoittavat pienyrityksissä varsin laajamittaista konsultointitoimintaa ja hyväksyvät sen osaksi tilintarkastusta (Koskela 1990, 103; Troberg & Viitanen 1999, 154). Konsultoinnin tarve voi lähteä myös yrityksestä (Kärkkäinen 1998, 70).

Neuvonnan sisältö voidaan luokitella monin tavoin. Kirjanpitäjä- ja tilintarkastajahaastatteluissa esitettiin neuvonannon kohteiksi esim. sisäinen valvonta, voitonjako, verotus, rahoitus, sopimukset, liitetiedot, kiinteistöasiat, tilinpäätös ja investointien vaikutukset. Omistajajohtaja II:n mielestä tilintarkastajan ei tarvitse niinkään keskittyä rutiiniasioiden tarkastamiseen, vaan on annettava ohjeita muuttuneista asioista kuten lainsäädännöstä. Esim. Horsmanheimo ja Steiner (2008, 32 – 48) jakavat lisäpalvelut: verokonsultointi, lakipalvelut, yritysjärjestelyt, taloudellisen tiedon kokoaminen, IT-konsultointi, liikkeenjohdon konsultointi, kestävän kehityksen palvelut ja henkilöstöraportoinnin tarkastus.

Taulukossa 5 esitetään laboratorion neuvontamäärät. Ensin tilintarkastaja on tehnyt työpapereihinsa negatiivisen maininnan, joka on johtanut usein lisäselvityspyyntöön ja ehkä samalla neuvontaan, miten asiat tulisi hoitaa.

Taulukko 5 Tilintarkastuksen negatiiviset havainnot, selvityspyynnot ja neuvontamäärät laboratorion kokouksessa luokiteltuna havaintokohteittain

Tarkastusalue	negatiiviset maininnat	selvityspyynnot	neuvonta
KIRJANPITO JA TOSITTEET			
Kirjanpidon organisointi	10	1	2
Tilinavaus	8	6	–
Tositeaineisto	25	1	4
	43	8	6
TILINPÄÄTÖS			
Tilinpäätöksen muotoseikat	17	1	1
Toimintakertomus	9	–	3
Tuloslaskelma	24	6	5
Tase	13	1	8
Liitetiedot	32	2	6
Tase-erittely	38	10	14
Tilinpäätöksen arviointi	22	2	–
	155	22	37
HALLINTO			
Yhtiökokous	36	1	–
Hallitus	15	–	2
Toimitusjohtaja	2	–	1
Tilintarkastajat	4	2	1
Lähipiiri/yhtiöt	1	1	–
Tilitoimisto	4	1	2
Yhtiöjärjestys	3	2	3
Kaupparekisteri	6	3	–
Verotus	3	3	2
Sisäinen valvonta	10	3	–
Palkkahallinto	10	2	2
Kiinteistö ja vuokraus	16	3	1
Likviditeetti	10	–	4
Muuta	14	4	4
	126	25	22
OMISTAJAJOHTAJA-HYÖTY / YHDENVERTAISUUUS			
	1	1	1
kaikki yhteensä	325	56	66

Riippumattomuussäännösten takia on pidetty matalaa profilia tilintarkastajan neuvonannossa. Oma-aloitteisia ohjeita tilintarkastaja antaa vain yhdessä asiassa, tilinpäätösoikaisuuksissa, joilla on tai voi olla merkittävä vaikutus tilinpäätökseen, riippumatta siitä, onko tarkastuskohde niitä tehnyt (KHT-Suositukset 2003, 399 – 400). Saarikivi (2000, 369 – 373) katsoo edellä selostetun kanssa yhdensuuntaisesti, että lakiin perustuvan tilintarkastustehtävän voidaan katsoa pitävän sisällään sekä valvonta- että neuvonantotehtävän, mutta neuvonannon tulee silloin liittyä lakisääteiseen tilintarkastukseen. Samaa ajatustapaa myötäilee Svanström (2004, 54), joka jakaa neuvonannon sisällön tilintarkastuslähtöiseen ja muuhun (fristående) neuvonantoon. Jako tilintarkastukseen liittyvään ja muuhun ei kuitenkaan näkynyt tämän tutkimuksen haastatteluissa.

Neuvonta voi liittyä vapaamuotoiseen keskusteluun liiketoiminnan eri osa-alueilla. Riistama (1999, 59) toteaa asian ytimen: ”Vaikka tilintarkastus on normitettua toimintaa, se on samalla henkilökohtaista palvelua.” Virtasen mukaan (2002, 119) tilintarkastaja kokee olevansa yhteistyökumppani. HTM VII totesi: ”Tilintarkastaja on luotettava johdon keskustelukumppani. Jos oy:ssä on vain yksi hallituksen jäsen, hän on hyvin yksinäinen henkilö.” ”Pienemmissä asiakasyrityksissä tilintarkastaja on luottohenkilö, jonka on oltava yhteydessä asiakkaaseensa useita kertoja vuodessa.” (Toivonen 2002, 31.) On oltava ”kasvoaikaa” (käsite on yleistynyt tilintarkastajien keskuudessa arvioitaessa suullisen neuvonnan merkitystä, ks. mm. Kosonen 2005, 248). Myös Satopää (2002, 111) mainitsee nämä vapaamuotoiset keskustelut, jotka käydään ilman minkäänlaista tilintarkastajan dokumentointia. Tilitoimiston johtaja XV viittasi riippumattomuussäännöksiin, mutta totesi: ”Tilintarkastaja ei saisi antaa neuvoja, mutta keneltä kysyt. Toisilta tilintarkastajilta ei voi kysyä, koska se olisi varpaille astumista.” Kuitenkaan pelkkä keskustelu ei riitä.

HTM X tiivistä neuvonnan ytimen korostaen kolmea viimeistä sanaa: ”Pk-yrittäjät odottavat tilintarkastajan kertovan, miten tulisi tehdä.” HTM VIII sanoi saman asian: ”Tilintarkastajan velvollisuus on kertoa, missä virhe on ja miten se korjataan. Sen verran voi neuvoa.” Rajanvedon vaikeutta käytännössä kuvaavat Horsmanheimo ja Steiner (2008, 27): ”Kun tilintarkastaja toteaa virheitä tai puutteita esim. yrityksen sisäisessä valvonnassa tai verolaskelmissa, seuraa usein kysymys siitä, miten virhe tai puute olisi korjattava. Vastatessaan tilintarkastaja suorittaa neuvontaa. On tavallista, että tilintarkastajat konsultoivat laskentatoimessa, kirjanpidossa, yritysjärjestelyissä ja joillakin juridiikan osa-alueilla.”

Vaikka käytäntö osoitti selvästi neuvonannon todellisuuden, lainsäädäntö, suositukset ja TILA pitävät vanhoista kannoistaan kiinni, ainakin osittain. Niinpä TILAn on vaikea hyväksyä pienyhtiöiden toimintatapaa, jossa tilintarkastaja antaa ohjeistusta. TILAn ratkaisussa 1/2005 yksi TILAn jäsenistä jätti ohjeistuksen kieltävään päätökseen seuraavanlaisen eriävän mielipiteensä: ”Tilintarkastaja ei vain tarkasta kirjanpitoa, tilinpäätöstä ja hallintoa. Oikean tilinpäätöksen aikaansaamiseksi tilintarkastajan tulee myös neuvoillaan ohjata kirjanpitovelvollista.”

Myös kansainvälisissä tilintarkastusstandardeissa on lievennetty suhtautumista neuvontaan ja kommunikointiin. ISA-standardeissa on nyttemmin otettu huomioon tilintarkastajan yhteydenpito. ISA 260 Kommunikointi hallintoelinten kanssa -standardissa (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 389) todetaan: ”Tilintarkastajan tavoitteena on edistää tilintarkastajan ja hallintoelinten välistä tehokasta kaksisuuntaista kommunikointia.” ISA 265 -standardi on Kommunikointi sisäisen valvonnan puutteellisuuksista hallintoelimille ja toimivalle johdolle (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 410 – 421). Kuitenkin näissä ISA-standardeissa pitäydytään tiukasti tilintarkastusta koskevissa asioissa, kuten sanonnassa ”... kommunikoida tilintarkastuksessa tehdyistä havainnoista...” todetaan (ISA 260, 392). Myös TILAn kanta on lieventynyt (esim. TILA 3/2005): ”Tilintarkastaja voi osakeyhtiössä tarjota lakisääteisen kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tilintarkastuksen lisäksi myös muita palveluja edellyttäen, että hänellä on niiden tarjoamiseen vaadittava asiantuntemus, eikä muiden palvelujen, esimerkiksi asiantuntijalausuntojen laatiminen, vaaranna tilintarkastuksen riippumattomuutta.” Tutkijan käsityksen mukaan, kun neuvonannosta voi vapaasti puhua, se on lisääntynyt.

Kun kansainvälisten tilintarkastusstandardien mukainen tilintarkastusalue on varsin suppea, on tilintarkastustoimistojen toimenkuvaksi liitetty runsaasti liitännäispalveluja, joilla tarkoitetaan vain erikseen sovittuja toimenpiteitä (KHT-Suosittukset 2009, 732 – 748: Liitännäispalvelustandardit 4400 ja 4410). Kotisivuillaan big four -yhtiöt esittävät palveluinaan neuvonta-, vero-, riskienhallinta-, laki-, yritysjärjestely-, yritysvastuu-, liikkeenjohdon konsultointi- ym. palveluja. Tilintarkastuksen hukkumista muiden palvelujen joukkoon korostaa se, että kaksi näistä yhtiöistä ei enää esitä tilintarkastuspalvelua luetteloiden ensimmäisenä.

Tilintarkastuspalkkiot on esitettävä tilinpäätöksen liitetiedoissa edellä olevaa jakoa noudattaen (KPA 2:7a §, ks. full scope audit, jossa konsultointi samaistetaan käsitteeseen neuvojen ja ohjeiden anto, Horsmanheimo & Steiner 2002, 34):

1. lakisääteinen tilintarkastus
2. muut tilintarkastuslain mukaiset toimeksiannot
3. veroneuvonta
4. muut palvelut

Laboratoriokoe osoitti, että pienyrityksen tilintarkastuksessa neuvoja annetaan laajasti yli lakisääteisen tilintarkastuksen luokittelematta niitä liitännäispalveluiksi (taulukko 2). Kukaan kokeeseen osallistuneesta tarkastajista ei edes viitannut siihen, että näistä ylimääräisistä neuvoista tehtäisiin erillistä sopimusta. Voidaankin katsoa, että ylimääräisten neuvojen anto ilman erillistä toimeksiantosopimusta kuuluu pieniyhtiön hyvään tilintarkastustapaan. Kosonen (2005, 192) toteaa, että konsultointi on luonnollista tilintarkastajalle. Käytännössä tilintarkastus on samanaikaista tarkastusta, keskustelua, ehdotusten tekoa, kriittistä pohdiskelua, neuvontaa ja ohjeiden antoa. Kun näin on, tilintarkastuspalkkioiden

jako liitetiedoissa em. neljään ryhmään on tuottanut vaikeuksia, varsinkin kun erittelyä ei ole tapana tehdä tilintarkastuslaskuun.

Tilintarkastusneuvotteluissa voidaan käsitellä myös muita asioita kuin mitä on tilintarkastajan työpapereissa. Neuvonanto ei kohdistukaan pelkästään tarkastustilaisuuden materiaaliin vaan laajemmin toimintaan, sekä ajallisesti että työtehtävittäin. Kirjanpitäjä VI totesi: ”Olisi parempi, jos tilintarkastaja antaisi ohjeita jatkoa ajatellen. Osaisi olla sitten tarkempi näissä virheasioissa.” Tilitoimiston johtaja XV odotti neuvoja nimenomaan silloin, kun tilitoimistolla on toistuva tapa kirjata väärin, tai kun kirjataan erilaisesti kuin muualla. Neuvonta voi tapahtua myös menettelytapojen varmentamisen muodossa. Kirjanpitäjä I totesi: ”Tilintarkastaja varmistaa uudet, käyttöön otetut toimintatavat, jonka jälkeen yritys voi luottaa näihin ohjeisiin, esim. miten varastoinventoinnit suoritetaan ja miten edustus- ja neuvottelumenot käsitellään kirjanpidossa.” Neuvonanto korostuu pienyhtiöissä. Knechel ym. (2008, 66) toteavat, että kun suuryritykset toivovat tilintarkastuksen keskittyvän rahoitusasioihin, pienyhtiöissä on tärkeää toimintojen tutkiminen ja tilintarkastajan asiantuntijaneuvot. Suomalainen tilintarkastus on itse tarkastuksen ja varmennuksen ohella erityisesti pienissä ja keskisuurissa yhtiöissä ”neuvovaa ja ennalta ehkäisevää” (Saarinen 2003, 5). Edellä olevien lausumien perusteella voidaan lopuksi todeta, että neuvonannossa piilee yksi keskeinen ero pienen ja suuren yrityksen tilintarkastuksen välillä. Neuvonta on tärkeä lisäalue pienen yrityksen tilintarkastuksessa.

Yrityksen toimintaan liittyvät neuvonpidot koskevat usein kannattavuutta. Tuloksen parantaminen voi tapahtua monin eri tavoin, on se sitten kustannusten säästöä, tuottojen lisäämistä tai tulos- ja tase-eriin vaikuttamista sisäistä valvontaa tehostamalla (tuottovuodot, Revenue Assurance, Koskinen 2002, 19 – 23; Aakala 2006, 68, mainitsee tilintarkastuksen johdosta laiminlyönnejä vähentävät kustannussäästöt. Tenhunen 2006 käsittelee väitöskirjassaan myös toimittajaverkosto-tuottavuuden parantamista.) Laboratoriokokeessa esitettiin yhtenä kohteena, tosin vähäisenä, säästöt tilinpäätöksen laatimiskuluissa. Tilitoimistoilla on toisinaan käsitys, että mitä pidemmät tilinpäätös- ja niiden liitetiedot, sitä laadukkaammat ne ovat. Ilmoitetaan nollatietoja ja epäolennaisia asioita tai toistetaan tuloslaskelma- ja tasetietoja (vrt. KPA 1:11.3). Kuitenkin myös tilinpäätöksen laatimista ohjaa informaation hyödyn ja sen tuottamisen kustannusten tasapainon periaate (HE 173/1997, 3 – 4). Niinpä HTM J mainitsi tilintarkastuspöytäkirjassa turhista tiedoista ehkä salassapito- ja ehkä myös säästösyistä: ”Toimintakertomukseen on sisällytetty sinne kuulumattomia ja siten tarpeettomia tietoja, mm. tieto siitä, mistä tilasta yhtiön omistama tila on erotettu.” HTM C mainitsi muistiossa: ”Tase-erittelyt, erittely myös oma pääoma, ei ole tarvetta?” Nämä ovat pieniä asioita, mutta kuvastavat sitä, ettei kyetä erottamaan olennaisia asioita epäolennaisista.

Toisena laboratoriokokeen esimerkkinä kirjanpitokustannusten säästökoh-teista on poistojen käsittelytapa, koska menojäännöspoistot on yksinkertaisem-pi hoitaa kuin tasapoistot. Jos poistot aiheuttavat lisäksi turhia veroseuraamuk-

sia, ovat tilintarkastajan ohjeet paikallaan. HTM C antoi hyvän esimerkkiohjeen: ”Poistoja voisi tehdä verotuksessa noin 800 euroa enemmän!” Lisäksi hän selosti, miten verotuksessa voidaan tehdä enimmäispoistot kirjanpidon suunnitelmanmukaisista poistoista huolimatta. Tehdyt tasapoistot olivat täysin lainmukaiset, mutta kun pienien poistojen tekemisellä ei tässä näyttänyt olevan mitään erityistä perustetta, tilintarkastaja toi esiin veroja säästävän vaihtoehdon konditionaalimuodossa.

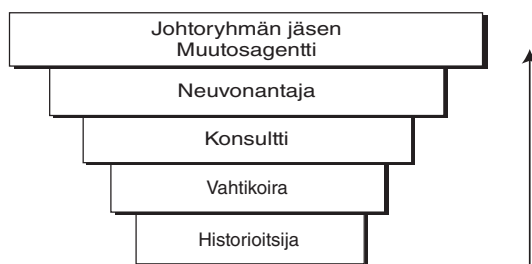
Neuvonnan tarpeita ja painoarvoja tuskin voidaan luetella tyhjentävästi ja tuskin on tarpeenkaan, koska ne riippuvat yrityksestä, toimialasta sekä yrityksen, tilitoimiston ja tilintarkastajan taitotietotasosta ja monesta muusta seikasta. Etelä-Suomen yritys ei ole kiinnostunut kehitysaluelaista, kuljetusliike ei tarvitse tietoa keskeneräisen tuotannon laskentatavasta eikä avoin yhtiö osingonjaosta. Esim. laboratoriokeoyrityksessä tilintarkastajien neuvontakohteet olivat kirjanpito- ja tilinpäätöspainotteisia (65 % tilintarkastajien havainnoista), kun taas verotuksella ei ollut suurta merkitystä (3 % tilintarkastajien havainnoista) (poimittu taulukosta 5). Vertailun vuoksi voidaan esittää aivan toisenlaiset Koskelan (1990, 87) tutkimuksen tulokset, joissa pienyrittäjät pitävät yritysverotusneuvontaa tärkeimpänä (usein tai melko usein 42 %), sitten kirjanpidon ja tilinpäätöksen neuvontaa (23 %), omistajan veroneuvontaa (18 %) ja yrityskauppaneuvontaa (18 %). HTM X vastasi tyhjentävästi tapauskohtaisuutta korostaen: ”Eniten neuvoja pitää antaa siinä, missä on eniten puutteita.”

Kun omistajajohtaja II:lta kysyttiin haastattelussa, onko tilintarkastuksessa tärkeämpää toiminnan lainmukaisuuden tarkastus vai neuvonanto, hän vastasi: ”Laillisuuden tarkastus on itsestäänselvyys. Jos lisäksi tulee neuvoja, se on kaikki plussaa.” Myös kirjanpitäjä IV piti laillisuustarkastusta ensisijaisena: ”Kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon oikeellisuuden tarkastus on hoidettava ja ne tietysti hoitaantuvat.” Tilitoimiston johtaja XV totesi, että tilintarkastuksen laatu on mm. sitä, että keskustellaan kirjanpitäjän kanssa. Nämä osoittivat, että on vaikea asettaa tärkeysjärjestykseen aivan erityyppisiä ja päällekkäisiä asioita – esim. laillisuustarkastusta (luotettavuutta jne.) ja neuvonantoa (taloudellista hyötyä jne.) – molemmat ovat tärkeämpiä.

5.7.3 Syyt neuvonnan lisääntymiseen tilintarkastuksessa

Taloushallinnon tehtäväkenttä on sekä syventynyt että laajentunut. Pelkän kirjanpidon taitaminen edellyttää juridisen, teknisen ja it-alan nopean kehittymisen seuraamista. Tehtävä on laajentunut kirjanpidosta verotuksen ja palkkahallinnon kautta erilaisiin palveluihin (Toivonen 2005, 33 – 37). Ei voida olettaa kenenkään osaavan enää kaikkea (näin myös vihreä kirja EC 1996, 18). Voidaan pitää outona, että yrityksen kirjanpidon saa Suomessa laatia kuka tahansa. Tenhunen (2002) on verrannut väitöstutkimuksessaan Suomen vapaaehtoista ja Norjan pakollista kirjanpidon auktorisointia, ja todennut Norjan tilitoimistojen ammattimaistuneen Suomen vastaavia enemmän. Tulevaisuudentutkija Kautto-Koivula

(2004, 20 – 22) kuvaa suomalaisen yhteiskunnan muuttuvan ihmiskeskeiseksi tietämysyhteiskunnaksi, jossa uudenlainen, verkostomainen yrittäjäyys, nanokorporaatiot, on avainasemassa. Taloushallinnossa syntyy neuvonannon ja päätöksenteon yhteistyön tarve, jolloin koko taloushallinnon rooli on muuttumassa. Kirjanpitäjä on vaihtunut historiankirjoittajasta osallistuvaksi asiantuntijaksi. Granlund ja Lukka (3/1997, 245 – 248) esittävät taloushallinnon työnkuvan laajenemisen kuvion avulla (kuvio 13).

Kuvio 13 Taloushallinnon työnkuvan laajeneminen (Granlund & Lukka 1997)

Kehitysvaiheet ovat historioitsija, valvontaa suorittava ”vahtikoira”, konsultti, neuvonantaja sekä johtoryhmän muutosagentti. Virtanen (1/2007, 39 – 46) kuvaa taloushallinnon historiallisia kehitysvaiheiden teemoja: yrittäjä-, akateeminen, kontrolli-, asiantuntija- ja globaalinen teema. Alhola ja Lauslahti (2002, 11) esittävät taloushallinnon roolin muutokset liiketoiminnan ohjaamisessa ajan funktiona seuraavasti: 1970-vuosikymmen tapahtumien rekisteröijä, 1980 raportoija, 1990 numeroiden analysoida ja 2000 liiketoiminnan kehittäjä. He toteavat, ettei kehitys ole jatkumoa, vaan hyppäyksiä uudennlaisiin tehtäväkuvauksiin. Sekä Granlund ja Lukka että Alhola ja Lauslahti päättävät tähänastisen kehityksen siihen, että taloushallinto osallistuu aktiiviseen liiketoiminnan kehittämiseen, joka vastaa myös tämän tutkimuksen kuvaa taloushallinnosta. Varsinkin tilitarkastajat ovat kääntäneet katseensa menneisyydestä tulevaisuuteen.

Pienyhtiöiden taloushallinto on usein ulkoistettu tilitoimistoille ja syynä saattavat olla kustannustekijät, ajan puute tai se, ettei pienyhtiöissä ole riittävästi ammattitaitoa, sopivia atk-laitteita ja -ohjelmia (Tenhunen, 2002). Tilitoimistojen kehitys on ollut nopeaa viime vuosina. Monipuolistunut ja vaikeutunut taloushallinto näkyy tilitoimistorintamalla siten, että taloushallintoa on ulkoistettu entistä suuremmissa yrityksissä (Alhola, 4/2010, 40 – 43).

Tilitoimistoalan pohjoismaisen selvityksen (Taloushallintoliitto, Saldo 2/2009) mukaan neuvontapalvelujen kysynnän uskotaan kasvavan, mutta kysymys vain kuuluu, kuka nämä markkinat ottavat haltuunsa. Taloushallinnossa on suuri määrä juridisia ja liiketaloudellisia tehtäviä, jotka on jotenkin hoidettava. On samantekevää, kuka tehtävät suorittaa, oma kirjanpitäjä, tilitoimisto tai tilin-

tarkastaja, kunhan joku ne asiantuntevasti ja edullisesti tekee (ks. Toimialaraportti 2005, Taloushallinnon palvelut, Toivonen). Esim. sisäisen ja ulkoisen valvonnan alueella voidaan tehtäviä jakaa eri tavoin. Gray ja Manson (2000, 582) toteavat, että sisäisen valvonnan lisääminen vähentää tilintarkastuksen kustannuksia. Monissa tilitoimistoissa on palveluksessa myös sivutoiminen tilintarkastaja. Taloushallintoliiton jäsentutkimuksessa 2011 tilitoimistoista 32 % vastasi suorittavansa myös tilintarkastuksia (Taloushallintoliitto 2011). Tässä tutkimuksessa haastatelluista kuudesta tilintarkastajasta neljällä oli tilitoimistotausta. Tilintarkastajien ja tilitoimistojen roolit ovat menneet päällekkäin mm. neuvonnan osalta (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 49). Tilitoimistojen rooli on usein nousut keskeiseksi. Tilitoimisto koetaan yleensä tutumpana jatkuvan kontaktin takia kuin vain muutaman kerran vuodessa tavattava tilintarkastaja. Tilitoimiston kynnys on matalampi kuin tilintarkastajan kynnys. Tilitoimiston johtaja VIII totesi, että tilitoimisto pystyisi hoitamaan yksinkin pienyrityksen taloushallinnon riittävän hyvin, joskus tilintarkastukseen liittyviä tehtäviä myöten. Asiakas saisi hyödyn kustannusten alenemisena (samoin vihreä kirja EC 1996, 30). Neuvontapalvelun hoituminen tilitoimistossa riippuu ammattitaidosta. ”Voidaan olettaa, että mikäli tilitoimisto kykenee tarjoamaan riittävän asiantuntevaa veroneuvontaa, se ’syö’ tilintarkastuksen merkitystä yritykselle.” (Niemi & Ojala, 6/2010, 27.)

Samalla kun taloushallinnon palvelut ovat monipuolistuneet ja tulleet ammattitaitoa vaativiksi, myös niitä tarkastavien tilintarkastajien tehtävänkuvaa on Kososen (2005, 248) mukaan muuttunut kokonaisvaltaiseksi liiketoiminnan tarkastukseksi. 2000-luvun tilintarkastusta kuvaavat seuraavat ulottuvuudet: kansainvälisyys, erikoistuminen, ammattimaisuus, verkottuminen ja virtuaalisuus.

Kun tilitoimistojen tehtäväalueet ovat laajentuneet ja erikoistuneet, on herännyt epäilyjä, kykenevätkö tilitoimistot enää hoitamaan hankalia tehtäviä (HTM-yhdistyksen kannanotto, KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 86). Kuvaavaa oli se, että vaikka tässä tutkimuksessa haastatellut kirjanpitäjät olivat työskennelleet samoissa tehtävissä useita vuosia, he edelleen odottivat paljon neuvoja tilintarkastuksessa, eikä pelkästään kirjanpidon tarkastusta. Onko hyvä tilitoimisto yritykselle tilintarkastajaa tärkeämpi (näin Suomen Yrittäjät, KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 91), vai osaavatko molemmat laatia esim. tilinpäätöksen, jolloin yhtiö joutuu maksamaan päällekkäisestä työstä (ks. vihreä kirja EC 1996, 30), vai onko pelkästään hyvä, että kirjanpitojärjestelmälle syntyy kontrollijärjestelmä (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 69). Vastaukset lienevät tapauskohtaisia riippuen tilitoimiston ja tilintarkastajan ammattitaidosta. Tämän tutkimuksen yleishavainto oli se, että on taloushallinto järjestetty miten tahansa, halutaan tilintarkastusverkostossa saada paljon neuvontaa ja sitä myös annetaan. Esim. osallistuvan havainnoinnin tapauksessa B, jossa neuvonnalla oli tärkeä rooli, omistajajohtaja kiitti erikseen sekä tilitoimistoa että tilintarkastajaa tilikauden yhteistyöstä. Samalla tavalla HTM X arveli haastattelussa, että mitä isompi on tilitoimiston lasku, sitä isompi on myös tilintarkastajan lasku.

Molemmilla voi olla paljon annettavaa. Eklöv (1998) pitää optimaalisena, jos sekä tilitoimiston laatu että tilintarkastajan laatu ovat hyviä.

5.7.4 Neuvonannon osapuolet

Tilintarkastusverkosto muodostuu kolmesta toimijasta. Liiketoimintaverkoston näkökulmasta on kysymys neuvonannossa erityisesti siitä, onko verkosto tasa- vahva vai nouseeko sieltä kärkitoimijoita, joiden johdolla tilintarkastus toteutuu. Tähän liittyy kysymys, kuka neuvoo ketä. (Tenhusen, 2006, tutkimus käsitteli johdon laskentatoimen verkostoja. Hän osoitti, että toimittajaketjuissa juuri kärkiyritysten toiminta oli tärkeää kannattavuuden, hinnoittelun ja oikeudenmukaisen voitonjaon saavuttamisessa.)

Taloushallinto on oppinut hyväksikäyttämään tilintarkastajan neuvontaa, koska tilintarkastajalle on yleensä kertynyt yritysmaailman monipuolista tunte- musta omien sidosryhmiensä kautta. Vaikka hänellä ei ole oikeutta käyttää saa- miaan tietoja omaksi edukseen tai ulkopuolisten vahingoksi tai hyödyksi (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 139; Kokkonen 2000, 18), hän voi kertoa esim. vapaista toimitiloista, luotettavasta atk-tukihenkilöstä, edullisesta toimistotarviketoimit- tajasta, halpakorkoisesta lainalähteestä tai vaikkapa hyvän vartiointipalvelun ni- men ja yhteystiedot. Hänellä voi laajojen asiakaskontaktiensa takia olla tietoa myös ulkopuolisista työnhakijoista, joita voidaan palkata tarkastettavaan yri- tykseen. Varsinkin pienten paikkakuntien tilintarkastajilla on aitiopaikka nähdä ja verrata työntekijöitä sekä tavaroiden ja palvelujen hankintalähteitä. Aiemmin tilintarkastaja antoi neuvoja liikkeenjohdolle (Svanström 2004), mutta nyt ver- kostossa toimivat kaikki osapuolet (ks. Kokkonen 2000, 214).

Tilitoimiston johtaja XV arvioi: ”Kun koko tilintarkastus suoritetaan tilitoi- mistossa, ja tilintarkastus suoritetaan nopeasti, tahtoo neuvonta jäädä vähäiseksi. Tilintarkastus on silloin vain tilintarkastajan ja tilitoimiston välinen tapahtuma, eikä omistajajohtaja ole edes paikalla. Se ei anna laadukasta kuvaa tilintarkas- tuksesta, vaan tulee mieleen, onko tarkastus ollut riittävän kattava.” Myös HTM XVI odotti tilitoimistoasiakkaiden puolesta tilintarkastajan aikaa. Yrityksen oma taloushallinto eli kirjanpitäjä, talouspäällikkö tms. piti haastatteluissa neuvojen saantia yhtä luontevana kuin johtokin. Kirjanpitäjä XI totesi lyhyesti: ”Tilintar- kastaja on tiedon lähde.” (Ahjos 2010, 56 – 61, korostaa tietopohjaista ajattelua tilintarkastuksessa. Yrityksen arvo ja olemassaolo perustuvat tietoon. Tiedolle ei ole ominaista, että se käytettäessä kuluu, vaan päinvastoin lisääntyy. Samoin liiketoimintaverkostoissa korostetaan tietopohjaista näkökulmaa.) Kirjanpitäjä I totesi: ”Se osaaminen ja taito, mitä pk-yrityksillä ei ole, täytyy ostaa, jotta ta- loushallinnon kokonaisuus olisi kunnossa – ostetaan se sitten tilintarkastajalta tai sisäiseltä tarkastajalta.” Tilitoimiston johtajat ja kirjanpitäjät pitivät neuvojen ja ohjeiden saantia hyvin tärkeänä. Arvosanat olivat joko 4 tai 5 asteikolla 0 – 5 (0 = ei tärkeä, 5 = hyvin tärkeä).

Tarvittaessa tilitoimiston kirjanpitäjät ovat yhteydessä suoraan yrityksen omistajajohtajaan tai tilintarkastajaan. Tilitoimiston kirjanpitäjä IV kertoi: ”Olen viime aikoina käynyt usein yrityksissä, usein tilintarkastajan kanssa. Tilitoimiston johtaja on ollut mukana vain vaikeimmissa tapauksissa.” Omistajajohtajalle kirjanpitäjät antavat ”taloushallintoon kuuluvia pienempiä neuvoja kuten esim. viimeksi handsfree-laitteiden käsittelystä verotuksellisesti oikein” (kirjanpitäjä I). Kirjanpitäjä I: ”Tässä yrityksessä johtajilla on oma karkea tulosseuranta. Jos kirjanpitäjän saama tulos heittää tästä paljon, vertaillaan kuukauden päätyttyä tuloksia. Eroja on joskus selvittänyt jopa tilintarkastaja.” Kirjanpitäjä XIII:n lyhyt ja tiivis kommentti kertoi tilintarkastuksen merkityksen: ”Kyllä tilintarkastus aina aiheuttaa jotain keskustelua.”

Tilintarkastusverkostossa tapahtuu neuvontaan liittyen keskinäistä oppimista (oppimisesta liiketoimintaverkostossa, Valkokari 2009, 72 – 78; Möller ym. 2004). Usein palaverissa kysellään ja keskustellaan asioista, jotka eivät suoraan liity ao. yrityksen tilintarkastuskysymyksiin. Haastatteluissa tilitoimiston kirjanpitäjät pitivät koko tilintarkastusta heitä kouluttavana tapahtumana. Samaa mieltä olivat tilitoimiston johtajat, mutta heidän tarpeensa olivat kokonaisvaltaisempia. Tilitoimiston johtaja V piti hyvän tilintarkastuksen tärkeimpänä asiana sitä, että siinä mietitään yrityksen tulevaisuuden asiat ja jatkoi: ”Tilintarkastuksessa voi samalla kysellä ylimääräisiä neuvoja.” Hän arvioi asteikolla 0 – 5 (0 = ei tärkeä, 5 = hyvin tärkeä) kouluttavuutta hänelle itselleen arviolla neljä, mutta arvioi antia tilitoimiston kirjanpitäjälle olevan vain kolmosen edestä. Tilitoimisto voi hyödyntää saamiaan neuvoja käyttämällä niitä myös muiden yritysten kirjanpidossa ja hallinnossa hyväksi.

Tilintarkastusverkostossa osataan ottaa huomioon paitsi itse yritys myös verkoston toimijat. Esim. kirjanpitäjä XIII toivoi saavansa ohjeita edullisimmasta voitonjakotavasta omistajajohtajille. Tämä korostaa sitä, että kirjanpitäjä näkee kokonaisuuden, jopa omistajajohtajan henkilökohtaiset tarpeet. Kirjanpitäjä I kommentoi lisäksi: ”Tilintarkastajan on annettava neuvoja omistajajohdolle myös pyytämättä.” Omistajajohtaja III totesi: ”Omistajilla ei ole ammattitaitoa. Siksi talousalan ammattilaiselta odotetaan vaihtoehtoja, mitä kommervenkkejä voidaan tehdä.” Erityisen tärkeää on näin menetellä kriisin tullessa (KHT-yhdistys, Tilintarkastajan rooli asiakasyrityksen taloudellisissa vaikeuksissa 2010).

Tilitoimistojen laajaa yritystoiminnan osaamista voidaan käyttää hyväksi tilintarkastusverkoston toiminnassa, niillä kun on kokemusta muista yrityksistä ja tilintarkastusverkostoista sekä tilintarkastuskäytäntöjen erilaisuudesta (ks. esim. KTM-kysely, KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 49 – 51). Eri tapojen käsittelystä oppivat sekä yritys ja sen omistajajohtaja että tilintarkastaja. HTM VII kertoi usein kuululleensa kirjanpitäjän lauseen: ”Kuinka Sinä tällaista voit vaatia, kun kukaan muu ei tällaista vaadi.” Usein tilintarkastajan ohjeet poikkeavat

oman tilitoimiston tavoista. Kirjanpitäjät ovat kuitenkin tähän yleensä tottuneet. Ongelma voidaan ratkaista eri tavoin. Tilitoimiston kirjanpitäjä IV kertoi: ”Yrityksen kirjanpito pyritään hoitamaan ko. yrityksen tilintarkastajan ohjeiden mukaan. Voidaan myös keskustella tilintarkastajan kanssa ja tehdään sitten ratkaisu. Toisinaan tilintarkastaja ei edes kuuntele, vaikka selostaisi hänelle kuinka paljon.”

Tilitoimiston johtaja VIII piti mielenkiintoisina tapauksia, joissa kirjanpitäjä ja tilintarkastaja ovat eri mieltä: ”Silloin menen kuulemaan mielipiteitä, oppimaan ja antamaan toisillekin jotain.” Kokeneet kirjanpitäjät suhtautuvat kriittisesti tilintarkastajan ohjeisiin. Kirjanpitäjä VI luotti oman tilitoimistonsa menettelytapoihin: ”Jos tilintarkastajalta saadut ohjeet ovat erilaisia, noudatetaan oman tilitoimiston hyväksi katsomia tapoja.” Jopa sama tilintarkastaja voi antaa eri vuosina erilaisia ohjeita. Tilitoimiston johtaja VIII kertoi tapauksesta, jossa sama tilintarkastaja oli vaatinut vuorovuosina muuttamaan asiakasrahoituskulut Liiketoiminnan muista kuluista Rahoituskuluihin ja päinvastoin. Tottuneet taloushenkilöt eivät näe tämäntapaisia asioita ongelmina, mikäli kirjauserot eivät vaikuta tulokseen eikä verotukseen.

Yksi tapa tilintarkastuskäytäntöjen yhtenäistämiseksi ja kehittämiseksi voisi olla tilitoimistojen tiedon hyödyntäminen. Tilitoimistot ovat paikkoja, joissa eri yritysten tilintarkastusverkostot kohtaavat. Omistajajohtaja osallistuu vain yhteen tilintarkastusverkostoon, tilintarkastaja vain niihin verkostoihin, joissa hän on tilintarkastajana, mutta tilitoimistot keräävät kokemuksia kahdesta eri näkökulmasta eli monista yrityksistä ja monista tilintarkastajista.

Myös tilintarkastaja on saavana osapuolena. HTM X kertoi oppimishalustaan: ”Tilintarkastajan tarkoitus on tuntea tarkastettava toimiala ja sen tapa toimia.” Kirjanpitäjä I totesi: ”Kirjanpitäjät antavat tietoa tilintarkastajalle ja johdolle yrityksestä ja laskentatoimen toimintatavoista, ei tietenkään kirjanpito-neuvoja.” Kolmelta tilintarkastajalta tiedusteltiin, miten kouluttava tilintarkastustapahtuma on heille. He antoivat arvosanat 4, 4 ja 4 – 5 asteikolla 0 – 5 (0 = ei ollenkaan, 5 = hyvin paljon). Erityisen paljon tilintarkastajat kertoivat oppineensa lisää, kun tilintarkastusverkostoon kuului vähintään kaksi tilintarkastajaa. Tilintarkastajat antoivat arvosanat 3, 4 ja 4, kun heiltä tiedusteltiin, miten kouluttavana he pitivät tapahtumaa muille. Tästä voidaan tehdä kaksi johtopäätöstä. Ensiksikin tilintarkastajat eivät itse tunne olevansa yksipuolisesti neuvontaa antava osapuoli. Arvosanat viittaavat jopa päinvastaiseen ilmiöön. Toiseksi arvosanat tukevat haastattelussa esiin tullutta käsitystä, että tilintarkastajat eivät tunne olevansa täydellisiä, vaan saavat ja haluavat saada jatkuvasti lisäoppia muilta.

Tilintarkastukselta odotetaan kokonaisvaltaisuutta. Kirjanpitäjä XI toivoi: ”Hyvä, jos tilintarkastaja oppisi tuntemaan hyvin yrityksen toiminnan.” Tilitoimiston johtaja XV odotti, että tilintarkastaja kävisi edes kerran tarkastettavassa yrityksessä (vrt. Vahtera 5/2009, 21). Verkoston kannalta olisi hyvä, jos tilintarkastaja ei kovin usein vaihtuisi. Uusi tarkastaja joutuu aloittamaan tiedonke-

ruun alusta. Kun tilintarkastaja vaihtuu, olisi kommunikointava edellisen tilintarkastajan kanssa tiedon siirtämiseksi. Lain ja standardien välillä on aste-ero tiedon siirron vapaaehtoisuudessa ja pakollisuudessa. TTL 20.5 §:n mukaan ”... pyynnöstä annettava seuraajalleen tiedot...” eli tiedonsiirto on vapaaehtoista. Tilintarkastusstandardien mukaan (ISA 300: Tilintarkastuksen suunnittelu, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 426): ”... tulee kommunikoida...” eli kyseessä on pakollinen toimenpide. HTM VIII totesi lyhyesti, ettei yhteydenpito edelliseen tilintarkastajaan käytännössä toimi.

”Pienyrittäjissä tilintarkastajasta tulee erikoistunut generalisti.” (Satopää 2003, 127). Tähän lauseeseen sisältyy pienyhtiön tilintarkastuksen tiedonhallinnan ristiriita. Ollako erikoisasiantuntija vai yleistietäjä? Pitäisikö tietää vähän kaikesta vai kaikki vähästä? ”Asiakkaan näkökulmasta katsottuna tilintarkastaja ei voi mennä hänen luokseen ja sanoa ’en tiedä tätä asiaa, pitää kysyä asiantuntijalta’” (Tuokko 4/2008, 11). Hyvä olisi, jos tietäisi kaiken kaikesta. Kuten laboratorion tilintarkastusaineisto ja tilintarkastusneuvottelun keskusteluaiheet osallistuvan havainnoinnin tapauksissa A ja B osoittivat, pienyhtiöissä tilintarkastus on laaja-alaista. HTM VIII ja HTM X korostivat haastattelussa, että tilintarkastajalla pitäisi olla tilitoimistotausta. Vain silloin hänellä on näkemys kirjanpitoon ja tilinpäätökseen, lakisääteisen tilintarkastuksen ytimeen. Nämä haastattelut viittaavat siihen, että tilintarkastajan pitäisi kuitenkin ensisijaisesti olla taloushallinnon erikoisasiantuntija ja vasta toissijaisesti liiketoiminnan laajojen alueiden hallitsija.

Kuten edellä on tullut esille, kaikki tilintarkastusverkoston toimijat ovat sekä antavana että saavana osapuolena. Tuokon (4/2008, 9) mukaan suurten yritysten osalta lienee menossa toisenlainen kehitys. Enronin seurauksena tilintarkastajat haluavat nyt tarkastaa pelkkiä numeroita ja keskustella vain yrityksen kirjanpitäjien kanssa. Mitä enemmän tilintarkastusta kaavamaisesti tehdään uusilla tilintarkastusnormeilla, sitä enemmän tilintarkastustilanteiden luovuus ja vapaa-muotoiset henkilösuhteet vähenevät. Yhteys yritysjohtoon on uuden lainsäädännön ja alan normituksen johdosta heikkenemässä. Toisin kuin lakisääteisessä yksipuolisessa informaatiossa, neuvonnassa on kyse monenkeskisestä yhteistyöstä asioiden korjaamiseksi ja parantamiseksi. HTM X korosti kirjanpitäjän, omistajajohtajan, tilitoimiston ja tilintarkastajan tasavertaisuutta lähinnä siitä näkökulmasta, että kaikilla on annettavaa omista lähtökohdistaan. Silloin ollaan kaukana perinteisestä tilintarkastuskäsityksestä, jossa tilintarkastajat tulevat, tarkastavat ja keräävät moitteita pelokkaille kirjanpitäjille. Kaikki neljä kirjanpitäjää, joille esitettiin haastattelussa kysymys tilintarkastustilaisuuden pelottavuudesta, totesivat, etteivät he koe asiaa näin.

Tutkimusvastauksissa kiinnitti huomiota se, miten neuvonnan määrä ja laatu vaihtelevat eri yrityksissä ja tilintarkastusverkoston eri tilanteissa, samoin

vaihtelevat odotukset neuvonnasta. Kun tilitoimisto ja tilintarkastaja vaihtuvat melko harvoin, taloushallinto rutinoituu, josta voi seurata neuvonnan tarpeen väheneminen.

5.7.5 Neuvonta tilinpäätöksen suunnittelussa

Alakohdassa 5.6.3 käsiteltiin lainmukaisen ja luotettavan tilinpäätöksen laatimista, sen tarkastamista ja korjauttamista. Tässä alakohdassa laajennetaan tarkastelua tarkoituksenmukaisen tilinpäätöksen laatimiseen. Tilinpäätöksen on palveltava yritystä. Tilinpäätöksen laatimisessa on otettava huomioon, miltä se näyttää kokonaisuutena ja miltä yksittäisten tilinpäätöserien osalta. ”Tilinpäätöksen on myös oltava yrityksen haluama niin tilikauden tuloksen kuin rahoitusaseman osalta.” (Leppiniemi 2002, 38.) Pienyhtiössä tilinpäätöksen hyväksyy viime kädessä omistajajohtaja, jolloin se voi palvella eniten juuri häntä. Toissijaisesti tilinpäätös palvelee yritystä ja muita sidosryhmiä tarvittavissa määrin yrityksen jatkuvan edullisen toiminnan varmistamiseksi.

Tilinpäätökseen perusaineisto syntyy tilitoimiston laatimasta juoksevasta kirjanpidosta, johon vaikuttavat tilitoimiston käyttämät kirjausmenettelyt. Juoksevassa kirjanpidossa ei yleensä ole paljonkaan muokkausvaraa kuten tilinpäätöksessä, jossa voidaan vaikuttaa tulokseen sitä parantaen tai heikentäen tai tiettyjen tilinpäätöserien määrään, laatuun, ajankohtaan, täydentävän informaation antamiseen tai esittämistapaan. Kun tilinpäätös sisältää lakisääteistä joustovaraa melkoisesti esim. poistoissa, varauksissa, varaston arvostuksessa ja hankintojen kirjaustavoissa sekä muutenkin tilinpäätöstä voidaan muokata tilinpäätöshankintojen ja -luovutusten sekä jaksotusten avulla sekä varsinkin liitetietojen osalta, muodostuu tilinpäätöksen suunnittelusta yksi tilintarkastusverkoston keskeisistä, lakisääteisen tilintarkastuksen ulkopuolisista tehtävistä. (Koskinen 1999, 18, toteaa tilinpäätöksen laatimisen olevan sosiaalisen toiminnan tulosta.) Kyse ei ole pelkästään tilinpäätöksen oikeellisuudesta, vaan lisäksi sen muokkaamisesta. Kirjanpitäjä XI viestitti yhteistä tilinpäätöksen tekoa: ”Tilintarkastajan pitää tulla ajoissa ennen tilinpäätöksen valmistumista.” Myös laboratorioskokeessa oli havaittavissa se, että tilintarkastajat pyrkivät neuvottelemaan tilinpäätöskorjauksista ennen sen julkistamista. Toiset edellyttivät jopa tilinpäätöksen kokonaan uudelleen laatimista. Myös Valve (1995) totesi eräissä case-yrityksissä tilintarkastajan merkityksen tilinpäätöksen suunnittelussa yllättävän voimakkaaksi.

Mitä aikaisemmin tilinpäätökseen ja yrityksen toimintoihin puututaan, sitä enemmän joustovaraa on tilinpäätöksen laatimisessa. Kun tilikauden päättymispäivä on mennyt ohi, on muokkausvarasta menetetty jo paljon. Vielä tilinpäätöksen vahvistamisen jälkeenkin voidaan tehdä joitain muutoksia tilinpäätökseen,

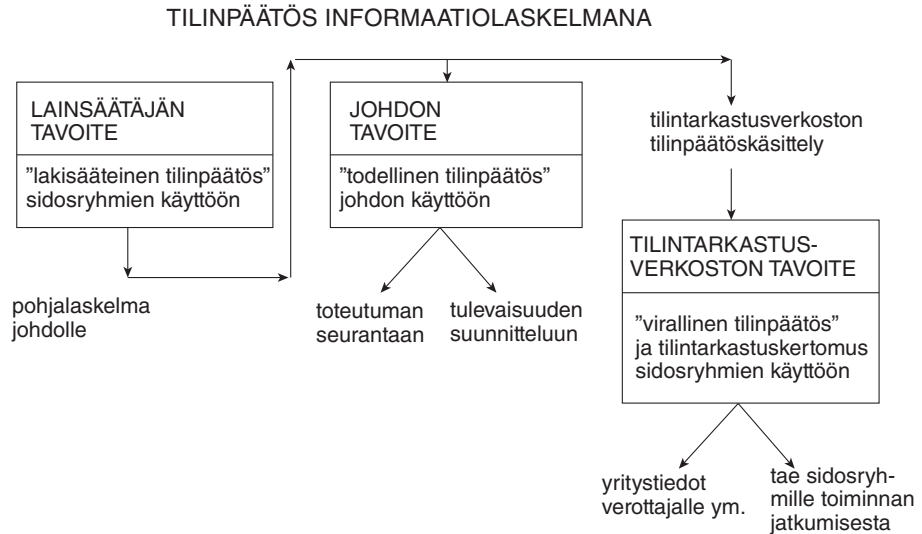
koska on mahdollista, että hallitus korjaa tilinpäätöstä ennen yhtiökokousta, joskus omistajajohtaja-yhtiössä jopa yhtiökokouspöytäkirjan allekirjoittamishetkeen saakka. Myös tiettyjä hallinnollisia puutteita ja virheitä voidaan korjailta tarkastuksen viime hetkillä. Korjauksia helpottaa myös se, että usein kehittyvä läheinen suhde tilintarkastajan ja johdon välille. Niinpä HTM VIII totesi esimerkiksi: ”Vaikka tilinpäätöshetkellä johdolla onkin ollut laitton lähipiirilainaa, se voidaan maksaa ennen tilintarkastuskertomuksen päiväämistä takaisin, jotta voidaan antaa myönteinen vastuuvapauslausunto.” Samoin Hallbäck (1989, 11 – 12) toteaa: ”Jos tilintarkastaja ja yritysjohto ennen tilinpäätöksen laatimista voivat keskustella tilinpäätöksestä, tilintarkastaja pystyy usein vaikuttamaan tilinpäätöksen sisältöön. Tilintarkastajan ensisijainen päämäärä tilinpäätöstä tehtäessä on vaikuttaa yritysjohtoon siten, että oikea ja hyväksyttävä tilinpäätös syntyy. Näin ollen voidaan ehkä hieman karrikoiden sanoa, että tilintarkastajan pyrkimyksenä on vakiomuotoinen tilintarkastuskertomus.” Karrikoiden voidaan sanoa myös, että tavoitteena on saada aikaan sekä mieleinen tilintarkastuskertomus että mieleinen tilinpäätös.

HTM XVI totesi, että kun kokoonnutaan tarkastamaan tilinpäätöstä ennen sen vahvistamista, siitä hyötyvät kaikki. Tilintarkastaja varmistuu, että korjaukset ja muut hoidettavat asiat on tehty. Yritys saa asiansa kuntoon ja luottamus yritystä kohtaan kasvaa. Tilitoimisto saa tilinpäätösasiansa lopulliseen muotoon. Tilitoimiston johtaja XV esitti, että myös jälkikäteinen tilintarkastus on sikäli mahdollista, että tilinpäätöksen korjaus onnistuu helposti atk-pohjaisessa kirjanpidossa.

Yleensä tilintarkastusverkostossa omistajajohtajalla on omat tilinpäätöksen laatimistavoitteet: ”Johto pyrkii tilinpäätöksellä myös vaikuttamaan yhtiön sidosryhmiin niin, että nämä toimisivat yhtiölle edullisella tavalla.” (Riistama 1999, 32 – 33. Ks. myös Lanne, Niskanen ja Viikari: Onko tuloksenjärjestely eettinen kysymys, 1/1997, 27 – 32.) Myös tilintarkastaja voi pyrkiä vaikuttamaan tilinpäätökseen. Näin tapahtui laboratoriokeessa, kun tilintarkastajat esittivät poistojen kasvattamista verojen vähentämiseksi.

Kun sidosryhmillä on erilaisia tilinpäätöksen käyttötarkoituksia, on syytä tarkastella tilinpäätöksiä kolmesta näkökulmasta: mihin lainsäätäjät ensisijaisesti pyrkii (lakisääteinen tilinpäätös), johdon täydentämä operatiivinen tilinpäätös (todellinen tilinpäätös) ja johdon muokkaama julkistettava tilinpäätös (virallinen tilinpäätös) (kuvio 14).

Saapuneesta kirjanpitoaineistosta laaditaan tilitoimistossa aluksi muokkaamaton lakisääteinen tilinpäätös. Siinä yleensä otetaan huomioon entinen poistosuunnitelma, varastonarvostustapa, omistajapalkka jne. Se toimii pohjana, kun johdon myötävaikutuksella tehdään tilinpäätöksen muita versioita. Jos ei esiinny erityisiä tarpeita muokkaamattoman luonnoksen korjaamiseen, se toimii samalla todellisena tilinpäätöksenä ja julkistettavana virallisena tilinpäätöksenä.

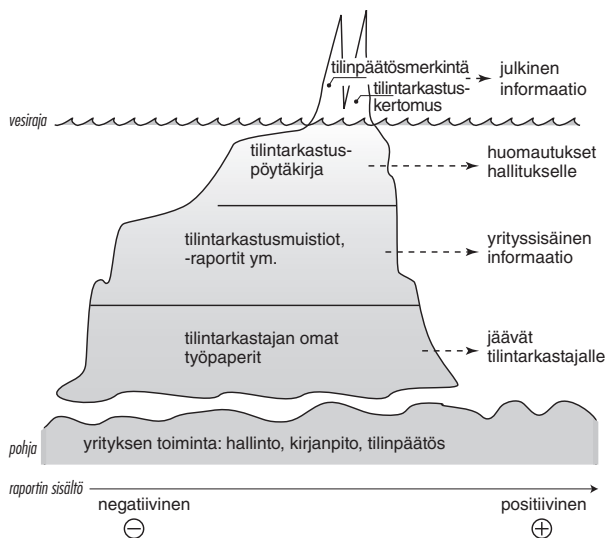

Kuvio 14 Tilinpäätösvaihtoehdot (muokattu Leppiniemen esittämästä kuvioista 2005, 199)

Kun lakisääteisessä tilinpäätöksessä saattaa olla harvinaisia tai poikkeuksellisia eriä kuten luovutusvoittoja tai -tappioita, myrskyvahinkokirjauksia, satunnaisia luottotappioita, verotarkastussanktioita tai vakuutuskorvauksia tai tilinpäätöksestä puuttuu eriä kuten kirjaamattomat omistajapalkat ja pääomailainan korkovastuu, otetaan nämä huomioon, kun keskustellaan operatiivisesta tuloksesta. Tilinpäätöspalaverissa on tapana lisätä nämä korjauserät lakisääteiseen tilinpäätökseen luonnoksenomaisesti, jotta nähdään tilikauden todellinen tulos, ajamatta niitä edes atk:lle. Riittää, kun tilintarkastusverkosto tiedostaa todellisen tilinpäätöksen suuntaviivat. Esim. laboratoriokokeessa kukaan tilintarkastajista ei ehdottanut todellisen tilinpäätöksen selvittämistä, koska se oli riittävästi tilinpäätösajosta nähtävissä. Osallistuvan havainnoinnin tapauksessa B tilinpäätöskorjaukset hoidettiin joustavasti. Varastolistaa muutettiin niin, että alv-osuuden vähäinen virhe kompensoitiin lisäämällä vastaava määrä puuttuvia pakkaustarvikkeita, jolloin tasetta ei tarvinnut muuttaa.

Yrityksen julkisen tilinpäätöksen tavoitteita voivat olla esim. pieni verotettava tulo verojen optimoimiseksi, hyvä tulos annettavaksi rahoittajalle rahoitusehtojen parantamiseksi, hyvä tulos vanhenevan tappion tasaamiseksi, tilinpäätöksen muokkaaminen hyvännäköiseksi tulevaa yrityskauppaa varten, suuri nettovarallisuus pääomatulo-osinkojen takia, osakaslainan siirto SVOP-rahastoon tai pääomailainaksi kaupparekisteriliputuksen estämiseksi, arvonkorotusrahasto rahoitustunnuslukujen parantamiseksi, liikevaihdon/tasesumman/henkilömäärän sopeuttaminen tilintarkastusvelvollisuuden välttämiseksi jne. Tilinpäätöksen muokkaamishdotukset syntyvät ensisijaisesti asiantuntijana toimivan tilitoimiston ehdotuksesta. HTM XVI:n mukaan tilitoimisto ajattelee korjauksia voimakkaimmin yrityksen näkökulmasta. Muokkaamista jatketaan tilintarkas-

tusverkostossa, joka uhraa usein runsaasti aikaa toimenpiteisiin. Viimeistään siinä vaiheessa tulee myös tilintarkastajan näkemys esille. Tilinpäätös pyritään laatimaan sellaiseksi, että tilintarkastaja voi antaa siitä myönteisen lausunnon. Tämä voidaan ottaa huomioon tilintarkastusraporttien jäävuori-metäforassa, kun siihen liitetään vaakatasossa tavoitteen positiivisuuden funktio (kuvio 15).

Kuvio 15 Ns. vinoutunut jäävuori-metäfora: tilintarkastuskertomuksen saattaminen mahdollisimman positiiviseksi muokatun tilinpäätöksen jälkeen

Jäävuoren alaosan raportit kuten tilintarkastajan omat työpäpaperit, muistiot ja tilintarkastuspöytäkirja pysyvät ennallaan. Tilintarkastaja antaa selkeää, kaunistelematonta informaatiota yrityksensisäisesti, kuten laboratoriokokeessa esitettiin. Sitä vastoin julkistettavaan raporttiin, tilintarkastuskertomukseen, liitetään positiivisuus-negatiivisuus-ulottuvuus. Se kertoo, että tilintarkastusraportit annetaan vedenpinnan yläpuoliselta osaltaan niin paljon kallistettuna positiiviseen suuntaan oikealle kuin mahdollista, jolloin syntyy ns. vinoutunut jäävuori-metäfora. Jos on mahdollista, mukautettu kertomus sopeutetaan vakioimuotoiseksi, mahdollisesti lisätiedoilla ”lausuntoa muuttamatta” ja jos on pakko antaa mukautettu, mukautukset ovat vähäisiä. Nähtävästi tämä tilintarkastusinformaation kallistus on helpompaa pienyhtiöissä kuin suurissa. Tämä johtuu siitä, että tilintarkastusverkosto on pieni, toimijat ovat toisille usein läheisiä, tilinpäätös- ja tilintarkastuskertomussuunnittelussa ei tarvitse yleensä ottaa ulkopuolisia intressiryhmiä huomioon ja ajallisesti pienyhtiön toiminta on joustavaa. ”Tilintarkastuskertomus on tilintarkastajan työn lopputulos, eikä se sellaisenaan paljasta kaikkia niitä perusteluja, joiden johdosta juuri kyseiseen kertomukseen on päädytty.” (Koskinen 1999, 50.) Toisin sanoen tilintarkastuskertomuksen tulee

olla totuudenmukainen ja levätä todellisen yritysaineiston ja työpaperien päällä – jäävuori ei voi olla ”ylivinoutunut”, vaikka se yläosaltaan olisikin positiivisen vino. (Jos vinoutuma on liian suuri, vakiomuotoista tilintarkastuskertomusta ei voi antaa, TILA 1/2003.)

Samoin kuin tilintarkastuskertomusta muokataan positiiviseen suuntaan, voidaan tilinpäätöstä korjauttaa kallistamalla sitä positiiviseen suuntaan. Usein tilintarkastus- ja tilinpäätösmetaforat ovat samansuuntaisia. Kun tilinpäätöstä korjataan lainmukaisesti asiallisesti ja muotoseikkojen osalta, voidaan tilintarkastuskertomuksen mukautukset jättää pois, ja yleensä koko verkosto hyötyy.

Liiketoimintaverkoston yleinen tavoite on se, että yhteistyöstä on oltava hyötyä kaikille. Toimijoiden omat tavoitteet eivät välttämättä ole samansuuntaisia. Lisäksi vaikeutta voi aiheuttaa se, että toimijoilla voi olla erilaisia käsityksiä yhteisen verkoston tavoitteista eli jaettu näkemys (Valkokari, 2009). Erilaisista tavoitteista mainittakoon esimerkiksi matkatoimistotapaus, jossa yksi toimija haluaa matkatoimistovakuussyistä näytettäväksi suurempaa tulosta eikä osinkoja jaettavaksi, kun toinen toimija toivoo verotussyistä juuri päinvastaita ja kolmas haluaa osinkojen maksimointia. Esim. teollisuusyrityksen tilintarkastusverkostossa toinen purkaisi arvonkorotusrahaston, mutta toinen ei, koska tietää sen vaikuttavan liian paljon ulkomaisten tavarantoimittajien laskemaan vakavaraisuustunnuslukuun. Kolmannessa yrityksessä yksi toimijoista haluaa muista poiketen, että osinko jaetaan kahteen osaan. Virallisen tilinpäätöksen liitetiedoissa ilmoitetaan julkisuuteen pieni osinko, mutta sen jälkeinen lisä- tai välisosinko voi olla suuri. Valven (1995, 160) tutkimuksessa kahdessa yhtiössä tilintarkastajat korostivat verotuksellisesti edullista tilinpäätöstä, kun taas toimitusjohtajat painottivat varsinaisesta toiminnasta lähteviä tavoitteita. Tällaisissa tilanteissa tarvitaan kaikkien, myös tilintarkastajan ammattitaitoa erilaisten tavoitteiden yhteen sovittamisessa. Tyypillinen esimerkki tilinpäätössuunnittelusta oli osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A. Toisaalta tilinpäätösluonnos ennakoitiin odotettua hyvää tulosta ja osingonjakoa, mutta hyvän tuloksen suuret verot eivät miellyttäneet. Siksi annettiin johdon tehtäväksi tilintarkastusneuvotteluun mennessä vielä kerran tarkistaa, voisiko varaston arvoa lainmukaisesti alentaa epäkuranttiusvähennyksillä ja epävarmojen saamisten poistoilla.

Jos erityistä riippuvuutta ulkopuolisiin ei ole, silloin tilinpäätös voidaan laatia yksin omistajajohtajan tarpeiden mukaan piittaamatta muista. Näin on usein hyvin menestyvillä, velattomilla pienyhtiöillä, joiden sidosryhmäsuhteet ovat luottamukselliset. Tällöin tilinpäätös ja vakiomuotoinen tilintarkastuskertomus eivät kaipaa lisäkäsittelyä. Näkyvimmin ulkopuolisen näkökulman toissijaisuus tulee esille silloin, kun yrityksen ja ulkopuolisen etu ovat selvästi ristiriitaisia kuten verotuksessa veronmaksajan ja veronsaajan edut. Tuskin omistajajohtaja ja muu tilintarkastusverkosto miettivät yhteiskuntavastuullista tilinpäätöstä, joka ottaisi huomioon veronsaajan toiveet. Jäävuorikuvio kallistuu tarvittaessa

oikealle. Mahdollisista tilinpäätöksen vaihtoehtoista lopullisen valinnan tekee omistajajohtaja.

Jäävuorikuviota kallistettaessa tilintarkastajan on otettava huomioon häntä velvoittavat kansainväliset tilintarkastusstandardit. Eettisten ohjeiden mukaan tilintarkastaja ei saa manipuloida informaatiota (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 139). Hän arvioi itsenäisesti omistajajohtajan toimenpiteitä ja tilitoimiston kirjanpitoratkaisuja. Tilintarkastaja ei voi houkutella tilinpäätösratkaisuihin, jotka eivät pysy lakisääteisten joustovarojen puitteissa, vaan antavat tilinpäätöksestä virheellisen kuvan (ks. luova kirjanpito, Torpo 1993, 104 – 108). TILA peruutti ratkaisussa 3/2002 HTM:n hyväksymisen, koska hänet oli tuomittu hovioikeuden lainvoimaisella tuomiolla avunannosta velallisen epärehellisyyteen ja kahdesta kirjanpitorikoksesta.

Eettiset säännöt eivät myöskään salli, että tilintarkastaja olisi omistajajohtajan johdateltavissa. Omistajajohtajan arviot tilinpäätöksen laatimisesta voivat olla liian luovia, jos hänellä ei ole ammattitaitoa riittävästi. HTM XVI:n mukaan ”yrittäjät saattavat keskenään tehdä oletuksia, miten vähennyskelpoisten menojen piiriä voidaan laajentaa tietyillä toimialoilla, ja sitten he alkavat itsekin uskoa niihin. ”Taksimiesten taksitolpalla” on tehty tärkeimmät veropäätökset. Varsinkin maatalouden verotuksesta, jossa verotarkastus on vähäistä, on otettu verovähennysmallia myös yritysverotukseen.” Omistajajohtajan kaikkia toiveita ei voi toteuttaa. Esim. jos omistajajohtaja haluaisi varojen arvostusta nostamalla parantaa tulosta, tilintarkastajan on huolehdittava kirjanpito- ja verolainsäädännön noudattamisesta. Luottamussuhde ei saa mennä niin pitkälle, että laiminlyötäisiin lakisääteistä tarkastusvelvollisuutta jättämällä joitain osia kokonaan tarkastamatta. Virtanen (2002, 119) varoittaa riippuvuudesta: ”Toisinaan tilintarkastajan empaattisuus saatetaan ymmärtää väärin ja rooli muuttuu uskotun rooliksi.” Mautzin ja Sharafin 7. postulaatti ”Tilintarkastajuuden säilyminen” korostaa sitä, että tilintarkastaja toimii vain tilintarkastajana, eikä ole sidosryhmäriippuvainen.

Laboratoriokokeeseen osallistuneilla tilintarkastajilla ei ollut mahdollisuutta keskusteluun ja tilinpäätöksen korjaamiseen. He joutuivat ratkaisemaan, mihin tilintarkastusasiakirjaan puutteet merkitään ilman tilintarkastusneuvottelua. Toisaalta tilintarkastaja pyrkii inhimillisistä syistä ja yrityksen etua ajaen antamaan hyvän kuvan yrityksestä ja informoimaan julkisesti mahdollisimman vähän negatiivisia asioita. Toisaalta olennaiset puutteet ja virheet on raportoitava tilintarkastuskertomuksessa. Laboratoriokokeessa tilintarkastajien ei tarvinnut puntaroida, mikä vaikutus lausunnoilla olisi yritykselle, omistajajohtajille ja julkisuuteen, koska raportit jäivät tutkijan käyttöön. Tarkastajat eivät myöskään tunteneet ao. yrityksen henkilöitä. Voitaneen arvioida, että näissä olosuhteissa tilintarkastajan raportointi on totuudenmukaista (taulukko 6).

Taulukko 6 Kymmenen tilintarkastajan havainnot eriteltynä tilintarkastusraporteittain ja aihealueittain

	Tilinpäätös-merkintä	Tilintarkastuskertomus	Tilintarkastuspöytäkirja	Muistio	Yhteensä
Kirjanpito ja tositteet	–	–	17	51	68
Tilinpäätös	13	36	53	140	242
Hallinto	1	27	45	163	236
Omistajajhyöty	–	–	1	2	3
yhteensä	14	63	116	356	549

Laboratoriokokeessa valtaosa työpapereihin kirjatusta havainnoista jäi muistiotasolle. Mitä korkeammalle mentiin jäävuorimetaphoran raporteissa, sitä vähemmiksi kävivät havainnot. Vielä tilintarkastuskertomuksessakin mainintoja oli runsaasti eli 6,3 havaintoa/tilintarkastaja. Vertailun vuoksi todettakoon, että maallikon suorittama todellinen tilintarkastuskertomus oli vakiomuotoinen. Laboratoriokokeen tilinpäätösmerkintä annettiin edellisen tilintarkastuslain edellyttämässä muodossa: ”Tilinpäätös on / ei ole laadittu hyvän kirjanpitotavan mukaisesti.” Kaikilla kokeeseen osallistuneilla se oli kielteinen, mutta lausunnon esittämistapa vaihteli merkittävästi.

5.7.6 Informaatio, neuvonta ja vaikuttaminen tilintarkastusverkostossa

Liiketoimintaverkostojen yleinen piirre on toimijoiden voimakkaat sidokset toisiinsa. Toiminnallisia sidoksia edistetään viestinnällä, joka voi olla moninaista. Siitä käytetään käsitteitä informaatio, kommunikointi, konsultointi, keskustelu, neuvonta, neuvonanto, opastus, koulutus jne. ja se voi olla yksisuuntaista, kaksisuuntaista tai monenkeskistä vuorovaikutusta. Käsiterajaus on vaikeaa (Svanström 2004, 8). Hän määrittelee neuvonannon pienyrityksissä palvelun tuottamiseksi siten, että annetaan uutta tietoa toimintaan, kun taas läheiskäsitteenä käytetään isommissa yrityksissä konsulttipalvelua, joka ei sisällä opetusefektiiä. Rajanvetovaikeuksien takia hän päätyy käyttämään läheiskäsitteitä synonyymeina. Tämän tutkimuksen kannalta ei ole merkittävää, mitä viestintään liittyvää ilmaisua käytetään, vaikka niillä kullakin on omia merkitysvivahteita. Yksisuuntainen viesti voi laajeta monipuoliseksi informaatioksi ja konsultoinniksi tai kaksisuuntaiseksi kommunikoinniksi, jopa vallankäytöksi, vaikuttamiseksi muihin toimijoihin ⁵.

Tässä tutkimuksessa voidaan tilintarkastusverkoston vallalla tarkoitetaan Puttosta (2002, 24) mukailleen vaikutusvaltaa, jota verkoston jäsenet käyttävät yritystä ja toisiaan sekä ulkopuolisia kohtaan. Liiketoimintaverkostoissa yrityksen kontrolloimat voimavarat ja verkostosuhteet määrittävät vaikutusvallan. Myös sidosryhmäteorian laajan tulkinnan mukaan syntyy vallankäyttöä sidosryhmien

⁵ Vallan problematiikkaa ja valtateorioita sekä vaikutusmahdollisuuksia on käsitellyt mm. Puttonen väitöskirjassaan (2002, 32 – 88 ja 113 – 130). Valtaa tarveeteoreettisena motivaatioilmiönä on käsitellyt McClelland (Ronbins 2000). Yleisesti hyväksyttyä valtateoriaa ei ole.

välillä. Vaikuttaminen kohdistuu suoraan yrityksen toimintoihin ja muihin verkoston osapuoliin. Tilintarkastusraporttien kautta vaikutetaan myös verkoston ulkopuolisiin henkilöihin ja yhteisöihin. Tilintarkastus-, osakeyhtiö- ja kirjanpitolaisissa on juridisia säädöksiä vallankäytön toimivalta- ja vastuualueista.

Pienyhtiössä omistajajohtajalla on suvereeni päätösvalta yhtiössään. Hänen vaikutusvaltaansa lisää se, että hän on usein päivittäin yrityksen toiminnassa mukana ja hänellä on mahdollisuus puuttua asioihin henkilökohtaisesti olosuhteiden muuttuessa (Horsmanheimo & Steiner 2008, 416). Vaikutusvalta kulminoituu siten, että kun hän käyttää valtaa yrityksen puolesta, hän voi kuitenkin asettaa siitä poikkeavan henkilökohtaisen hyödyn etusijalle. Tilintarkastaja käyttää valtaansa tilintarkastusraporttien antamisen lisäksi, kun hän tekee päätökset ainakin tilintarkastusneuvottelujen järjestämisestä tai ettei niitä järjestetä ja ohjaillee, mitä asioita siellä käydään läpi. Tilintarkastajalla on luonteva vaikutusmahdollisuus taloushallintoon liittyvissä asioissa ammatillisen taitotietonsa vuoksi. Vaikka hän ei voi päättää, eikä saakaan päättää, miten yrityksessä toimitaan, usein päädytään kirjanpitäjän kanssa yhteisesti hyväksytyyn menettelyyn, joka ”muistuttaa tilintarkastajan ohjetta”. Tilintarkastajan vaikutusmahdollisuus on paljon muutakin: työtapojen muuttamista ja yhtenäistämistä, sisäisen laskentatoimen ohjailua, edullisten hankintalähteiden löytymistä, hinnoittelun parantamista, sisäisen valvonnan tehostamista, organisaation uudelleenjärjestelyä jne. Ahjos (2011, 54) toteaa: ”Pienyhtiön tilintarkastaja ei sinänsä puutu tarkoituksenmukaisuuskysymyksiin, eli ovatko henkilöt oikeissa tehtävissä, mutta niiden pohtimista voi tuskin välttää.” Toiminnallisia vaikutusmahdollisuuksia on myös omistajajohtajalla ja kirjanpitäjällä, usein tilintarkastajan myötävaikutuksella. Kyse on todella vuorovaikuttamisesta.

Vaikka vuorovaikuttaminen tapahtuu usein verkoston yhteisissä palaverissa ja päätöksenteko saattaa tuntua yhteistyöltä ja tasavertaiselta, on vedettävä selvät rajat, kenelle kulloinkin kuuluu päätösvalta ja vastuu. Haastattelussa tiedusteltiin, miten tärkeänä pidetään sitä, että tilintarkastaja antaa neuvoja ja ohjeita (0 – 5)? Vastaukset olivat 4 tai 5. HTM VIII kertoi: ”4. Jos annan 5, saa kuvan, että osallistuisin päätöksentekoon.” Kirjanpitäjä kuitenkin odottaa viestejä tilintarkastajalta. Kirjanpitäjä IV lausahti tilintarkastuksesta: ”Hienoa, kun tulee kommentteja. Tykkään niistä.” Tilintarkastaja voi antaa yritykselle vain vaihtoehtoja ja keskustella näistä. Siitä huolimatta silloin tällöin kuulee yrityksen työntekijöiden kertovan, että ”tilintarkastaja päätti ...”. Tämän vuoksi tilintarkastajat korostavat palaverissa päätöksenteon kuuluvan johdolle. Samoin omistajajohtaja II korosti tilintarkastajan roolin luonnetta: ”Hänen pitäisi antaa ohjeita, ei määräyksiä, ja olla konsultti. Päätöksentekovastuu on silloin kuulijalla.” Riistama (1999, 270) käyttää ilmaisua ”tilintarkastajan suosikset”, jolla korostetaan, ettei kyseessä ole tilintarkastajan päätöksenteko. Yhteistoiminnasta huolimatta esim. tilinpäätöksen laatimisen valta ja vastuu on yksin omistajajohtajalla. Tilintarkastusraporttien laatimisvalta ja vastuu on yksin tilintarkastajalla.

Liiketoimintaverkoston toimijoiden valinta vaikuttaa tavoitteiden onnistumiseen (ks. esim. Valkokari 2009, 94). Jopa tilintarkastajan valintaan liittyy verkostovaltaa. Lakisääteisesti omistajajohtaja valitsee tilintarkastajan. Kun tilintarkastajalta ja tilitoimistolta saa neuvoja taloushallinnon osajista ja yritykselle sopivista henkilöistä, nämä käytännössä vaikuttavat suoritettuihin valintoihin. HTM X viittasi haastattelussa tarkastajiin, jotka on valittu ”tilitoimiston taholta”. Myös osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A oli näin käynyt. Tilitoimiston johtaja XV halusi välttää riippuvuussuhteen syntymistä toteamalla, ettei tilitoimisto valitse tilintarkastajaa, mutta antaa vaihtoehtoja lähiseudun tilintarkastajista. Kun tilintarkastaja on johdon tai yhtiön käyttämän tilitoimiston valitsema, riippumattomuutta on punnittava tavanomaista tarkemmin. (TILAn ratkaisussa 8/2002 vähemmistö moitti, että tilintarkastaja oli hallituksen valitsema. Kantelu ei aiheuttanut toimenpiteitä.)

Tilitoimistolla ei ole aina arvovaltaa, että saisi yrityksen puutteita korjatuksi. Tositemateriaali voi olla epätäydellisesti ja huolimattomasti laadittua ja se voidaan toimittaa myöhään tilitoimistoon. ”Tilintarkastaja voikin usein olla ainoa, jolla on käytännössä edellytykset ja mahdollisuus ottaa kanta asioihin ja saada tarpeellisia muutoksia aikaan.” (Satopää 2002, 57.) Kun tilintarkastajan ja kirjanpitäjän viestit ovat useimmiten yhdensuuntaisia, he voivat yhdistää voimansa. Esim. kun tilitoimiston kehotusta ostolaskujen käteisalennusten hyväksikäyttämisestä ei noteerattu yrityksessä, tilintarkastajan laskelma menetetyistä rahoista oli jo paljon puhuttelevampi. Jos kirjanpitäjä ei halua jatkuvasti toistaa vaatimuksia edustusmenotositteiden lisämerkinnöistä, matkalaskujen täydellisyydestä, tositemateriaalin myöhästymisestä jne., tilintarkastajan raportissa on ”yllättäen” huomautukset juuri samoista tilitoimiston moittimista asioista. Tilitoimiston kirjanpitäjä IV sanoi: ”Kun tilintarkastaja sanoo, asia menee paremmin yrittäjälle perille.” Myös muita verkoston sisäisiä vaikutuskanavia toivotaan olevan, esim. tilitoimiston käytäntöihin. Kirjanpitäjä XIII kertoi: ”Ollessani töissä tilitoimistossa toivoin, että tilintarkastaja olisi puuttunut niihin huonoihin menettelytapoihin, joita siinä tilitoimistossa oli. Eipä vaan puuttunut.”

Tilintarkastusverkoston sisällä voi syntyä odotuksia toisia toimijoita kohtaan, vaikka liiketoimintaverkostoissa toimitaankin avoimesti. Ne voivat johtua tarkastuksen tai taloushallinnon ammattitaidon tai ajan puutteesta, ehkä kustannussyistä. Liiketoimintaverkostoissa käytetään käsitettä ”gatekeeper”, jolla tarkoitetaan sitä, että suljettu yhteisö ottaa jäsenekseen vain luottamuksen arvoisia jäseniä (mm. Valkokari 2009, 106; Vesalainen 2002). Laboratoriokokeessa tarkastajat ottivat kantaa jopa yrityksen tilitoimistoon. He eivät olleet tyytyväisiä työn laatuun ja aikatauluun. HTM J raportoi: ”Keskustelu toimitusjohtajan kanssa: tilitoimiston laskua ei makseta tässä vaiheessa. Reklamaatio. tj hoitaa.” HTM C totesi vieläkin suorasukaisemmin omassa työpaperissaan: ”Tilinpäätöksen kokonaisuus tekijällä hukassa? (ammattitaito ei ajan tasalla?)” Hallitukselle

osoittamassaan muistiossa hän lisäksi korosti, että hallitus on aineiston osalta hoitanut asiansa: ”Materiaali, josta kirjanpito on tehty, on sinänsä hyvää, nyt vain osaaminen puuttuu (vaiko tekijällä kiire?)” Tällaisessa informaatiossa näkyy tilintarkastajan vaikutusmahdollisuudet. HTM VIII kertoi menettelytavoistaan, ettei hän moiti tilitoimistoa. Jos asiat eivät ole kunnossa, hän laatii pitkän muistion suoraan yritykselle. Yrittäjän silmät usein aukeavat, kuinka huonosti asiat ovat. Jonkin ajan kuluttua yrittäjä kysyy, voitaisiinko vaihtaa tilitoimistoa. Tämä kuvastaa tilintarkastajan vastuuta verkoston yhteisten tavoitteiden saavuttamisesta.

5.7.7 Tilintarkastusverkoston organisoituminen

Liiketoimintaverkostojen johtamismallit, verkostoyhteistyö ja rakenne vaihtelevat (Möller ym. 2004, 38 – 73). Verkostot voivat syntyä luonnostaan tai ne voidaan rakentaa varta vasten. Verkostojen toimijoiden sidokset ovat toiminnallisia, taloudellisia, sosiaalisia, organisatorisia ja juridisia. Sidokset voivat olla kiinteitä tai löyhiä (Valkokari 2009, 106 – 107), ja kiinteys vaikuttaa verkoston toimintaan.

Tilintarkastusverkosto on kiinteyden suhteen kahdenmuotoinen. Osa verkoston toiminnasta perustuu lakisääteiseen ja muotomääräysten sanelemaan kiinteään toimintaan (horizontaalinen verkosto). Suljetussa verkostossa omistajajohtaja tekee toimeksiantosopimuksen tilitoimiston kanssa, jolle hän delegoi lakisääteiset kirjanpito- ja tilinpäätöstyöt ja osittain sisäisen valvonnan. Sitten hän valitsee tilintarkastajan, jolle siirtyy valta ja vastuu tilintarkastuksen suorittamisesta. Nämä juridiset, organisatoriset ja toiminnalliset sidokset ovat kiinteitä täsmällisine organisaatiokuvioineen, tehtävineen ja vastuineen. Suljettuun tilintarkastusverkostoon eivät kuulu yksittäiset osakkeenomistajat, elleivät he ole omistajajohtajia. Niinpä TILAn ratkaisussa 3/2005 tilintarkastajan katsottiin menettelleen hyvän tilintarkastustavan mukaisesti, kun hän ei ollut antanut vastausta yksittäisille osakkeenomistajille heidän ilmoittamistaan epäkohdista. Samoin on TILAn ratkaisussa 1/2009. Ratkaisut kuvaavat lakisääteisen tilintarkastuksen organisaation kiinteyttä. Tilintarkastusverkosto menettää toimintakykyään, jos toimiva johto ja tilintarkastaja (TILA 2/2003 ja TILA 6/2001), tilintarkastajat keskenään (TILA 2/2001 ja 15/2002) tai enemmistö- ja vähemmistöosakkaat (TILA 3/2001) ovat riitaantuneet.

Tilintarkastukseen kuuluva toinen osa muodostuu vapaaehtoisesta informaatiosta ja neuvonnasta verkoston sisällä (vertikaalinen verkosto). Se on löyhä tilintarkastusverkosto, jossa toimijoina ovat samat kolme osapuolta. Se on vuorovaikutteinen, itseohjautuva toimintaympäristö. Tilintarkastuslaki ei tällaista verkostoa edellytä, eikä siitä synny muodollista organisaatiota. Siinä ei ole havaittavissa esimies-alainen –suhteita. Kukin tekee panoksellaan työtä yhteiseksi hyväksi. Käytännössä kiinteä, lakisääteinen verkosto ja vapaaehtoinen neuvova tilintarkastusverkosto yhtyvät, koska aihealueet liittyvät usein läheisesti toisiinsa.

Liiketoimintaverkoston toiminnan järjestämisestä käytetään ilmaisua orkestrointi (esim. Wallin 2009; Möller 2004), joka kuvaa monella tavalla verkoston johtamista. Wallinin (2009, 21 ja 156) sanoin ”kapellimestari joutuu ottamaan huomioon, mitä ja minkä tasoisia soittajia hänellä on orkesterissa käytettävissään. Hän joutuu rakentamaan omat suunnitelmansa niiden resurssien varaan, jotka tietyllä hetkellä pystytään mobilisoimaan. Orkestroijan taito tasapainottaa verkoston sisällä olevat erisuuntaiset pyrkimykset ratkaisee koko ekosysteemin menestymisen.” Orkesteri muodostuu taitotiedoiltaan erilaisista yksilöistä. Kallio ja Kallio korostavat (1/2011, 61), että kaikkien asiantuntijaorganisaatioiden ei tarvitse olla hyperluovia. Tilintarkastaja on orkestroija (Kopakkala, 2005, käyttää orkestroijasta ilmaisua ryhmän ohjaaja), joka liiketoiminnan termein toimii ikään kuin toimitusjohtajana luoden verkostolle toimintatavat. ”Tilintarkastajan pitäisi johtaa palaverieja, koska häneltä tulevat ratkottavat kysymykset ja ongelmat.” (Haastattelu, HTM VIII.) ”Tilintarkastajan on käytettävä ammatillista harkintaa suunnitlessaan tilintarkastusta ... ja tehdessään päätöksiä asianmukaisista toimenpiteistä tilintarkastuksen kuluessa.” (Halonen & Steiner 2010, 50.)

Koska tilintarkastuksen suorittamisen vastuu on tilintarkastajalla, hän yleensä päättää tilintarkastuskokoonnutumisista ja käsiteltävistä asioista. Neuvottelun voi kutsua koolle verkostossa muutkin, joilla on asiaa (haastattelu, HTM XVI ja VIII). Kun tilintarkastajalla on tilintarkastukseen liittyvä ammattitaito ja kokemus, hän toimii tilintarkastusverkoston kärkitoimijana ainakin lakisääteisessä tilintarkastuksessa. Haastatteluissa ilmeni, että tilintarkastaja on yleensä luonnollinen verkoston johtohahmo. HTM X:n mukaan, jos tilitoimisto ja tilintarkastaja ovat eri mieltä, kysytään tilintarkastajalta. Jopa verotarkastusneuvotteluissa on yrittäjän lisäksi joskus mukana tilitoimiston puolesta tilintarkastaja.

Haastatteluissa tuli esille, että verkoston toiminta muotoutuu osallistujamäärän, tapahtuman luonteen ja asiasisällön mukaan. Kaikki ihmisyyhteisöt jakautuvat osiin, ryhmiin, klikkeihin, nurkkakuntiin, joiden suhteet vaihtelevat (Koskinen ym. 2005, 85). Tilintarkastusverkostossa on tilikauden aikana paljon kahdenkeskisiä tapaamisia tai puhelinkeskusteluja, jolloin verkostoa ei ole edes helposti tunnistettavissa vähäisen henkilömäärän, lyhyen tapaamishetken ja vähäisen asia määrän vuoksi. Neuvottelu voi olla omistajajohtajan lyhyt kysymys puhelimitse: ”Voiko golf-menot kirjata yritykselle?” Neuvottelu voi olla myös pitkä, kun pohditaan yrityssaneerausta tai konkurssia. Välillä osapuolina ovat tilitoimisto ja omistajajohtaja, välillä tilitoimisto ja tilintarkastaja, välillä tilintarkastaja ja johto, ja tilitoimiston tavasta riippuen mukana voi olla myös tilitoimiston johtaja. Kun tilintarkastusverkoston toimijoiden odotuksiin voidaan tapauskohtaisesti vastata, verokoston työn laatu paranee.

Tilikaudenaikaiset ja tarkastuksen loppuneuvottelut ovat luonteeltaan hie man erilaisia. Loppuneuvottelussa ovat mukana usein kaikki verkoston toimijat jopa apulaisineen kuten osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A neljä henkilöä ja tapauksessa B kuusi. Neuvottelun pitämiseen ei aina ole tarvetta. Tilitoimis-

ton johtaja XV kertoi edellisestä tilintarkastuksesta: ”Tilintarkastajalle annettiin allekirjoittamaton, mutta muuten täydellinen tilinpäätös etukäteen. Hän palautti valmiin tilintarkastuskertomuksen. Kaikki OK. Ei palaveria.” Hyvin yleinen on tapaus, että tilintarkastaja soittaa: ”Voit noutaa aineiston. Mukana vakioimuotoinen kertomus ja lyhyt muistio parista huomioitavasta asiasta.”

Tilintarkastusverkoston toiminnan intensiteetti ja painotus saattavat vaihdella ajan mittaan. Taloudellisessa taantumassa omistajajohtajan halu verkostoyhteistyöhön saattaa hiipua. Hän kyselee neuvoja entistä vähemmän ja toimittaa kirjanpitoaineiston toimittaminen tilitoimistoon viipyy. Myös tilintarkastajan mielenkiinto voi heiketä. Riskiyritystä täytyy tarkastaa kauemmin ja dokumentoida enemmän, jolloin myös tilintarkastuslasku kasvaa (haastattelu, HTM XVI). Tilitoimiston työn heikko laatu vaatii ainakin verkoston rakenteen muuttamista (haastattelu, HTM X). Epäsopu ja luottamuksen puute verkostossa saattaa johtaa tilintarkastuksen minimointiin siten, että annetaan vain tilintarkastuskertomus ilman keskinäisiä yhteydenottoja. Jos kyseessä on mikroyritys, voidaan luopua kokonaan tilintarkastuksesta. Tilitoimiston tai tilintarkastajan vaihdon jälkeen saattaa omistajajohtajan halu yhteistoimintaan tai olla vähäistä (HTM VIII kertoi tällaisesta tapauksessa, jossa kolmen vuoden kirjanpito tarkastettiin jälkikäteen yhdellä kertaa) tai voi myös kasvaa (omistajajohtaja II kertoi tällaisesta tapauksesta).

Haastattelujen mukaan tilintarkastusverkoston kokoontumistarpeeseen vaikuttaa myös se, missä toiminta- tai muutosvaiheessa yrityksessä ollaan. Laboratoriokokeessa neuvottelutarvetta lisäsi se, että kyseessä oli tilintarkastajan ensimmäinen tilintarkastus kyseisessä yrityksessä (ISA 510: Ensimmäistä kertaa suoritettavat tilintarkastustoimeksiannot, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 597 – 609). Kirjanpitäjä I totesi: ”Toiminnan alussa ja järjestelmää vaihdettaessa täytyy tarkastaa, että järjestelmät toimivat oikein, esim. atk-ohjelmat. Sitten niiden tarkastaminen ei ole enää niin tärkeää.” (Järvenpää, 2009, on esittänyt liiketoimintaverkoston tulokorttimallin kärkiyritysverkoston eri osa-alueiden analysoimiseksi ja johtamiseksi.)

Verkostotoiminta voi aktivoitua ja sen toimintatapa muuttua mm. yritysjärjestelyjen suunnitteluvaiheessa (osallistuvan havainnoinnin tapaus B), verotarkastuksen yhteydessä (haastattelu, HTM X) ja tuloksen huomattavasti parantuessa tilapäisesti tai jatkuvasti (osallistuvan havainnoinnin tapaus A).

5.7.8 Johtopäätökset

1. Tilintarkastuksen neuvonantoulottuvuus lienee se alue, jossa lakisääteinen tilintarkastus ja käytännön tilintarkastus eniten eroavat toisistaan. Lainsäädäntö sallii vain vähäisen neuvonannon ja senkin vain silloin, kun otetaan huomioon riippumattomuusehdot. Käytännössä neuvonta on juuri sitä laajaa, monenkeskistä kanssakäymistä ja vuorovaikuttamista, mitä tilintarkastusverkosto odottaa tilintarkastukselta.

2. Tilintarkastusverkosto huolehtii, jos se on mahdollista, tarvittavista tilinpäätöksen ja hallinnon toimenpiteiden korjauksista. Sallittujen joustovarojen myötä voidaan hakea yritykselle ja verkostolle hyötyä mahdollisimman myönteisestä tilinpäätöksestä ja tilintarkastuskertomuksesta (ns. vinoutunut jäävuorimetafora).
3. Tiedon lisääntynyt tarve edellyttää jatkuvaa oppimista. Verkoston toimijoiden oppimisalusta tehostuu, kun informaation lisäksi annetaan monenkeskistä neuvontaa. Yhteistyö lisää ulkoista ja sisäistä luottamusta. Tilintarkastuksen laadun kriteerinä voidaan pitää kykyä vastata tilintarkastusosapuolten odotuksiin ja tavoitteisiin.
4. Liiketoimintaverkoston näkökulmasta muodostuu kaksi arvojärjestelmää:
 - a) perusliiketoimintaverkosto, joka huolehtii lakisääteisestä tilinpäätöksen oikeellisuuden ja toiminnan laillisuuden tarkastuksesta sekä tavanomaisesta vuosittaisesta informaatiosta (horisontaalinen verkosto) sekä
 - b) liiketoimintaa uudistava, neuvova verkosto, jossa luodaan toimintaa ja tuloa parantavia tekijöitä, suunnitellaan yritysjärjestelyjä jne. (vertikaalinen verkosto).
5. Verkostossa informaatio laajenee sisäiseen ja ulkopuoliseen vaikuttamiseen, joka johtaa suljetussa verkostossa myös vaatimustason nousuun toisia toimijoita kohtaan. Toimijat kantavat huolta yhteisistä tuloksista.
6. Tilintarkastusverkostossa tapahtuu usein orkestroitumista, jossa kärkitoimijana on tilintarkastaja, vaikka organisatorisesti omistajajohtaja on hänen yläpuolellaan. Orkestrointi johtaa varsinkin taloushallinnossa laadun paranemiseen ja toiminnan tehostumiseen, mikä on liiketoimintaverkostojen keskeinen tavoite.

5.8 Tilintarkastuksen riippumattomuusulottuvuus

5.8.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Tavoite objektiivisen lausunnon antamiseksi edellyttää tilintarkastuksen riippumattomuutta. Se on noussut viime vuosina vastuullisen tilintarkastuksen tärkeäksi osa-alueeksi. Säännökset on kirjattu seikkaperäisesti TTL 24 §:ään. Säännöksen 2. momentin mukaan tilintarkastajan ei ole tarpeen kieltäytyä tai luopua toimeksiannosta, jos riippumattomuutta uhkaavia tekijöitä on kokonaisuutena arvioiden pidettävä merkityksettöminä tai tilintarkastaja on ryhtynyt riippumattomuutta turvaaviin toimenpiteisiin. Tilintarkastajien ja tilintarkastuksen riippumattomuus on mukana Mautzin ja Sharafin seitsemännessä ja kahdeksannes-

sa postulaatissa sekä Flintin kolmannessa postulaatissa. Riippumattomuuden vaatimus korostuu erityisesti siksi, että viime aikoina entisestään verkottunut yhteiskunta sisältää runsaasti toinen toisistaan riippuvaisia työ- ja toimeksiantosuhteita. Näin on myös pienyhtiössä tilintarkastusverkoston sisällä (ks. ISA 200: Riippumattoman tilintarkastajan ..., IFAC: Kansainväliset ... 2010, 242 – 270). Riippumattomuusvaatimukset voivat olla EY-komission mukaan erilaiset erikokoisissa yhtiöissä (EY-komissio 2002, 3).

Tilintarkastajan riippumattomuusvaatimuksia on pyritty moneen otteeseen selkiyttämään ja vahvistamaan. Riippumattomuus on ollut kansainvälisessä tarkastelussa niin keskeinen tilintarkastuksen huoli, että se on peittänyt alleen muut tärkeät tilintarkastusaiheet. International Ethics Standard Board of Accountants'in (IESBA) julkaisemia uusia 83-sivuisia eettisiä sääntöjä riippumattomuudesta sovelletaan 1.1.2011 alkaen (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 42 – 124). Tätä vaikeaselkoista aluetta on käsitelty runsaasti myös ammattikirjallisuudessa (Saarikivi 2000, Sarja 1999 ym.), tosin pääasiassa teoreettisena kysymyksenä. Kuvaavaa asioiden painotuserossa on, että tilintarkastuksen käytäntöä korostavassa kommentaariteoksessa (Alakare ym. 2008) riippumattomuutta ja esteellisyyttä käsitellään 34 sivun verran, mutta tilintarkastuksen tarkastuskohteista kerrotaan vain seitsemän sivua. Riippumattomuus on ollut korostetusti esillä viimeaikaisissa HTM- ja KHT-koulutustilaisuuksissa. TIVA, TILA ja VALA ovat joutuneet tekemään ratkaisuja riippumattomuudesta käytännön tilanteissa (TILA 6/2008, 7/2005, 10/2001, 4/2001, 9/1999 jne.).

5.8.2 Riippumattomuuden monimuotoisuus

Riippumattomuus on ensiksikin mielen riippumattomuutta (tosiasiallinen riippumattomuus) eli toiminnan perustamista yksinomaan kulloisenkin tehtävän kannalta merkityksellisiin seikkoihin. Toiseksi se on näkyvää riippumattomuutta (riippumattomuuden ulkoinen kuva). Näkyvä riippuvuusuhde syntyy, jos asiantunteva ulkopuolinen saattaa kyseenalaistaa tilintarkastajan toiminnan objektiivisuuden (HE 194/2006, 23; IFAC: Kansainväliset ... 2010, 44 – 46; Saarikivi 2000, 46 ja siinä mainittu kirjallisuus). Varsinkin jälkimmäinen kriteeri nostaa riippumattomuusvaatimukset korkeiksi, sillä viime vuosina on julkisuudessa kyseenalaistettu lähes kaikki riippumattomuus. Katzin ja Niemen (3/2009, 49) mukaan vaikuttavan siltä, että erityisesti riippumattomuutta koskeviin kanteluihin TILA suhtautuu hyvin vakavasti.

Riippuvuusuhde voi syntyä eri muodoissa (ks. TTL 24 §; Flinte 1988, 63; Mautz & Sharaf 1985, 204 – 231; FEE 1998, 9; Saarikivi 2000, 436; Sarja, 1999; Svanström 2004, 73 – 98). On oltava riippumaton

- 1) valitsijoista,
- 2) tarkastettavan yhteisön johdosta ja muista vastuuhenkilöistä,
- 3) yleisestä mielipiteestä, velkojista ym. kolmannesta osapuolesta,

- 4) taloudellisesti riippumaton tilintarkastuspalkkiosta,
- 5) tilintarkastusyhteisön muista jäsenistä sekä
- 6) eri toimeksiantojen kesken (oma päätöksenteko – tarkastus).

Ensimmäinen ja toinen riippumattomuustapaus yhdistyvät omistajajohtaja-yhtiössä. TTL 25.1 § 4. kohta estää tilintarkastajan osakeomistuksen voittoa tavoittelevissa yhtiöissä. Suomalaiseen tilintarkastajatapaan kuuluu tiukka huolehtiminen siitä, ettei synny riippuvuutta hallintoa tai taloutta hoitavaan henkilöön tai näiden lähisukulaisiin (TTL 25.1 § 1., 2., ja 6. kohta). (TTL 25.1 § 1., 2. ja 6. kohta). Myös TIVAt suorittavat tätä valvontaa. Pienyhtiöissä tilintarkastajavalintaa voi ohjata tilitoimisto, jos omistajajohtaja ei tunne mieleisiään tilintarkastajia. Se saattaisi aiheuttaa tilitoimiston töiden tarkastuksessa riippuvuussuhteen. HTM VIII pohti, että hyvä kaveruussuhde pienyhtiön omistajajohtajaan saattaisi käytännössä olla kohdissa 1 ja 2 ainoa riippumattomuudesta, vaikkakaan omalta kohdaltaan hän ei näissä ole kokenut riippuvuutta.

Myöskään kolmas riippuvuusmahdollisuus eli riippuvuus kolmannelta osapuolelta ei liene merkittävä pienyhtiöissä. Se ei tullut tutkimushavainnoissa ollenkaan esille. Näin olisi saattanut olla, kuten aiemmin oli usein tapana, että rahoittajapankki edellytti tarkastajaksi pankin työntekijää. Vaikuttamistarve voi esiintyä toisin päin. Rahoittajalle, verottajalle, velkojille jne. pyritään toisinaan esittämään tietynlaista tilinpäätöstä, mutta tuskin ulkopuolinen vaikuttaa tilintarkastajan käyttäytymiseen riippuvuuteen asti. Tilintarkastajan ja yleisen mielipiteen välille saattaa syntyä riippuvuussuhde, jos hänet on esim. tuomittu rikoksesta tai hän on velkaantunut, jolloin tilintarkastajaoikeudet on peruutettu (TILA 4/2002).

Pienyhtiön tilintarkastuspalkkiot ovat yleensä vähäisiä ja toimeksiantosuhteita useita, minkä vuoksi myös taloudellisen riippuvuuden vaara on vähäinen riskikasautumien tasoittuessa. Toisin on silloin, kun tilintarkastajan toimeentulo riippuu vain harvasta, isosta toimeksiannosta (Eettiset ohjeet 290.220, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 90). Haastatellut pienyritysten tilintarkastajat korostivat taloudellista riippumattomuuttaan, kuten HTM VII totesi: ”Kyllä pystyn mielestäni olemaan riippumaton tilintarkastajana, koska talous ei ole kiinni yhdestä toimeksiannosta.” HTM VIII kertoi: ”Tilintarkastus on minulle lähinnä harrastus tilitoimiston johtamisen ohessa, jolloin yksittäisillä tilintarkastusasiakkaila ei ole vaikutusta talouteen.” Lainoja ja takauksia ei tilintarkastajalle voi antaa. Eettisten ohjeiden mukaan (290.118 ja 290.230, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 39) ”jos järkevä ja asiaa tunteva kolmas osapuoli pitäisi lahjoja tai vieraanvaraisuutta selvästi merkityksettöminä ja vähäpätöisinä kaikkia nimenomaisia tosiseikkoja ja olosuhteita punnittuaan, tilintarkastaja voi päätellä, että kyseessä on osa tavanomaista liiketoimintaa”. Jouluihin ja muille lahjoille ei ole pienyhtiöissä vaikutusta tilintarkastuksen riippuvuuteen. Lahjat ja vieraanvaraisuus ovat vähäisiä, ja mm.

aiemmin käytössä olleet tilintarkastusillalliset ovat käyneet pienyhtiöissä harvinaisiksi (haastattelu, HTM VIII).

Kun pienyhtiöitä tarkastaa usein itsenäinen HTM- tai KHT-tilintarkastaja, poistuu riippuvuus tilintarkastusyhteisöstä tai sen jäsenistä eli kohta 5. (Vihreä kirja EC 2010 haluaa tiedustella, syntyykö riippuvuutta, jos tilintarkastukset keskittyvät liiaksi big four -tilintarkastusyhteisöille.)

Haastateltujen tilintarkastajien (HTM:t VIII, X ja XVI) mukaan ainoa merkittävä riippuvuusmahdollisuus syntyy pienyhtiöissä, jos voidaan katsoa kohdan 6 mukaisesti, että tilintarkastaja tarkastaa omaa työtään mm. tilinpäätöksen laatimisessa (Eettiset ohjeet 290.168, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 74; KHT-Suositukses 2008, 75). Ei voi kieltää, etteivätkö ammattitaitoisen tilintarkastajan esittämät mielipiteet varsinkin vaihtoehtojen hyvistä ja huonoista puolista voisi vaikuttaa omistajajohtajan päätöksentekoon.

Jos tilintarkastaja ei voisi virheellistä informaatiota hyväksyä, on luontevaa, että tilinpäätöksestä vastaava hallitus taipuu, ellei näe siinä olennaista lainvastaisuutta. Ratkaisujen teko pohjautuu usein molemminpuoliseen harkintaan ja tietoon siitä, kuka milloinkin on viime kädessä toiminnoista vastuussa. Riippuvuussuhde syntyy, jos tilintarkastaja antaa yksiselitteisen ohjeen, miten esim. tilinpäätöksessä jokin asia ilmaistaan, ja tämä ohje katsotaan päätökseksi ja määräykseksi, jota omistajajohtaja ei haluaisi noudattaa. HTM XVI esitti riippumattomuuden ratkaisumallinsa päätöksenteossa: ”Tilintarkastaja voi ehdottaa ratkaisuja. Jos yritys ei suostu niihin, se saattaa johtaa mukautettuun tilintarkastuskertomukseen tai tilintarkastuspöytäkirjaan.” Tilintarkastusverkoston omistajajohtajat ja tilitoimistot eivät tutkimuksen aikana tuoneet esille käytännön riippumattomuusongelmia.

Vaikka monenlaisia neuvoja annetaan, on paljon lausunnonannon ulkopuolisia osa-alueita, joissa riippuvuudella ei ole merkitystä. Esimerkkeinä tällaisista ovat yritysanalyysit ja sen pohjalta tehdyt arvioinnit yrityksen menestyksestä, kirjanpito menettelytapojen ohjeet, neuvot pöytäkirjojen laadinnassa, sisäisen valvonnan tehostamisehdotukset, henkilövalinnat jne. ”Periaatteessa kaikki palvelut, jotka auttavat asiakasta noudattamaan lakeja ja määräyksiä, ovat palveluita, jotka eivät yleensä vaaranna tilintarkastajan riippumattomuutta. Kirjoittaja ei koe olevansa näine ajatuksineen aivan yksin.” (Riistama, 2/2007, 45.) Tuskin riippumattomuus vaarantuu silloinkaan, kun tilintarkastaja antaa yrityksen tulosta parantavia tai omistajajohtajan verosuunnittelua edistäviä neuvoja.

Laboratoriokokeessa kaikki tilintarkastajat antoivat täsmällisiä ohjeita, miten tilinpäätös on laadittava. Siksi huolellisten tilintarkastajien yhdenmukaista menettelyä voidaan pitää hyvänä tilintarkastustapana, vaikka oman työn tarkastamisen uhka on lähellä. Tilintarkastajat itse ovat ottaneet käytännönläheisen, suvaitsevaisen kannan ”riippumattomaan” neuvonantoon pienyhtiössä (ks. mm. Riistama, 2/2007, 41 – 45). Tuskin kuitenkaan tilintarkastajat uskaltaisivat kirjoittaa kuten yli 30 vuotta sitten, vaikka näin tapahtuisikin: ”Lisäksi tilintarkastaja voi

olla apuna myös tilinpäätöksen suunnittelussa ja laatimisessa.” (Hallbäck 1989, 21.) Samoin Englund (1989, 41) hyväksyi, että tilintarkastusyhteisön asiantuntijat voivat hoitaa väliaikaisesti yritystoiminnan erikoistilanteita ja toimintakatkoksia.

Riippuvuutta voi ilmetä, jos tilintarkastajan omistama tai johtama tilitoimisto laatii tilinpäätöksen. Vihreässä kirjassa (EC 1996, 30) esitetään: ”Ei ole epätavallista, että pieniyhtiön tilintarkastaja hoitaa kirjanpidon ja tarkastaa tilinpäätökset.” Kuitenkin suomalainen tilintarkastuskulttuuri on tässä suhteessa selkeä, vaikka tilintarkastajat antavat runsaasti yksittäisiä kirjanpitoneuvoja. Rekola-Nieminen kehui Taloushallintoliiton Tili- ja Veropäivillä 2011 suomalaista järjestelmää, jossa tilinpäätöksen laatiminen ja tilintarkastus irrotetaan toisistaan, terveen tuntuiseksi ja jopa hyväksi vientituotteeksi. Näinhän ei ole esim. Ruotsissa ja Norjassa. Tiukka tilintarkastajavalvonta estää tämäntyyppiset riippuvuudet Suomessa. Tilintarkastusvaliokunnat ovat puuttuneet mm. siihen riippuvuussuhteeseen, joka saattaa syntyä, jos tilintarkastajan omistama tilitoimisto osallistuu tarkastettavan yhtiön palkanlaskentaan (vrt. Eettiset ohjeet 290.167 – 290.174, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 74 – 76, joissa mm. Suomen tavoista poiketen sallitaan tilintarkastajalle pieniyhtiöissä palkanlaskentapalvelujen tuottaminen asiakkaalta saatavien tietojen perusteella).

Kun tilintarkastuksen riippumattomuus on noussut muutaman ulkomaisen väärinkäytöstapauksen vuoksi tilintarkastuksen tärkeäksi osa-alueeksi, joskus tuntuu, että jopa tärkeimmäksi, on unohtunut tilintarkastuksen pääasia eli hyvien tilinpäätösten edistäminen (Blummé, 3/2010, 25). Tilintarkastuksen kynnyskysymys ei ole riippumattomuus vaan tilintarkastajien ammattitaito. HTM X sanoi selkeästi: ”Pienellä yrityksellä tilintarkastus on ohjeiden antoa, puhutaan jääviydestä mitä tahansa. Isommilla yrityksillä on omat henkilöt neuvonantajina.” Absoluuttista riippumattomuutta ei ole (Saarikivi 2000, 436). Viime kädessä tilintarkastajan riippumattomuudesta päättävät joko valitsijat tai tilintarkastaja itse. Riippumattomuus on omantunnon asia (haastattelu, HTM X).

Merkittävä riippumattomuutta ja kommunikointia koskeva kannanotto on TILAn ratkaisussa 7/2010. TILA kritisoi sitä, että kun hallitus erotettiin kesken tilikauden, tilintarkastaja ei kommunikoinut hallituksen kanssa ennen kuin antoi huomautuksen tilintarkastuskertomuksessa. Kun riippumattoman lausunnon aikaansaamiseksi kenelläkään muulla ei pitäisi olla mahdollisuutta vaikuttaa tilintarkastajan raportteihin, tässä nimenomaan edellytettiin kommunikointia ja jopa sen osapuolen kanssa, johon kritiikki kohdistui. Tapaus on mielenkiintoinen siksi, että riippumattomuuden vaatimus ja tilintarkastustapa ovat tässä vastakkain, ja jälkimmäinen on saanut enemmän painoarvoa. TILAn tehtävä on muodostaa hyvää tilintarkastustapaa.

Haastatellut tilintarkastajat (HTM:t VIII, X ja XVI) olivat kukin sitä mieltä, etteivät he omalta kohdaltaan koe syntyneen riippuvuutta (samoin Kosonen 2005, 193). He eivät halunneet korostaa riippumattomuuskysymystä, tuskin tuoda sitä mitenkään esille, vaan ajatuksena oli huolehtia neuvonanto siten, et-

tei siitä tule jälkikäteen moitittavaa toimenpidettä. Riippumattomuusaiheesta on vaiettu pienyhtiöissä. Tutkijan havaintojen mukaan tilintarkastajat ovat itse hoitaneet riippumattomuuskysymyksen olemalla vastuuntuntoisesti varovaisia ja luopuneet rajatapauksissa tilintarkastuksista tai riippumattomuusperusteista kuten osakeomistuksesta tarkastettavassa yhtiössä. Tällaiseen käyttäytymiseen ohjaavat tilintarkastusalan laaja koulutus aiheesta sekä tilintarkastajien sanktio- ja laadunvarmistusjärjestelmät. Valkokari (2009, 82) toteaa, ettei strateginen verkostoyhteistyö aina ole tavoiteltava tai tilanteeseen sopivin organisoitumismuoto. On tunnistettava myös reunaehdot. Riippumattomuus on tällainen reunaehto.

On muistettava myös riippumattomuuden käänköpuoli. ”Yhteiskunnalliselta kannalta on selvästi resurssien tuhlausta, jos meillä jätetään jääviyssäännöstöön vedoten käyttämättä se neuvontapotentialiaali ja keskustelukumppanuus, jota hyväksytyt tilintarkastajat edustavat.” (Saarinen 2002, 34.)

5.8.3 Johtopäätökset

1. Riippumattomuusulottuvuutta korostetaan lainsäädännössä, tutkimuksissa ja ammattikirjallisuudessa. Tässä tutkimuksessa riippumattomuutta ei koettu käytännössä pienyhtiöiden ongelmaksi, vaikka tiedettiin, että tilintarkastajan antaessa varsinkin tilinpäätösohjeita ollaan lähellä hänen omaa päätöksentekoaan. Muillekaan verkoston toimijoille eli omistajajohtajalle ja tilitoimistolle riippumattomuus ei ole merkittävä asia, joten tilintarkastuskäytäntö muovautuu sen mukaan.
2. Riippumattomuusuhka koetaan tarkoituksenmukaisuuskysymykseksi. Toisaalta lain tiukat riippumattomuussäännökset ovat hyvin pienyhtiön tilintarkastajien tiedossa, toisaalta tilintarkastajan neuvonantopotentialiaali ja keskustelukumppanuus halutaan hyödyntää. Pienyhtiön tilintarkastusverkosto käsittelee paljon sellaisia yrityksensisäisiä ja varsinkin ulkoisia toimintoja ja asioita, joissa riippumattomuusongelmaa ei synny ollenkaan.
3. Jos tilintarkastaja kokee olevansa riippuvainen tai lähellä sitä, yleensä hän itse irtisanoutuu tehtävästään, mikä osoittaa suomalaisen tilintarkastuskulttuurin vastuuntuntoisuutta. Myös toimiva sanktio-, koulutus- ja laadunvarmistusjärjestelmä muistuttavat jatkuvasti riippumattomuuden merkityksestä.
4. Tilintarkastusverkostossa riippumattomuusuhka on sellainen reunaehto, että se asettaa tavanomaiselle vapaalle, keskinäiselle verkostotoiminnalle lakisäätteiset puitteet. Liiketoimintaverkostoissa lakisäätteiset reunaehdot eivät ole yleisiä, ja jos niitä esiintyykin, ne kohdistuvat vain yhteen toimijaan kerrallaan.

5.9 Tilintarkastuksen turvaamisulottuvuus

5.9.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Tilintarkastusverkoston toimijat eli omistajajohtaja, tilintarkastaja ja tilitoimisto, haluavat varmistaa, että heidän toimintansa ei ole lain- tai säännöstenvastaista eikä muutenkaan anna aihetta huomautuksiin. Halutaan turvata omaa selustaa. Kukin on vahingonkorvaus- ja rikosoikeudellisessa vastuussa omasta alueestaan eli omistajajohto tilinpäätöksen laatimisesta, taloushallinnosta ja muustakin hallinnosta, tilintarkastaja toimeksiantokirjeen (ISA 210, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 271 – 293) mukaisesta tilintarkastuksen suorittamisesta ja tilitoimisto toimeksiantosopimuksen perusteella taloushallinnon palveluistaan. Tämä turvaamisulottuvuus on rakennettu tilintarkastuksen sisään, ja se on kunkin toimijan omaa laillisuusvalvontaa. Lainsäädäntö ei ota kantaa turvaamisulottuvuuteen. Lain täyttämisen lisäksi tilintarkastusverkoston toimijoilla on näyttötarve sille, että he ovat muutenkin saavuttaneet ne tavoitteet, joita heille on asetettu.

5.9.2 Omistajajohtajan ja yrityksen turvaamistoimet

Niissä yrityksissä, joissa osakkeenomistajat valitsevat muita kuin itseään liikkeenjohtoon, tilintarkastus toimii luottamuksen lisääjänä liikkeenjohtoa kohtaan (Gray & Manson 2000, 581). On voitava luottaa siihen, että yrityksen toiminta on lainmukaista ja liiketoiminnallisesti tarkoituksenmukaista. Ahjos (2011, 152) mainitsee yhtenä tilintarkastuksen tavoitteena ulkopuolisten luottamuksen siihen, että yrityksen asiat ovat kunnossa. Kirjanpitäjä I:n huoli koski koko yritystä: ”Hyvin suoritettu tilintarkastus on sellainen, että ulospäin pystytään antamaan kuva hyvin hoidetusta, kunnollisesta yrityksestä.”

Vaikka omistajajohtaja-tapauksessa omistus ja liikkeenjohto yhdistyvät, niissäkin halutaan turvata oma selusta eli niiden toimien lainmukaisuuden, jotka toimet ovat hänen vastuullaan. Vastuu saattaa kohdistua hieman erillisesti omistajajohtajan omiin ja yrityksen puolesta tehtyihin toimiin. Yleensä johto ymmärtää vastuunsa ja haluaa, että myös tilintarkastuksessa tilinpäätöksen ja johdon toiminnan lainmukaisuuden tarkastus hoidetaan asiallisesti. Kyse on omistajajohtajan henkilökohtaisesta vastuusta. Koskelan (1995, 44) kyselyssä, joka kohdistui yritysten ja julkisorganisaatioiden johtoon ja omistajiin todettiin, että 84 % vastaajista oli tyytyväisiä tai erittäin tyytyväisiä tilintarkastukseen. Omistajajohtaja III totesi selkeästi: ”Sekä kirjanpidon ja tilinpäätöksen että hallinnon tarkastus ovat tärkeitä. On pysyttävä laillisuuden rajojen sisällä, vaikka joskus vähän rajamaillakin. Aina tulee uusia asioita, joista yrittäjä ei tiedä, ja joita hän vähitellen oppii.”

Ulkopuolisilla on käytettävissään pienyrityksestä vain johdon antamat tilinpäätöstiedot ja tilintarkastajan julkiset raportit. Jos ulkopuoliset haluavat nostaa mahdollisia vahingonkorvausvaateita yritystä tai sen johtoa vastaan, julkisten raporttien pohjalta se on vain harvoin mahdollista. Siksi vahingonkorvausvaateet

pohjautuvat yleensä yrityksen ja ulkopuolisten välisiin liiketoimien erimielisyyksiin kuten tapahtuu esim. tavara-kaupan sopimuksissa ja yhtiön verotuksessa. Tilintarkastusverkoston tehtävänä on pohtia näitä johdon vastuukysymyksiä. Osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A käsiteltiin tilintarkastusneuvottelussa sekä johdon lakisääteisiä että verotuksellisia vastuita. Onnistunut tilintarkastus voi vähentää johdon vastuuriskiä olennaisesti, kun virheitä ja puutteita korjataan, vaikkakin on huomattava, ettei vakiomuotoinenkaan tilintarkastuskertomus vapauta toimivaa johtoa vastuusta ulkopuolisia kohtaan (samoin KHT-Suositukset 2007, 21; Kyläkallio ym. 2008, 785 – 786).

Koska liikkeenjohto on vastuussa lainmukaisesta tilinpäätöksestä (OYL 6:2), se vastaa myös alaiensa tekemisistä. Siksi johto haluaa varmistaa, että kirjanpitäjä tai tilitoimisto on suorittanut oman osuutensa riittävän hyvin. Kun kyse on taloushallinnon ammattiasioista, liikkeenjohto ei aina kykene arvioimaan alaiensa taitotietoa. Ääritapauksissa omistajajohtaja kysyy tai tilintarkastaja kertoo johdolle arvionsa kirjanpitäjän ja tilitoimiston puutteellisesta ammattitaidosta, kuten laboratorionkokeessa kävi.

Kun ”hyvä” tilintarkastaja havaitsee enemmän huomautettavaa, tullaan kehäpäätelmään: Jos tilintarkastajaa ei ole pakko valita, miksi silloin valitaan ollenkaan tilintarkastajaa, kun on riski saada mukautettu tilintarkastuskertomus. Koskinen (1999, 140) toteaa, että ”usein jo pelkästään muistutus tilintarkastuskertomuksessa johtaa mahdollisesti erilaisiin konfliktitilanteisiin yhtiössä ja sen intressipiireissä”. Tilanne muuttui olennaisesti sen jälkeen, kun verottaja ja luottotietoyhtiöt alkoivat rekisteröidä mukautetut tilintarkastuskertomukset (ks. veroilmoituslomake 6B, 3), ja tämä alkoi vaikuttaa mm. luotto-kaupan ehtoihin ja luottokorttien saantiin. Kun tilintarkastaja joutuu antamaan huomautuksen yrittäjälle lainvastaisista toimista, konflikti saattaa johtaa tilintarkastuksesta luopumiseen (Niemi & Ojala, 6/2010, 28). Jos tilintarkastuskertomuksen huomautukset ovat toistuvia ja tilinpäätöstä joudutaan jatkuvasti korjaamaan tai tilinpäätökset ovat myöhässä, aletaan puhua jo tilintarkastajankin vastuusta ja hänen aikansa väärinkäytöstä (haastattelu, HTM X). Sen seurauksena joko yhtiö vaihtaa tilintarkastajaa, tilintarkastaja vapaaehtoisesti eroaa tai pienyhtiö luopuu kokonaan tilintarkastuksesta. On myös mahdollista vaihtaa tilitoimistoa.

5.9.3 Tilitoimiston turvaamistoimet

Myös tilitoimisto haluaa turvata omaa selustaansa. Sen tavoitteena on lain-, säännösten- ja mahdollisesti verkoston antamien ohjeiden mukaisesti hoitaa kirjanpito oikein ja määräjässä sekä laatia asianmukainen tilinpäätös. Vakiomuotoinen tilintarkastuskertomus kertoo, että taloushallinto on olennaisilta osin moitteettomasti hoidettu. Lyhyt tai kokonaan puuttuva tilintarkastusmuistio mielletään usein merkiksi hyvästä kirjanpitäjästä ja tilitoimistosta. Raporttien pituudella

ei kuitenkaan voida suoraviivaisesti mitata kirjanpitäjän, tilitoimiston ja tilintarkastajan pätevyyttä. Pitkä, hyvä muistio tilitoimistolle sisältää paljon myös myönteistä asiaa ja uutta pohdittavaa. Tilitoimiston johtaja tuntee vastuunsa hyvin suoritetusta työstä ja haluaisi, että tilintarkastaja suorittaa tehtävänsä huolellisesti. (Kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja vastaa tilitoimistoalalla Hyvä tilitoimistotapa, joka sisältää myös eettisiä ohjeita sekä Tilitoimistoalan yleiset sopimusehdot YSE KL2004. Nämä toimivat vastuurajojen määrittelijöinä. www.talouhallintoliitto.fi). Tilitoimiston johtaja V totesi: ”Kun tilintarkastaja katsoo vain tilinpäätöksen eikä käy läpi kirjauksia, jää tilitoimistolle epävarma olo. Pahimpia ovat kirjauksissa olevat systemaattiset virheet.” Tilitoimiston johtaja XV toivoikin aina saavansa tilintarkastajalta korjausmuistion.

Tilitoimiston kirjanpitäjä IV korosti: ”Vaikeat asiat pitää tarkastaa huolellisesti. Kirjanpitäjälle on tärkeää, että on toinen, joka tarkastaa hänen työtään.” Kirjanpitäjän selustan turvaaminen oli tärkeämpää kuin hyväksytyksi, ehkä pikaisesti suoritettu tilintarkastus. Tilitoimiston kirjanpitäjä XIII paheksui: ”Eräessä tapauksessa tilintarkastaja ei edes huomannut, että mukana tilintarkastuksessa oli yksi väärän yrityksen mappi.” Kirjanpitäjä XI totesi: ”Odotan riittävän syvältä tapahtuvaa tarkastusta. Teematarkastus olisi suotava esim. arvonlisäverolain muutosten yhteydessä, jolloin läpikäydään, miten muutokset on hoidettu. Kirjanpidon ja sisäisen laskennan täytyy olla kunnossa, ’muuten nousee haloo’”. Haastatteluissa oli havaittavissa, että tilitoimisto piti hallinnon tarkastusta tärkeämpänä kuin yrityksen oma kirjanpitäjä.

Huolellinen tilintarkastus tuottaa ”mielihyvää” kirjanpitäjälle. Kirjanpitäjä I totesi: ”Kirjanpitäjä voi ikään kuin panna päättyneen tilikauden kirjat kiinni.” Kirjanpitäjä XIII tiivistä selustan varmistamisen: ”Tulee tunne, että joku on tarkastanut työn. Kirjanpitäjä voi uskoa, että työ on tehty oikein.” Näiden kannottojen mukaista oli se, että kirjanpitäjät pitivät tilintarkastusta miellyttävänä. Kysymys sai arvosanat 4 – 5 ja 5 arvoasteikolla 0 – 5, kun 5 = hyvin miellyttävä. Kun kirjanpitäjä joutuu toisinaan korjaamaan laatimaansa kirjanpitoa tilintarkastuksen myötä, se voisi olla epämiellyttävää. Kuitenkin tilitoimiston kirjanpitäjä VI totesi tarkastajan tekemistä korjausehdotuksista: ”Se on yhdentekevää, ei haittaa.” Korjaukset tehdään, jos nähdään hyväksi. Kirjanpitäjä IV totesi: ”Kun tilintarkastus on suoritettu, kirjanpitäjä on tyytyväinen. Tuskin tilintarkastaja aina tietää, miten tilinpäätös on ollut työn ja tuskan takana.”

Tilintarkastuksen tarkkuudella on rajansa. Tottuneiden kirjanpitäjien mielestä liian yksityiskohtaista tarkastusta ei kaivata. Kirjanpitäjä XIII kertoi: ”Kyllä kirjanpitäjä pystyy korjaamaan pieniä virheitä ominpäinkin, jos saa ohjeita tilintarkastajalta. Tällaisia asioita ei ole tarpeen ilmoittaa edes johdolle.” Samoin kirjanpitäjä VI totesi: ”Kerran tilintarkastaja antoi muistion, jonka mukaan olin kirjannut YEL-koron väärin. Keskustelimme asiasta vain tilintarkastajan kanssa. Virhettä ei korjattu epäolennaisuuden vuoksi. Mielestäni tällaisten, vähäisten asioiden ei tarvitse mennä tilitoimiston johtajan kautta.”

Tilintarkastuksessa havaittujen kirjanpitovirheiden ja -puutteiden ilmoittamisessa syntyy intressiristiriita virheiden tekijän ja niiden löytäjän välillä: Tilitoimiston kirjanpitäjä haluaa välttää omien virheittensä liiallista esilletuloa, koska hänellä on tarve osoittaa asiakasyritykselle olevansa pätevä ja osaava. Samoin hän haluaa näyttää tilitoimiston johdolle ammattitaitonsa, koska se voi vaikuttaa hänen työehtoihinsa. Myös tilintarkastaja voisi näyttää omaa ammattitaitoaan esittämällä löytämänsä puutteet. Yhteishenkisessä tilintarkastusverkostossa tällaiset ristiriidat ratkaistaan kirjanpitäjän ja tilintarkastajan välillä kahden kesken. Vastavuoroisesti kirjanpitäjä korjauttaa tilintarkastuskertomuksessa esiintyvät vuosiluku-, tulos-, kirjoitus- ja muut virheet.

5.9.4 Tilintarkastajan turvaamistoimet

”Tilintarkastajan riskit suhteessa työstä saatuihin korvauksiin ovat suhteettoman suuret ja odottamattomat.” (Vahtera 5/2000, 40.) Vahtera pitää uusien tilintarkastusalan suositusten suurimpana vastuun ongelmana sitä, että ne ovat ikään kuin kääntäneet todistustaakan tilintarkastajalle. Vastuu on ankaraa ajallisesti (rajoittamaton kanneaika), sisällöllisesti, solidaarisesti (tilintarkastajien ja hallinnon kesken) ja vastuuta välillisistä virheistä (ks. Kihn & Nurmela 2009, 94 – 111). Tilintarkastajat kokevat ongelmaksi sen, että lyhyessä ajassa käsitellään suuri määrä juridisia ja liiketoiminnallisia asioita (Virtanen 2002). Näin tapahtui esim. osallistuvan havainnoinnin tapauksissa A ja B. Jos kiireen myötä syntyy tarkastusvirheitä, pahimmassa tapauksessa tilintarkastajalla on paljon menetettävää, ei vain työpaikka, vaan sanktiotapauksissa jopa koko ammatti, ääritapauksessa koko tilintarkastusyhteisö (Arthur Andersen LLP). Tämän vuoksi tilintarkastaja haluaa turvata selustansa. On luonnollista, että erityisesti päätoimiset tilintarkastajat keräävät tilintarkastusmateriaalia selustan turvaamiseksi, koska he ovat riippuvaisia tilintarkastajatehtävien jatkumisesta.

Tilintarkastaja turvaa selustansa tilintarkastustyön dokumentoinnilla. Tilintarkastajan työkirjasta ja -papereista muodostuu vahva näyttö sille, miten huolellisesti hän on suorittanut tilintarkastustyönsä. Muunlaista näyttöä on hankala kerätä. Tilintarkastaja, joka on vastuussa tilintarkastusten suorittamisesta, voi joutua myöhemmin perustelevaan huolellisuutensa asteen, viime kädessä tuomioistuimissa tai tilintarkastusta valvovissa elimissä. Huolellisuuden tason määrittelee ISA 320 (IFAC: Kansainväliset ... 2010, 317): ”Tilintarkastajan tulee laatia riittävä tilintarkastusdokumentaatio niin, että kokenut tilintarkastaja, joka ei ole aikaisemmin ollut tekemisissä kyseisen tilintarkastuksen kanssa, pystyy saamaan käsityksen ... tilintarkastustoimenpiteistä ... tuloksista ja evidenssistä ... johtopäätöksistä ja ratkaisuksista ...”. (Huolellisuutta on käsitelty TILAn ratkaisussa 2/2010, 1/2010, 9/2009, 8/2009, 7/2009, 2/2009, 3/2008 jne.)

Huolellinen dokumentointi edellyttää monien asiakirjojen keräämistä tarkastettavaksi ja säilytettäväksi sekä myös omien työpapereiden laatimista. Tilintarkastusevidenssin kerääminen voi tapahtua yksityiskohtaisella tarkastuksella, havainnoinnilla, ulkopuolisilla vahvistuksilla, uudelleenlaskennalla, analyytisillä toimenpiteillä ja tiedusteluilla (Halonen & Steiner 2010, 100 – 101). Tilintarkastuskansio kootaan yleensä enintään 60 päivässä tilintarkastuskertomuksen antamisesta (ISA 230.A21, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 325) ja TTL 45.3 §:n mukainen säilytysaika on kuusi vuotta.

TILA on korostanut dokumentointia toistamalla päätöspäätöseluissaan KHT-Suosittelujen ohjeita dokumentoinnista (esim. TILA 1/2005, TILA 4/2006). Tämän vuoksi on pääteltävissä, että huono dokumentointi on raskauttanut TILAn sanktioita. (Näin esim. kuuluisassa matkatoimistotapauksessa TILA 3/2006, joka johti varoitukseen, ja jossa heti ensimmäiseksi todettiin, että tilintarkastajat eivät menettelleet hyvän tilintarkastustavan mukaisesti laiminlyötyään tilintarkastustyön riittävän dokumentoinnin, ja vasta sitten esitettiin laiminlyönnit tarkastuksessa, niissäkin kiinnittäen huomiota tarkastusdokumentointiin. VALA pysytti päätöksen lähes ennallaan.) Varoitukseen johtaneessa TILAn ratkaisussa 4/2003 dokumentit eivät vastanneet suositusten raportointitapaa ja TILAn ratkaisussa 3/2003 tilintarkastaja ei ollut perustellut kannanottojaan riittävän tarkasti. Tutkijan havaintojen mukaan, jos auktorisoitujen tilintarkastajien laaduntarkastuskäynneissä ei ole ollut muuta kommentoitavaa, niin ainakin työpapereista ja dokumenteista on huomautettu joko suullisesti tai kirjallisesti.

Tarkastustoimenpiteiden, työpapereiden ja dokumentoinnin merkitys korostuvat, kun tarkastuskohde on kriittinen. Tähän viittaa usein myös TILA, esim. ratkaisussaan 2/2011: ”... dokumentaatio oli ... tarkastustoimenpiteiden luonteen ja laajuuden sekä tarkastuksen tuloksen osalta ollut puutteellista ...” Yrityksen kriiseissä näkyy kahtiajakoa tilintarkastajan käyttäytymisessä. Toiset keskittyvät taloudellisen laskusuhdanteen aikana vain tilintarkastajan selustan turvaamiseen kuten kriisimittareiden seurantaan ja niistä raportointiin (ks. Luumi 2009, 70 – 83), mutta toiset ottavat myös yrityksen intressit huomioon. HTM VIII vastasi tilintarkastuksen rajoja etsien, että kriisitilanteessa ensin on kerrottava yritykselle, miten huonot tunnusluvut ovat. Sitten pyritään pitämään elinkelpoinen yritys hengissä esim. SVOP- tai pääomalainarahoitusta hankkimalla. Tällaiseen neuvontaan tilintarkastaja voi osallistua. Tilintarkastaja voi olla jopa yrityssa-neerauksen käytännön toteutuksessa mukana (Englund 1989, 41).

Moni tilintarkastaja pohtii, kumpi on tärkeämpää tilintarkastuksessa, asiasisältö vai dokumentointi. TILAn ratkaisusta 1/2006 tekemässään valituksessa VALAlle HTM-tilintarkastaja totesi: ”Raportoinnissa yksityiskohtainen kirjoittelu, jota TILAn perustelun mukaan olisi pitänyt tehdä, ei olisi tässä tapauksessa tuonut mitään lisäarvoa.” HTM:n mielestä dokumentointi itsessään ei ollut tässä tärkeää vaan sen sisältö. Lausuma ei auttanut. HTM sai varoituksen. (Muita

dokumentointipäätöksiä esim.: TILA 3/2009, 1/2009, 7/2008, 6/2008, 5/2008, 3/2006, 9/2003, 2/2000.)

Myös seuraavissa tapauksissa tuntuu itse kantelun kohde jääneen sivuasiaksi. TILAn ratkaisussa 2/2011 todettiin, että ”työpapereiden ja tilintarkastusdokumentaation perusteella ei voitu todentaa, että kaikki KHT A:n vastineissa esittämät tilintarkastustoimenpiteet oli suoritettu”. Kuitenkin kyseisessä tapauksessa pääasiasta eli verosaamisista oli pidetty erityinen neuvottelu ja käyty perusteellisia keskusteluja tarkastusryhmän kesken. TILAn arvion mukaan tilintarkastusverkoston neuvotteluista laadittu dokumentaatio ei ollut riittävä näyttö. TILAn ratkaisussa 4/2006 lainvastaisesti laskettu yhtiövastike oli sivuseikka ja pääasia tilintarkastajan dokumentit. Dokumentteja oli kerätty, mutta ne olivat puutteellisia, koska niistä ei näkynyt, miten lainvastaiseen yhtiövastikkeeseen oli päädytty.

Haastattelussa HTM VII korosti: ”Tilintarkastuksessa ei missään tapauksessa ole tärkeintä näytön antaminen tilintarkastajalle. Tämä näkökohta on häirinnyt minua viimeaikaisissa HTM-koulutustilaisuuksissa.” Kosonen (2005, 167) epäilee: ”Saattaa olla, että dokumentointivaatimus on liiallinen varsinkin pienten yhtiöiden tilintarkastuksessa.” Tilintarkastuskansiosta ja dokumenttien keruusta saattaa tulla itsetarkoitus. Vahtera (5/2000, 37 – 44) kritisoi, että käytännössä dokumentointi on pääasiassa yhtiön aineiston kopiointia tilintarkastajan mappeihin ja tiedostoihin. HTM VII totesi: ”Eräät tilintarkastajat keräävät runsaasti kopioita, ikään kuin sillä osoitettaisiin tarkastuksen huolellisuutta. Tällöin ainakin saadaan tarkastusraportit näyttäväksi.” Tilintarkastuksen arvo tuskin korreloi kerätyn aineiston määrän kanssa. Myös Lindholm (5/2007, 4) toteaa, ettei tarkastustyön arvo tule tiedon keräämisestä vaan analysoinnista.

Taulukko 7 kertoo välillisesti tarkastuksen huolellisuudesta ja dokumenttien keruusta. Laboratoriokokeen havaintojen määrää voidaan pitää välillisenä mittarina tarkastuksen huolellisuudesta, koska se kertoo, paljonko aineistosta on saatu irti. Ääriero tilintarkastajien kesken oli nelinkertainen (HTM B: 23 – HTM J: 89). Havainnot/raporttisivu kertoo, kuinka tehokkaasti havaintoja on tuotettu. Jos raporttisivulla on vähän havaintoja, se osoittaa tarkastajan päähuomion olleen dokumenttien kopioinnissa. Ääriero tilintarkastajien kesken oli kolminelinkertainen (HTM B: 2,1 – KHT F:7,7). Raporttisivuissa oli yli kymmenkertainen ero (HTM B: 4 – HTM J: 43). Erot ovat suuria, joskaan tässäkin tapauksessa ei voida tehdä yleistyksiä pienen havaintomäärän takia.

Ratkaisua dokumentointivaatimukseen on etsitty yhdenmukaisista KHT- ja HTM-yhdistysten dokumentointimalleista ja työkirjoista. Tähänkin saakka on ollut käytössä erilaisia malleja, tilintarkastajien omia tai tiettyjen ryhmien laatimia. Hiljaisena oletuksena on, että noudattamalla näitä KHT- ja HTM-yhdistysten työkirjapohjia ainakin kaikki olennaiset aihealueet tulevat tarkastetuiksi hyvän tilintarkastustavan mukaisesti, jolloin tarkastuksen muusta tasosta riippumatta ei olisi pelkoa sanktioista. Kun käytännössä tilintarkastajien laadunvalvonnassa edellytetään työkirjojen käyttöä, ohjeellisista työkirjoista on tullut pakollisia.

Taulukko 7 Tilintarkastajien tilintarkastushavaintojen ja laadittujen tilintarkastusraporttien sivujen lukumäärät laboratorio-kokeessa

	Havainnot	Raporttisivut	Havainnot / sivu
KHT A	41	6	6,8
HTM B	23	4	5,8
HTM C	50	7	7,1
HTM D	62	13	4,8
HTM E	63	12	5,3
KHT F	77	10	7,7
HTM G	58	19	3,1
HTM H	33	5	6,6
HTM I	53	12	4,4
HTM J	89	43	2,1
yhteensä	549	131	4,2

Yhtenäisen työkirjan ongelmana on se, että työkirja ei voi mitenkään olla kattava kaikille yrityksille, koska yritykset ovat niin erilaisia. Tämä haittaa erityisesti pienyrityksiä, joissa laajan työkirjan läpikäynti sisältää paljon itsestään selviä asioita sekä turhia sivuja yritystapauksesta riippuen. Mitä laajempi työkirja on, sitä vähäisemmäksi jää käytettävissä oleva aika muulle tarkastustyölle, jonka laatu voi kärsiä ja tilintarkastuskustannukset nousta. Liiallinen dokumentointi siirtää painopistettä asiakaskeskeisyydestä tilintarkastajakeskeisyyteen. Pienyhtiöiden tarkastusta ovat hieman helpottaneet KHT-yhdistyksen ja HTM-yhdistyksen suppeammat työkirjaversiot, joiden ongelmana on se, onko siitä karsittu oikeat sivut eli jääkö jotain olennaista tarkastuksen ulkopuolelle. Työkirja ei myöskään auta, jos tilintarkastaja ei havaitse virheitä tai puutteita, ja vaikka havaitseekin, ei arvioi niitä olennaisiksi. Vihreä kirja (EC 1996, 10) myöntää, ettei huolellinenkaan tilintarkastus tarkoita sitä, että tarkastaja havaitsisi mahdolliset petokset. Työkirjat eivät ole myöskään kyenneet estämään kaikkia suuria tilintarkastuksen väärinkäytöksiä maailmalla.

HTM VIII totesi havainneensa yleistäen kahdenlaisia tilintarkastajia. Suoraan tilintarkastajiksi ryhtyneet käyttävät valmiita dokumentointimalleja ja jopa jättävät tarkastuksen siihen. Niille, joilla on kirjanpito- ja verotustaustaa, työkirjapohja on vain apuväline. Heidän tarkastusalueensa on työkirjaa paljon laajempi. Työkirjamallin mukaan tarkastus pitää suorittaa ”vähän sinne päin”, ja pieniä asioita voidaan pitää epäolennaisina. Työkirjamallin mukaisen tarkastuksen jälkeen HTM VIII tekee tarkemman tarkastuksen oman työkirjansa mukaan.

Otettakoon esimerkki eri tarkastustavoista pienyhtiön tasekirjan allekirjoitusten tarkastuksessa. Tottunut tilintarkastaja, joka on ennenkin tarkastanut saman yhtiön, näkee yhdellä silmäyksellä muutamassa sekunnissa kaikki alla olevat asiat, ja voi dokumentoida yhdellä oikein-merkillä tasekirjaan suorittaneensa tarkastuksen:

- suoritettiin allekirjoitus 4 kk:n kuluessa
- ovatko allekirjoittajat yhtiön nykyisiä vastuuvollisia
- riittävätkö allekirjoitukset tilinpäätökseen: toimi- ja päätösvaltainen hallitus ja toimitusjohtaja
- onko nimenselvennykset ja asema yhtiössä merkitty oikein
- onko allekirjoitus kytketty sivunumeroituun tasekirjaan, eikä erilliselle, irralliselle sivulle
- oliko joku merkinnyt eriävän mielipiteen ja onko se asianmukainen
- tehtiinkö merkinnät pysyvällä tavalla.

Jos samat asiat dokumentoidaan työkirjaan erillisten kysymysten vastauksina, kuluu aikaa huomattavasti enemmän, eikä työkirja ole kuitenkaan antanut yhtään lisäarvoa tarkastukselle verrattuna pelkkään oikein-merkkiin.

Haastateltujen tilintarkastajien mielestä työkirjapohjaiset tarkastukset niiden puutteista huolimatta ovat tulleet jäädäkseen. Voitaneen pitää myönteisenä, että jatkuvasti haetaan uusia tilintarkastuksen toteuttamistapoja, vaikka ne eivät aina johtaisikaan parannuksiin. HTM VIII kertoi täyttäneensä aiemmin työkirjan vain suuremmissa yhtiöissä, koska pienyhtiöissä ei siihen ollut ajallisesti varaa. Suhtautuminen kuitenkin muuttui, koska hän alkoi nähdä työkirjan enemmänkin selustanturvaamisen välineenä: ”Työpapereiden dokumentointi on jopa tilintarkastajan tärkein tehtävä.”

Toisinaan nähdään työkirjan huonojen puolien vaikuttavan koko tilintarkastusinstituutioon. Ilolan (6/2008, 44) mukaan ”tilintarkastajan työ suuntautuu yhä enemmän rutiiniluontoiseen työn dokumentointiin. Osa nuorista tilintarkastajista ehkä toivoisi kokonaisvaltaisempaa asiakastyötä. Mikäli työ ei vastaa odotuksia, hakeudutaan helposti yrityksiin taloushallinnon tehtäviin.” HTM-tilintarkastajien määrä onkin vähentynyt vuosina 2001 - 2011 896:stä 745:een eli 17 %. KHT-tilintarkastajien määrä lisääntyi 629:stä 894:än eli nousua oli 42 %. Lukumäärämuutoksiin vaikuttavat myös muut tekijät kuin liian rutiiniluontoinen työ.

5.9.5 Johtopäätökset

1. Turvaamisulottuvuus ei välittömästi liity lakisäätöiseen tilintarkastukseen. Kuitenkin käytännössä inhimillinen turvaamisen tarve on noussut tärkeäksi toimijoiden näkökulmaksi tilintarkastuksessa. Kukin toimija haluaa varmistaa sen, että oma toiminta on lain-, säännösten- ja sopimusten mukaista sekä

lisäksi tehokasta. Omistajajohtaja huolehtii myös yrityksen toiminnan sääntöjenmukaisuudesta, ja yritys hyötyy, kun muut sidosryhmät voivat luottaa sen toimintaan.

2. Yhtiö ei tee virheitä, mutta yksilöt kuten omistajajohtaja, tilitoimisto ja tilintarkastaja voivat virheitä tehdä. Kun kukin vastaa omista virheistään, selustanturvaamisesta on toisinaan tullut itsetarkoitus. Pienyhtiöiden tarkastajien keskuudessa voi havaita kaksi toimintasuuntaa. Tilintarkastajakeskeisille tarkastajille asiakirjojen ja toimenpiteiden dokumentointi on tärkeää, kun taas asiakasyrityskeskeiset tarkastajat keskittyvät runsaaseen havainnointiin ja sen pohjalta asiakaspalveluun.
3. Riippumatta pienyhtiön tilintarkastajan mielipiteistä tilintarkastuksen tilintarkastus- tai asiakaskeskeisyydestä hänellä ei liene valinnan varaa, koska kansainväliset standardit edellyttävät perusteellista työn dokumentointia. Sanktiouhka ja laadunvalvonta täydentävät vaatimuksia. Tarkastustyökirjat on vähitellen otettu käyttöön huolimatta niiden laatimisen vaatimasta runsaasta ajasta ja sopimattomuudesta kaikkiin pienyhtiöihin.
4. Jos kaikki tilintarkastusverkoston toimijat varmistavat sen, että oma selusta on turvattu eli oman vastualueen tehtävät on hoidettu, se takaa lakisääteisen tilintarkastuksen perustarkoituksen: toiminta on lainmukaista sekä tilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot.
5. Liiketoimintaverkoston näkökulmasta yrityksellä ja toimijoilla on yhdensuuntaisia turvaamistavoitteita kuten tilinpäätöksen oikeellisuuden ja toiminnan lainmukaisuuden varmistaminen. Tämä lisää keskinäistä luottamusta. Kullakin toimijalla on sen lisäksi omat turvaamistavoitteet, jotka saattavat viedä yhteistä aikaa ja nostaa verkoston toimintakustannuksia. Ristiriitaisuutta voi aiheuttaa tilintarkastajan runsaan dokumentointityön kalleus ja painopisteen siirtyminen pois verkostolle keskeisestä neuvontatyöstä.

5.10 Osakkeenomistajien yhdenvertaisuuden ulottuvuus

5.10.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Osakeyhtiön keskeinen periaate on osakkeiden yhdenvertaisuus (OYL 1:7). Jos kaikilla osakkeenomistajilla on ns. samaan sarjaan kuuluvat osakkeet, jotka tuottavat yhtäläiset oikeudet ja mahdollisesti myös velvollisuudet kuten pienyhtiöissä tavallisesti on, yhdenvertaisuus koskee myös osakkeenomistajia (ks. Kyläkallio ym. 2008, 73). Useimmiten pienyhtiössä ei synny yhdenvertaisuuden ongelmaa, koska osakkaita on vain yksi. Näin on myös silloin, kun osakekanta on muodollisesti jaettu perheen kesken, ja menettelytavoista on sovittu. Kuitenkin

on mahdollista, että perheensisäisesti tai muuten osakasoikeudet tai -velvollisuudet ovat erilaisia.

Usein ongelmat kärjistyvät sukupolvenvaihdoksen yhteydessä. Johdon yleiseen huolellisuusvelvollisuuteen sisältyy yhtiön edun edistäminen, ei esim. keskeisten omistajatahojen eikä vähemmistön. Jos on mahdollista, että yhdenvertaisuutta voidaan loukata, tulee tilintarkastajan lisätehtäväksi myös tämän tarkastaminen. Koskelan tutkimuksessa osoittautui, että kun oli useita omistajia, jotka kaikki työskentelivät yrityksessä, he pitivät tilintarkastusta 84,9 %:sti erittäin tarpeellisena tai tarpeellisena (Koskela 1990, 62).

Yhdenvertaisuutta on yritetty taata lainsäädännön avulla. Tämä ilmenee ainakin neljästä näkökulmasta. Ensiksikin yhdenvertainen kohtelu koskee informaation saantia. Kaikki osakkaat saavat julkisen tilinpäätöksen ja sen lisäksi jokaisella on kyselyoikeus yhtiökokouksessa (TTL 19 §). Lisäksi osakkeenomistajalla on oikeus saada osakkeen merkintään liittyviä tietoja (OYL 7:8) jne. Laboratoriokokeessa tuli ongelmia osakkaiden yhdenvertaisen kohtelun takia sen vuoksi, että osa perheenjäsenistä sai informaatiota toimiessaan perheyhtiössä ja osa ei. Jos negatiiviset asiat olisi ilmoitettu tilintarkastuskertomuksessa kaikille osakkaille ja sitä kautta julkisuuteen, olisi syntynyt turhia hankaluuksia koko yhtiölle. Siksi HTM C totesi omassa työpaperissaan: ”Pohdittava kokonaisuutta, mitä kertomukseen? Velkojaintressi melko pieni, osakkaiden kuitenkin pitää saada tieto jollakin tavalla (pöytäkirjako?).” Muut kokeeseen osallistuneet tarkastajat eivät reagoineet osakkaiden yhdenvertaisuuteen mitenkään.

Toiseksi yhdenvertaisuuden takeeksi on säädetty osakeyhtiön enemmistöperiaate. Koska liikkeenjohdolla on usein pieniyhtiön enemmistö, se voi päättää omista palkka- ym. eduistaan. Kuitenkaan yhdenvertaisuuden vuoksi yhtiökokous, hallitus tai toimitusjohtaja eivät saa tehdä päätöstä tai ryhtyä muuhun toimenpiteeseen, joka on omiaan tuottamaan osakkeenomistajalle tai muulle epäoikeutettua etua yhtiön tai toisen osakkeenomistajan kustannuksella (OYL 1:7). Yhdenvertaisuus koetaan lähtökohtaisesti laadultaan taloudelliseksi (Blummé 2008, 173), ja epäoikeudenmukaiset rahapalkkiot ovatkin nousseet keskeiseksi puheenaiheeksi. Lisäksi jonkinasteisen yhdenvertaisuuden takeeksi on säädetty vähintään 10 prosentin osakeomistuksen vähemmistösuoja (vähemmistöosinko OYL 13:7, vähemmistötilintarkastajan valinta OYL 7:5 ja erityisen tarkastuksen määrääminen OYL 7:7). Yhdenvertaisuus pitäisi aikaansaada myös siinä tapauksessa, että osa osakkaista työskentelee yhtiössä, osa ei. Mitä enemmän osakkaiden intressit vaihtelevat osingonjaon, työnteen, palkan, yhtiön investointien jne. suhteen, sitä vaikeampi on kohdella osakkaita tasapuolisesti. HTM VIII sanoi joutuvansa puuttumaan asiaan, jos perheyhtiössä kaikille jaetaan samansuuruiset osingot. Työpanoksen ero pitäisi silloin hoitaa palkoilla, vuokrilla, matkakuluilla ja muilla tällaisilla.

Tilitoimiston johtaja V totesi haastattelussa: ”Osakkaiden yhdenvertaisuuskysymyksissä pannaan painoa sille, mitä tilintarkastaja sanoo. Toisaalta, jos omistajaohjattajat eivät luota toisiinsa, se on yrityksen tuho.” Tuntuu luonteelta,

että tilintarkastaja, joka on osakkaista riippumaton, saisi tehdä ehdotuksia osakkaiden välisissä kiistanalaisissa asioissa. Tilintarkastajalla ja tilitoimistolla ei ole yleensä omaa intressiä yhdenvertaisuuskysymyksissä. Käytännössä tilintarkastaja tekee usein sovintoesityksiä. Kuitenkin TILA ratkaisussaan 9/2003 arvosteli tilintarkastajaa, koska hänen raporttinsa sisälsi toimenpide-ehdotuksia kahden osakkaan välisen riidan ratkaisemiseksi. Vähemmistöosakkaat kantelivat TILAn ratkaisussa 8/2002 tilintarkastajasta informaation puutteen, enemmistöosakkaiden etujen ja tilintarkastajavalintatavan takia. TILA ei löytänyt olennaisia moitteita tilintarkastajan toimista, ei myöskään ratkaisussa 3/2011, jossa kanneltiin, että KHT A oli ajanut yhden hallituksen jäsenen etua hänen painostuksestaan, mutta näyttö siitä puuttui.

Kolmanneksi osingonjaon on oltava yhdenvertainen niille, jotka omistavat samanlaisia osakkeita. Enemmistöpäätöksin tästä ei voida poiketa. Muuta vapaata omaa pääomaa voidaan sitä vastoin jakaa muussa kuin osakepääomasuhteessa, mutta silloin on saatava kaikkien osakkeenomistajien suostumus (OYL 13: 1 – 6).

Neljänneksi osakkeiden myyntimahdollisuus pitäisi olla tasapuolinen. Tätä on vaikea lainsäädännöllä taata, kun pääsääntönä on osakkeiden vapaa kauppa. Usein vähemmistöosakkaat joutuvat tyytymään enemmistön päätösten seuraustilanteisiin ja myymään omistamansa osakkeet halvalla. Haittaa on pyritty poistamaan osakassopimuksiin otetulla myötämyyntiehdolla, mutta tämäkin auttaa vain silloin, kun osakkeita myyvät myös muut. Joskus vaa'ankieliasemassa oleva vähemmistöosakas voi hinnoitella osakkeensa varsin korkealle. Ostajan rajat ovat 66 2/3 %, 50 %, 33 1/3 % ja 10 %, jotka perustuvat OYL:n mukaisiin päätöksenteon määräenemmistö-, yksinkertaisen enemmistön ja määrävähemmistösäädöksiin. Tilintarkastajan olemassaolo on varsin tärkeä turvatoimenpide pienyrityksissäkin näiden usein epälikvidien vähemmistöosakkeiden omistajille (ks. Saarinen 2003, 5).

TILA korostaa osakkaiden yhdenvertaisuuden tarkastuksen tärkeyttä (esim. TILA 8/1991). HTM X:n mukaan yhdenvertaisuus ei ole tullut tilintarkastuksissa juuri lainkaan esille, eikä siihen ole kiinnitetty huomiota. HTM XVI totesi: ”Joskus rivien välistä näkee, että perheenjäsenten kesken voi olla odotuksia, jos hallituksen tehtäviä hoidetaan huonosti.” Syynä näiden ongelmien vähäisyyteen saattaa olla se, että perheyhtiöissä ristiriitoja syntyy aviopuolisoiden kesken usein vasta lähestyvän avioeron myötä, ja että pienyrityksissä omistajaperheen sisällä lapset yleensä tyytyvät vanhempien hiljaisesti määrittämään osakasrooliinsa. Myöskään laboratoriokokeen kiinteistöyhtiössä ei ollut havaittavissa osakkaiden kesken ristiriitoja, vaikka osa osakkaista työskenteli yhtiössä, osa ei, kenellekään osakkaalle ei maksettu palkkaa eikä osinkoa, eikä kaikille annettu osakasinformaatiota. Samoin osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A omistajien lapset olivat sopuisasti suostuneet myymään osakkeensa takaisin vanhemmilleen sosi-aalietuussyistä ja lopettaessaan vähäisen työskentelynsä yhtiössä. Osallistuvan

havainnoinnin tapauksessa B oli yksimielisesti sovittu perheenjäsenten lainako-roista, eikä tilintarkastajalla ollut tarvetta käsitellä yhdenvertaisuusasioita.

Kun jokainen perheyrittäjä on omanlainen yhteisönsä, oletuksia perheyrittäjien sovusta ja yhdenvertaisuudesta ei tulisi tehdä, vaan ne tulisi tarvittaessa ottaa tilintarkastusverkostossa ajoissa huomioon. Lähestyvät avioerot tai sukupolvenvaihdokset ratkaistaan pienyhtiöissä tapauskohtaisesti. Mukana saattaa olla perheenjäsenten apuna tilintarkastusverkosto, asianajotoimisto tai ulkopuolinen konsultti.

5.10.2 Johtopäätökset

1. Yhdenvertaisuuden ulottuvuus sisältyy osana lakisääteiseen tilintarkastukseen. Se ei kuitenkaan ollut käytännössä pienyhtiössä olennainen asia, ja sen tarkastus jäikin vähäiseksi.
2. Useat pienyhtiön yhdenvertaisuuskysymykset ratkeavat itsestään, koska pienyhtiön osakkeet ovat tavallisesti yhden henkilön tai perheen omistamia. Yhdenvertaisuusongelma voi syntyä silloin, kun yhtiössä on sukupolvenvaihdoksen jälkeen sekä toimivia että ei-toimivia perheenjäseniä erilaisine osinko-, palkka- ja muine vaatimuksineen.
3. Liiketoimintaverkostoissa kenenkään toimijan yhdenvertaisuuskysymykset tuskin nousevat esille. Tilintarkastusverkostossakin merkitys on vähäinen, koska jaettu näkemys koko yrityksen edusta on usein yhtenevä. Tilintarkastajalla ja tilitoimistolla ei yleensä ole näissä omia etujaan ajettavanaan, joten tarvittaessa ne voivat toimia yhdenmukaisesti. Tilintarkastajan neuvot olisivat tarpeen omistajien riitatapauksissa, mutta TILAn ratkaisun perusteella soviteltutehtävä ei ole hyvän tilintarkastustavan mukainen.

5.11 Tilintarkastuksen aikaulottuvuus

5.11.1 Lakisääteinen tilintarkastus

Tilintarkastuksen aikaulottuvuus esiintyy lainsäädännössä kolmessa muodossa: mikä on tarkastusajanjakso, miten tilintarkastajat jakavat tilintarkastuksen ajallisesti ja milloin tarkastus suoritetaan. Viimeksi mainittu liittyy läheisesti omistajajyhödyn ajalliseen jaksotukseen, ja siksi sitä käsitellään omistajajyhödyn yhteydessä (alakohta 5.12.5).

Tarkastettava ajanjakso on määritelty täsmällisesti (TTL 11.1 §): ”Tilintarkastus käsittää yhteisön tilikauden ... tarkastuksen.” Se kohdistuu yhteen tilikauden kerrallaan. Jokainen tilikausi muodostaa kokonaisuuden, josta lakisääteinen tilintarkastus antaa erillisen tilintarkastuskertomuksen. Vaikka sama tarkastaja valitaan uudelleen seuraavaksi tilikaudeksi, määrävuosiksi tai toistaiseksi, jokainen tilikausi muodostaa silloinkin tarkastusjakson. Vaikka annettaisiin yhteinen

veroilmoitus saman verovuoden kahdelta tai useammalta tilikaudelta, kukin tilikausi muodostaa oman tarkastusjakson. Suoritetun tilintarkastuksen veroilmoitusmerkinnät (verolomake 6B, 4) tehdään vain verovuoden viimeisen tilikauden osalta. Lakisääteinen tilintarkastus ei ulotu tilikautta edeltäviin aikoihin eikä sen jälkeisiin, ja rajausta on esitetty kategorisesti.

Tilintarkastustehtävän jako tilintarkastajien kesken ajallisesti olisi selkeä, jos tilintarkastajan toimikausi olisi yhtenevä tilikauden kanssa. Näin ei kuitenkaan yleensä ole. Toimikausi päättyy ja uuden tilintarkastajan toimikausi alkaa uuden tilintarkastajan valinnasta päättävän yhtiökokouksen päättyessä, jollei yhtiöjärjestyksessä määrätä toisin tai uutta tilintarkastajaa valittaessa päätetä toisin (OYL 7:4). Koska toimikausi poikkeaa tilikaudesta, joutuu uusi tilintarkastaja tarkastamaan sellaisenkin osan tilikaudesta, jolloin hän ei vielä ole ollut tilintarkastajana. Vastaavasti edellinen tilintarkastaja tarkastaa päättyneen tilikauden jälkeisiäkin tapahtumia tilintarkastuskertomuksen antamiseen saakka, jolloin jää tarkastamatta vähintään kaksi viikkoa toimikauden lopusta. Tämä johtuu siitä, että tilintarkastuskertomus on luovutettava hallitukselle vähintään kahta viikkoa ennen yhtiökokousta (OYL 5:21). Tilikauden päättymisen ja uuden tilintarkastajavalinnan väliseltä ajalta tilikauden tarkastus on päällekkäistä, enimmillään 5 ½ kuukautta, koska uusi tilintarkastaja suorittaa jälkikäteen tarkastuksen tilikauden alusta alkaen.

Luontevaa olisi, että tilikausi muodostaisi kokonaisuuden, jonka koko tarkastusvastuu olisi ensisijaisesti uudella tilintarkastajalla ja alkukuukausilta uuden valintaan asti toissijaisesti eroavalla tilintarkastajalla. Tutkijan käsityksen mukaan vastuunjako on käytännössä yleensä ratkaistu edellä mainitulla tavalla lainsäädännöstä huolimatta. Tilintarkastusverkostossa ei tästä ole tehty ongelmaa.

5.11.2 Tilintarkastusajanjakso

Tilintarkastus ei käytännössä ole tilikausisidonnainen. Tarkastusjakso voi olla tilikautta lyhyempi. Vaikka TTL ei mainitse osatilikauden tarkastusta, tämä voi tulla kyseeseen pieniyhtiöissä erityisesti omistajajohtajan halutessa kesken tilikauden lisätä osinkoa. Jos varojenjakoa voidaan hoitaa päättyneen tilikauden jakokelpoisten varojen puitteissa, lisäosinko ei vaadi osatilikauden tilinpäätöksen laatimista. Toisin on väliosingon laita. Sekä kirjanpitolautakunta (KILA 2008/1815) että veroviranomaiset ovat ottaneet myönteisen kannan väliosingon jakomahdollisuuteen. Tällöin edellytetään, että voitonjako tapahtuu tilintarkastetun, mikäli yhtiöllä on tilintarkastaja, ja vahvistetun osatilikauden tuloksen perusteella.

Kun omistajajohtajalle tulee ylimääräinen rahantarve, varojen nostamisen menettelytavoista keskustellaan tilitoimistossa. Väliosingon vaihtohtona ovat johtajan muut edut kuten lisäpalkat. HTM X:n mukaan, jos tilitoimisto ei ole auktorisoitu, väliosingonjaon toteuttaminen jää usein tilintarkastajalle. HTM VIII totesi samansuuntaisesti, ettei osingonjaon suunnittelutoiminta kuulu olennaan tilintarkastajalle, eikä voi olla aktiivinen, mutta tilintarkastaja vastaa,

jos häneltä asiaa kysytään. Osatilikauden tilinpäätöksen laatimiseen saattaa olla muitakin syitä. Se saatetaan laatia ja tarkastaa yritysjärjestelyn toteuttamiseksi, parantuneen tuloksen osoittamiseksi rahoittajalle, ensimmäisen kalenterivuoden osingonjaon mahdollistamiseksi, fuusion osingonjaon maksimoimiseksi tai halluttaessa osoittaa parantunut likviditeetti lisäosingon mahdollistamiseksi. Toisinaan joudutaan laatimaan osatilikauden tilinpäätös sen osoittamiseksi, ettei heikolta näyttävästä taloustilanteesta huolimatta omaa pääomaa ole menetetty (OYL 20:23). Tällöin usein tarvitaan pienyhtiössä tilintarkastusverkoston apua säännöstön tulkitsemisessa ja varojen arvojen määrittelyssä.

Vaikka tilintarkastuslausunnot annetaan lakisääteisesti tilikaudesta kerrallaan, tarkastus kohdistuu käytännössä myös aikaan ennen ko. tilikautta ja sen jälkeen. Kuten laboratorikokeessa raportoitiin, tilintarkastajat suorittivat ensimmäisen tarkastuksen tavanomaista tarkemmin varmentaen alkutilanteen oikeellisuuden. (Avaavan taseen tarkastamisen ongelmasta, HE 194/2006, 21.) Alkutilanteen selvittäminen edellyttää tutustumista edellisiin tilikausiin. Samankaltaiseen tilanteeseen joutuu tilintarkastaja, joka valitaan ensimmäistä kertaa mikroyrityksen kokorajat ylittävään yhtiöön tai jos hänet valitaan maallikon jälkeen tilintarkastajaksi. Tilintarkastajat ovat varovaisuussyistä tarkastaneet myös edellisiä tilikausia.

Tilintarkastajan tulisi tutkia myös tilikauden katko eli seuraavan tilikauden tositteita varmistaakseen tilikauden vaihteen menojen ja tulojen oikean ajallisen kohdistumisen (cut-off-periaate). Laboratorikokeessa HTM D huomautti, että tarkastusmateriaalista puuttui seuraavan tilikauden alun tositteet. HTM VIII myönsi, että käytännössä seuraavan tilikauden tositteiden läpikäynnissä on liputtu cut-off-periaatetta tarkastettaessa. Tilanne on kuitenkin parantumassa sen takia, että seuraavan tilikauden tositteita voi usein pyytää tilitoimistosta sähköisesti.

Tilintarkastus kohdistuu paitsi tilikausien katkoon, myös seuraavaan tilikauteen. Toimintakertomuksessa tulee esittää olennaiset tapahtumat tilikauden päättymisen jälkeen (ISA 560: Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 708 – 719; Halonen & Steiner 2008, 420 – 423) ja arvio todennäköisestä tulevasta kehityksestä. Tämä säännös koskee kuitenkin vain ns. suuria kirjanpitovelvollisia (KPL 3:9.2), mutta silloin myös pieniä yhtiöitä, jos tapahtumat ovat olennaisia. Tilintarkastajahaastatteluissa ilmeni se, että tilitoimistoissa ei aina olla perillä tämän säännöksen velvoittavuudesta. Niinpä HTM XIV edellytti liitetietoihin lisäselvitystä tilinpäätöksen jälkeisestä luottotappiokirjauksesta. HTM VII kertoi ohjanneensa tilintarkastuksessa lisäämään liitetietoihin juuri uuden tilikauden puolella, mutta ennen hallituksen allekirjoitusta laaditun hyvin olennaisen yritysjärjestely- ja akordisopimuksen. Näin oli meneteltävä oikean ja riittävän kuvan antamiseksi tilinpäätöksessä.

Tilintarkastajan tulee ottaa kantaa tulevaisuuteen toiminnan jatkuvuuden edellytyksiä arvioidessaan (ISA 570: Toiminnan jatkuvuus, IFAC: Kansainvä-

liset ... 2010, 720 – 736; Halonen & Steiner 2010, 435 – 440). Johdon arvion tulee kattaa ainakin 12 kuukautta tilinpäätöksen jälkeen ja tilintarkastajan tulee tiedustella johdolta myös sen jälkeisiä tapahtumia. Pienyhtiöissä näkee harvoin liitetiedoissa olennaisiakaan tulevaisuuden asioita, eikä esim. laboratoriokeekessa kukaan tilintarkastajista sellaisia raporteissaan odottanut.

Samoin tilintarkastajan tarkastusalueeseen sisältyy uuden tilikauden puolelta tapahtuvan varojenjaon edellytysten tarkastaminen. Jos varojenjako päätettäessä eli seuraavan tilikauden aikana pidettävässä yhtiökokouksessa tiedetään tai pitäisi tietää yhtiön olevan maksukyvytön tai aiheuttavan maksukyvyttömyyden, varoja ei saa jakaa (OYL 13:2). Varojenjaossa on otettava huomioon tilinpäätöksen laatimisen jälkeen yhtiön taloudellisessa asemassa tapahtuneet olennaiset muutokset (OYL 13:3). Hallitus esittää nämä tiedot toimintakertomuksessa tai tilinpäätöksen liitetiedoissa. Hallituksen lausumat ulottuvat ajallisesti tilinpäätöksen allekirjoittamiseen asti. Tilintarkastaja tarkastaa saman verran tapahtumia tilinpäätöksen jälkeen, itse asiassa oman lausuntonsa allekirjoittamiseen asti (ISA 560: Tilinpäätöksen jälkeiset tapahtumat). Olisi hyvä, jos tarkastettaisiin vielä tilikauden veroilmoituskin. Haastateltu verotoimiston edustaja toivoi: ”Tilintarkastajan pitäisi tutkia myös veroilmoitukset. Mitä hyötyä on hyvästä kirjanpidosta, jos veroilmoitus on laadittu täysin väärin?”

Kuten aiemmin todettiin, pienyhtiön tilintarkastusverkosto käsittelee toisinaan asioita kauas tulevaisuuteen, jopa tilikausien päähän esim. sukupolvenvaihdosta, yhtiön myyntiä tai lopettamista pohdittaessa. Tilanne poikkeaa suuren yrityksen kvartaalitalouden ammattijohtajan aikaperspektiivistä, koska hän keskittyy näyttämään hyvää tulosta kuukausitasolla. Esim. viiden vuoden suunnitelmat eivät ole omistajajohtajan sukupolvenvaihdostapauksissa harvinaisia. Yrityskauppaa suunniteltaessa tulisi tilinpäätöksen näyttää voitolliselta ja tase vakavaraiselta. Jos esim. verotussyistä tulosta on pienennetty runsailla poistoilla, saattaa mennä muutamia tilikausia, ennen kuin tilinpäätös saadaan myyntikuntoon.

5.11.3 Tilintarkastustehtävän jako ajallisesti

Kun tilintarkastaja vaihtuu, nousee kysymys tehtävän siirtymisen ajankohdasta. Olisi luontevaa, jos tilikausi muodostaisi aina kokonaisuuden, jonka tarkastusvastuu olisi etukäteen valitulla tilintarkastajalla. Ongelma syntyy, kun useimmiten tilintarkastajan toimikausi ulottuu uuden tilintarkastajan valinnasta päättävän yhtiökokouksen loppuhetkeen asti. Tutkijan käsityksen mukaan ongelma on ratkaistu käytännössä perheyhtiöissä siten, että edellinen tilintarkastaja jatkaa uuden tilikauden tarkastusta uuden valintaan asti. Kun pienyhtiöissä jatkuva tarkastus on vähäistä, käytännössä tarkastetaan vain tilintarkastuskertomuksen edellyttämät uuden tilikauden seikat. Kun uusi tilintarkastaja on valittu, hän suorittaa tilintarkastuksen tilikauden alusta alkaen, vaikka tarkastus on tältä osin päällekkäistä.

Toimikauden ja tilikauden eron ongelma poistuu niinä tilikausina, jolloin tilintarkastaja jatkaa tehtävässään. Sekin vähentää tilintarkastajien vaihtuvuutta, kun pääsäännöksi on nyt otettu osakeyhtiölakiin (OYL 7:4), että tilintarkastajan toimikausi jatkuu toistaiseksi. Tilintarkastajan vaihtuessa kesken tilikauden joudutaan samantyyppisiin tarkastuksen ajallisen vastuunjaon ongelmiin. Pohdittavaa on syntynyt varsinkin silloin, kun tilintarkastaja eroaa tai erotetaan hyvin myöhään, esimerkiksi vasta tarkastettavan tilikauden jälkeen (esim. TILA 2/2010). Uudet tilintarkastajat ovat tällöin olleet käytännössä hyvin ymmärtäviä ja suorittaneet tarkastuksen koko tarkastamatta jääneeltä ajalta. Tämä onkin ainoa vaihtoehto vastuullisessa tilintarkastuksessa. Esim. HTM XVI mainitsi tapauksesta, jossa hän suoritti tilintarkastuksen jälkikäteen kuudelta vuodelta samalla kerralla, tosin osittain maallikkona, kun ei tiennyt olevansa tilintarkastaja. Samoin tapahtuu, kun hylly-yhtiö, esim. tontin vuosia sitten varannut asunto-osakeyhtiö herätetään henkiin rakentamisvaiheen alkaessa. Vaikka monen tilikauden tarkastus tapahtuu yhdellä kertaa, tilintarkastajat eivät ole byrokratisoineet tilannetta niin, että olisivat laatineet jokaisesta toimimattomasta tilikaudesta oman kertomuksensa ja moninkertaistamalla näin työn määrän.

TILAn ratkaisussa 3/2011 KHT A oli antanut lausunnon hallitukselle, mutta ei tilintarkastuskertomusta yhtiökokoukselle kahdelta vuodelta perustellen tilinpäätösten keskeneräisyydellä. Kantelu ei aiheuttanut toimenpiteitä, vaikka kahden tilintarkastuskertomuksen antaminen määräajassa oli laiminlyöty. Nähtävästi laiminlyönti katsottiin epäolennaiseksi. Ratkaisu on sikäli erikoinen, että TTL 15.1 §:n mukaan tilintarkastuskertomus on *annettava kultakin tilikaudelta*, mutta jos *lausuntoa* ei pysty antamaan tilinpäätöksestä ja toimintakertomuksesta, siitä on mainittava TTL 15.3 §:n mukaisesti tilintarkastuskertomuksessa. Näin ei ollut tapahtunut.

5.11.4 Johtopäätökset

1. Aikaulottuvuus on esimerkki, jossa lainsäädännön määräykset tilintarkastukselle ovat niukat ja selkeät, jos muu normitausta täydentää ohjeistusta. Käytännössä säännöksiä joudutaan noudattamaan joustavasti niin tarkastettavan ajanjakson, tilintarkastustehtävän ajallisen jaon kuin tarkastusajankohdan suhteen. Kun verkoston muilla jäsenillä ei ole suuriakaan intressejä aikaulottuvuudessa, voidaan tarkastus sopeuttaa omistajajohtajan ja yhtiön tarpeiden mukaan, esimerkiksi suorittamalla tarkastus jälkikäteen jaksolta, jolloin ei ole ollut tilintarkastajaa.
2. Käytännössä tilikauden tilintarkastus laajenee aikaan ennen tilinavausta ja tilinpäätöksen jälkeisiin tapahtumiin. Tilikausi on menettämässä merkitystään ainoana talouden tarkasteluperiodina. Tilanteen mukaan laaditaan osatilikauden, samoin kuin pitkän tähtäimen laskelmia.

3. Liiketoiminnan verkostonäkökulmasta virallisen tilinpäätöksen laatimiseen liittyvät toimenpiteet ovat perusliiketoimintaverkoston rutiinitehtäviä. Vapaaehtoisissa välitilinpäätöksissä ja pitkän tähtäimen laskelmissa esiintyvät uudistavan verkoston piirteet. Tällöin jopa kärkitoimijan rooli voi siirtyä esim. sukupolvenvaihdoksessa omistajaohjajalle, joka verkostossa hyödyntää muiden taitotietoa.

5.12 Taloudellisen hyödyn ulottuvuus

5.12.1 Lakisääteinen taloudellinen hyöty tilintarkastusverkostolle

Lainsäädännön tehtävänä ei ole markkinataloudessa pakottaa yhteisöjä kannattavaan tai taloudelliseen toimintaan. Lain noudattaminen riittää. Kuitenkin, kuten aiemmin on mainittu, OYL:n mukaan yhtiön tarkoituksena on voiton tuottaminen osakkeenomistajille, ja yhtiön johdon on huolellisesti toimien edistettävä yhtiön etua. Taloudellisen hyödyn tavoite on asetettu vain osakkeenomistajille. Yhtiön etu voidaan tulkita laajempänä ilmaisuna. Tilintarkastuslain perusteluissa (HE 194/2006) korostetaan yleisen edun näkökulmaa. Siinäkin ei nimenomaisesti esiinny taloudellinen tavoite.

Tilintarkastajan palkkion määräämisessä on kaksi reunaehto:

- 1) KHT-Suosittelun (2006, 751) eettiset ohjeet edellyttävät, että palkkion tulee olla olosuhteisiin nähden asianmukainen.
- 2) TTL 17 §:n mukaan tilintarkastuspalkkio ei saa määräytyä tavalla, joka voi vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden.

Jälkimmäinen säännös voidaan ymmärtää siten, että sitomalla tilintarkastuspalkkio tarkastuksen tuottamaan hyötyyn joko suorassa suhteessa, progressiivisesti tai degressiivisesti, syntyy houkutus antaa lausunto, joka tuottaa tarkastettavalle enemmän hyötyä. Muuten tilintarkastuspalkkion suuruutta ei laissa kommentoida, vaan se on jätetty markkinatalouden säätelyn varaan.

Myös tilitoimiston taloudellinen hyöty perustuu palkkioon, joka määräytyy toimeksiantosuhteiden markkinoilla, ei lainsäädännössä. Tosin myös tilintarkastajan ja tilitoimiston palkkioille on asetettu yläraja, kuten muillekin oikeustoimille: ”Jos oikeustoimen ehto on kohtuuton tai sen soveltaminen johtaisi kohtuuttomuuteen, ehtoa voidaan joko sovitella tai jättää se huomioon ottamatta.” (Laki varallisuus oikeudellisista oikeustoimista 17.12.1982/956 36 §.)

5.12.2 Taloudellinen hyöty yhteiskunnalle

Tilintarkastus on suoritettava yleinen etu huomioon ottaen (TTL 20 §). Alakohdassa 5.4 aihetta käsiteltiin lainsäädännön tavoitteiden mukaisesti yhteiskuntalähtöisesti niin, että elinkeinoelämälle voidaan taata luotettava ympäristö häiriöttömän toiminnan mahdollistamiseksi. Tässä alakohdassa pyritään korostamaan taloudellista näkökulmaa.

Flintin seitsemännen postulaatin mukaan tilintarkastuksen edellytyksenä on hyödyllisyys yhteiskunnalle. Tällaisen hyödyn rahallista arvoa on vaikea määrittellä, tuskin on tarpeenkaan. Tilintarkastuksen hyödyllisyydelle on yleensäkin tyypillistä, että se on vaikeasti käsitettävissä ja mitattavissa (Flint 1992, 32). Samoin Riistama (1999, 48) toteaa: ”Toisin kun tilintarkastuksen aiheuttamat kustannukset, tämä hyöty on kuitenkin vaikeasti mitattavissa, eikä tarkoituksenmukaisia mittayksiköitä ole ainakaan vielä kehitetty.” Gray ja Manson (2000, 27) mainitsevat yhteiskunnalle koituvan taloudellisen hyödyn esimerkkinä tapauksen, jossa julkisen informaation seurauksena pystytään uudelleen jakamaan niukat taloudelliset varat. Samansuuntaisesti liiketoimintaverkoston toiminta-ajatuksena on kustannustehokkuuden saavuttaminen paitsi verkoston sisällä, myös koko alan arvojärjestelmässä (Möller ym. 2004, 22; Wallinin 2009, 22 mukaan lähtökohtana on lisäarvon tuottaminen asiakkaille ja verkoston jäsenille).

Kun tilintarkastusvelvollisuutta harkittiin poistettavaksi pienyhtiöiltä, verohallituksen arvion mukaan tästä seuraisi, että verottajalle toimitettavien tietojen taso romahtaisi. Lähtökohtaisesti tässä yrityskokoluokassa veronmenetykset olivat jo silloin suurimmat. Julkiselle sektorille tulisi kustannushaittoja. Siksi verohallitus vastusti tilintarkastajakapasta luopumista. (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 96.) Myös Aakalan (2006, 63 – 72) mukaan ulkoisista sidosryhmistä verottaja ja lainantajat hyötyvät eniten tilintarkastuksesta. Merkitys yrityksen sidosryhmille lienee kiistaton (Aakala 2006, 2). Tilintarkastuksesta vapauttaminen johtaisi myös tahattomien erehdysten lisääntymiseen ja talousrikollisuuden kasvuun (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 96 – 97).

Yleinen etu esiintyi haastatteluissa ja laboratoriokokeessa vain vähäisessä määrin. Kuitenkin monet yrittäjät ja tilintarkastajat ymmärtävät myös yhteiskunnallisen vastuunsa, eikä silloin pyritä esim. veron minimointiin lainvastaisin menettelyin. ”Menestyvä yritys ei ota riskiä, vaan ymmärtää esim. veron jäsenmaksuna, jonka menestyvä yritys pystyy maksamaan.” (Haastattelu, HTM X.) Tilintarkastusverkoston roolina on tässä noudattaa lainsäädäntöä, mikä tavoite on toimijoille yhdensuuntainen. Lain minimivaatimukset ylittävää informaatiota ei yleensä pienyhtiöissä anneta kuten ei annettu laboratoriokokeessa eikä kummassakaan osallistuvan havainnoinnin tapauksessa, on sitten syynä aikapula, kustannukset tai halu pidättäytyä tietojensa julkistamisesta.

5.12.3 Yrityksen taloudellinen hyöty

Siitä, ovatko pienyhtiön tilintarkastuksen hyödyt kustannuksia suuremmat, on erilaisia näkemyksiä. Tilintarkastuspakon poistamista perusteltiin nimenomaan yhtiöiden omalla kustannussäästöllä (HE 194/2006, 24:n mukaan pienehköjen osakeyhtiöiden tilintarkastuksen kustannukset olivat keskimäärin 325 € ja tähän liittyvän yrityksen oman työn arvo 407 €. Vihreä kirja EC 2010, 20 korostaa pienyrityksen hallinnollisia kustannuksia.) LTT-Tutkimus Oy:n (KTM: Tilin-

tarkastusvelvollisuuden ... 2006, 54 – 55) tutkimuksen mukaan pienimmistä yrityksistä 33 % oli jokseenkin tai täysin sitä mieltä, että tilintarkastus on lakisääteinen velvollisuus, joka ei hyödytä yritystä. Yrityksen koon kasvaessa määrä väheni 16 %:iin.

Tilintarkastusalan ammattilaiset karsastavat vaihtoehtolaskelmia, joista puuttuu kokonaan toinen kannattavuuden elementti, tuotot. Kun edellä esitetyissä summissa voi olla runsaastikin palkkio-osuutta neuvontatyöstä ja erilliset lausuntopalkkiot, lakisääteisen tilintarkastuksen kustannukset jäävät varsin vähäisiksi.

Sekä tilintarkastuksen kustannukset että hyödyt näkyvät rinnakkain seuraavissa kannanotoissa. HTM-yhdistyksen mukaan tilintarkastuksen kustannukset ja hyödyt ovat tällä hetkellä tasapainossa (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 87). Kansainvälisten standardien (2010, 408) mukaan on tarve löytää tasapaino informaation tuottamiskustannusten ja yhteisön tilinpäätöksen käyttäjille todennäköisesti koituvan hyödyn välille. Aakala (2006, 2) toteaa, että pienyritykselle tilintarkastuksen arvo merkitsee käytännössä tilintarkastajan antamien neuvojen ja tilinpäätöksen luotettavuuden myönteisiä vaikutuksia sekä tilintarkastukseen liittyviä kielteisiä vaikutuksia, joita ovat tilintarkastuksen kustannus ja yritysjohdon tilintarkastukseen käyttämä aika.

Tilintarkastuksen hyötynäkökohdat esiintyvät seuraavissa kannanotoissa. KHT-yhdistyksen mukaan pienyhtiö saa tilintarkastajan neuvoista suoranaista hyötyä. Niitä syntyy, kun tilintarkastaja on asiantuntija, joka voi auttaa yrityksen monissa asioissa (KHT-yhdistys, KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 89). Hyöty voi tulla myös kustannusten alenemisen kautta kuten ulkoistuksesta, uusista toimintavoista ja sisäisen valvonnan tehostumisesta sekä erityisesti veroneuvonnasta. Suoria hyötyjä syntyy aina, jos verotarkastuksilta vältytään (KHT-yhdistys, KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 90). Myös tarkastuskustannuksissa voidaan säästää, kunhan pidetään huolta, ettei tarkastuksen laatu heikkene. Riistama (1999, 49) toteaa: ”Tilintarkastuksen eräänä tavoitteena siis on välttää tai ainakin pienentää toimeksiantokustannuksia.” Suurten suorien hyötyjen lisäksi tulevia epäsuoria hyötyjä ei saisi unohtaa (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 85).

Tilintarkastuksesta päättävä omistajajohtaja vertaa kustannuksia lisäarvoon (Svanström 2004, 128 3 130). Ahjos (2010, 76) toteaa tutkimustuloksenaan pienyhtiössä, että ”tilintarkastuksesta on hyötyä päätöksentekijän näkökulmasta”. Tulos on yhtenevä yleiseen tavoitteeseen, mitä tilintarkastajat esittävät pienyhtiöissä: Tilintarkastuksesta pitää saada enemmän tuottoja kuin kustannuksia (haastattelu, HTM X). Samoin verovirkailija totesi: ”Tilintarkastajalle maksetaan turhasta, ellei neuvoja anneta.” Toteamus on yllättävä, koska verottaja näkee tässä laillisuustarkastuksen takaa taloudellisen hyötynäkökohdan. Ahjos (2010, 76) jakaa tilintarkastuksen hyödyt ulkoisen luottamuksen, sisäisen luottamuksen sekä tiedon ja tietämyksen lisääntymiseen. Taloudellinen hyöty syntyy juuri näistä kolmesta lähtökohdasta.

1. Ulkopuolisen luottamuksen lisääntyminen (ulkopuoliselle annettu luotettava kuva, ks. alakohta 5.6.3)

LTT-Tutkimus Oy:n (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 54 – 55) tutkimuksen mukaan pienehköistä yrityksistä 53 % oli jokseenkin tai kokonaan samaa mieltä, että oma luottamus liikekumppaniin kasvaa, jos hyväksytty tilintarkastaja on suorittanut tarkastuksen. Yrityksen koon kasvaessa määrä lisääntyi 72 %:iin. DeAngelon (1981) mukaan tilintarkastus aiheuttaa hyötyä pääomakustannusten alentuessa, kun rahoittajat kokevat epävarmuuden vähenevän.

2. Sisäisen luottamuksen lisääntyminen (tieto ja tunne siitä, että asiat ovat omassa yrityksessä kunnossa, ks. alakohta 5.9)

Em. tutkimuksen mukaan pienimmistä yrityksistä oli 70 % jokseenkin tai kokonaan samaa mieltä, että tilintarkastus lisää osakkeenomistajien luottamusta taloudellisten tietojen oikeellisuuteen. Yrityksen koon kasvaessa määrä lisääntyi 83 %:iin. Knechelin ym. (2008, 65 – 66) mukaan tilintarkastuksen ansiosta pienyhtiöissä toimintojen tehokkuus lisääntyy ja sääntöjen noudattamisen valvonta helpottuu.

3. Tiedon ja tietämyksen lisääntyminen

Taloudellisen hyödyn saavuttaminen liittyy selvimmin tähän kohtaan. Veroneuvonta, edulliset hankintalähteet ja uudet asiakaskontaktit ovat esimerkkejä välittömästi hyödynnettävistä tiedoista.

Laboratoriokoe osoitti, miten paljon tilintarkastaja kerää pohjatietoa tilintarkastusraportteja, neuvontaa ja omaa selustanturvaamista varten. Lakisääteinen tilintarkastus sulautuu neuvonnan kanssa yhteen. Syntyy synergiaetu, kun samaa aineistomateriaalia voidaan käyttää moniin tilintarkastusverkoston tarpeisiin. Liiketoimintaverkostossa orkestroitu kokonaisuus on enemmän kuin osiensa summa (Wallin 2009, 21). Laboratoriokokeessa tämä näkyi esimerkiksi niin, että samalla vaivalla, kun tilintarkastaja raportoi virheestä, hän saattoi neuvoa korjaustavan tai jopa laatia korjaustositteen itse. Näin kävi mm. silloin, kun siirtovelat puuttuivat tase-erittelystä. Tilintarkastajat penkoivat tiedot tositteista ja antoivat kommenttinsa vasta sitten selkeän tase-erittelyehdotuksen muodossa.

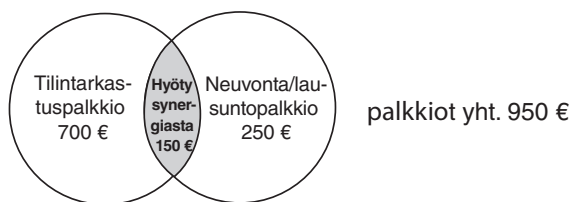
Koska tilintarkastaja tuntee yrityksen, hänen valmiutensa vastata kysymyksiin on olennaisesti parempi kuin täysin ulkopuolelta tulevan konsultin. Yksittäiset konsultin neuvonannot myös maksavat tästä syystä enemmän. (Riistama 2/2007, 45; KHT-yhdistys, KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ... 2006, 89; Vahtera 5/2009, 21). Kuviossa 16 on havainnollistettu tilannetta esimerkin avulla. Jos ulkopuoliselta konsultilta pyydetään neuvontapalvelua tai erityislausuntoa, se maksaa 400 € (kuvio 16 a), mutta aivan sama työ tilintarkastajan suorittamana vain 250 € (kuvio 16 b). Ero johtuu siitä, että tilintarkastaja voi hyödyntää jo tilintarkastuksen yhteydessä saamaansa pohjatietoa esim. 150 €:n edestä (= 400 € – 150 € = 250 €).

Käytännössä tällaisia tilanteita syntyy esim. verovalituksissa. Hankalat verotuksen rajatapaukset käsitellään usein tilintarkastusverkostossa. Jos toimitettu verotus ei tyydytä yritystä, on tilintarkastajalla valmiiksi tehty pohjatyö mahdollista verovalitusta varten, josta ei tarvitse erikseen velottaa. Sukupolvenvaihdoksissa tilintarkastaja tuntee valmiiksi perheyhtiön omistajat, heidän tilanteensa ja luopujan toiveet. Niistä ei tarvitse laskuttaa toistamiseen.

Tavallinen esimerkki synergiaedusta on liikennelupavakuus, joka voidaan antaa pankkitakauksena tai tilintarkastajan laatimana lausuntona kuljetusliikkeen taloudellisista voimavaroista. Kun kuljetusliikkeen tilintarkastaja muutenkin

Kuvio 16 a Erillinen tilintarkastaja ja konsultti

Kuvio 16 b Synergiaetu: tilintarkastaja samalla konsulttina

suorittaa tarkastuksen yhteydessä yritysanalyysin, tutkii varat, velat ja vastuut, ei paljon tarvita sen lisäksi, että hän voi antaa kyseisen todistuksen. Kuljetusliike saa silloin säästöä kahdessa vaiheessa, ensin tilintarkastajan neuvon myötä, kun pankkitakaus voidaan korvata yleensä edullisemmalla tilintarkastajalausunnolla ja toiseksi, jos oma tilintarkastaja laatii todistuksen, saadaan synergiaetua.

Synergiaetu voi olla myös tilintarkastusverkoston sisäistä. Se syntyy, kun verkostoon on koottu taloushallinnon asiantuntijoita, jotka kykenevät tuottamaan enemmän säästö- ja tuottokohteita yhteistyön avulla kuin pystyisivät erikseen. HTM VII totesi, että synergiaetua voi syntyä jopa silloin, kun verkostoon kuuluu kaksi tilintarkastajaa. Organisaatiossa syntyy omaperäisiä ja luovia ratkaisuja (Kallio & Kallio, 1/2011, 60). Perusliiketoimintaverkoston etu on se, että ryhmässä luovuus lisääntyy, päätökset paranevat laadullisesti, nopeutuvat ja halpenevat (Möller ym. 2004, 47). HTM X totesi: ”Kaikki ihmiset ovat hyviä jossakin. Kukin

osapuoli antaa yhteistyöhön oman ammattitaitonsa. Toinen ei ole parempi kuin toinenkaan. Tilintarkastajan on syytä kertoa tämä periaate muille.” Hyötyä syntyy, kun suhteellisen edun periaatteen mukaan tehtävät jaetaan siten, että kukin erikoistuu tehtävään, jossa hän on suhteellisesti ottaen tehokkaimmillaan⁶. Synergiaetua syntyy myös yrityksen ja toimijoiden välillä. Esim. hyvin suunniteltu yrityskauppa hyödyttää paitsi yritystä myös omistajajohtajaa.

Tilintarkastuksen hyöty ei ole kaikissa tapauksissa selvä. Verkostossa esitetyt korjaustoimenpiteet voivat olla pahimmassa tapauksessa lainvastaisia tai ainakin tarpeettomia, aiheuttaa kustannuksia, mutta eivät tuota hyötyä. Laboratoriokookes- sa tällainen esimerkki oli HTM I:n ilmoitus poistosuunnitelman puuttumisesta. Kiinteistöyhtiössähän sitä ei tarvita, ja sen lisääminen olisi aiheuttanut työtä ja kustannuksia. Samoin kuin verkoston hyötyä on usein vaikea arvioida, on myös sen kielteisiä vaikutuksia, kuten verkoston kaikkien osapuolten kustannuksia ja omistajajohtajan työaika. TILAn ratkaisussa 12/2000 kanneltiin siitä, että KHT A olisi ohjannut lausunnollaan liikaa yhtiökokousta ja tämä lausunto olisi johtanut lisäkustannuksiin, kun kirjanpito ja tilinpäätös laadittiin uudelleen. TILAn mielestä KHT A:n raportointi ei kuitenkaan antanut aihetta edes huomautukseen.

Synergiailmiö voi toimia myös päinvastoin. Yksi henkilö ei teekään kahta työtä, vaan kaksi henkilöä tekee yhtä työtä. Osallistuvan havainnoinnin tilintarkastusneuvotteluissa oli toisessa neljä ja toisessa kuusi osallistujaa. On vaarana, että silloin ja muutenkin tehdään taloushallinnossa päällekkäistyötä: yrityksen toimistohenkilö/omistajajohtaja – tilitoimiston kirjanpitäjä – tilitoimiston johtaja – tilintarkastaja – konsultit/sisäiset tarkastajat. Kussakin ryhmässä saattaa lisäksi olla omaa päällekkäistyötä. (Eräs KHT-tilintarkastaja kertoi syyn, ehkä karrikoiden, miksi hän siirtyi big four -tilintarkastusyhteisöstä pieneen toimistoon: ”Siellä tehtiin samat työt kolmeen kertaan eri tarkastustasoilla.”) Jossakin kohtaa tulee vastaan se, että verkoston kasvattaminen lisää kustannuksia, ja laadun parantaminen ei ole enää kannattavaa.

5.12.4 Tilintarkastuspalvelujen minimointi

Jos yhtiö katsoo, että tilintarkastuksen kustannukset nousevat hyötyjä suuremiksi, pyritään hankkimaan edullinen tilintarkastaja. Kilpailu asiakkaista on johtanut tilanteeseen, ”kuka halvimmalla veloituksella uskaltaa allekirjoittaa tilintarkastuskertomuksen” (Tuokko, 4/2008, 11). Kun Ilolan (6/2008, 44) mukaan lakisääteisestä tilintarkastuksesta maksettavat palkkiot eivät ole kasvaneet, vaan tilintarkastuspalvelujen kilpailuttaminen on johtanut monin paikoin palkkioiden pienenemiseen, jää seuraukseksi laadun heikkeneminen. Jos on mahdollista jättää tilintarkastaja kokonaan valitsematta, näin tehdään.

⁶ Suhteellisen edun periaatteen kehitti David Ricardo 1800-luvulla.

Kun pohditaan tilintarkastajasta luopumista, puntaroitavaksi nousee tällöin mm. seuraavia tekijöitä, jotka voivat olla yrityksen näkökulmasta hyödyllisiä tai haitallisia (ks. mm. KTM: Tilintarkastus-velvollisuuden ... 2006, 101 – 108; Länsiluoto ja Mäki-Pirilä 1/2010, 29; vihreä kirja EC 1996):

- toimintavapaus
- negatiivisten yhtiöasioiden pitkittämismahdollisuus (esim. tilinpäätöstietojen ja oman pää-oman negatiivisuuden ilmoitus kaupparekisteriin ja veroilmoitus)
- mahdollisuus ketjuttaa ongelmia saman yrittäjän toisesta yrityksestä toiseen
- mahdollisuus nopeuttaa omistaja-hyödyn ulosmittaamista ennen tappioita
- tilintarkastuskustannukset, erillisten neuvontapalvelujen kustannukset
- neuvontapalvelut ja uudet ideat jäävät saamatta
- tilintarkastuskertomuksesta (hyöty yleensä vähäinen)
- tilitoimiston ja tilintarkastajan työn päällekkäisyys
- riski liikesalaisuuksien leviämisestä kilpailijoiden käyttöön

Tilintarkastajan tarve vaihtelee toimiala- ja yrityskohtaisesti. Mm. pienissä kiinteistöyhtiöissä ja rakennusliikkeen grynderiasunto-osakeyhtiössä rakennusvaiheen aikana tilintarkastajan tarve on vähäinen. Silloin tilitoimisto esittää tilintarkastajasta luopumisen vaihtoehtoa (haastattelu, tilitoimiston johtaja VIII.) Knechelin ym. (2008) tutkimuksen mukaan tilintarkastajien käyttö vähenee mm. yritys-koon, saamisten ja vieraan pääoman määrän pienentyessä. Koska yritys on tekemisissä vain yhden tilitoimiston ja yhden tilintarkastajan kanssa, yrittäjä ei aina kykene itse arvioimaan, onko tilintarkastaja tarpeellinen yritykselle (HTM-tilintarkastajat, KTM: Tilintarkastus-velvollisuuden ... 2006, 86). Käytännössä tilitoimiston ja tilintarkastajan neuvoilla on vaikutusta mahdolliseen tilintarkastajasta luopumiseen tai sen säilyttämiseen.

Tilintarkastajapalvelujen minimointiin saattaa liittyä arveluttavia piirteitä, jos joku verkoston osa-puolista ei toimi asianmukaisesti. Se aiheuttaa epäluottamusta. VIRKE (Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti, Tilintarkastuslakityöryhmän mietintö 2003, 90 – 91) listasi mm. seuraavia tilintarkastajan epätoivottavia käyttäytymistapoja

- tilintarkastaja antaa vakiomuotoisen kertomuksen tekemättä tosiasiasa tarkastusta
- tilintarkastaja osallistuu yhtiön varojen hävittämiseen tai siirtämiseen osakkeille laittomin keinoin ja itselle taloudellista hyötyä hankkien
- tilintarkastaja antaa väärin perustein todistuksen osakepääoman maksamisesta
- tilintarkastaja osallistuu eri viranomaisille annettavien tietojen laiminlyömiseen yhdessä vas-tuuvollisten kanssa.

Verkoston luottamuksellista toimintaa vaikeuttaa, jos omistajajohtaja ei halua julkistaa lainvastaisia toimenpiteitään. KHT-Suosituksset (2002, 365) toteaa varovaisesti: ”Tilintarkastaja ei oleta, että omistajajohtaja olisi epärehellinen tai toisaalta ehdottoman rehellinen.” Tyypillisiä salauskohteita ovat mm. laittomien osakaslainojen antaminen johdolle ja lähipiirikaupat, osakepääoman menettämisen ilmoittamatta jättäminen kaupparekisteriin, tiettyjen velkojien suosiminen toisten kustannuksella, todennäköisten luottotappioiden kirjaamattomuus ja arvopaperisijoitusten alaskirjausten lainminlyönti. Omistajajohtaja voi pitkittää ikävien asioiden esille tuloa. Mainittakoon esimerkkinä, että jopa tilintarkastuspakon alaisissa yrityksissä voidaan toimia noin 3 ½ vuotta ilman tilintarkastajaa, kun valitaan toiminnan alussa pitkät tilikaudet, pidetään yhtiökokous myöhään ja tulkitaan tilintarkastuspakon raja-arvosääntöä yleisen tulkinnan mukaan siten, että tilintarkastuspakko astuisi voimaan vasta kahden rajan ylityksen ja kahden peräkkäisen tilikauden jälkeen. Pitkittämisen jälkeen vastuuvollisia ei ehkä enää löydy, ja varat on ehditty siirtää uuteen, perustettuun yhtiöön. Yhteiskunnan kannalta olisi mielekästä vaatia pakollinen tilintarkastus heti toiminnan alussa, jolloin useimmat yritysvirheet tapahtuvat.

Jos tilintarkastaja haluaa säilyttää toimeksiantosuhteensa, syntyy vaikeuksia, miten yhtiön epätoivottava käyttäytyminen raportoidaan. Maininta tilintarkastuskertomuksessa voisi johtaa tilintarkastajan vaihtamiseen. Osa tilintarkastajista kuittaa laittomuudet kirjoittamalla vain ei-julkisiin tilintarkastusraportteihin: ”Yritys toimii omalla vastuulla.” Vastuun siirtäminen yritykselle ei liene hyvän tilintarkastustavan mukaista. Pelkkä tilintarkastajan tietoisuus saatetaan tulkita avunannoksi laittoon tekoon.

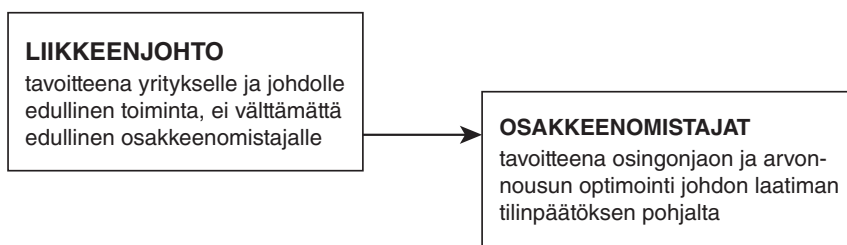
Suurin häviöjä lienee yhteiskunta veronperijänä, kun kaupparekisteri- ja verovalvonta on pienyhtiöissä vähäistä. Yritykset kärsivät, kun tasapuolinen kilpailu ei toteudu. Harmaan talouden estämiskustannukset siirtyvät kaikkien maksettavaksi kuten tapahtuu rakennuspalvelujen käännytyssä alv-maksuvollisuudessa. Pahimmassa tapauksessa kustannukset siirtyvät niiden maksettavaksi, jotka eivät niitä ole aiheuttaneet. Esimerkkeinä näistä mainittakoon verotilitykset niiden puolesta, jotka ovat poistuneet ennakkoperintä- tai alv-velvollisten rekisteristä ilmoittamatta siitä kauppakumppanilleen. Tässä tutkimuksessa ei pyritä arvioimaan tämän enempää asiallista tilintarkastusta välttelevien yritysten hyötyjä tai haittoja itse yritykselle, omistajajohtajalle ja yhteiskunnalle. Tuokko (3/2005, 326) kysyy tilintarkastuspakon poistamisesta: ”Mikä muu ryhmä kuin talousrikoksiin tähtäävä mahtaa hyötyä näistä?”

5.12.5 Omistajajohtajan taloudellinen hyöty

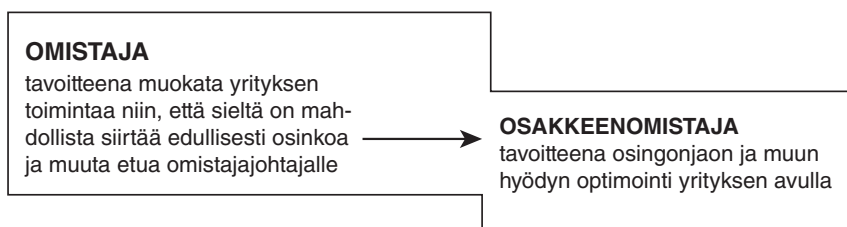
Osakeyhtiön toiminnan tarkoituksena on suuryhtiöissä voiton tuottaminen osakkeenomistajille ja pienyhtiössä omistajajohtajalle, koska osakkeenomistaja on omistajajohtaja. Tämä periaatteellinen ero johtaa erilaisiin voiton tuottamisen

prosesseihin isoissa ja pienissä yhtiöissä. Kun isoissa yhtiöissä johto ja omistajat on eriytetty, tapahtuu tuloksen siirto omistajille kahdessa vaiheessa. Ensin johto tekee tilinpäätösratkaisut omasta näkökulmastaan ja vasta toisessa vaiheessa osakkeenomistajat pohtivat omasta näkökulmastaan, mitä jakokelpoisille varoille tehdään (kuvio 17 a). Sitä vastoin omistajajohtaja-yhtiössä suunnitellaan kokonaisvaltaisesti omistajajohdon saavuttamista jo tilinpäätösratkaisuisissa. Yhtiön liiketoiminnalliset ja taloudelliset ratkaisut sekä omistajajohtajan tulonmuodostus muodostavat katkeamattoman ketjun (kuvio 17 b). Tämä erilaisuus johtaa suurimpaan eroon myös isojen yhtiöiden ja omistajajohtaja-yhtiöiden tilintarkastuksessa. Isossa yhtiössä tarkastus kohdistuu yritykseen, mutta pienessä yhtiössä samanaikaisesti yritykseen ja omistajajohtajaan.

Hyödyn ulosmittaaminen omistajajohtaja-yhtiöstä muodostuu vaikeaksi siksi, että prosessia pitää tarkastella kokonaisvaltaisesti yrityksen ja osakkeenomistajan yhteisvaikutuksena. Syrjän (6/2010, 16) kyselyn mukaan n. 57 % pk-yrityksistä ulkoistaa verosuunnitteluvastuun tilintarkastajalle tai tilitoimistolle.

Kuvio 17 a Iso yritys: Liikkeenjohdon ja osakkeenomistajien tavoitteet, kun ne ovat eri henkilöitä tai yhteisöjä

Kuvio 17 b Pieni yritys: Liikkeenjohdon ja osakkeenomistajien tavoitteet, kun he ovat samoja henkilöitä

”Hyvän tilitoimiston kriteeri pienessä yrityksessä ei viime aikoina ole ollut se, että kirjaa nopeasti, vaan se, että osaa siirtää yrityksen tulon omistajalle edullisesti. Jos taitoa ei löydy tilitoimistosta, sitä voi löytyä tilintarkastajalta.”

(Haastattelu, tilitoimiston omistaja, HTM VIII.) Lausumaan sisältyy pieniyhtiön taloushallinnon ja tilintarkastuksen keskeiset näkökohdat:

1. Pieniyhtiön tavoitteena ei ole yrityksen voiton maksimointi vaan omistajahyödyn maksimointi.
2. Kirjanpitytyön painopiste ei ole enää tositekirjauksissa, ”kirjaamossa”.
3. Omistajahyödyn maksimointi on niin vaikea tehtävä, että sen ratkaisemisessa voi tilintarkastusverkostosta olla hyötyä.

Voitonjakomuotojen kannattavuusvertailun yhteydessä voidaan ottaa esille muidenkin varallisuuspitoisten oikeuksien käsittely. Lakisääteisen tilikausivoiton eli osingon lisäksi osakkeenomistaja voi ottaa huomioon yhtiön arvon nousun, osakemerkintäoikeudet, omien osakkeiden lunastuksen, yhtiön omaisuuden käytön, yhtiön tuotteiden ja palvelusten käytön omakustannushintaan sekä osakslainat (ks. Kyläkallio ym 2008, 68 – 69). Näitä oikeuksia kertyy sitä enemmän, mitä enemmän yhtiö on tuottanut tulosta. Omistajajohtajalle ja lähipiirille kuuluvat osinkojen lisäksi myös johtajan henkilökohtaiset varallisuus-oikeudet kuten palkat, luontoisedut, matkakulukorvaukset, vuokrat, vakuuspalkkiot, henkilövakuutukset, korot, kauppajärjestelyt ja sukupolvenvaihdosjärjestelyt. Kun esim. palkkatulojen ja osinkojen verotuksessa on suuria eroja, tilintarkastusverkoston hyöty omistajajohtajalle voidaan osoittaa täsmällisin euromääräisin vertailulaskelmin.

Oman ongelmansa muodostaa kysymys ajankohdasta, milloin tulos kannattaisi siirtää omistajalle. Vaihtoehtoina ovat välitön voitonjako tai sen jättäminen yhtiöön tulevaisuutta varten, mm. verovapaan osingon kasvattamisen tarkoituksessa (ks. Kyläkallio ym. 2008, 69). Hyvin menestyvässä yhtiössä omistajat jättävät osan jakokelpoisista varoista jakamatta tavoitteena nettovarallisuuden kasvattaminen ja osakkaan hyötyarvon (shareholder value) maksimointi. Tieto osakearvosta näyttää olevan omistajajohtajalle arvo sinänsä, kannustin toiminnan tehokkaaseen jatkamiseen. Arvoa kysellään tilintarkastusverkostossa, vaikei osakkeista olisi tarkoitustakaan luopua lähiaikoina.

Pieniyhtiön tilintarkastusneuvotteluista saattaa muodostua suuressa määrin omistajajohtaja-hyödyn neuvottelutilaisuuksia, ja ainakin suoritetaan laskelmien tarkistuksia. Esimerkiksi osallistuvan havainnoinnin tapauksessa B todettiin, että veroilmoituksen nettovarallisuuslaskelmassa oli unohtunut kiinteistökohtainen laskentatapa, ja tämän vuoksi verovapaata osinkoa jäi maksamatta. ”Verotus- ja voitonjakokysymykset ovat keskeisiä asioita tilintarkastajan ja johdon välisissä keskusteluissa.” (Koskela 2005, 22.) Omistajajohtaja voi valita, mitä palveluja hän ostaa tilintarkastajalta ja tilitoimistolta, ja toimeksiannot voivat syntyä ja peruuntua nopeasti.

Laboratoriokokeessa HTM C raportoi osingonjakotapojen kannattavuudesta omistajajohdolle: ”Hallituksen kannattaisi pohtia jatkossa ainakin osingon verovapaan osuuden nostamista yhtiöstä. Sen määrä olisi ollut noin 3.900 euroa.

Ellei likviditeetti anna siihen mahdollisuutta, osinko on kirjattavissa myös osakkaiden saatavaksi yhtiöstä.” Tilintarkastajan kommentti oli varsin ammattitaitoinen. Se kertoi perusteet veroedulliseen omistajajohtajan käyttäytymiseen, kertoi jopa rahamäärät sekä lisäksi toimintatavat mahdollisten likviditeettiongelmien yhteydessä. Tällöin tilintarkastus yksityiskohtaisine tarkoituksenmukaisuusneuvoineen omistajajohtajalle etäänny kauaksi suppeasta lakisääteisestä yhtiön lailisuustarkastuksesta. Toisaalta voidaan kuitenkin todeta, että tällöin tarkastetaan osakeyhtiölain toteutumisen yhtä osiota eli kuinka hyvin on onnistuttu voiton-tuottamistarkoituksessa osakkaille.

Myös aikaulottuvuus liittyy omistajahyötyyn, kun hyötyä maksimoidaan nopealla osingonjakoilla. Osingonjako edellyttää yhtiökokouksen päätöstä, jonka pohjana on tilintarkastettu tilinpäätös. Kuten aiemmin on todettu, tilintarkastus on käytännössä suoritettava 5 ½ kuukauden kuluessa tilikauden päättymisestä. Tilintarkastusta voidaan valmistella pitkän tilikautta jatkuvan tarkastuksen muodossa niin, että tilintarkastusraportit voidaan tarvittaessa antaa hyvinkin nopeasti tilinpäätöksen allekirjoittamisen jälkeen. Koko tilintarkastusverkosto on mukana valmistelussa. Mallia on otettu pörssiyhtiöistä, joissa tilinpäätös tarkastetaan ennakoiden valmiiksi jo paljon ennen tilinpäätöshetkeä. Omistajajohtaja-yhtiössä osingonjako on mahdollista toteuttaa vieläkin nopeammin. ”Kun tilintarkastus on suoritettu pääosin etukäteen valmiiksi, ja tilikauden päättymisen jälkeen tilintarkastaja on varmistanut tilinpäätöksen luotettavuuden, annetaan pieniyhtiön osakkaille lupa nostaa osinko. Tilintarkastuskertomus laaditaan myöhemmin ja varustetaan se ko. aikaisemmalla päiväyksellä, samoin yhtiökokouksen pöytäkirja”. (Haastattelu, HTM VIII.) Siksi ei ole mahdotonta, että kun omistajajohtaja on yksi ja sama henkilö, hänen toiveensa mukaisesti osingonjako tapahtuu esim. kolmen päivän kuluttua tilikauden päättymisestä.

Nopeaan tilintarkastukseen pakottaa myös tilinpäätöksen toimittaminen rahoittajalle lainapäätöksen myöntämiseksi, mahdollisille yrityksen ostajille päätöksentekoa varten, hyvän tuloksen esittämiseksi yleisölle jne. HTM XVI kertoi, miten tilintarkastusta kiirehdyttiin, kun öljy-yhtiö edellytti tilintarkastetun tilinpäätöksen saamista ennen seuraavan öljyerän toimittamista. Nykyisissä tilintarkastuksissa on nähtävissä ajan puutteen ja kiireen merkitys. Merimaa (4/2001, 5) toteaa: ”Tarkastuksissa on aina huutava pula ajasta.” (Samoin Virtanen 2002, 119.) Nopeat tarkastukset mahdollistavat ajantasaisempia raportteja. Vihreässä kirjassa (EC 2010, 10) pohditaankin, pitäisikö tilintarkastuskertomukseen antamiselle varattua aikaa lyhentää, jotta kertomuksen informaatio ei tulisi liian myöhään. Nopea informaatio pienentää virheiden aiheuttamia vahinkoja, jos epäkohtiin voidaan puuttua varhaisessa vaiheessa. Tilintarkastusverkostolla on suuri merkitys, kun töitä voidaan jakaa ja nopeuttaa tarkastusta.

Aikaulottuvuuteen liittyy myös seuraava kiireisten tilitoimistojen ongelma, josta HTM X ja XVI kertoivat. Kun veroilmoituksen jättöajat on sanktioitu, ja veroilmoitukset ovat tilitoimiston vastuulla, ne laaditaan keskeneräisten tilinpä-

tösten pohjalta juuri jättöajan lopulla eli neljän kuukauden kuluessa tilikauden päättymisestä. Tilinpäätökseen jätetään muutosvaraa, eikä tilintarkastusta suoriteta vielä tässä vaiheessa. Juuri ennen verotuksen päättymistä eli kymmenen kuukauden kuluessa tilikauden päättymisestä tehdään hätäisesti kaikki korjaukset kirjanpidossa ja veroilmoituksessa. Lopullinen tilinpäätös tulee tällöin tilintarkastettavaksi jopa vuoden myöhässä. Tilintarkastusverkostosta ei ehditä saamaan hyötyä, kun asiat eivät ole enää tuoreessa muistissa. Tilinpäätöksen luotettavuus kärsii, samoin verkoston keskinäinen luottamus. TILA odottaa tarkastuksen suorittamista ja raportointia kohtuullisessa ajassa. Ratkaisussa 6/2002 KHT A:n olisi pitänyt hyvän tilintarkastustavan mukaisesti raportoida tilintarkastuksen yhteydessä havaitsemansa väärinkäytökset välittömästi yhtiön hallitukselle.

Omistajajohtajan hyöty voi olla myös ei-taloudellista. Kun omistajan ja johtajan roolit yhtyvät, omistajajohtaja voi tehdä päätöksensä hyvin itsenäisesti. Omistajahyötyä on myös toiminnan vapaus omassa yrityksessä ilman osakeyhtiölain määräämää toiminnan tarkoitusta, voiton tuottamista, ja siten rikkoo tavallaan osakeyhtiölakia. Hän voi ottaa voiton sijasta huomioon sosiaalisia, kulttuuri- ja eettisiä näkökohtia. Yrittäjä voi esim. tukea golf-harrastusta, samoinajattelevia poliitikkoja, nuorisourheilua ja vammaisjärjestöjä, viedä työntekijät teatteriin, palkata ei-tuottavia tilintarkastusapulaisia harjoittelijoiksi jne. Äärimmillään pienyritystoiminta perustuu kokonaisuudessaan muihin kuin taloudellisiin tavoitteisiin. Tähän ryhmään kuuluvat ns. elämäntapayrittäjät, joita esiintyy runsaasti esim. kahvila-, lastenvaate-, lemmikkieläin- ja vanhantavaran kaupan alalla. Tärkein tavoite onkin tällöin vain saada olla yrittäjä ja tavata saman alan asiakkaita ja kauppiaita. Sen toteutuminen on näissä yrityksissä omistajahyötyä. Omistajajohtaja voi arvioida hyötyä vapaasti erilaisilla inhimillisillä mittareilla kuten hyvällä mielellä, vapaa-ajan lisääntymisellä, sosiaalisuudella ja mukavuudella. Palkkajohtajalla on toisenlainen tilanne kuin omistajajohtajalla, koska tämäntyyppiset voittoja pienentävät menot vaikuttavat hänen tilintekovelvollisuuteensa ja hänen omaan voittosidonnaiseen palkkioonsa. Jos omistajajohtaja-yhtiö ei pyri tuottamaan voittoa, tilintarkastusverkostojen toiminta muotoutuu omanlaisekseen, koska mm. välittömään verotukseen ja taloudellisen omistajahyötyyn ei tarvitse kiinnittää niin paljon huomiota, ja verkoston tarkastusresursseja jää muuhun käyttöön. Kuitenkin verkoston erityistehtäväksi jää varmistaa ei-taloudellisten omistajahyötyjen verotuksen hyväksyttävyys.

5.12.6 Tilintarkastajan taloudellinen hyöty

Tilintarkastuspalkkio määräytyy käytännössä markkinatalouden ja eettisten sääntöjen mukaan. Se ei saa olla liian alhainen, koska ei saa syntyä uhkaa tilintarkastuslaadun heikkenemisestä tai riippuvaisuudesta. Palkkio ei voi olla oikeustoimilain mukaan myöskään kohtuuttoman suuri, mutta ei ole estettä tarjo-

ta palveluita halvemmalla kuin toinen. (Eettiset säännöt, luku 240: Palkkiot ja muuntyyppiset korvaukset, IFAC: Kansainväliset ... 2010, 36 – 37.)

Tilintarkastuslain perustelujen mukaan palkkio pitäisi sopia etukäteen, eikä se saisi olla ehdollinen. ”Ehdollisella palkkiolla tarkoitetaan palkkiojärjestelyä, jossa maksun suuruus riippuu toimeksiannon edistymisestä tai lopputuloksesta tai toimeksiannon kohteena olevan tai toimeksiantajana olevan yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta.” (HE 194/2006, 36; Halonen & Steiner 2010, 117 – 123.) Etukäteen sovittu palkkio vaikuttaa tarkastuksen kestoajaan ja sitä kautta tarkastuksen laatuun, eikä se voi olla lain tarkoitus. Käytännössä tämä on johtanut pienen palkkion kompensoimiseen lisätöillä. Ei tunnu kohtuulliselta, jos tilintarkastusyhteisö veloittaa lisämaksuja kaikesta mahdollisesta kuten ylimääräisestä alv-tiedosta, tositteiden epäjärjestyksestä jne. ja lasku nousee lopulta jopa kaksinkertaiseksi alkuperäiseen tarjoukseen verrattuna. Lisäveloitukset sallitaan hallituksen esityksen perusteluissa, mutta vain sillä ehdolla, että työhön liittyvät odottamattomat tekijät voidaan ottaa huomioon. Ehdotettu säännös ei estä palkkioista sopimista jälkikäteen esimerkiksi yhteisön tai säätiön maksukyvyntalantumisen vuoksi. (HE 194/2006, 40.) Myös vihreässä kirjassa (EC 1996, 23) sallitaan perustellut lisätöypalkkiot. Lienee ristiriitaista, mutta eettisissä ohjeissa hyväksytään ehdolliset palkkiot, vaikka samalla varoitetaan sisäisen intressin uhasta (ks. IFAC: Kansainväliset ... 2010, 36).

Pienyhtiöissä ei ole tapana kilpailuttaa tilintarkastuksia eikä sopia palkkioista etukäteen (haastattelut HTM VIII ja X). ”Pk-yrityksen tilintarkastajaa ei yleensä valita toimiston nimekkyyden tai hinnan perusteella.” (Saarinen 2002, 34.) Yhtiökokouksessa tehdäänkin tavallisesti päätös tilintarkastajan palkkiosta ”laskun mukaan”. Toimeksiannon edistyminen on nimenomaan seikka, joka vaikuttaa pääsääntöisesti pienyhtiön tilintarkastuksen työtuntimäärään, eikä sitä voi tietää etukäteen. Niinpä esimerkiksi laboratoriokokeeseen osallistuneet tilintarkastajat totesivat, että havaitut virheet ja puutteet johtivat siinä yhtiössä tarkastustyön lisäämiseen. HTM X kertoi palkkion ehdollisuudesta: ”Tilintarkastaja saattaa miettiä, mitä hyötyä hän on asiakkaalleen aiheuttanut. Tämä vaikuttaa asiakkaan tyytyväisyyteen ja saattaa vaikuttaa myös tilintarkastuspalkkion suuruuteen, kun tilintarkastaja havaitsee tyytyväisyyden.” Verkoston toimijoiden, varsinkin omistajajohtajan ja tilintarkastajan välille kertyy yhteisöllisyyttä ja tyytyväisyyttä toinen toisiaan kohtaan. Se voi näkyä taloudellisen hyödyn jakamisena myös muille toimijoille. On luonnollista, että näin on ja että toimitaan myös päinvastoin, jos hyöty muuttuu negatiiviseksi. Kun tilintarkastajan neuvot eivät johda esim. verovalituksen hyväksymiseen, se vaikuttanee implisiittisesti laskun suuruuteen välittömästi tai myöhemmin.

Palkkiokysymyksiin puututtiin haastatteluissa vain ohimennen, eikä niistä keskusteleminen kuulu tutkijan havaintojen mukaan muutenkaan suomalaiseen pienyhtiöiden tilintarkastuskulttuuriin. Vain tilintarkastajan vaihdoksen yhteydessä ja palkkion olennaisesti muuttuessa asiaan voidaan puuttua. ”Maksimaalisen

hyödyn tavoittelu katsottiin vieraaksi tilintarkastajalle, koska tilintarkastusta ammattina pidettiin ei-kaupallisena.” (Kosonen 2005, 111.) Myöskään kirjoituksia ei aiheesta juuri löydy (Kosonen 2005, 110). Palkkioita säädellään tilintarkastuksen vaativuuden mukaan. HTM X arvioi, että tilintarkastuspalkkiot ovat nousseet, kun kansainväliset tilintarkastusstandardit edellyttävät dokumentointia aiempaa enemmän. Pienyhtiöissä tilintarkastuspalkkioon voi käytännössä vaikuttaa esim. tarkastuksen kesto-aika, yrityksen koko, tarkastuksen riskit ja vaativuus, yrityksen kannattavuus, asiakkaan tyytyväisyys ja oletettu asiakkaan halu ja kyky maksaa palkkiota (haastattelut, HTM VIII ja HTM X). Kun mikroyhtiöissä tilintarkastus on vapaaehtoista, noussut kustannustaso saattaa aiheuttaa enenevässä määrin luopumista tilintarkastuksista.

Tutkimuksia tilintarkastuspalkkioon vaikuttavista tekijöistä on tehty runsaasti. Esim. vuosina 1980 – 2000 tehtiin 56 tutkimusta 17 maassa (Cobbin 2002, 53; Niemi 7/2001; Viitanen 2002). Humphreyn (2008, 195) laskelmien mukaan tilintarkastuspalkkioissa on ollut tutkimuksissa 186 muuttujaa. Tämän tutkimuksen kannalta ei palkkiotutkimuksilla ole olennaista merkitystä.

Tilintarkastuspalkkio maksetaan sekä rahana että tilintarkastajan uudelleenvalintana, joka merkitsee yhtiölle stabiilisuutta ja tilintarkastajalle taloudellista hyötyä pitkällä tähtäimellä. (Niemi 2/2003, 47, viittaa tilintarkastuspalkkion pitkäaikaisiin vaikutuksiin. Wallin 2009, korostaa verkoston pitkäaikaisia saavutuksia.) Tilintarkastajan pitää jotenkin osoittaa palkkion maksajalle, omistajajohtajalle, olevansa palkkion arvoinen myös tulevina tilikausina. Ei ole hyvä, jos tilintarkastaja joutuu keskittymään valituksi tulemiseen (Blummé 2008, 13 – 14), mutta näin on tehtävä. Näyttö tilintarkastuskyvykkyydestä osoitetaan raporteilla sekä neuvonannolla palavereissa. Laboratoriokokeessa HTM J esitti, että hän kutsuisi toimitusjohtajan keskusteluun ja ottaisi siinä puheeksi mm. kiinteistöyhtiön verotukselliset edut. Neuvottelusta omistajajohtaja olisi saanut suoranaista taloudellista hyötyä. Taka-ajatuksena voidaan nähdä tilintarkastajan pyrkimys näyttää myös omaa kyvykkyyttään.

Tilintarkastajasuhteet ovat pienyhtiöissä pitkäaikaisia. TTL 27 §:n mukainen seitsemän vuoden rotaation enimmäisaika ei koske pienyhtiöitä. Tutkija on havainnut seuraavia yhtiöstä johtuvia syitä pienyhtiön tilintarkastajan vaihdoksiin: tytäryhtiö- ja muut yritysjärjestelyt, tilintarkastuspakon poistuminen, toimiva johto vaihtuu, tilitoimisto vaihtuu, yhtiön toiminta paisuu merkittävästi, kannattavuus romahtaa tai tilintarkastaja ei voi hyväksyä yhtiön toiminnassa olevia mahdollisia epäselvyyksiä. Käytännössä luottamus-pula tarkoittanee sitä, ettei tilintarkastaja voi luottaa taloushallinnon aikaansaannoksiin tai rehellisyyteen. Tilintarkastajasta johtuvia eron syitä voivat olla KHT/HTM-kirjasta luopuminen, siirtyminen uuden tilintarkastusyhteisön palvelukseen, tilintarkastusten uudelleenkohdistaminen alueellisesti tai toimialoittain tai se, ettei tilintarkastusverkosto luota tilintarkastajan ammattitaitoon lähinnä neuvonta-asioissa. Myös verkoston näkemuserot siitä, mitä tilintarkastus on,

voi johtaa uuden tilintarkastajan valintaan. HTM X totesi, että jos yhteisön johto on voimakas päätöksissään, eikä esim. luovuta kaikkea materiaalia tilintarkastettavaksi, se saattaa johtaa tilintarkastajan vaihtumiseen.

5.12.7 Tilitoimiston taloudellinen hyöty

Tilitoimiston ja asiakkaan välillä on tavanomainen toimeksiantosuhde, joka toimii markkinatalouden ehdoin. Taloushallintoliiton jäsentilitoimistot noudattavat toimeksiantosopimusten ehtoja (Tilitoimistoalan yleiset sopimusehdot, YSE KL2004). Tilitoimistopalvelut ovat luottamuksellisia, ja siksi asiakkailta on iso kynnys vaihtaa tilitoimistoa, vaikka tilitoimiston laatu ja kustannustaso eivät aina tyydyttäisikään asiakasta. Jatkuva palkkio luo turvallisuutta tilitoimiston talouteen. Mikäli asiakasyrityksellä on tilintarkastaja, tilitoimisto saa taloudellisen hyödyn lisäksi opastusta omaan toimintaansa sekä usein myös taloushallinnon yleistietoa. Sitä voi hyödyntää muidenkin asiakasyritysten kirjanpidon laadinnassa, ja se purkautuu taloudellisena hyötynä. Tilitoimisto pyrkii ylläpitämään tuloja tuottavia asiakassuhteita paitsi sisäisen näytön eli laadun, palvelun ja kustannustason avulla, myös ulkoisella näytöllä, joita ovat Taloushallintoliiton auktorisoitu jäsenyys, usea auktorisoitu KLT-kirjanpitäjä tilitoimistossa ja hyvä maine paikkakunnalla. Omistajajohtajan ja tilintarkastajan välisissä keskusteluissa puntaroidaan tilitoimiston palkkiotasoa. Sitä verrataan nyrkkisääntönä pienyhtiöissä pidettyyn keskimääräiseen arvoon, 0,6 % liikevaihdosta, kuitenkin ottaen huomioon myös yhtiön toiminnan luonne sekä tilitoimiston palvelutarjonta kirjanpito-, palkkahallinto- ja hallintopalveluineen sekä työn laatu.

5.12.8 Johtopäätökset

1. Tilintarkastuslain mukainen tilintarkastus ei sisällä taloudellisen hyödyn tavoitetta, ei yhtiölle eikä verkoston toimijoille. Myös muu taloudellinen säätely tilintarkastuslaissa on niukkaa. Kuitenkin käytännössä taloudellisen hyödyn ulottuvuus säätelee tilintarkastustoimintoja. Tilintarkastusverkoston työssä voidaan havaita kaikkien toimijoiden omat taloudelliset tavoitteet.
2. Osakeyhtiölaki mainitsee vain osakkaan hyödyn tavoitteen eli tuottaa voittoa osakkeenomistajille. Tilintarkastusstandardit ja suositukset melkein päsiivuttavat tämän näkökohdan. Omistajajohtaja saa taloudellista hyötyä, jos hän ensin onnistuu keräämään yhtiölle jaettavaa tulosta. Omistajajohtaja voi nostaa hyödyn monessa eri muodossa ja hänelle sopivina ajankohtina, koska hän toimii samanaikaisesti johtajana ja omistajana. Tilintarkastajan ja tilitoimiston hyöty kertyy palkkioina ja pitkäaikaisina toimeksiantosopimuksina. Taloudellinen hyöty riippuu verkostoyhteistyön onnistumisesta.
3. Omistajajohtaja voi valita, mitä palveluja hän hankkii tilintarkastajalta ja tilitoimistolta. Näistä voidaan keskustella tilintarkastusverkostossa. Asiaan

vaikuttavia tekijöitä ovat pienyhtiössä omistajajohtajan, tilitoimiston ja tilintarkastajan ammattitaito, tilintarkastusverkoston toimintatavat ja vähäisessä määrin myös tilintarkastuskustannukset. Jos omistajajohtaja ei näe hyötyä tilintarkastuksesta, palveluja käytetään mahdollisimman vähän minimikustannuksin tai luovutaan kokonaan tilintarkastuksesta, jos kyseessä on mikroyritys. Tämä saattaa johtaa myös yhtiön ei-toivottuun käyttäytymiseen.

4. Tilintarkastuksen hyöty lisääntyy synergian vuoksi kahdesta suunnasta, tilintarkastuksen ja neuvonnan välillä sekä tilintarkastusverkostossa toimijoiden kesken tai toimijoiden ja yrityksen välillä.
5. Kun verkoston toimijoiden taloudelliset perustarpeet on tyydytetty, tulevat oheen tai sijaan ei-taloudelliset sosiaaliset, koulutukselliset, kulttuuri- ja eettiset tavoitteet. Työtyytyväisyys on verkostossa tärkeä osatekijä.
6. Liiketoimintaverkostojen näkökulmasta taloudellisen hyödyn ulottuvuus toteutuu verkostoissa esiintyvän yleisen piirteen mukaan: Hyöty ei välttämättä synny toisten kustannuksella vaan verkostosta hyötyvät kaikki, niin yritys itse kuin verkoston toimijat kukin erikseen. Nollasummapelin sijasta syntyy win-win-tilanne.

5.13 Ulottuvuusvertailu normiperustaisen ja käytännön tilintarkastuksen välillä

Vaikka tilintarkastusulottuvuuksia eriteltiin kahteentoista näkökulmaan, ne käytännössä kietoutuivat läheisesti yhteen. Otettakoon esimerkiksi auton poistojen tarkastus ja sen eri ulottuvuudet. Tilintarkastaja ottaa tutkittavakseen yrityksen omistaman henkilöauton (tarkastuskohdeulottuvuus: yritys/omistaja) tilinpäätöksessä tehtyjen poistojen (tarkastusalueulottuvuus: tilinpäätös) kirjanpitolain suunnitelmanmukaisuuden (valvontaulottuvuus: sisäisen valvonnan toimivuus) ja verotustaustan (yleisen edun ulottuvuus: verolakien noudattaminen) ja verotettavan tulon minimoinnin kannalta (taloudellisen hyödyn ulottuvuus: yrityshyöty/omistajajohtajahyöty) sekä informoi (informaatioulottuvuus: tiedon siirto verkostossa) vaihtoehtoista omistajajohdolle (toimijaulottuvuus: omistajajohtaja) pyrkien vaikuttamaan poiston suuruuteen (neuvontaulottuvuus: ohjeet verojen minimoimiseksi) osoittaakseen omaa pätevyyttään (hyödyn ulottuvuus: tilintarkastajahyöty) välttämällä osallistumista päätöksentekoon (riippumattomuusulottuvuus: vaihtoehdot omistajajohtajan päätettäväksi) suojaten siten omaa selustaansa (turvaamisulottuvuus: lainmukaisuuden valvonta). Tätä ulottuvuuksien päällekkäisyyttä on ollut vaikea poistaa tutkimustekstistä.

Taulukko 8 Tilintarkastusulottuvuudet lakisääteisen ja käytännön tilintarkastuksen vertailussa

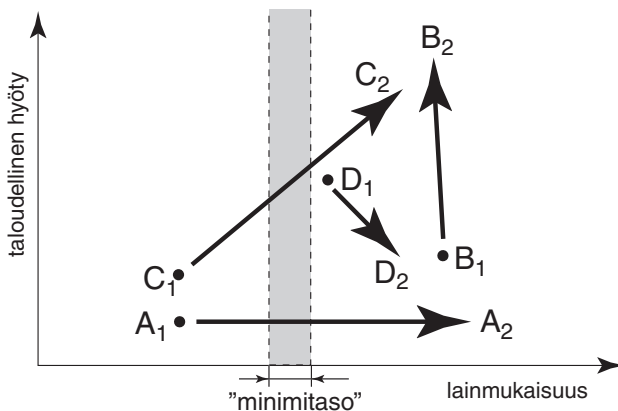
1. Lakisääteisen tilintarkastuksen ulottuvuudet, jotka samaistuvat käytännön tilintarkastukseen	<ul style="list-style-type: none"> • informaatioulottuvuus
2. Lakisääteisen tilintarkastuksen laajasti tarkastetut ulottuvuudet, joissa tarkastetaan myös lain määräämien asioiden ulkopuolelta	<ul style="list-style-type: none"> • tarkastusalueulottuvuus • toimijaulottuvuus • tarkastuskohdeulottuvuus • aikaulottuvuus
3. Lakisääteisen tilintarkastuksen suppeasti tarkastetut ulottuvuudet	<ul style="list-style-type: none"> • julkisen edun ulottuvuus • yhdenvertaisuusulottuvuus • riippumattomuusulottuvuus
4. Lakisääteisen tilintarkastuksen muotoa muuttaneet ulottuvuudet	<ul style="list-style-type: none"> • valvontaulottuvuus (ulkoinen valvonta muuttuu sisäiseksi valvonnaksi)
5. Puuttuvan tai vähäisen lakisääteisen tilintarkastuksen ulkopuolella olevat laajasti tarkastetut ulottuvuudet	<ul style="list-style-type: none"> • neuvontaulottuvuus • turvaamisulottuvuus • taloudellisen hyödyn ulottuvuus

Viitekehyksen loppuyhteenvedona voidaan yleistäen ryhmitellä omistaja-johtaja-yhtiön tilintarkastuksen ulottuvuusjohtopäätökset viiteen ryhmään sen mukaan, miten lakisääteinen ja käytännön tilintarkastus ovat yhdenmukaisia tai poikkeavat toisistaan (taulukko 8). Tilintarkastuksessa on alueita, jotka ovat yhteeneväisiä lakisääteisessä ja käytännön tilanteissa (kohta 1). Tällainen on erityisesti lakisääteisen tilintarkastuskertomusinformaation tuottaminen, suoritetaan tilintarkastus miten tahansa. Tilinpäätöksen luotettavuuden ja toiminnan lainmukaisuuden tarkastaminen edellyttää kaikissa tapauksissa tilintarkastuslain noudattamista.

Jos tilintarkastus toteutetaan tilintarkastusverkoston avulla, otetaan huomioon yrityksen ja verkoston toimijoiden odotukset (näitä käsitellään edelleen alakohdissa 6.1 ja 6.2), jolloin tilintarkastuskäyttäytyminen muokkautuu ulottuvuuksien osalta. Tilintarkastus laajenee moneen suuntaan lakisääteiseen verrattuna. Hallinnon tarkastus laajenee monimuotoiseksi liiketoiminnan tarkastukseksi (kohta 2). Sisäisen valvonnan ja tarkoituksenmukaisuuden tarkastus näyttelevät tärkeää osaa. Yhtiön tarkastuksen lisäksi tarkastetaan omistajajohtajan, tilintarkastajan ja tilitoimiston asioita. Informaatiota laajennetaan lakisääteisen alueen ulkopuolelle neuvonnaksi, oppimiseksi ja vaikuttamiseksi. Verkoston, varsinkin omistajajohtajan taloudellinen ja ei-taloudellinen hyöty ohjaavat tilintarkastustoimintaa. Tilintarkastusresurssien siirtämisen uusille alueille mahdollistaa se, että omistajajohtaja-yhtiössä väistyvät kokonaan tai osittain tietyt tilintarkastuksen ulottuvuudet (kohta 3). Osa ulottuvuuksista muuttaa muotoaan omistajajohtaja-yhtiössä, kun esim. ulkoisen valvonnan tilalle tulee sisäisen valvonnan tarkastusta (kohta 4). Tilintarkastukseen liittyy sellaisia toimintoja, jotka eivät perustu lakisääteisyyteen (kohta 5).

Omistajayrittäjän harkintaan jää, mitä hän odottaa tilintarkastukselta. Jos tilintarkastukselta odotetaan vain tilintarkastuskertomusta, riittää suppeimmillaan kohdan 1 mukainen tarkastus. Laajimmillaan asiakaskeskeinen tilintarkastusverkosto ottaa huomioon kaikki kohdat 1 – 5. Molemmat esitetyt tilintarkastusmenettelyn päälinjat täyttävät lain vaatimukset. On myös mahdollista toimia päälinjojen välimaililla. Yksimielisyyttä tilintarkastuksen sisällöstä ei tahdo löytyä. Vaikka tilintarkastuksen tehtävää on jatkuvasti pohdittu, vihreä kirja EC 2010 käynnisti taas laajan kuulemisen lakisääteisen tilintarkastuksen tehtävästä sekä laajemmista puitteista, joissa tilintarkastuksia suoritetaan (ks. mm. Steiner 6/2010, 40). Tämän tutkimuksen laboratoriokoe, haastattelut, osallistuva havainnointi ja niitä tukeva ammattikirjallisuus osoittivat, että näissä tapauksissa omistajajohtaja-yhtiön omistajajohtaja, tilintarkastaja ja tilitoimisto pääasiassa tavoittelivat yhteistyössä tapahtuvaa verkostomaista tilintarkastustoimintaa. Tapauskohtaisesti toiminnan aktiivisuus vaihteli, eikä tilintarkastus aina täyttänyt omistajajohtajan, tilitoimiston ja tilintarkastajan odotuksia.

Kuviossa (kuvio 18) esitetään, miten neuvonanto voidaan nähdä tilintarkastuksen kahden perustavoitteen eli laillisuustarkastuksen ja saavutetun taloudellisen hyödyn funktiona. Kuviossa tarkastellaan pääasiassa laboratoriokokeessa tehtyjen tarkastushavaintojen perusteella hyödyllisten neuvojen perustapaukset. Vaakasuuralla akselilla kuvataan lainmukaisuuden määrää. Monet asiat ovat joko kokonaan lainmukaisia tai kokonaan lainvastaisia, osa on siltä väliltä. Tällöin pitäisi saavuttaa tilinpäätöksessä ja toiminnassa vaikeasti mitattavissa oleva lainmukaisuuden ”minimitaso”.

Kuvio 18 Hyödylliset tilintarkastusverkoston neuvot A1 -> A2, B1 -> B2, C1 -> C2 ja D1

Esimerkkinä tästä voidaan mainita, miten kirjanpidossa pitää esittää aikaisempien tilikausien verokirjausvirhe, mikä on olennaista ja mikä ei. KILA käsiteli tätä päätöksessään 1750/21.6.2005. Olennaisuuden periaatteen tulkitseminen jää viime kädessä omistajajohtajan päätettäväksi, valitsee ko hän riskipitoisen mi-

nimitason vai varmemman lainmukaisuuden tason eli kuinka täydelliset tilinpäätösmerkinnät tehdään aiemmasta verovirheestä. Pystysuoralla akselilla kuvataan yritykselle tai sitä kautta omistajajohtajalle syntyvän taloudellisen hyödyn määrää. Koska hyöty voi olla vaikeasti mitattavissa ja se voi kertyä usean tilikauden aikana, senkin täsmällisestä esittämisestä on luovuttava. Kuvio 18 onkin vain suuntaa-antava.

Hyödylliset neuvot (tapausesimerkit ovat laboratorionkokeesta):

- A. Tilintarkastajan ohje pelkän lainmukaisuuden lisäämiseksi (A1 → A2)
(esim. ”tilinpäätökseen on lisättävä asianmukaiset liitetiedot”)
Ohje lisää vain lainmukaisuuden astetta, mutta ei taloudellista hyötyä.
- B. Tilintarkastajan ohje pelkän taloudellisen hyödyn lisäämiseksi (B1 → B2)
(esim. ”poistoa voidaan lisätä”, ”tarpeettomia liitetietoja ei tarvitse kerätä”, ”pääomatulo-osinko kannattaisi nostaa”)
Tilanne on lainmukainen ennen ja toimenpiteiden jälkeen, mutta taloudellinen hyöty on kasvanut.
- C. Tilintarkastajan ohje sekä lainmukaisuuden että taloudellisen hyödyn lisäämiseksi (C1 → C2)
(esim. ”verot on kirjattava tilinpäätökseen”)
Toimenpiteen avulla lainmukaisuuden aste paranee ja samalla voidaan saavuttaa myös taloudellista hyötyä, kun veron määrä on laskettu ja voidaan hyödyntää ennakontäydennysmaksun korottomuus.
- D. Tilintarkastajan ohje epäolennaisen virheen korjaamatta jättämisestä säästää kustannuksia (D1 → D2)
(esim. ”vanhentunut tuloslaskelmakaava”)
Tilintarkastaja voi vaatia uuden tilinpäätöksen laatimista. Se lisäisi lainmukaisuutta. Kuitenkin lakien siirtymävaiheessa on hyväksytty epäolennaisia virheitä, jolloin välitön tilinpäätöksen korjaus aiheuttaa turhia kustannuksia. Ohjeen mukaan muutos tehdään vasta seuraavassa tilinpäätöksessä. Siksi jääetään tilanteeseen D1, jolloin syntyy säästöä.

Lakisäateinen tilintarkastus käsittää suppeimmassa muodossaan vain kohdan A, kun tilinpäätöksen isompia ja pienempiä virheitä korjautetaan, mutta hyötynäkökohtia ei pohdita. Useimmiten näistä syntyy vain kustannuksia. Asiakaslähtöinen verkostomainen tilintarkastus keskittyy myös hyötyn ja näin ollen kaikkiin kohtiin A, B, C ja D. Haitallisia neuvoja ei tässä yhteydessä käsitellä, vaikka niitäkin tilintarkastusverkostossa valitettavasti sattuu.

6 TILINTARKASTUSVERKOSTO-MALLIN MUODOSTUMINEN

6.1 Tilintarkastuksen osapuolten odotukset ja tavoitteet omistajajohtaja-yhtiössä

Kun edellisessä luvussa tarkasteltiin pienyhtiön käytännön tilintarkastusmenettelyjä eri ulottuvuuksien kautta, kaiken toiminnan takana nähtiin tilintarkastusverkosto ohjaamassa menettelytapoja, joko verkosto kokonaisuudessaan tai sen toimijat. Toimintaa ohjaavat ryhmän ja yksityisten henkilöiden motiivit, kun tilintarkastuksessa valitaan aivan toisenlaisia menettelytapoja, mitä lakisääteinen tilintarkastus edellyttäisi (alakohta 6.1 käsittelee näitä motiiveja yksilötasolla ja 6.2 ryhmätasolla.) Verkoston toimijat ovat yksittäisiä henkilöitä. Jos toimijana on yhteisö, esim. tilitoimisto, senkin tavoitteita ohjaavat päätöksiä tekevät tilitoimiston yksittäiset henkilöt, joko johtaja tai kirjanpitäjä.

Inhimillistä toimintaa voidaan tarkastella motivaatioteorioiden avulla, joita ovat tarveteoriat ja prosessiteoriat (Hall & Lindzey 1985, 194 – 206; Peltonen & Ruohotie 1987; Ruohotie 1998; Robbins 2001; NetMBA.com)⁷. Kuuluisin tarveteorioista on Maslowin tarvehierarkiateoria. Tämän vuonna 1943 kehitetyn teorian jälkeen on esitetty muitakin motivaatioteorioita, motivaationimikkeitä on muutettu enemmän nykyajan tarpeita vastaaviksi ja niitä on yhdistelty, mutta Maslowin teorian rakennelma on säilynyt. Vaikka se on saanut kritiikkiäkin osakseen, se valitaan tässä tukiteoriaksi. Maslow ei koskaan perustellut tieteellisesti tarvehierarkiateoriaansa, eikä tässäkään ole mahdollisuuksia tilintarkastusverkoston toimijoiden motiivien todisteluun, vaan tarvehierarkiaa tarkastellaan loogisen päättelyn avulla.

Tarpeiden hierarkia (taulukko 9) alkaa ensiksi tyydytettävistä fysiologisista perustarpeista (1) ja päättyy itsensä toteuttamisten tarpeisiin (5). Usein hierarkia kuvataan kolmiona tai kartiona siten, että perustarpeet ovat pohjalla, jonka jälkeen aletaan tyydyttää kerroksittain yhä ”korkeampia” tarpeita. Myöhemmin muut ja Maslow itsekin havaitsi, että eri kerrosten tarpeiden tyydyttäminen ei tapahdu kerros kerrallaan, vaan niitä saatetaan tyydyttää myös yhtäaikaisesti ja

⁷ Maslowin tarvehierarkiateoriaa kehitti mm. Alderfer ERG-teoriallaan. Siinä korostetaan, etteivät Maslowin esittämät tarpeet tyydyty tietyssä hierarkiajärjestyksessä ja että eri tarpeita voi tyydyttää samanaikaisestikin. Herzbergin kaksifaktoriteoriassa jaetaan työtyytyväisyyteen vaikuttavat motiivit sitä lisääviin ja sitä vähentäviin ja ne ovat ylempään tason tarpeita. Myös McClellandin suoritusarveteoria perustuu ylempiin tarpeisiin eli menestymisen, sosiaalisen kanssakäymisen ja vallankäytön tarpeisiin.

eri ihmisillä tarpeet voivat olla eri järjestyksessä. Osa tarpeista on ns. puutostarpeita, joissa on yläraja. Vasta sen saavuttamisen jälkeen siirrytään seuraavaan kerrokseen. Osa on sellaisia tarpeita, ns. kasvutarpeita, joissa tyydyttämällä ei ole ylärajaa. Tilintarkastusverkoston tarpeita on kuvattu samassa Maslowin hierarkiataulukossa 9.

Taulukko 9 Tilintarkastusverkoston tarpeet Maslowin tarvehierarkian mukaisesti

Inhimilliset tarpeet	Tarpeen esiintyminen tilintarkastustoiminnassa
5. Itsensä toteuttamisen tarpeet	tieto yrityksen menestymisestä, koulutus, yksilön työtyytyväisyys
4. Sosiaalisen arvostuksen tarpeet	neuvonta toisille, vaikuttaminen, kärkitoimija, omistajajohtajan ei-taloudelliset eettiset, sosiaaliset ja kulttuuritavoitteet
3. Yhteenkuuluvaisuuden tarpeet	TILINTARKASTUSVERKOSTO, vuorovaikutus, yhdenvertaisuus, ryhmän työtyytyväisyys
2. Turvallisuuden tarpeet	selustan turvaaminen, näyttö tilinpäätöksen oikeellisuudesta ja toiminnan lainmukaisuudesta, riippumattomuus, valvonta, palkkion jatkuvuus
1. Fysiologiset tarpeet	voiton saavuttaminen, palkkio tehdystä työstä

Ihmisen perustarve on sellaisten fysiologisten elimistön tarpeiden tyydyttäminen kuin nälän, asumisen ja vaatetuksen. Vaikka Maslow ei maininnut rahaa tarpeiden joukossa, se on kuitenkin nykyajan väline ruoan, asunnon ja vaatteiden hankkimisessa. Tilintarkastusverkostossa tämä näkyy omistajajohtajan voitontavoitteluna sekä tilitoimiston ja tilintarkastajan palkkion hankkimisena. Yritys on apuväline tuloksen saavuttamisessa toimijoille. Taloudellisen hyödyn ulottuvuuden voimakas korostuminen verkoston toiminnassa on ymmärrettävää myös siksi, että raha auttaa muidenkin tarpeiden tyydyttämisessä. Rahasta on muodostunut monelle kasvutarve, jonka tyydyttämällä ei ole ylärajaa.

Toisena tarveeroksena on turvallisuuden tarve. Verkoston toiminnassa se näkyy konkreettisesti selvimmin, kun tilintarkastaja kerää itselleen dokumentaatiota suojatakseen omaa selustaansa. Omistajajohtajalle ja tilitoimistolle turvallisuus on enemmän sitä, että ne voivat vapautua pelosta, joka voisi seurata väärin laaditusta tilinpäätöksestä tai lainvastaisesta ja tehottomasta toiminnasta. Turvallisuus on varmuutta toiminnan jatkumisesta ja hyödyn saavuttamisesta myös pitkällä tähtäimellä. Varsinkin sisäisen valvonnan ulottuvuuden toteutuminen sekä huolehtiminen tilintarkastuksen riippumattomuudesta vähentävät riskiä virheellisestä toiminnasta. Nämä lisäävät turvallisuuden tunnetta.

Kolmantena tarvekerroksena on yhteenkuuluvaisuuden tarve. Tilintarkastusverkostossa tämä merkitsee tiiviin ryhmän muodostamista, osallistumista, yhdenvertaisuutta ja työtyytyväisyyttä ryhmän toimintaan. Kun tarkastuskohdeulottuvuutta laajennetaan siten, että yrityksen tarkastuksen lisäksi otetaan huomioon toimijoiden omat tarpeet ja suunnitellaan esim. omistajajohtajan hyödyn maksimointia, silloin verkostossa lisääntyy yhteenkuuluvaisuuden tunne.

Neljäntenä tarvekerroksena on sosiaalisen arvostuksen tarve, joka liittyy yhteenkuuluvaisuuden tarpeeseen. Toimijoille on tärkeää pätemisen tarve. Se näkyy tilintarkastusverkostossa erityisesti informaatio- ja neuvontaulottuvuudessa. Ei riitä, että toimija kokee ryhmässä saavansa jotain, vaan lisäksi toimijat odottavat toisten arvostavan heitä verkostoon antamansa työpanoksen takia. Kun toimija kykenee vaikuttamaan yritykseen, verkoston muihin toimijoihin tai ulkopuolisiin, se lisää pätemisen tunnetta. Kärkitoimijalla on tällöin ratkaiseva rooli. Esim. tilintarkastajan arvostus saattaa nousta toimenpiteistä, joista taloudellinen hyöty menee yksinomaan omistajajohtajalle. Kun omistajajohtaja on tyydyttänyt riittävästi taloudellisia tarpeitaan, hän voi uhrata yrityksen tulosta eettisiin, koulutuksellisiin, sosiaalisiin ja kulttuuritarkoituksiin. Tällaiseen toimintaan sisältyy usein toisilta toimijoilta saatavan arvostuksen tunnetta.

Viidentenä eli ylimpänä tarvekerroksena on itsensä toteuttamisen tarpeet. Tämä kerros on tyypillinen ylärajaton tarveryhmä. Informaatio- ja neuvontaulottuvuuden laajentuminen lakisääteisen tilintarkastusinformaation ulkopuolelle mahdollistaa itsensä toteuttamisen. Se luo työtyytyväisyyttä. Tilintarkastusverkostossa se merkitsee omistajajohtajalle tietoa yrityksen menestymisestä ja toiminnan ohjaamista sen mukaan, jopa yrityskauppojen suunnittelua. Kaikille toimijoille lisätieto ja neuvonta antavat oppimismahdollisuuksia. Tässä tutkimuksessa tilintarkastusverkoston toimijat osoittivat olevansa sitoutuneita taloushallinnon tehtäväkenttään ja tehtävien vaihtohalukkuus oli vähäistä. Työtyytyväisyydellä ei ole ylärajaa ⁸.

Tilintarkastajan ja tilitoimiston osallistuminen yhtiön toimintaan on vapaaehtoista, joten ne voivat valita, kannattaako osallistua tilintarkastukseen. Ne laskevat, tuottaako tilintarkastusverkostoon osallistuminen enemmän hyötyä kuin mitä tähän työhön on uhrattava resursseja. Kukaan etenee tarvehierarkiassa omalle tasolleen. Tarkastettavassa yhtiössäkin voidaan nähdä matala tarvekerrostuma eli kaksi alinta tarvehierarkiatasoa. Yrityksen fysiologinen tarve on tuottaa tulosta ja turvallisuuden tarve toiminnan jatkuvuus. Yritys ei päätä näistä itsenäisesti, vaan näitä ohjaavat verkoston toimijat, lähinnä omistajajohtaja.

Taulukkoon 10 on koottu tilintarkastuksen eri osapuolten keskeisiä tavoitteita aiemmin käsitellyistä tilintarkastuksen ulottuvuuksista ja tarvehierarkiasta. Mukaan on otettu tilintarkastusverkoston toimijat. Omistajajohtajan näkökulma on jaettu kahtia eli johdon ja omistajan näkökulmiksi, jotta voitaisiin eritellä saman henkilön kaksi hieman toisistaan poikkeavaa lähestymistapaa yhtiössä

⁸ Esimerkkinä mainittakoon työtyytyväisyyttä välillisesti mittaavasta eliniästä, että Tilastokeskuksen tutkimuksessa Ammatit ja kuolleisuus 1996 – 2000 todettiin tilintarkastajien elävän Suomessa työllisten miesten joukossa toiseksi pisimpään. Vain saarnaajat ja diakoniatyöntekijät elävät pitempään. Pensola, Ahonen & Notkola 2004.)

toimimiseen. Lisäksi taulukossa on esitetty yhtiön ja ulkopuolisten näkökulma. Ensimmäiseen sekä viimeisen sarakkeen ulkoiseen osioon liittyy lakisääteisen tilintarkastuksen tavoitteita, kun taas muiden sarakkeiden tavoitteet liittyvät käytännön muuhun tilintarkastustoimintaan. Viimeisessä, tiedonkulun sarakkeessa ulkoinen tiedonkulku julkistettavine tilintarkastuskertomuksineen on merkitty nuolella ulospäin oikealle ja sisäinen tiedonkulku tilintarkastusverkoston toimijoille sisälle päin vasemmalle. Jos taulukko 10 olisi laadittu pelkästään lakisääteisen tilintarkastuksen perusteella, siinä olisi ollut vain kaksi ruutua: tilintarkastajan antamat oikeat tilinpäätösraportit ja yhtiön antama julkinen informaatio.

Taulukko 10 Tilintarkastuksen keskeiset odotukset ja tavoitteet

TAVOITE- ALUE TILIN- TARKAS- TUKSEN OSAPUOLI	sarake 1 tilinpäätös- odotukset	sarake 2 vastuu toiminnasta	sarake 3 ohjeita ja neuvoja	sarake 4 taloudelli- nen hyöty	sarake 5 -> ulkoinen / <- sisäinen tiedonkulku
Yhtiö/ulko- puoliset	luotettava tilinpäätös	toiminnan lain- mukaisuus, toiminnan jatkuvuus		tuloksen tuottaminen	-> julkiset tilin- päätösraportit
Omistaja- johto/ • johdon näkö- kulma	tarkoituk- senmukai- nen tilin- päätös	vastuu tilin- päätöksestä hallinnon lainmukai- suudesta	hallinto- ohjeet	tuloksen paranta- minen	-> tieto toiminnan onnistumisesta, <- vaikuttaminen
• omistajan näkö- kulma	oikea osinko, tieto yritys- arvosta		henkilö-omistaja- kohtaisia ohjeita	<- hyödyn maksimointi	osakkaiden tasapuolinen kohtelu, <- vaikuttaminen
Tilintar- kastaja	oikeat tilin- päätösra- portit	näyttö huo- lellisesta tilin- tarkastuksesta	lisää tietoa ja kokemusta	tilintarkas- tuspalkkio	<- tieto nykytilasta, <- näyttö pätevyydestä, <- vaikuttaminen
Tilitoimis- to/kirjan- pitäjä	oikeat tilin- päätösra- portit	vastuu taloushal- linnosta	neuvoja taloushallin- toon ja omaa koulutusta	palkka/ palkkio	<- sisäistä valvontaa <- tietoa yrityksestä <- näyttö pätevyydestä <- vaikuttaminen

Taulukko 10 on tästä tutkimuksesta johdettu suuntaa-antava näkemys osapuolten tärkeimmistä tavoitteista. Toimijoiden, yrityksen ja ulkopuolisten tavoitteiden täsmällinen vertailu on hankala, jopa mahdoton. Kukin osapuoli pai-

nottaa tavoitteita omasta näkökulmastaan. Yksi voi pyrkiä pääasiassa toiminnan lainmukaisuuteen, joku toinen taloudellisen hyödyn ja kolmas oman selustansa turvaamiseen. Lisäksi samassa toimijaryhmässä on sisäisiä eroja. Kuten laboratorioskokeessa havaittiin, tilintarkastajat kiinnittivät havainnoissaan hyvin erilaisiin asioihin huomiota. Tavoitteiden yhteinen mitta puuttuu.

Toimijoille muodostuu verkostoroolit (Möller ym. 2004, 220). Taloushallinnon henkilöstöllä on todettu olevan erilaisia rooleja. Tilintarkastajan rooleista on sanottu, että hän on yhtäaikaan valvoja (taulukon 10 sarake 1 ja 2 eli valvoo tilinpäätöksen oikeellisuutta ja toiminnan lainmukaisuutta), kriitikko (sarake 5 eli arvioi kriittisesti yrityksen toimintaa ja nykytilaan) sekä ystävä (sarake 3 ja 4 eli antaa neuvoja ja informaatiota toimijoiden tuloksen parantamiseksi). Tilintarkastusverkostossa nämä roolit koskevat kaikkia verkoston toimijoita. Lisäksi toimijat ovat opastajan ja ideoisijan (sarake 3 eli kouluttaa sekä antaa ohjeita ja ideoita) ja vaikuttajan rooleissa (sarake 5 eli vaikuttaa), vaikka nämä roolit voidaan osittain sisällyttää edellisiin. Partanen (2001, 133 – 183) on esittänyt taloushallinnon controllerirooleja, joista osa voidaan sisällyttää yllä olevaan taulukkoon. Passipoliisi kuvaa controllerin valvontaroolia toiminnallisiin interventioihin laajentuen (Partanen 2001, 151) eli hän hoitaa tilinpäätöksen ja toiminnan lainmukaisuuden valvontaa (taulukossa 10 sarake 1 ja 2). Kouluttaja antaa taloushallinnollista opastusta (Partanen 2001, 144) eli hän toimii neuvojen antajan, myös taloudellisen hyödyn saavuttamiseksi (sarake 3 ja 4). Informaatikko kuvaa laaja-alaista informaation tuottamis- ja välittämisroolia (Partanen 2001, 133), joka edistää ulkoista ja sisäistä tiedonkulkua (sarake 5). Sillanrakentaja toimii vaikuttajan roolissa (Partanen 2001, 157) hoitaen vuorovaikutteista johtamistehtävää (osa sarakeesta 5). Lähettiläs toimii yhteisten arvojen ylläpitäjänä ja viestittäjänä (Partanen 2001, 147) eli antaa tietoa yhtiön nykytilasta (osa sarakeesta 5). Kun taloushallinto on muodostunut kokonaisvaltaiseksi liiketoimintojen hoitamiseksi ja johtamiseksi, on roolivalikoima vastaavasti paisunut tiedon rekisteröijästä strategiseksi toimijaksi (alakohta 5.7.3).

Monet tavoitteet ovat verkostossa yhdensuuntaisia, esim. luotettavan tilinpäätöksen aikaansaaminen ja toiminnan lainmukaisuuden toteaminen. Näihin pyrkivät yhtiö ja ulkopuoliset, jotta edullinen yhteistoiminta olisi mahdollista jatkossakin. Näihin pyrkivät myös omistajajohto sekä tilintarkastaja ja tilitoimisto. Yhdensuuntainen tavoite on verkoston neuvonanto toinen toisilleen, koska se hyödyttää yleensä kaikkia toimijoita. Samoin kaikki toimijat pyrkivät yleensä yhtiön tuloksen, yhteisen kakun kasvattamiseen, koska se mahdollistaa enemmän jaettavaa yhtiölle ja tilintarkastusverkostolle.

Tilintarkastusverkoston sisällä voi olla myös ristiriitaisia tavoitteita. Orkestrointitaito on näiden yhteensovittamista. Mautz ja Sharaf (1982, 43) ovat esittäneet tavoitteiden ristiriidattomuuden postulaatin, jonka mukaan tilintarkastajan edun ja johdon edun ei välttämättä tarvitse olla ristiriitaisia. Riistama (1999, 55 – 56) arvioi tilannetta samanlaisesti: ”Ristiriidalle ei yleensä ole pitemmän

ajanjakson kestäviä perusteita.” Kun pienyrityksen omistajajohto suvereenisesti valitsee ja erottaa tilintarkastajan ja tilitoimiston, ei löydy syytä, miksi ristiriitatilannetta pitäisi kauan jatkaa. Voitaneenkin todeta, että pitkällä tähtäimellä pienyrityksen tilintarkastusverkosto toimii omistajajohtajan tavoitteiden mukaisesti. Sitä vastoin lyhyellä tähtäimellä voi syntyä ristiriitatilanteita, kun yhteisesti kerättyä tulosta jaetaan. Pienenä esimerkkinä on yrityksen voitonmaksimointitavoite ja tilintarkastajan palkkion maksimointitavoite, jolloin toisen lisääminen vääjäämättä pienentää toista. Myöskään tilintarkastajan selustanturvaamismateriaalin keruu ei edistä yhtiön, omistajajohtajan eikä tilitoimiston tavoitteita. Aikaa kuluu, kopiointikuluja syntyy, mutta yhtiö ei saa hyötyä. Pitkällä tähtäimellä ”kannattamaton” tilintarkastaja voi kuitenkin neuvoillaan tuottaa yritykselle enemmän voittoa kuin mitä hänen palkkionsa on. Klassisen taloustieteen mukaan yrityksen voitontavoittelu tapahtuuakin pitkällä tähtäimellä siten, että yksittäiset toimenpiteet voivat olla lyhyellä tähtäimellä epätaloudellisia.

Tavoitteiden ristiriitaisuutta voi esiintyä myös tilintarkastusverkoston ja ulkoisten sidosryhmien välillä. Esimerkkinä voidaan mainita tilinpäätöksen laatiminen. Omistajajohtaja laatii itselleen tarkoituksenmukaisen tilinpäätöksen ja muiden kannalta riittää, kunhan se on lainmukainen. Kun päätöksen tekee omistajajohtaja, hän voi käyttää hyväksi lainmukaisen tilinpäätöksen joustovaroja. Ei löytyne mitään perustetta, jos päätöksentekijällä on individualistinen, jopa egoistinen ihmiskäsitys, miksi pitäisi kerätä hyötyä tilintarkastusverkoston ulkopuolelle eli niille, jotka eivät päätöksenteossa ole mukana. Vain sen verran on yhtiön ajateltava ulkopuolisia sidosryhmiä, että heille luodaan kuva luotettavasta tilinpäätöksestä ja lainmukaisesta toiminnasta liikesuhteiden jatkamiseksi. Tämän vuoksi ei ole tarkoituksenmukaista maksaa liikaa veroja yhteiskunnalle tai jättää hyödyntämättä yhteiskunnan tuet tai osinkoihin, palkkaukseen ja matkakulujen korvauksiin liittyvät verotukselliset edut.

6.2 Tilintarkastusverkoston ominaispiirteet

Tässä alakohdassa verrataan tilintarkastusverkoston ominaispiirteitä muiden liiketoimintaverkostojen piirteisiin, jotka esiteltiin tutkimuksen alussa alakohdassa 5.1.3. Tilintarkastusverkostossa toteutuvat kilpailukykyisen ja toimivan liiketoimintaverkoston kolme ehtoa (nämä ehdot on maininnut Wallin 2009, 150). Ensinnäkin verkoston jäsenten yhteisten vahvuuksien yhdistämiselle täytyy löytyä selkeä markkinapotentiaali. Sitä ovat tilintarkastusverkostossa erityisesti taloushallinnon laadun parantuminen ja yhtiön toiminnan tehostuminen. Toiseksi orkestroidun verkoston koordinoitukustannusten on oltava pienemmät kuin yhteistyön tuottama arvo. Tätä puoltavat tilintarkastusverkoston toimijoiden arviot ja myös tutkimustulokset (esim. Ahjos 2011). Jos omistajajohtaja arvioi kustannusten ylittävän hyödyt, vapaaehtoista tilintarkastusverkostoa ei edes synny tai se jää tehottomaksi. Kolmanneksi verkoston jäsenten on jaettava yhteiset arvot,

kulttuuri ja asenteet. Näin on tilintarkastusverkostossa. Varsinkin tilintarkastajan ja tilitoimiston näkemykset ovat yhteneväisiä, mikä johtuu mm. siitä, että useat pienyhtiöiden tilintarkastajat ovat tulleet tilitoimistoympäristöstä tai työskentelevät edelleen myös omassa tilitoimistossa. Verkoston jäsenillä on yleensä yhteisinä arvoina lainsäädännön noudattaminen, mutta kuitenkin myös oman hyödyn tavoittelu yhtiön parantuneen tuloksen kautta. Toimijoiden yhteisenä asenteena on jatkuva oppimishalukkuus taloushallinnon alalta.

Tilintarkastusulottuvuuksien tarkastelun johtopäätöksistä eli alakohdista 5.1 – 5.12 voidaan koota tilintarkastusverkostomalli. Kuten aiemmin todettiin, liiketoimintaverkostoissa on erilaisia ominaispiirteitä, jotka esiintyvät verkostoissa hyvin eri muodoissa. Verkostot muodostuvat tapauskohtaisesti. Ne voivat olla ääritapauksissa itsenäisiä markkinoilla keskenään kilpailevia yrityksiä ja toisessa ääripäässä saman organisaation hierarkiassa toimivia epäitsenäisiä osastoja sekä kaikenlaisia muotoja kahden ääripään välillä. Myös tilintarkastusverkostolla on selvästi havaittavia erityispiirteitä, jotka eivät ole tavanomaisia kaikille liiketoimintaverkostoille.

Omistajajohtaja-tyyppisen osakeyhtiön tilintarkastusverkosto koostuu

1) ei-hierarkisessa organisaatiossa kolmesta eri kokoonpanoissa, eri aikoina, eri tavoilla kokoontuvasta osapuolesta eli toimijasta

- **tilintarkastajasta**
- **omistajajohtajasta**
- **tilitoimistosta,**

Tapauskohtaisesti tilitoimiston toimijaroolia edustaa yhtiön oma kirjanpitäjä tai talouspäällikkö, koska kaikki pienyhtiöt eivät ole ulkoistaneet taloushallintoa. Samoin omistajajohtaja voi olla useita kuten myös tilintarkastajia. Joskus tilintarkastusverkostoon voi kuulua muitakin talousalan neuvonantajia. Vaikka tilintarkastajan pitäisi toimia riippumattomasti, tilintarkastajat itse toivovat yhteistyötä verkoston muiden osapuolten kanssa. Muut toimijat ovat halukkaita yhteistyöhön ja verkosto toimii itseohjautuvasti. Vaikka verkoston koostumuksesta päättää ja sen muutoksista määrää ylintä päätösvaltaa käyttävä omistajajohtaja, käytännön tilintarkastuksen toteuttamistavoista vastaa orkestroijana yleensä tilintarkastaja ikään kuin toimitusjohtajana. Sitä vastoin muissa liiketoimintaverkostoissa verkostossa päätösvaltaa käyttävä organisoii verkoston toiminnan.

a) joilla on omat erilliset tehtävänsä sekä niistä johtuva yhteinen tehtävä,

Tilintarkastusverkoston lähtökohta on toimijoiden erillistoiminta: omistajajohtaja johtaa yrityksen toimintaa, tilitoimisto hoitaa taloushallinnon ja tilintarkastaja suorittaa tilintarkastuksen. Vain toimijoiden yhteistyö muodostaa, jos on muodostaakseen, tilintarkastusverkostotoiminnan, jonka ta-

voitteena on taloushallinnon laadun parantaminen ja toiminnan tehostaminen. Yleensä liiketoimintaverkostoissa edetään toisinpäin eli verkostolla on yhteinen tavoite, josta toimijat kehittävät omat tavoitteensa. Toiminnalliset, taloudelliset, sosiaaliset, organisatoriset ja juridiset sidokset pitävät verkostoa koossa. Muiden liiketoimintaverkostojen tapaan saadaan myös tilintarkastusverkostossa laajemmat kokonaisuudet hallintaan eli voidaan suorittaa lakisääteisen tilintarkastuksen ulkopuolisia tehtäviä.

b) ja jotka toimivat vastuullisesti – hyvää tilintarkastustapaa tavoitellen,

Yleensä tilintarkastusverkosto toimii vastuullisesti yrityksen hyväksi, huolehtii toisista toimijoista sekä työskentelee hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Vastuullisuus esiintyy tilitoimiston ja tilintarkastajan yleensä pitkäaikaisena sitoutumisena yritykseen sekä keskinäisenä valvontana ja oman työskentelyn arviointina. Vastuullisuutta lisää ulkopuolinen tilintarkastus- ja tilitoimistovalvonta sekä toimijoiden vahingonkorvausriski. Vastuullisuus on usein muidenkin liiketoimintaverkostojen piirre.

c) mutta toisaalta myös omaa etuaan tavoitellen

1. käyttäen hyväkseen yritystä voiton tuottamisen välineenä (yhteinen etu) ja sitä kautta

2. saavuttamalla taloudellista ja muuta hyötyä (oma etu)

Yrityksen tavoite syntyy lähinnä omistajajohtajan tarpeista. Yritys ymmärretään välineeksi, jonka on ensin tuotettava tulosta, jotta sitä voitaisiin jakaa toimijoille. Verkoston tarkoituksena on lisätä luottamusta yrityksen sidosryhmiin kannattavan toiminnan lisäämiseksi ja kustannusten vähentämiseksi toimintatapoja tehostamalla. Osallistuminen verkostoon on mielekästä vain niin kauan kuin siitä on hyötyä itselle. Ristiriitatilanteita syntyy, jos verkostossa oma etu menee yhteisen tai muiden toimijoiden edun edelle. Onnistuneen liiketoimintaverkoston edellytys oikeudenmukaisesta voitonjakoista ei näytille tilintarkastusverkostossa tärkeää osaa, koska voitonjako toimii toisin. Tilitoimistolle ja tilintarkastajalle maksetaan verkostopalkkio yrityksen muiden toimeksiantosopimusten tapaan, eivätkä ne riipu toiminnan tuloksesta. Sen jälkeinen tuotto jää yksin yritykselle. Omistajajohtaja siirtää yritykseltä lainsäädännön rajoissa itselleen haluamiaan summia haluaminaan aikoina. Liiketoimintaverkoston projektit ovat yleensä yrityksen selkeitä tavoitekokonaisuuksia, mutta tilintarkastusverkostossa toiminta laajenee lakisääteisen tilintarkastuksen ulkopuolelle jopa omistajajohtajan taloudellisiin ja ei-taloudellisiin tavoitteisiin.

d) dynaamisesti

Tilintarkastusverkoston toiminta liittyy pääasiassa perusliiketoimintaan, toisinaan jopa pelkästään siihen. Kun luovuutta ja aktiivisuutta esiintyy, se

johtaa paitsi olemassa olevan korjaamiseen ja parantamiseen myös uuden ideoimiseen. Dynaamisuutta on tilintarkastusverkoston toimijoiden vaikuttaminen toisiinsa ja ulkopuolisiin, mikä ei välttämättä sisälly lakisääteisen toiminnan tavoitteisiin. Tilanteen mukaan omistajajohtajan, tilitoimiston ja tilintarkastajan vallankäyttö vaihtelee, mikä vaikuttaa verkoston toimintatapaan. Toimijat esittävät uusia menettelytapoja, jotka voivat kehittää hyvää tilintarkastustapaa. Myös ulottuvuuksien erilaiset painotukset luovat dynaamisuutta. Dynaamisuuden voimavarana ovat toimijoiden inhimilliset fysiologiset, turvallisuuden, yhteenkuuluvaisuuden, sosiaalisen arvonannon ja itsensä toteuttamisen tarpeet. Muissa liiketoimintaverkostoissa, jos verkostot on alun perin luotu uuden innovaation synnyttämiseksi, uudistava ja uutta liiketoimintaa kehittävä strateginen piirre on vieläkin hallitsevampi kuin tilintarkastusverkostossa.

e) ja jotka toimivat monisuuntaisessa vuorovaikutussuhteessa

Kommunikointi ei ole pelkkää yksisuuntaista informaatiota, vaan monenkeskistä, tasavertaista asioihin perehtymistä kuten usein horisontaalisissa verkostoissa. Verkostosuhteet ovat suoria suhteita ja toimijoiden välille syntyy yhteisöllisyyttä, tyytyväisyyttä verkostoon ja luottamusta toisiin toimijoihin kuten muissakin liiketoimintaverkostoissa.

f) antaen keskinäistä neuvontaa ja koulutusta toisilleen

Tilintarkastusverkostossa kaikki korostavat olevansa sekä antavana että saavana osapuolena verkostolle, toisilleen ja itselleen. Tilintarkastusverkostosta muodostuu oppimiskeskus muiden liiketoimintaverkostojen tapaan. Tapahtuu sekä verkosto-oppimista että yksilöiden oppimista.

g) ja jakaen verkostossa tehtäviä kunkin taitotietojen ja synergiaetujen mukaan

Tilintarkastaja avustaa tilitoimistoa ammattitaitonsa mukaisesti tilinpäätöksen laadinnassa ja osallistuu omistajajohtajan kanssa tulevaisuuden suunnitteluun. Osa yhtiön tehtävistä delegoidaan tilitoimistolle, jonka laajaa taitotietoa käytetään hyväksi. Tilitoimisto suorittaa osan omistajajohtajalle kuuluvasta sisäisestä valvonnasta. Synergiaetua syntyy paitsi tilintarkastuksen ja neuvonnan kesken, myös eri taloushallinnon toimijoiden kesken. Toimijat ovat liiketoimintaverkostojen tapaan riippuvaisia toisistaan, heidän osaamisestaan ja palveluista. Tilintarkastaja toimii kärkitoimijana tilintarkastusverkostossa kuten kärkiyritykset liiketoimintaverkostoissa.

h) oman selustansa turvaamalla ja

Erityisesti tilintarkastajat keräävät näyttöä siitä, mitä ovat tehneet. Myös muut toimijat haluavat saada varmuuden oman työnsä säännösten- ja tarkoituksenmukaisuudesta. Tämä verkostopiirre korostuu tilintarkastusver-

kostossa muista liiketoimintaverkostoista poiketen. Riski liittyy yleensä liiketoiminnan uudistamisverkkoihin (Möller ym. 2004, 108 – 111), mutta tilintarkastuksessa nimenomaan perusliiketoimintaan eli siihen, onko tilinpäätös ja tilintarkastuskertomus laadittu oikein.

i) ottamalla tilintarkastusverkoston ulkopuoliset sidosryhmät vain tarvittavassa määrin huomioon ja

Etujen ristiriita tulee esille silloin, kun pitäisi jakaa tilintarkastusverkoston tuottamaa hyötyä aktiivisten päättäjien ja ulkopuolisten välillä. Muissa liiketoimintaverkostoissa korostuu asiakkaalle tarjottavan yhteisen tuotteen merkitys, mutta omistajajohtaja-yhtiössä julkisella tilintarkastuskertomuksella on vain vähäinen merkitys, usein ei mitään. Hyödyn kerääminen keskitetään tilintarkastusverkostossa yritykselle ja toimijoille.

2) joiden tavoitteena on yrityksen ulkopuolisille

a) viimeistellä hyväksyttävä kirjanpito, tilinpäätös sekä hallinnolliset toiminnot (vastuussa omistajajohtaja)

Vaikka yrityksen tilinpäätöksestä ja muusta toiminnasta on vastuussa omistajajohtaja, näitä käsitellään verkostossa yhteisesti. Muissa liiketoimintaverkostoissa kokonaisuuden vastuu on yleensä verkoston kokoajalla, mutta pienyhtiön tilintarkastusverkostossa taloushallinto delegoidaan tilitoimistolle, joka myös käytännössä vastaa oikeanlaisesta kirjanpidosta ja tilinpäätöksestä. Tilintarkastajan korjausehdotukset ovat keskeisiä omistajajohtajan hyötyä tavoitellessa. Luotettava tilinpäätös lisää sisäistä ja ulkoista luottamusta yritykseen. Hallinnollisista toiminnoista vastaa omistajajohtaja kuultuaan neuvoja ja ohjeita muilta toimijoilta.

ja näiden perusteella

b) laatia lakisääteiset

1. riippumattomat

2. tilintarkastusraportit (vastuussa tilintarkastaja).

Tilintarkastuksen riippumattomuusvaatimus erottaa tilintarkastusverkoston muista liiketoimintaverkostoista. Kun muissa on lähtökohtana vapaa yhteistyö, tilintarkastusverkostossa on otettava huomioon tilintarkastajan riippumattomuus tarkastettavaa yhtiötä, sen omistajajohtajaa ja tilitoimistoa kohtaan. Käytännössä riippumattomuus ei pienyhtiössä muodostu esteeksi, sillä säännökset ovat tiedossa, ja tarvittaessa tilintarkastajat luopuvat tehtävästään ja tilalle valitaan uusi. Pienyhtiökäytännössä tilintarkastusverkostossa tehdään ensin korjaavia toimenpiteitä kirjanpitoon, tilinpäätökseen ja hallinnollisiin toimenpiteisiin, jos ne ovat mahdollisia, jotta tilintarkastaja voi antaa mahdollisimman myönteiset raportit (ns. vinoutunut jäävuori

-metafora). Tältä osin toiminta laajenee perusliiketoimintaverkoston tavoitteiden ulkopuolelle.

Nämä verkoston ominaispiirteet muodostavat yhdessä tilintarkastustoimintatavan, tilintarkastusverkosto-mallin. Tilintarkastusverkosto on omaleimainen liiketoimintaverkosto omine piirteineen. Jo lähtökohta on erilainen. Perinteisessä tuotantoverkostossa tuotteet markkinoidaan yrityksen ulkopuolelle. Pienyhtiössä tuotteella eli julkisella tilintarkastuskertomuksella on vähäinen rooli, ja pääasiaksi tilintarkastusverkostossa muodostuvat yhtiön sisäiset palvelut. Liiketoimintaverkoston lähtökohta on jo alun perin taloudellinen, mutta tilintarkastusverkosto lakisääteinen. Jos tilintarkastus laajenee verkostomaiseksi toiminnaksi, myös sitä ohjaavat taloudelliset tavoitteet.

6.3 Tilintarkastusverkosto-mallin sijoittuminen tutkimuksen kenttään

Tämä tutkimus kohdistuu kolmeen rajapintaan: pienyhtiöihin, tilintarkastusprosessiin ja tilintarkastuksen yhteistyöhön (alakohta 2.2.1). Kultakin osa-alueelta löytyy hajanaisia tutkimuksia, mutta niiden suora yhteys tähän tutkimukseen on lähinnä sivuavanlaatuista. Kun pienyhtiöt tässä määritellään omistajajohtajayhtiöiksi, suora vertailukelpoisuus katkeaa moniin pienyhtiötutkimuksiin. Selkeitä yhteisiä piirteitä ovat kuitenkin neuvonnan rooli pienyhtiöissä (Svanström 2004), laadun merkitys (Eklöv 198) ja hyödyn näkökulma (Ahjos 2011). Myös pienyhtiön tilintarkastusprosessin tutkimuksia on vähänlaisesti. Yhtymäkohtia löytyy mm. hyvän tilintarkastustavan tutkimukseen (Satopää 2003), toimintatarkastukseen (Koskela 1995) ja tilintarkastajavalintaan (Knechel ym. 2008). Yrityskoosta riippumatta taustaa voidaan edelleen hakea tilintarkastuksen nettelytapateoriasta (Mautz & Sharaf 1982).

Tilintarkastustutkimuksista on vaikea löytää yhteistyön näkökulmaa, koska riippumattomuusvaatimusta kunnioitetaan. Siksi tilintarkastustoiminnan tutkimukseen haetaan taustaa yrityksen ja sen organisaation käyttäytymistä selittävästä hallinnointi- ja ohjausteorioista. Tässä tutkimuksessa on paneuduttu erityisesti siihen kysymykseen, miksi tilintarkastus tapahtuu ryhmässä eli mikä on se ”liima”, joka vetää verkoston toimijat yhteen. Lähestymisnäkökulmana on keskitytty yrityksen sidosryhmiin ja verkostojen ominaisuuspiirteisiin. Niiden takana on erilaisia ryhmän käyttäytymistapoja selittäviä teorioita. Tässä alakohdassa tarkastellaan sidosryhmäteorian sekä verkostoteorioiden eri variaatioita ja sitä, miten tilintarkastusverkosto-malli samaistuu näihin. Pyritään löytämään yhtäläisyyksiä ja eroavuuksia näihin teorioihin. Viimeaikaisessa tutkimuksessa on korostettu, ettei malleja tule väkisin ahtaa tiettyyn teoriaan ja että teorioita voidaan soveltaa myös yhtäaikaaisesti (esim. Hillman – Dalziel 2003).

6.3.1 Tilintarkastusverkosto-mallin suhde sidosryhmäteoriaan

Erich Rhenman loi vuosina 1964 ja 1969 intressentti- eli sidosryhmäteorian, jota on kehitetty edelleen ”stakeholder theoryn” nimellä (Freeman 1984; Mitchell, Agle & Wood, 1997). Alun perin sidosryhmällä tarkoitettiin suppeaa ryhmää toimijoita, joiden kanssa yritys hoiti kaksipuolisesti liiketoimintaansa, kuten hankkijoita, asiakkaita ja rahoittajia, ja joille yritys oli vastuussa toiminnastaan. Teorioiden sisällön ja käsitteiden on kuitenkin tapana laajeta, kun niitä vallattomasti käsitellään. Sidosryhmien määrä on lisääntynyt ja ryhmien priorisoituminen on korostunut. Niinpä nykyisin sidosryhmä useimmiten määritellään varsin laajasti Freemanin (1984) mukaisesti: Sidosryhmällä tarkoitetaan ryhmää tai yksilöä, jotka vaikuttavat yrityksen tavoitteisiin tai saavat niistä vaikutteita. Määritelmä sopii hyvin tilintarkastusverkostoon, koska osa sidosryhmistä eli omistajajohtaja, tilitoimisto ja tilintarkastaja on aktiivisia toimijoita ja osa passiivisia tilintarkastuksen hyödyntäjiä, osa molempiakin.

Sidosryhmäteorian mukaan yritys nähdään yrityksen toiminnallisessa yhteydessä työskentelevien johdon, osakkeenomistajien, omistajajohtajan, tilintarkastajan, kirjanpitäjän/taluspäällikön, tilitoimiston kirjanpitäjän/johtajan, sisäisen tarkastajan, mutta myös ulkopuolisten eli julkisen sektorin, kansalaisjärjestöjen, asiakkaiden, kuluttajajärjestöjen, ammattiyhdistysliikkeen, yrityksen omien järjestöjen, kilpailijoiden, pää- ja alihankkijoiden, poliittisten ryhmien ja median yhteenliittymänä. Sekundäärinen toimintaympäristö muodostuu yrityksen ulkopuolisesta yhteiskunnasta, sen arvoista ja kulttuurista eli kaikesta, mikä saattaa vaikuttaa yrityksen tavoitteiden saavuttamisessa (näin myös Näsi 1995, 26). Stakeholder käsitetään laajempänä yleisönä kuin tiedossa olevat ja tunnetut sidosryhmät. Jokainen sidosryhmä antaa yritykseen jonkin panoksen ja odottaa saavansa siitä vastikkeen. Niinpä näitä voidaan kutsua osallis-, suhde-, vaikutus-, vuorovaikutus-, vaade- ja odotusryhmäksi. Sidosryhmät antavat parhaimmillaan paljon tietoa yritykselle siitä, miten sen kannattaisi toimia. Nämä ovat myös tilintarkastusverkoston olennaisia piirteitä.

Sidosryhmäteoriassa yritys on markkinapaikka, jossa erilaiset tavarat ja palvelut kohtaavat toisensa, ja jossa sidosryhmän omat suoritteet hinnoitellaan. Suoritteina voi olla tavara, työpanos, osakepääoma, neuvonta, liikesuhteen säilyminen jne. Hallituksen esityksen (HE 194/06, 6) mukaan tilintarkastus on myös merkittävä osa yhtiöiden hallinnointi- ja ohjausjärjestelmää. Kukin sidosryhmä toimii markkinaehdoin oman hyötynäkökohtansa perusteella: Annetusta panoksesta on saatava sitä suurempi vastike. Oman edun tavoittelu johtaa siihen, että laskentatoimessa sidosryhmien tasapuolisuus on vieras ajatus. Myös sidosryhmäteoriassa on otettu huomioon sidosryhmien eriarvoisuus. Teoriasta on kaksi muunnosta. Toisen mukaan on yrityksen ja ryhmien välillä vastuuta ja tilivelvollisuutta ja toisen mukaan yritys valitsee ja määrittelee sidosryhmät, jotka

parhaiten palvelevat yrityksen omia tarkoituseriä. Sidosryhmän keskeisyyden määrittää sidosryhmän valta toiseen ryhmään, mitä sopimuksia on tehty ja vaatimusten kiireellisyys (Freeman 1984). Tilintarkastusverkosto-mallissa on nähtävissä molempia piirteitä.

Myös sidosryhmäteoriaan on haluttu liittää eettinen näkökulma, vaikka yltiörationaaliseen ja mekaaniseen homo economicukseen malliin eettisyys ei oikein istu (Pihlanto 1/2004; Kujala 2007). Välittävä johtaminen merkitsee vuoropuhelua sidosryhmien kesken. Tutkimuksessa voitiin havaita, että käytännön tasolla varsinkin tilintarkastusverkoston aktiiviset toimijat ottivat huomioon myös toistensa tavoitteet ja tarpeet.

Tilintarkastusverkosto-malli samaistuu sidosryhmäteorian laajaan malliin erityisesti seuraavilta keskeisiltä osilta:

- Sidosryhmät, niin ryhmät kuin yksilöt, vaikuttavat organisaation tavoitteisiin tai saavat niistä vaikutteita. Omistajajohtaja, tilitoimisto ja tilintarkastaja määrittävät, minkälaisia tilinpäätöksiä ja tilintarkastuskertomuksia laaditaan, samoin he päättävät muista toiminnoistaan.
- Yritys nähdään ensisijaisesti sidosryhmien liittymänä, jolloin yrityksen oma rooli jää toissijaiseksi, kylmäksi markkinapaikaksi. Yritys on omistajajohtajalle vain apuväline, ja toimijoiden tavoitteet ensisijaisia.
- Jokainen sidosryhmä antaa yritykseen jonkin panoksen ja odottaa saavansa siitä vastikkeen, eli toiminta pohjautuu omaan hyötynäkökulmaan, eivätkä tasavertaisuus ja vastuullisuus ole ensisijaisena tavoitteena. Tilintarkastusverkoston toimijoiden ensisijaisena kriteerinä on, että osallistumisesta saa hyötyä, useimmiten taloudellista hyötyä.
- Sidosryhmillä voi olla ristiriitaisia tavoitteita, jolloin syntyy ongelmatilanteita ja sidosryhmät priorisoituvat. Tilintarkastuksessa on hyvin selkeä priorisointi. Ytimen muodostavat verkoston toimijat, joilla on tilintarkastuksessa vaikutusvaltaa. Ytimessä valtaa käyttää omistajajohtaja.
- Sidosryhmillä voi olla toisistaan poikkeavia rooleja. Tilintarkastusverkoston toimijoiden roolit vaihtelevat esim. pääasiallisen tehtäväalueen, orkestroinnin, odotuskuilun ja vaikuttamisen suhteen.
- Sekundäärinen toimintaympäristö muodostuu yrityksen ulkopuolisesta yhteiskunnasta, sen arvoista ja kulttuurista. Tätä vastaa tilintarkastusverkosto-mallissa yleinen etu lainsäädäntöön kytkettynä sekä vastuullinen ja eettinen toiminta. Ne otetaan huomioon toissijaisesti.

Myös joitakin painotuseroja on löydettävissä laajan sidosryhmäteorian ja tilintarkastusverkosto-mallin välillä.

- Laajassa sidosryhmäteoriassa yrityksen rooli ei korostu kuten tilintarkastusverkosto-mallissa. Vaikka yritys ei olekaan itsenäinen toimija, se ei ole vain markkina paikka, vaan sellainen keskus, joka houkuttelee sidosryhmiä edullisiin kohtaamisiin. Siksi tilintarkastusverkosto näkee vaivaa, että yritys on hyvin tuottoisa. Siitä pitää riittää jaettavaa sidosryhmille nyt ja tulevaisuudessa, yrityksen on toimittava lainmukaisesti ja informaatio siitä tilinpäätöksineen ja tilintarkastuskertomuksineen on oltava luotettavaa. Ellei yritys menesty, eivät sidosryhmäkään voi toimia.
- Sidoryhmäteoriassa riski on kohtuullista kaupankäynnin riskiä, kun sidoryhmät tavoittelevat taloudellisen hyötyä. Tilintarkastusverkostossa riskin merkitys on huomattavasti suurempi, koska tilintarkastajan ja tilitoimiston panokset ovat suuria verrattuna tuottoihin. Äärimmillään tilintarkastaja voi epäonnistuessaan menettää toimensa.
- Sidoryhmäteoria perustuu kahdenvälisiin tapahtumiin sidoryhmän ja yrityksen välillä. Sitä vastoin tilintarkastusverkosto-malli korostaa tilintarkastuskokonaisuuden kolmenvälistä hyödyllisyyttä. Siitä saavat kaikki toimijat hyötyä (win-win-ajattelu).

Vähäisistä painotuseroista huolimatta voitaneen sanoa, että tilintarkastusverkosto-malli on eräänlainen laajennetun sidoryhmäteorian sovellus.

6.3.2 Tilintarkastusverkosto-mallin suhde verkostoteorioihin

Yksinkertaisista pisteistä, niitä yhdistävistä viivoista ja solmukohdista 1700-luvulla kehittynyt matematiikan verkostoteoria on laajentunut monille tieteenaloille, varsinkin sosiaalitieteisiin. Verkostoteoriat ja -näkökulmat pyrkivät selittämään syitä, miksi verkostot toimivat niin kuin toimivat. Paneutumatta lukuisiin verkostoteorioihin ja niiden erilaisiin tulkintoihin tähän on koottu keskeiset teoriat ja näkökulmat käyttäen apuna erityisesti Vesalaisen (2002), Valkokarin (2009, 54), Rannan (2011, 77) sekä Möllerin, Rajalan ja Svahnin (2004, 215 – 228) keräämiä luetteloita ⁹.

⁹ Valkokari 2009, on luettellonut kaikki liiketoimintaverkostoja käsittelevät kotimaiset väitöskirjatutkimukset sekä myös osan kansainvälisistä tutkimuksista.

Samantyyppisistä verkostonäkökulmajoista otetaan tässä esimerkiksi Valokarin (2009, 54) jako sosiaalis-psykologisiin (taulukon 11 kohdat 1 – 3), talousteoreettisiin (kohdat 4 – 6) ja liikkeenjohdollisiin tarkastelutapoihin (7 – 10). Näin on myös tilintarkastusverkostossa. Jako kuvastaa myös tilintarkastusverkoston näkökulmia. Teoriat 1 – 3 kertovat sosiaalis-psykologisia syitä yhdessä-oloon kaikessa inhimillisessä toiminnassa. Näistä teorioista puuttuu kuitenkin taloudellinen näkökulma, joka on tärkeä tilintarkastusverkostossa. Resurssiriippuvuusteoria painottaa toimijoiden resursseja ja sitä vallankäyttöä, johon resurssin tärkeys oikeuttaa. Valtaa käyttävä osapuoli voi valita ryhmänsä toimijat. Henkilöiden väliset suhteet jäävät tarkastelun ulkopuolelle, mikä puolestaan tilintarkastusverkostossa on olennainen piirre. Myös transaktiokustannusteorian piirteitä voidaan havaita tilintarkastuksessa. Sen mukaisesti omistajaohtaja voi tarvittaessa valita uuden tilintarkastajan ja tilitoimiston verratessaan toimintojen kustannuksia, vaikkakin aiemmin todettiin, etteivät tilintarkastuskustannukset ole ensisijainen pienyhtiön toimijoiden valintaperuste. Tilintarkastuksen tarkoituksenmukaisuutta tarkastellaan hyödyn, ei vain kustannusten näkökulmasta. Jos transaktiokustannusteorian kustannukset korvattaisiin hyödyllä, ”transaktiohyötyteoria” kuvaisi paremmin pienyhtiön tilintarkastusmenettelyä.

Peliteorian win-win-tilanne on edellytys tilintarkastusverkoston toimijoille osallistua verkostoon. Lähtökohta on silloin yksilökeskeinen, jokaisen osallistujan oma hyöty. Sekin on yksi tilintarkastusverkosto-mallin piirteistä, mutta ehkä ei selitä, miksi oman hyödyn lisäksi integroidutaan ryhmäksi.

Keskeistä tutkimuksen havaintoaineistossa oli se, että ryhmittymiseen ajaa taloushallinnon ja muun hallinnon vaikeutunut tehtäväkenttä. Kukaan ei voi osata ja tietää kaikkea, ei myöskään taloushallinnon alueella. Kun toisistaan riippuvat toimijat havaitsevat kykenevänsä yhdessä suoriutumaan kirjanpidosta, tilinpäätöksestä, tilintarkastuksesta ja hallinnosta, syntyy verkostoyhteistyötä. Keskinäisellä neuvonannolla ja sopimalla kyetään ratkaisemaan vaikeitakin kysymyksiä. Erityisesti resurssipohjainen ja tietoperusteinen näkemys perustuvat näihin lähtökohtiin. Myös Ahjos (2011) perustaa tutkimuksensa resurssi- ja tietopohjaiseen näkemykseen pienyhtiöiden tilintarkastuksessa. Pienyhtiössä toimijoiden taitotieto ja osaaminen ovat niitä tekijöitä, joilla kilpailuetu saavutetaan. Omistajaohtaja pyrkii valitsemaan oikeat henkilöt ja yritykset suorittamaan tehtäviä, vaikka tilintarkastustoiminnoissa verkoston etevyyttä on hankala todentaa. Kilpailuetu saattaa olla myös kuvitteellista. Tilintarkastusverkosto ratkaisee esiin nousevia operationaalisia kysymyksiä kuten esimerkiksi joustojen käytön tilinpäätöksessä, sisäisen valvonnan toteuttamistavat ja sukupolvenvaihdosvaihtoehtoja, joissa kustannussäästöt, tuoton lisäykset ja tarkoituksenmukaiset toimintatavat realisoituvat kilpailuetuina.

Taulukko 11 Verkostoteorioita ja -näkökulmia mm. Vesalaisen (2002), Valkokarin (2009), Rannan (2011) sekä Möllerin, Rajalan ja Svahnin (2004) laatimien luetteloiden pohjalta

Teoria/näkökulma	Keskeinen syy verkostoitumiseen
1. Sosiaalisen pääoman teoria	Ihmisten toimiessa organisaatioissa syntyy heidän välilleen luottamuksellisia, inhimillisiä sidoksia. Näistä muodostuu epämuodollisia organisaatio-rakenteita, joihin halutaan sitoutua.
2. Sosiaalisen vaihdannan teoria	Epämuodollisessa organisaatioissa syntyy toimijoiden välille tarve vastavuoroiseen kanssakäymiseen eli halu antaa ja saada yhtä paljon.
3. Organisaatioiden oppimisteoria	Organisaatiot sekä niiden toimijat ovat oppijoita, jotka saavat toisiltaan ja ympäristöstä motiivin kiinnittyä toisiinsa.
4. Resurssiriippuvuusteoria	Organisaatiot ovat riippuvaisia toistensa fyysisistä, taloudellisista ja henkisistä voimavaroista. Riippuvuus liittää toimijat yhteen. Toimijoiden asema määräytyy niiden resurssien laadun ja kysynnän mukaan.
5. Transaktiokustannusteoria	Yritys tekee rationaalisia valintoja, mitä toimintoja se hoitaa itse ja mitä hankkii markkinoilta. Yritys tavoitellessaan kustannussäästöjä valitsee verkostonsa oman organisaationsa ja kilpailevien yritysten ääripäiden väliltä.
6. Peliteoria	Vaihtoehdot ovat nollasummapelit ja win-win-tilanne. Integraatio syntyy, jos toimijat tuntevat hyötyvänsä yhteistyöstä.
7. Resurssipohjainen näkemys yrityksen strategiaan	Yritys on toimijoiden resurssien summa. Kun resurssit ovat paremmat kuin kilpailijoilla, se saa etua. Se pyrkii hakemaan myös kumppaninsa niistä, joilla on kilpailuetua muihin nähden.
8. Tietopohjainen näkemys yrityksen strategiaan	Tämä näkemys liittyy resurssipohjaiseen näkemykseen Yrityksen arvo ja olemassaolo perustuu tietoon. Tiedolla saavutetaan kilpailuetua, joka integroi toimijat yhteen.
9. Strategisten verkostojen näkökulma	Koko verkosto toimii tiiviissä yhteistyössä, jossa toimijat ovat riippuvaisia toisistaan. Yhteinen kehittämistavoite on keskeinen, joka myötävaikuttaa verkoston pysyvyyteen.
10. Interaktiivinen lähestymistapa	Verkostot ovat toimijoiden, heidän resurssiensa ja toimintojen kimppeja, jotka toimivat osana liiketoimintaympäristöä. Toimijat hyödyntävät resurssiriippuvuutta ja sosiaalista vaihdantaa.

Verkostoteorian ulottuvuuksia laajennetaan interaktiivisessa lähestymistavassa. Näin on erityisesti toimijaverkostoteoriaan (Actor-Network Theory, ANT). Se laajentaa verkoston käsitettä uusiin toimijoihin, vaikkakin muuten pohjana ovat edellä mainitut verkostokäsitteet ¹⁰. Toimijoita kutsutaan aktanteiksi, joita ovat paitsi inhimilliset tekijät, myös teknologiset ja ei-inhimilliset tekijät, kuitenkin edellyttäen, että niillä on kyky toimia ja vaikuttaa verkostossa toinen toisiinsa. Vuorovaikutus tapahtuu välittäjien avulla. Verkostot ovat heterogeenisiä ja ajan mukaan muuttuvia. Aktanttien välillä on jatkuvaa kamppailua, miten verkosto muodostuu. Toiset henkilöt, toimintatavat, työvälineet jne. menestyvät toisia paremmin ja saavat verkostossa keskeisen aseman. Silloin niiden on helppo hallita ja korostaa omia päämääriä. Oman hyödyn saavuttaminen on keskeistä. Syntyy primääri- ja sekundäärimekanismeja. Verkoston analyysi on siis periaatteessa valta-analyysia. Innovaatio etenee strategista polkua pitkin pakollisen kauttakulupisteen kautta. Siinä vahvin aktantti määrää ja valitsee toimintatavat, ja muut aktantit ovat hänestä riippuvaisia. Toimijaverkkoteorian mukaan aktanttien kohdatessa muodostuu käännekohtia. Lopputuloksena syntyy uusi innovaatio tai se epäonnistuu.

Myös tilintarkastusympäristö voidaan nähdä interaktiivisena ANT-verkostona. Aktantteja ovat omistajajohtaja, tilintarkastaja ja tilitoimisto. Teknologisia aktantteja ovat lainsäädäntö, internet, tilintarkastajan työpaperit jne. ja ei-inhimillisiä aktantteja hyvä tilintarkastustapa, riippumattomuus, tilintarkastuksen aikataulu, palkkiot ja oma etu, ammattitaito jne. Välittäjiä olisivat tilintarkastusmuistio, neuvo, sähköposti jne. Aktanttien välillä on jatkuvaa kamppailua. Lopputuote eli julkistettava tilinpäätös voi muuttua tilintarkastuksen aikana, tilintarkastaja voidaan vaihtaa pätevämpään ja tehtäväkenttää voidaan muuttaa, kun esim. tilintarkastaja laatii verovalituksen, vaikka se olisi muiden tehtävä. Myös ei-inhimillinen aktantti saattaa mennä inhimillisen aktantin edelle, kun esim. yritysanalyysiohjelma ohittaa tilintarkastajan ennusteet ja arviot. Kyseessä on siis kaikkien aktanttien välinen jatkuva valtataistelu. Pakollisen kauttakulupisteen aseman voi saavuttaa esim. tilintarkastaja, joka määrittelee, millainen tilinpäätöksen tulee olla tai hän ei hyväksy sitä. Primäärimekanismi tarkoittaa tilintarkastukseen liittyviä toimintoja kuten esim. sitä, että tilintarkastajalla on tase-erittelytarkastuksen keinot, joilla löydetään helposti taseessa piilossa olevat lähipiirilainat. Sekundäärimekanismi tarkoittaa sitä, että tilintarkastaja kykenee antamaan tarkastustehtävän ulkopuolella ohjeita, miten lähipiirilaina esitetään tilinpäätöksessä tai hyvässä tapauksessa virheellinen asiantila kyetään korjaamaan ennen tilinpäätöstä. Aktanttien kohtaaminen tapahtuu tilintarkastuspalaverissa ja muussakin kommunikoinnissa, jonka seurauksena tapahtuu kääntämissä kuten tilinpäätöksen korjaamista, kustannussäästöjen luomista, oppimista, sisäistä valvonnan parantamista jne. Se, joka parhaiten menestyy toimijaverkostossa,

¹⁰ ANT-teoriaa ovat luoneet 1980-luvulta alkaen Michel Callon, Bruno Latour ja John Law, ks. Yliokski 4/2000 ja Miettinen 2008.

hyöttyy eniten. Se voi olla omistajajohtaja, joka tutkimuksen osallistuvan havainnoinnin tapauksessa A johdatti neuvottelun paljolti omien asioiden käsittelyyn ja sitä kautta oman edun saavuttamiseen. Se voi olla myös ei-inhimillinen aktantti kuten lainsäädäntö. Monissa tilintarkastusneuvotteluissa on viime aikoina käsitelty esim. pelkästään rakennusalan käänteisen alv:n uusia säännöksiä ko. yhtiössä, jolloin lainsäädäntö alistaa varsinkin tilintarkastajan töihin.

ANT-verkostoteorian pohjalta olisi helposti rakennettavissa mielenkiintoisia tilintarkastuksen toimintatavan moniulotteisia malleja (hässäkkä, Mäkinen 1987). Kuitenkin kaikki käsitteet kuten aktantit, välittäjät, kohtaamiset, kääntämiset, paikallinen kauttakulkupiste jne. esiintyvät tässä tutkimuksessa jo aiemmin omilla nimillään. Näin ollen toimijaverkostoteoria havainnollisineenkaan kuvioineen ja selityksineen ei anna lisäarvoa tilintarkastusverkosto-mallille. ANT-verkostoteoriasta on todettu, ettei se ole teoria, vaan pelkästään käsitteistö, jopa sanasto tutkimuskohteen kuvausta ja analyysia varten (esim. Ylikoski 2000, 6).

Yhteenvetona verkostoteorioista voidaan todeta, että ne selittävät monia motiiveja, miksi ryhmä integroituu. Luonteenomaista on, että kukin teoria keskittyy yhteen tai muutamaaan harvaan perusmotiiviin. Tilintarkastusverkostossa on havaittavissa useita motiiveja, niin yksilö- kuin ryhmätasolla (alakohdat 6.1 ja 6.2). Kun tilintarkastusverkoston tavoite kohdistuu taloushallinnon palveluun, oli luonnollista, että laboratorioskokeessa, haastatteluissa ja osallistuvan havainnoinnin tilintarkastuspalaverissa korostuivat liiketoimintaverkostojen tarkastelutavat. Erityisesti tiedon korostuminen ja sen jakaminen verkostossa näkyi verkostoteorioiden resurssi- ja tietoperusteisena lähestymistapana yhteenliittävänä voimana. Yksinään ne eivät kuitenkaan selitä tilintarkastusverkoston käyttäytymistä, siksi myös sosiaalis-psykologiset näkökulmat voimakkaasti tulivat esille keskinäisenä luottamuksena ja oppimishalukkuutena sekä yrityksen ja toimijoiden omat taloudellisen hyödyn tavoittelut. Tilintarkastusverkoston nimeämistä tietyn verkostoteorian mukaiseksi ei onnistu senkään vuoksi, että tilintarkastusverkostot ovat niin monimuotoisia ja niiden motiivit vaihtelevat paitsi yrityksittäin, myös tilikausittain, tilintarkastajittain ja tilitoimistoittain. Huonoimmillaan motiiveja ei löydy integroitumiseen ollenkaan, vaan tilintarkastus suoritetaan ilman kontakteja ja jos mahdollista, jätetään kokonaan suorittamatta.

Suurimpana erona tilintarkastusverkoston ja muiden liiketoimintaverkostojen välillä voitaneen pitää sitä, että jälkimmäisissä on useimmiten yhteinen verkoston tavoite, innovaatio, uusi tuote tai liiketoimintamenetelmä, kun taas tilintarkastusverkostossa tavoite on jakautunut kolmeksi. Alkuperäinen, lain säättämä tavoite on tilinpäätöksen oikeaksi todentaminen. Sen oheen on syntynyt sekä yrityksen että verkoston toimijoiden henkilökohtaiset hyötytavoitteet.

7. LOPPUPÄÄTELMÄT

7.1 Tutkimuksen kontribuutiot

Tutkimuksen tavoitteeksi asetettiin tilintarkastuksen 1) normiston ja käytännön tilanteiden 2) analysoinnin avulla lisätä 3) tilintarkastuskäytännön ymmärrystä ja luoda 4) toimintamalli, millä tavalla tilintarkastus tapahtuu 5) johdon vallinnassa (omistajajohtaja) olevassa osakeyhtiömuotoisessa yrityksessä.

Tilintarkastuksen normisto (1) muodostuu tilintarkastuslaista sekä yhteisö-, kirjanpito- ja muusta lainsäädännöstä, kansainvälisistä tilintarkastusstandardeista ja tilintarkastusyhteisöjen suosituksista sekä TIVAn, TILAn ja VALAn ohjaamasta hyvästä tilintarkastustavasta. Ne antavat tilintarkastukselle selkeät raamit, miten, kuka, milloin, minkä vuoksi, mitä alueita jne. tilintarkastetaan. Suomalainen normisto poikkeaa joiltain osin merkittävästi kansainvälisistä ohjeista. Niistä suurimpana mainittakoon hallinnon tarkastuksen eroavuudet lainsäädännössä ja ohjeistuksissa. Tilintarkastusteoria näkyy taustalla siten, että hyvin monissa kohdissa toistuvat yhteiskunnan ja tilintarkastuksen teknisen toteuttamisen todentamisen postulaatit, joista osa on liitetty suoraan lainsäädäntöön. Normisto ei kuitenkaan muodosta selkeää tilintarkastuksen, varsinkaan pienyhteisön tilintarkastuksen kokonaisuutta. Sosiaalisen käyttäytymisen teoriana on käytetty tilintarkastustutkimuksissa agenttiteoriaa. Se sopii silloin, kun omistaja valvoo liikkeenjohdon tilintekovelvollisuutta. Kun pienyhtiössä ei ole tällaista omistajan johtoa valvovaa elementtiä, kaivataan pienyhtiötarkastuksiin omaa sosiaalista käyttäytymistä selittävää teoriaa. Käytännön tilanteita ja tapauksia dokumentoitiin runsaasti laboratoriokehen haastattelujen ja osallistuvan havainnoinnin avulla.

Käytännön tilintarkastustyön analysointi (2) toteutettiin tarkastelemalla tilintarkastuksen suorittamista eri näkökulmista, ulottuvuuksista. Tarkastusulottuvuuksia oli poimittavissa tilintarkastus- ja osakeyhtiölainsäädännöstä, kansainvälisistä standardeista ja tilintarkastuspostulaateista. Laajaa havaintomateriaalia verrattiin, mikäli mahdollista, tilintarkastustutkimusten tuloksiin, ammattikirjallisuudesta saatuihin asiantuntijoiden kannanottoihin sekä tutkijan omaan työkokemukseen. Analysoinnin tuloksena voitiin todeta, että tilintarkastusmenettely erosi merkittävästi normitaustaisessa ja käytännön tilintarkastuksessa. Vain tilintarkastuksen perustehtävässä, julkisuuteen annettavan tilintarkastusinformaation ulottuvuudessa normit ja käytäntö olivat selkeän yhdensuuntaiset. Muilta osin

normitausta sivuutettiin pieniyhtiöiden käytännön tilintarkastuksessa vähämerkityksellisenä ja tärkeiksi nousivat muut ulottuvuudet, lähinnä neuvonnan ja taloudellisen hyödyn ulottuvuudet, joita normitaustassa on tuskin havaittavissa.

Tilintarkastuskäytännön ymmärryksen lisäämiseksi (3) otettiin avuksi yksilötasolla motiiviteorian Maslowin tarvehierarkia-teoria, jonka inhimillisten tarpeiden tasot voitiin yhdistää tilintarkastuksen toimijoiden käyttäytymismotiiveihin. Tilintarkastuksen tavoitteista ja odotuksista muodostettiin toimijakohtainen taulukko. Toimijoittain ne olivat osin yhteneviä, mutta osin myös erilaisia. Ryhmätasolla tilintarkastuskäyttäjymisen selittämiseksi otettiin avuksi verkostojen ominaispiirteet, joita tilintarkastusverkostossa oli havaittavissa. Tosin tilintarkastusverkostossa nähtiin myös omia erityispiirteitä. Johtopäätösten tekoa vaikeutti tilanteiden ja tapausten monimuotoisuus.

Pieniyhtiön tilintarkastuksen ryhmän toimintamallia (4) kutsutaan tässä tilintarkastusverkosto-malliksi. Nimensä mukaisesti malli korostaa verkostoyhteistyötä. Tilintarkastuksessa verkosto syntyy erityisesti sen vuoksi, että omistajajohtaja, tilitoimisto ja tilintarkastaja haluavat toimia yhdessä tilinpäätökseen, tilintarkastukseen, hallintoon ja muuhun liiketoimintaan liittyvistä kysymyksistä. Kyseessä ei ole pelkkä suppea verkko, vaan tarvittaessa myös omistajajohtajan, tilintarkastajan ja tilitoimiston ulkopuolelle näiden omiin verkkoihin ulottuva verkosto. Verkosto kykenee dynaamisesti sopeutumaan uusiin tilanteisiin. Osoittautui myös, että tilintarkastusverkostojen toiminnan aktiivisuus vaihtelee. Kun toiset näkevät tilintarkastuksen välttämättömänä ja hyödyllisenä yhteistyön muotona, osa yrityksistä haluaa välttää tilintarkastusta, koska katsovat, ettei tilintarkastuksesta ole heille hyötyä. Tutkimuksessa ei kyetty osoittamaan, että tilintarkastusverkoston motiivit olisi samaistettavissa minkään yksittäisen verkostoteorian kanssa. Yhtäläisyyttä löytyi eniten laajennetun sidosryhmäteorian sekä resurssi- ja tietoperusteisten liiketoimintaverkostojen kanssa.

Tutkimus käsitteli vain johdon vallinnassa (omistajajohtaja) olevassa osakeyhtiömuotoisessa yrityksessä (5). Vaikeasti kokorajoiltaan määriteltävän pieniyhtiö-käsitteen tilalle löytyi tilintarkastuksen näkökulmasta tutkimukseen sopiva korvaava käsite, omistajajohtaja-yhtiö. Siinä tilintarkastusmenettely muuttuu olennaisesti erilaiseksi ja monelta osin omantyyppiseksi, koska perinteinen tilinteon tarkastus poistuu. Vaikka omistajajohtaja on lähtökohtaisesti selkeästi määriteltävissä omistajan ollessa samalla johtaja, on siinäkin käytännössä rajanvetovaikeuksia niin yksinomistajuuden kuin yksinjohtamisen määrittelyssä. Voitaneen arvioida, että tutkimuksen tavoitteet saavutettiin kokonaisuutena muilta osin, paitsi käytännön tilanteiden ja tapausten monimuotoisuus hankaloitti yleistettävien johtopäätösten tekoa.

Tutkimuksen tärkeimpänä kontribuutiona voidaan pitää sitä, että saatiin kootuksi hajanaisesta materiaalista kokonaisvaltainen pieniyhtiön tilintarkastuskäyttäjymisen toimintamalli eli irrallisista pieniyhtiön tilintarkastukseen liittyvistä käytännön havainnoista, ammattikirjallisuudessa esitetystä mielipiteis-

tä, TILAn hyvää tilintarkastustapaa tavoittelevista ratkaisuista, kansainvälisistä standardeista ja suosituksista, haastatteluista ja tilintarkastusteorioista. Verkoston käyttäytymistä voitiin perustella yksilö- ja ryhmätason käyttäytymisteorioilla.

Verkoston toiminnan sisäistäminen pohjautuu pienyhtiön tilintarkastuksen kaksivaiheisuuden tiedostamiseen. Ensimmäisessä vaiheessa tilintarkastaja tekee pohjatyön läpikäydessään tilintarkastusmateriaalin. Se on perusta tilintarkastuksen toiseen vaiheeseen, jolloin tilintarkastusverkosto kokoontuu käsittelemään kirjanpitoa, tilinpäätöstä, hallintoa ja muuta toimintaa, yrityksen tulevaisuutta, tilintarkastusraportteja, toimijoiden omia tavoitteita jne. Verkoston toiminta voi toteutua myös osittain ja pienimuotoisesti. Äärimmillään tilintarkastus voi tapahtua myös ilman verkoston syntymistä pelkkänä lakisääteisenä tarkastuksena.

Toinen kontribuutio on lopputoteamus, että omistajajohtaja-yhtiön käytännön tilintarkastuksessa on runsaasti piiriteitä, jotka poikkeavat normiperustaisesta lakisääteisestä tilintarkastuksesta, vaikkakin joitakin yhtymäkohtia löytyy. Nämä toteamukset olivat mahdollisia, kun jaettiin tilintarkastusmenettely kahteentoista keskeiseen ulottuvuuteen. Pienyhtiön tilintarkastus on laajentunut useissa ulottuvuuksissa uudennaisille tehtävälueille kuten erityistoimeksiantoihin, yleiseen yritysneuvontaan sekä toimijoiden oman selustan suojaamiseen ja taloudellisen hyödyn tavoitteluun.

Kolmas kontribuutio on havainto, että yrityksen tarkastuksen yhteydessä voidaan tavoitella myös toimijoiden omia hyötynäkökohtia, vaikka tilintarkastus hoidetaan yhtenä kokonaisuutena synergiaetuja hyväksi käyttäen. Yritys on vain välikappale, joka toimii tuloksen ja muun hyödyn kerääjänä. Raportointia muokkaa ns. vinoutunut jäävuori -metafora, koska kaiken takana on ensisijaisesti omistajajohtajan hyöty. Tilintarkastusmenettelyn ymmärtäminen vaatii ihmisen ja ryhmien käyttäytymisen motiivien tiedostamista. Pihlannon (4/2003, 537) tavoin voidaan todeta: ”Mielestäni ihmisen peruspiirteiden filosofinen ymmärtäminen – ihmisen todellisen olemuksen etsintä ja löytäminen – on avain kaiken uuden kehittelyyn niin laskentatoimessa kuin ihmisen toimintaan liittyvissä tieteissä yleensäkin.”

Neljäntenä kontribuutiona voidaan pitää havaintoa omistajajohtaja-yhtiön tilintarkastuksen tehtävien uudelleenjakautumisesta. Omistajajohtajan usein vajavaisen taitotiedon takia monet tehtävät voivat siirtyä tilintarkastusverkostolle. Pienyhtiön tilintarkastaja ei useinkaan kuulu tilintarkastusyhteisöön, josta voisi kysyä neuvoa, jolloin keskustelukumppanina on tilitoimisto tai omistajajohtaja. Pienyhtiön tilintarkastusverkosto jakaa tehtäviä toimijoille taitotiedon mukaan. Esimerkiksi sisäisen valvonnan monet osa-alueet toteutuvat luontevasti tilitoimistossa.

Tämän tutkimuksen antina voidaan pitää tässä laboratoriokokeeksi kutsuttua kokeellista tutkimustapaa. Se poisti tilintarkastusmenettelyn tutkimuksen kaksi suurta ongelmaa. Toisaalta jokainen tilintarkastus on tapauskohtainen, joten varsinkin kvantitatiivisen aineiston kerääminen on vaikeaa. Toisaalta aitoi-

hin tilintarkastustilanteisiin ei voi osallistua liikesalaisuussyistä, jolloin ainoaksi tilintarkastusaineistoksi jäävät yritysten julkiset tilintarkastuskertomukset. Kun tilintarkastaja perehtyy tarkastettavaan aineistoon, hän laatii itselleen työpaperit, joiden perusteella käydään yrityksessä myöhemmin keskusteluja, tehdään korjauksia tilinpäätökseen, laaditaan raportit ja annetaan näyttö huolellisesta tilintarkastuksesta. Näin ollen ne kertovat tilintarkastajan oman näkemyksen siitä, mitä tilintarkastusverkko odottaa tilintarkastukselta. Tässä tutkimuksessa oli käytössä aito yrityksen tilintarkastusmateriaali. Tilintarkastusmenettelyssä vakioitiin tarkastettava yritys ja tilikausi, ja muuttujaksi jätettiin vain kokeeseen osallistuvat tilintarkastajat. Näin toivottiin saatavan tutkimuskäyttöön vertailukelpoiset työpaperit ja raportit.

Eräänlaisena tutkimuksen ”oheistuotteena” voitiin havaita koko tutkimusprosessin ajan, että pienyhtiöiden tilintarkastus on hyvin tapauskohtaista. Toimintatapa voi vaihdella mm. yrityksen toimialan, omistajarakenteen, elinkaarivaiheen ja kannattavuustilanteen mukaan, samoin omistajaohittajan taitotiedon ja asenteiden mukaan, kuin myös tilitoimiston palvelualueiden ja ammattitaidon mukaan. Käyttäytyminen saattoi muuttua poikkeukselliseksi jonkin tilapäistekijän vuoksi. Tilintarkastajien toimintatapojen erilaisuus näkyi, vaikkei sitä edes ollut tarkoitus tutkia, laboratoriokokeessa ja haastatteluissa. Tilintarkastajien havainnot laboratoriokokeen työpapereissa olivat sängen erilaisia sekä määrittään että laadultaan. Kun tilintarkastajat seuraavassa vaiheessa arvioivat, mikä oli olennaista ja mitä pitää raportoida edelleen ja mitä ei, erot tilintarkastusraporteissa olivat havaintoerojakin suurempia. Näin tapahtui siitä huolimatta, että laboratoriokokeeseen pyrittiin valitsemaan homogeeninen tilintarkastajaotos alueellisesti sekä auktorisoinnin, tarkastuskokemuksen ja runsaan tilintarkastuskoulutuksen suhteen. Tutkimus osoitti erot kahden tilintarkastuksen suorittamisen pääsuunnan välillä. Toiset tilintarkastajat kiinnittivät huomiota enemmän dokumentointiin ja itseensä, toiset neuvontaan ja asiakkaaseen. Hyvän tilintarkastustavan homogenisoinnissa on pyritty ensisijaisesti ensin mainittuun tapaan ottamalla käyttöön kansainvälisten standardit. Tilintarkastusverkosto-mallin piirteitä näkyy vain vähän ensin mainitussa tavassa, mutta runsaasti jälkimmäisessä.

7.2 Tutkimuksen arviointia

Tutkimuksessa käytettiin toiminta-analyttistä tutkimusotetta, joka tutkijan käsityksen mukaan osoittautui soveltuvan hyvin jatkuvia valintoja tekevien ihmisten arkipäivän toimintojen tutkimiseen. Näin syntyi kuva tilintarkastuksesta yrityksestä sisältäpäin, todellisuus tekojen pohjalta. Kuvan muodostaminen edellytti tilintarkastuksen suorittamisen tarkastelua eri ulottuvuuksien näkökulmasta. Näin saatiin tilintarkastusmenettely ensin jaetuksi moneen osaan, vaikkakin niiden pitäminen erillään tuntui vaikealta. Tutkimushavaintoja tehtiin kokeellisen

tutkimuksen, haastattelujen ja osallistuvan havainnoinnin avulla, jolloin voitiin muodostaa toisiaan täydentäviä tulkintoja.

Aluksi laboratoriokokeesta saadut havainnot, vaikka niitä olikin paljon, osoit-tautuivat melko mitäänsanomattomiksi tätä tutkimusta varten. Litterointi johti monenkirjajaan ryhmittelyyn, josta induktiivisten johtopäätösten teko oli haastavaa. Laboratoriokoe auttoi kuitenkin tutkimusta eteenpäin kolmessa suhteessa. Ensinnäkin kokeeseen osallistuneet tilintarkastajat, jotka olivat tutkijalle ennestään tut-tuja, todennäköisesti keskittyivät tavanomaista huolellisemmin omien tilintarkas-tustyöpaperiensa ja -raporttiensa laatimiseen. Se lisäsi aineiston informaatioarvoa. Toiseksi laboratoriokoe auttoi tutkimuksen perusjuonen eli tilintarkastusverkoston löytymisessä, kun kyseiset tarkastajat suoraan ilmaisivat, että tilintarkastus edel-lyttää kanssakäymistä tarkastettavan yhteisön henkilöstön kanssa ennen tilintar-kastuksen loppuun saattamista. Kolmanneksi kirkastui tilintarkastuksen punaisen langan alkupää. Se on yksittäinen, usein pieni työpaperin tilintarkastushavainto tai sen puute, joka katalysaattorin tavoin sysää verkoston dynaamisen toiminnan liikkeelle. Havainnot päättyivät lakisääteisten raporttien antamiseen.

Tutkijan oman käsityksen mukaan osallistuminen aitoihin tilintarkastus- verkoston neuvotteluihin oli tutkimusmielessä laboratoriokoetta ja haastatteluja antoisampi. Lyhyistä kestoajoistaan huolimatta neuvotteluissa paketoitiin kaikki se, johon tilintarkastusmenettely huipentuu. Tutkija saattoi tehdä runsaan määrän havaintoja ilman välikäsiä ja ilman toimijoiden omia käsityksiä asioista. Se vii-meistään trianguloi tilintarkastusverkoston monipuolisen toiminnan pienyhtiössä korostaen omistajakeskeisyyttä ja omistajajohtaja-hyödyn keräämisen keskeistä asemaa. Puolistrukturoituihin teemahaastatteluihin valitut kokeneet alan ammat-tilaiset kykenivät kertomaan yksittäisten tapausten avulla, millaista on heidän mielestään tilintarkastustapa. Usein näihin vastauksiin sisältyi myös tavoitteet ja odotukset, miten tilintarkastustapaa voitaisiin parantaa. Jos arvioidaan tilintar-kastuksen laatua tilintarkastusverkoston toimijoiden odotusten pohjalta, voidaan yhteenvetona todeta, että laadukas tilintarkastus dokumentoi, vielä laadukkaam-pi havaitsee virheet ja puutteet, sitäkin laadukkaampi osaa valita niille oikean raportointitavan, ja vielä sitäkin laadukkaampi osaa muuttaa sen tehokkaaksi neuvontapalveluksi, miten asia pitää hoitaa.

Tutkimuksen tuloksia voidaan mitata validiteetilla, reliabiliteetilla ja uskottavuudella (validiteetista, reliabiliteetista ja uskottavuudesta Hirsjärvi ym. 2009; Niiniluoto 1980; Hiltunen 2009; Koskinen ym. 2005).

1. Sisäinen validiteetti arvioi, miten hyvin tutkimuksessa käytetty mitta- tai tutkimusmenetelmä mittaa juuri sitä ilmiön ominaisuutta, mitä oli tarkoitus-kin tutkia. Tavoitteen mukaisesti käsiteltiin sekä tilintarkastusnormistoa että käytännön tilanteita. Laboratoriokoe kohdistui todelliseen tilintarkastustehtä-vään. Validiteetin parantamiseksi haastatteluihin valitut henkilöt olivat kaikki tilintarkastuksen kanssa jatkuvasti tekemisissä olevia ammattihenkilöitä. Asi-antuntevien henkilöiden käyttö saattoi vinouttaa tutkimustuloksia keskimää-

räiseen tilintarkastajaan nähden. Haastattelututkimukseen osallistuneille kerrottiin hyvän validiteetin saavuttamiseksi, että kyseinen tutkimus kohdistuu omistajajohtaja-osakeyhtiöiden tilintarkastuksessa tapahtuvaan yhteistyöhön, vaikkakin haastatteluissa tuli esille myös tilintarkastuksen laajempia näkökohtia. Osallistuvan havainnoinnin tapaukset olivat validiteetiltaan hyviä, koska ne olivat todellisia tilintarkastuspalavereja pienyhtiöissä. Johtolankojen kerääminen ja kokonaisvaltaisen kuvan saaminen edellyttivät laajaa tutkimushavaintojen käsittelyä, jolloin saattaa tulla käsitys, että tutkimus sisälsi myös aiheen ulkopuolista aineistoa. Lainsäädäntö, kansainväliset tilintarkastusstandardit ja ohjeistukset olivat ajantasaisia. Tutkimuksen rajausten avulla pyrittiin sisäisen validiteetin lisäämiseen. Kokonaisuutena tutkijan käsityksen mukaan sisäinen validiteetti oli hyvä.

2. Ulkoinen validiteetti mittaa tutkimustulosten yleistettävyyttä. Se on tässä tutkimuksessa heikko kuten yleensä muissakin toiminta-analyttisissä tutkimuksissa. Tilintarkastuskäyttäytyminen on hyvin tapauskohtaista ja tutkimus kertoo vain valitun joukon käyttäytymisestä. Toiminta-analyttisin ottein tehdyssä tutkimuksessa usein kyseenalaistetaan, onko aukoton yleistäminen edes tämäntyyppisten tutkimusten tavoite. Kun tässä tutkimuksessa vertailutapauksia oli melko runsaasti ja tulokset lähes yhteneväisiä, voidaan tuloksia pitää suuntaa-antavina. Tietoisesti ei ole pyritty laajentamaan tutkimusta esim. suuriin tilintekovelvollisuusperusteisten yritysten tilintarkastuksiin, muihin yritysmuotoihin, ei alueellisesti Suomen ulkopuolelle eikä voittoa tavoittelemattomiin yhteisöihin. Nämä tulevat esille vain hajanaisesti vertailutapauksissa.
3. Aineisto- eli sisältövaliditeetti arvioi tutkimusaineistoa. Laboratoriokokeen tilintarkastajien lyhyet huomiot olivat tulkintavaiheessa alttiita sisältövirheisiin. Osallistuvan havainnoinnin tapauksissa voitiin olla tekemisissä välittömästi tutkimusaineiston kanssa.
4. Tutkimuksen luotettavuutta (reliabiliteettia) arvioidaan tutkimustulosten toistettavuudella. Tarkastellaan, olisiko samaan tulokseen päästy, jos tutkijana olisi ollut joku toinen, havaintoaineisto olisi kerätty toisesta laboratorioyrityksestä, olisi haastateltu muita tilintarkastajia, omistajajohtajia ja tilitoimistoja sekä oltu eri tilintarkastusneuvotteluissa. Kun luotettavuuden tasoa ei voida nostaa toiminta-analyttisissä tutkimuksissa kovinkaan korkeatasoiseksi, on pitäydytty vain uskottavuuden (credibility) tarkasteluun. Se arvioi, miten tutkija on tavoittanut tutkimuskohteen todellisuuden. Kun tutkittavilla ja tutkijalla on yhteinen kieli, kuten tässä oli, se lisää uskottavuutta. Uskottavuutta on pyritty parantamaan siten, että triangulaarisesti havainnot tehtiin erilaisesta empiriasta, materiaalia oli runsaasti käytettävissä ja havaintoaineistoa voitiin välittömästi verrata tutkijan omiin kokemuksiin. Jos havainnot eivät olleet yhdenmukaisia, tuotiin myös poikkeavat tapaukset esille. Tutkijalla ja kohteilla

oli yhteinen kieli tutkijan pitkäaikaisen kokemuksen vuoksi. Uskottavuutta pyrittiin lisäämään kuvaamalla tapauksia seikkaperäisesti, jotta lukija voi seurata tutkimusta tekemällä omia johtopäätöksiään aineistosta ja tuloksista.

Laadullinen aineisto on aina herkkä tutkijan subjektiivisille tulkinnoille, joten tätäkin tutkimusta on analysoitava kriittisesti. Subjektiivisia tulkintoja tulisi välttää, mutta tutkija tulee tahtomattaankin ottaneeksi siihen kantaa käsitellessään eri menettelytapoja. Hyvän tilintarkastustavan pitäisi olla yhteneväinen, suorittaa tarkastusta kuka tahansa.

7.3 Jatkotutkimusmahdollisuuksia

Tilintarkastusmenettelyyn kohdistuva tutkimus on ollut vähäistä. Tilintarkastustoimintaa edesauttaisi, jos saataisiin tietoa enemmän siitä, miten tilintarkastukset käytännössä toteutetaan. Varsinkin nuorelle tilintarkastajapolvelle, omistajajohtajille ja tilitoimistoille olisi apua tästä tiedosta, kun kehitetään omia menettelytapoja. Tämän tutkimuksen tilintarkastusverkosto-malli on yksi kuvaus todellisuudesta. Kokonaisvaltaiset ja laaja-alaiset laadulliset tutkimukset, kuten tämäkin, voivat olla hedelmällisinä virikkeinä jatkaa samojen aiheiden tutkimista paitsi laadullisin myös tilastollisin menetelmin.

Tässä tutkimuksessa on käsitelty tilintarkastusverkoston verkostopiirteitä. Tarkempia kvantitatiivisia tutkimuksia voitaisiin kohdistaa verkoston kokoonpanoon. Kun tässä on yleistetty verkoston muodostuvan omistajajohtajasta, tilitoimistosta ja tilintarkastajasta, voitaisiin jatkaa tutkimusta myös kunkin toimijan ja hänen oman viiteryhmänsä välisiin suhteisiin. Jonkin verran tässä käsiteltiin tilitoimiston kirjanpitäjän ja johtajan keskinäisiä suhteita. Tilintarkastajien kannalta tämä tarkoittaisi sen tutkimista, mikä merkitys on muilla tilintarkastajilla, laadunvalvonnalla, TIVAlla, TILAlla ja VALAlla ja tilintarkastusyhteisöjen dokumentointimalleilla ja työkirjoilla. Omistajajohtajakin voi olla monentyyppinen. Perheyhtiön omistajien ristiriitaisten tavoitteiden ja niiden vaikutuksen tutkiminen tilintarkastuksessa auttaisi tilitoimistoja yritysneuvonnassa jo yrityksiä perustettaessa. Odotuskuilututkimuksia voitaisiin suorittaa pienyhtiöissä siten, että tarkasteltaisiin tarkemmin myös muiden sidosryhmien vaikutusta tilintarkastustoimenpiteisiin pienyhtiöissä. Kiinnostavia olisivat lähinnä rahoittajan vaikutukset, joita jonkin verran on tutkittukin, mutta myös verottajan suhtautumistavat.

Kvantitatiiviset tutkimukset tilintarkastusverkoston kokoontumistavoista voisi antaa käytännön tilintarkastajalle vertailupohjaa ja vihjeitä oman toiminnan kehittämiseen. Mm. tilintarkastajan ajankäytön jakautuminen voisi paljastaa, miten paljon aikaa kuluu suunnitteluun, työkirjojen täyttämiseen, verkostotapaamisiin, loppuraportointiin ja asiakirjajärjestelyihin. Pieniä osa-alueutkimuksia voidaan liittää verkostotutkimukseen, kuten esim. tilintarkastuksen suorittamisajankohdat ennen tilikautta, sen aikana ja sen jälkeen. Tämäntyyppinen tutkimus voisi antaa ajattelemisen aihetta pienyhtiön tilintarkastuksen kehittämiseen.

Tilintarkastustutkimuksia on tehty runsaasti kirjoituspöytätyönä. Siihen on liittynyt havaintoaineisto-ongelma, koska tilintarkastus on salassapidon alaisista lukuun ottamatta julkisia raportteja. Tästä tutkimuksesta saatujen kokemusten perusteella laboratoriokoetyyppiset perusasetelmat voisivat olla ratkaisu tehokkaampaan aineistokeruuseen. Tilintarkastajan kokemus olennaisen tiedon keräämisestä tilintarkastusneuvottelujen, selustan turvaamisen ja raportoinnin pohjaksi antaa käsityksen, mikä on merkityksellistä tilintarkastuksessa. Tutkimus tilintarkastajien sisäisistä raporteista tilintarkastusverkostolle olisi neuvoantava kaikille toimijoille, erityisesti tilintarkastajille. Välittömintä tietoa tilintarkastusverkoston toiminnasta saisi, jos olisi lupa osallistua tilintarkastuspalavereihin. Tämä estyy useimmiten salassapitosäännösten takia, jolloin ainakin kvantitatiivisen aineiston keruu vaatisi liiaksi tutkimusresursseja. Jos osallistuva havainnointi kuitenkin olisi mahdollista, voitaisiin verkoston sisäisistä menettelytavoista tehdä erilaisia organisaatiokäyttätymistutkimuksia. Mm. orkestroijan rooli olisi mielenkiintoinen tutkimusaihe, samoin verkoston käyttäytymisen muutokset ajan myötä, esim. yrityksen alkutaipaleella, valmistautuessa yritystoiminnan lopetukseen tai toimijoiden vaihtuessa.

Laboratoriokoe, jossa käytetään yhden yrityksen yhden tilikauden, mutta monen tilintarkastajan otosta, antaisi mahdollisuudet suorittaa tilintarkastajavertailuja tämän tutkimuksen tapaan erikokoisissa, eri toimialojen ja esim. kannattavuudeltaan erilaisissa yrityksissä. Paitsi yksilötason vertailuja, voitaisiin tällöin suorittaa KHT/HTM-ryhmien välisiä sekä alueellisia vertailuja myös tilintarkastuskäyttätymisessä.

Kun Suomesta poistettiin vuonna 2007 pienyhtiöiden tilintarkastusvelvollisuus mikroyrityksiltä, eri yhteisöjen antamat lausunnot lainsäädäntömuutoksesta poikkesivat toisistaan. Muutosta perusteltiin ennen kaikkea yhteiskunnan näkökulmasta. Kun tutkimusaineistoa on nyt kertynyt usealta vuodelta, olisivat seuraukset jo nähtävissä toisaalta yhteiskunnan kannalta mm. verotuloissa ja toisaalta yrityksen kannalta mm. tuloksen, liikevaihdon ja henkilömäärän muutoksina sekä yritysten toiminnan lopettamismäärissä. Tutkimus voisi antaa valaistusta kysymykseen, mitä hyötyä on pienyritysten tarkastuksesta. Tilintarkastushyödyistä tehdyt tutkimukset ja kannanotot ovat lähinnä haastattelupohjalta tehtyjä mielipiteenilmaisuja. Haastatteluissa on vaikea eliminoida subjektiivisia näkemyksiä, koska toimijoiden omat tavoitteet kuten tilintarkastuspalkkiot ja oman ammatin arvostaminen heijastuvat vastauksiin. Jos hyödyn mittaamiselle löydettäisiin riittävän hyvät menetelmät ja perustelut esim. toimintokustannuslaskennan avulla, voitaisiin ehkä ratkaista pienyhtiöiden tilintarkastusvelvollisuuskysymys loogisin perustein. Samassa tutkimuksessa voisi olla yhtenä muuttujana tilintarkastusverkoston kolmas osapuoli, tilitoimisto. Voitaisiin tutkia, mitä merkitystä on yrityksen omalla kirjanpitäjällä tai tilitoimistolla, jakaen tilitoimistot esim. auktorisoituihin ja auktorisoimattomiin. Samalla ehkä saataisiin lisävalaistusta siihen, voidaanko jatkossakin korvata mikroyritysten tilintarkastus yrityksen omalla kirjanpitäjällä tai tilitoimistolla, kuten nyt käytännössä tapahtuu.

Tilintarkastushyödyn mittaamiseen liittyy olennaisesti tämän hetken keskeinen kysymys, millaista tilintarkastuksen pitäisi olla pienyhtiöissä. Jos neuvonnan osuudesta ja merkityksestä tehtäisiin muitakin kuin mielipidetutkimuksia pienyhtiöissä, se voisi antaa lisävalaistusta siihen, mihin suuntaan pienyhtiötilintarkastusta tulisi kehittää.

Hyvän tilintarkastustavan näköalapaikalla ovat tilitoimistot, jotka ovat tekemisissä erilaisten tilintarkastustapojen kanssa ja voivat vertaillen arvioida tapojen merkitystä omistajayrittäjälle ja tilitoimistolle, jopa yhteiskunnalle. Muissa tutkimuksissa ei löytynyt tätä aineistonkeruumahdollisuutta, vaikka tässä tutkimuksessa se osoittautui oivalliseksi hyvän tilintarkastustavan kehittämisen suunnannäyttäjäksi.

Tätä tutkimusta on helppo laajentaa uusille alueille poistamalla tehdyt rajaukset. Yhtiömuotona tarkasteltiin vain osakeyhtiötä. Osuuskunnissa, henkilöyhtiöissä, rahoituslaitoksissa ja säätiöissä tilintarkastus muuttuu toisenlaiseksi omistajarakenteen erilaisuuden takia. Yhdistyksissä ja asunto-osakeyhtiöissä toiminnantarkastajasäännökset muuttavat toimintatapoja. Rajaus osakeyhtiön omistajajohtaja-tyyppiin poisti ulkoisen valvonnan tärkeyden, joten tilintarkastustutkimukset suurissa osakeyhtiöissä muuttuisivat toisenlaisiksi ainakin tilintekovelvollisuuden valvonnan osalta.

SUMMARY

The development and the operation of the auditing network in the limited company, property administrated by the management

The objective of this thesis was to increase the understanding of auditing practices by analysing auditing norms and practical activities and to construct an operations model that describes and explains how auditing is carried out in the limited company, property administrated by the management (the shareholder manager). The research was conducted by the operational analytical approach.

The first data was collected in an experimental auditing case, in a laboratory experiment. Ten auditors carried out the auditing of the same auditing period of the same actual company. They wrote down their own working papers and auditing documents. The auditors explained that in addition to them also other interest groups participated in the auditing process. Therefore the data was expanded by structured theme interviews of the auditing parties and also by participating in the auditing negotiations of two companies exploited the method of present observation.

The framework of the thesis was to divide the auditing process according to the questions: what – how – why – when – who etc. As the result twelve auditing dimensions were constructed. Most dimensions were collected from the Auditing Act, the Companies Act and the ISA standards concerning such dimensions as auditing substances, objects, independency and reliability of the financial statement. The outcome of the research showed considerable differences between norm based and the practice based auditing. Only the basis of auditing, that is the controlling of the reliability of the financial statements and the legality of the operations, has preserved according to the norms in practice as well. The dimensions of the actors, the auditing substances and the auditing objectives have expanded outside the auditing based on law, whereas the public interest and independency were scarcely implemented. Instead of the external control, the internal one was emphasized. In practice the new dimensions of advice, security and benefit were outside the norm based auditing.

The differences in the dimensions between the practice and the norm based auditing could be explained on the individual level by Maslow's hierarchy of needs. Especially the economic and other benefits of the shareholder manager were emphasized. It was also stated that auditing is not any individual activity, but cooperation of three actors, that is the auditor, the shareholder manager and the accounting office. The operations model of this network was named Auditing Network Model. In the interaction of this, some common network features of the interest groups, dependency, communication and so on could be observed, but many special features were also found. For example one special feature is a law based assignment. The other example is when the aim of auditing

is divided into three elements, firstly drawing the external auditing information, secondly internally achieving the benefit for the company and thirdly for the actors as well. It was found that the auditing network included the features of the stakeholder theory, even if some differences in emphasizing were found. The motive of the group interaction mostly reminds of the knowledge and resource based business networks.

Keywords: Auditing, auditor, network theory, auditing network, auditing dimensions

LÄHDELUETTELO

- AAA. American Accounting Association (1973): Committee on Basic Auditing Concepts. *A statements of basic auditing concepts*. Sarasota.
- Aakala, Heidi (2006) *Tilintarkastuksen arvo pienyritykselle – Yritysjohdon näkökulma*. Tampereen yliopisto, Taloustieteen laitos.
- Ahjos, Hilikka (2010) *Tilintarkastuksen hyöty pk-yrityksen päätöksentekijän näkökulmasta*. Taloustieteiden kvantitatiiviset menetelmät. Helsingin kauppakorkeakoulu.
- Ahjos, Hilikka (2011) Tilintarkastuksen hyöty pk-yrityksen päätöksentekijän näkökulmasta. *Tilintarkastus – Revision*, (2), 46 – 49.
- Aho, Tuomas – Vänskä, Hannu (1995) *Tilintarkastuslaki ja hyvä tilintarkastustapa*. Lakimiesliiton Kustannus ja tekijät, Helsinki.
- Ahti, Ari – Reijonen, Kaarina. (2010) Case Jippii. Tilintarkastajan näkemys tuomioon. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 54 – 57.
- Alakare, Sanna – Koskinen, Hannu T. – Reinikainen, Mikko – Sedig, Riitta – Simola Anna-Maija (2008) *Uusi tilintarkastuslaki, säännöksistä käytäntöön*. KHT-Media Oy, Helsinki.
- Alasuutari, Pertti (1994) *Laadullinen tutkimus*. Vastapaino, Tampere.
- Alho, Markku (2005) IIA:n käytännön ohjeet – lihaa luiden ympärille. *Tilintarkastus – Revision*, (1), 19 – 29.
- Alhola, Kari (2010) Taloushallinnon kiehtova ja vaativa maailma. *Tilisanomat*, (4), 40 – 43.
- Alhola, Kari – Lauslahti, Sanna (2002) *Laskentatoimi ja kannattavuuden hallinta*. WS Bookwell Oy, Porvoo.
- Andersson, Edward (2010) *Tilintarkastusjärjestelmän uudistaminen. Selvitysmiehen raportti*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Kilpailukyky 1/2010. http://www.tem.fi/files/26196/Raportti_TEM_1_2010.pdf (viitattu 30.12.2011)
- Andersson, Edward – Ikkala, Jarmo (2005) *Elinkeinoverolain kommentaari*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Arens, Alvin A. – Elder, Randal J. – Beasley, Mark S. (2003) *Essentials of auditing and assurance services. An integrated approach*. Upper Saddle River (NJ): Prentice Hall.
- Argenti, John (1976) *Corporate collapse. The causes and symptoms*. McGraw-Hill Book Company Ltd, London.

- Aspholm, Ingalill (2002) *Rättsekonomisk analys av revisors skandeståndsansvar i Norden*. Ekonomi och samhälle, Svenska Handelshögskolan. Skrifter utgivna vid Svenska Handelshögskolan, nr 103.
- Blummé, Nils (2008) *Osakeyhtiön tilintarkastus*. Economica-sarja 45. Talentum, Helsinki.
- Blummé, Nils (2010) Luupin alla alan muutoksen vauhdikkaat vuodet. Haastattelu. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 22 – 25.
- Brozovsky, John, A. – Mautz, David, R. Jr. (1996) Exploring the effects of advertising on audit markets: A laboratory investigation. *A Journal of Practice & Theory*, Vol. 15 (2) Fall, 1 – 11.
- Burns, John – Scapens, Robert, W. (2000) Conceptualizing management accounting change: an institutional framework. *Management Accounting Research*, Vol. 11 (1) March, 3 – 25.
- Burrell, G. – Morgan, G. (1979) *Sociological paradigms and organizational analysis: Elements of the sociology of corporate life*. Heinemann, London.
- Carey, Peter – Simnett, Roger – Tanewski, George (2000) Voluntary demand for internal and external auditing by family businesses. *A Journal of Practice & Theory*, Vol. 19 Supplement.
- Cobbin, P. E. (2002) International Dimensions of the Audit Fee Determinants Literature. *International Journal of Auditing*, 6 (1), 53 – 77.
- Cook, Sarah – Mangla, Anoop (2009) *Building a high-performance team*. IT Governance. ebrary Reader.
- DeAngelo, L., E. (1981) Auditor size and audit quality. *Journal of Accounting and Economics*. December, 183 – 199.
- Eklöv, Gunilla (1998) *Kvalitet i revision immanens eller transcendens? En studie utifrån två synpunkt på kvaliteten*. Handelshögskolan vid Umeå universitet, Umeå.
- Englund, Tomi (1989) Miten tilintarkastaja tunnistaa kriisiyrityksen ja miten tilintarkastaja voi auttaa saneerauksessa. Teoksessa: *Tilintarkastaja yrityksen voimavarana*, toim. Veijo Riistama ja Risto Järvinen, 33 – 43. Business Books, Jyväskylä.
- Euroopan komissio (EC), Vihreä kirja 1996 (1996) *Lakisääteisen tilintarkastajan tehtävästä, asemasta ja vastuusta Euroopan Unionissa*. Euroopan komissio. http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/otherdocs/index_eu.htm (viitattu 30.12.2011)
- Euroopan komissio (EC), Vihreä kirja 2010 (2010) *Tilintarkastuspolitiikka: kriisin opetukset*. Euroopan komissio, http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/otherdocs/index_eu.htm (viitattu 30.12.2011)
- Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta (2006/43/EY) *Euroopan unionin virallinen lehti* L 157/95. Kahdeksas yhteisöoikeudellinen direktiivi. Tilintarkastusdirektiivi.
- Fant, Johan-Erik (1994) *Revisorns roll. En komparativ studie av revisorer, företagsledares och aktieägares attityder till extern revision i Finland och Sverige*. Ekonomi och Samhälle. Skrifter utgivna vid Svenska handelshögskolan. Nr 53, Helsingfors.

- FEE (1998) *Statutory Audit I and Objectivity in Europe*. Bruxelles: Fédération des Experts Comptables Européens, April.
- Fischbacher, Urs – Stefani, Ulrike (2007) Strategic errors and audit quality: An experimental investigation. *Accounting Review*, Vol. 82 (3) May, 679 – 704.
- Flint, David (1992) *Philosophy and Principles of Auditing*. Hong Kong.
- Freeman, R. Edward (1984) *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman. Boston.
- Ganguly, Ananda R. – Hammersley, Jacqueline S. (2009) Covariation assessments with costly information collection in audit planning: an experimental study. *Auditing*, Vol. 28 (1) May, 1 – 27.
- Granlund, Markus – Lukka, Kari (1997) From bean-counters to change agents: The Finnish management accounting culture in transition. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, (3) 213 – 255.
- Grant, Julia – Bricker, Robert – Shiptsova, Rimma (1996) Audit Quality and Professional Self-Regulation: A social dilemma perspective and laboratory investigation. *A Journal and Practice & Theory*, Vol. 15. (1) Spring, 142 – 156.
- Gray, Iain – Manson, Stuart (2000) *The Audit Process. Principles, Practice and Cases*. Second Edition. Business Press Thomson Learning.
- Gummesson, Evert (2000) *Qualitative methods in management research*. Sage Publications Inc., London.
- Gwilliam, David (1987) Current Directions in Auditing Research, *The Accountant's Magazine*, December.
- Habermas, Jürgen (1972) *Knowledge and human interests*. Heinemann, Oxford.
- Hackenbrack, Karl (1992) Implications of seemingly irrelevant evidence in audit judgment. *Journal of Accounting Research*, Vol. 30 (1) Spring, 126 – 136.
- Hall, Calvin S. – Lindzey, Gardner (1985) *Introduction to theories of personality*. John Wiley Sons, New York.
- Hallböck, Kristian (1989) Tilintarkastaja yritysjohdon apuna tilinpäätöksen suunnittelussa ja laadinnassa. Teoksessa: *Tilintarkastaja yrityksen voimavarana*, toim. Veijo Riistama ja Risto Järvinen, 11 – 21. Business Books, Jyväskylä.
- Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi osakeyhtiölainsäädännöksi (HE 27/1977).
- Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 295/1993).
- Hallituksen esitys Eduskunnalle kirjanpitoaiksi sekä laeiksi osakeyhtiölain 11 ja 12 luvun ja osuuskuntalain 79 c §:n muuttamisesta (HE 173/1997).
- Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi (HE 194/2006).
- Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi yhdistyslain, tilintarkastuslain 57 §:n ja puoluelain muuttamisesta (HE 267/2009).

- Halonen, Kaarina – Steiner, Maj-Lis (2010) *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. WSOYpro Oy. Juva.
- Hamberg, K. (1981) Synpunkter på kvalitetskontroll. *Tilintarkastus – Revision*, (25), 212 – 219.
- Heikkonen, Jaakko – Koskinen, Hannu (1985) *Tilintarkastus ja valvonta yhteisöissä*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Heikkonen, Jaakko – Kupiainen, Pentti (1978) *Valvontatoimi ja tilintarkastus*. Porvoo.
- Helenius, Antti (2011) Tilintarkastusalan keskusteleva voimahahmo. *Tilisanomat*, (3), 22 – 27.
- Hentunen, Marko – Sailas, Olli (2010) Tilintarkastajan rikosoikeudellisesta vastuusta. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 46 – 53.
- Hillman A. – Dalziel, T. (2003) Boards of Directors and Firm Performance: Integrating Agency and Resource Dependence Perspectives. *Academy of Management Review*, Vol. 28 (3), 383 – 396.
- Hiltunen, Leena (2009) *Validiteetti ja reliabiliteetti*. Luentosarja. Jyväskylän yliopisto. http://www.mit.jyu.fi/ope/kurssit/Graduryhma/PDFt/validius_ja_reliabiliteetti.pdf (viitattu 30.12.2011).
- Hirsjärvi, Sirkka – Remes, Pirkko – Sajavaara, Paula (2009) *Tutki ja kirjoita*. 13. painos. Tammi, Helsinki.
- Home, Niilo (1993) *Ideasta tutkimussuunnitelmaksi. Ohjeita tutkielmantekijälle*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D – 170.
- Horsmanheimo, Pasi (1998) Odotuskuilu vainoaa tilintarkastajaa. *Tilisanomat*, (3) 38 – 41, 44 – 46.
- Horsmanheimo, Pasi – Kaisanlahti, Timo – Steiner, Maj-Lis (2007) *Tilintarkastuslaki – kommentaari*. WSOYpro. Helsinki.
- Horsmanheimo, Pasi – Steiner, Maj-Lis (2002, 2008) *Tilintarkastus – Asiakkaan opas*. WSOYpro verkkokirja.
- HTM-yhdistys. <http://www.htm.fi/media> (viitattu 2.4.2012).
- Humphrey, Christopher (2008) A review across the disciplinary divide. *Accounting, Auditing an Accountability*, Vol. 21, (2), In Engagement: 20 Years of the AAAJ, (2), 170 – 195.
- IFAC (2010) *Kansainväliset tilintarkastusalan standardit. (Handbook of the code of ethics for professional accountants)*. Käännös, KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry. KHT-Media Oy, Helsinki.
- IFAC (2010) *Guide to using international standards on auditing in the audit of small- and medium-sized entities*.
- Ilola, Jouko (2008) Tilintarkastajan rooli ja imago kestänyt muutospainetta. Haastattelu. *Tilintarkastus – Revisioin*, (6), 42 – 45.
- Ittonen, Kim (2009) *Audit reports and stock markets*. Universitas Wasaensis.

- Jokipii, Annukka (2006): *The structure and effectiveness of internal control: A contingency approach*. Universitas Wasaensis.
- Jensen, C. M. – Meckling, H. W. (1976) Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Finance Economics*, Vol. 4, 305 – 360.
- Jägerhorn, Reginald (1965) *Informationsvärdet hos finländska aktiebolags revisionsberättelser*. Borgå.
- Järvenpää, Marko (2009) Verkostotuloskortti. *Tilisanomat*, (1), 52 – 54.
- Kaisanlahti, Timo – Timonen, Pekka (2006) *Tilintarkastajan vahingonkorvausvastuu – kehitystarpeet de lege ferenda*. KTM. Julkaisuja 39. Edita Publishing Oy, Helsinki.
- Kallio, Tomi J. – Kallio, Kirsi-Marja (2011) Organisatorinen luovuus. – Hypestä kohti luovuuden mahdollistavia organisaatorakenteita. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, (1), 33 – 64.
- Karjalainen, Juha (2011) *Audit quality and private Finnish firms*. Itä-Suomen yliopisto. <http://epublications.uef.fi>.
- Kasanen, Eero – Lukka, Kari – Siitonen, Arto (1991) Konstruktiivinen tutkimusote liiketaloustieteessä. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, (3), 301 – 329.
- Katz, Jenni – Niemi Lasse (2009) TILA, hyvän tilintarkastustavan tulkitseja. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 46 – 49.
- Kautto-Koivula, Kaisa (2004) Nanokorporaatiot – yrittäjyyden uusi tuleminen. *Yrittäjä*, (6), 20 – 22.
- KHT-yhdistys – Föreningen GCR ry. (2002, 2003, 2005, 2007, 2009) *Tilintarkastusalan standardit ja suositukset*. Jyväskylä. (KHT-Suositukses).
- KHT-yhdistys – Föreningen GCR ry. (2010) *Tilintarkastajan rooli asiakasyrityksen taloudellisissa vaikeuksissa*. KHT-Media, Helsinki.
- KHT-yhdistys – Föreningen GCR r.y. (2010) *Tilintarkastusalan kertomukset ja lausunnot*. KHT-Media, Helsinki. (Tilintarkastusalan kertomukset...)
- KHT-yhdistys – Föreningen GCR r.y. (2011) *Tilintarkastajan raportointi. Kertomukset, lausunnot ja muut asiakirjat*. KHT-Media, Helsinki. (Tilintarkastajan raportointi ...)
- Kirjanpitolautakunnan yleisohje 1815/8.4.2008. Osakeyhtiön varojenjaon perustana oleva tilinpäätös.
- Kihn, Lili-Anne – Nurmela, Janne (2009) Tilintarkastajan vastuu ammattilehtikirjoittelun näkökulmasta. vuosina 1998 – 2007. *Näkökulmia laskentatoimeen ja tilintarkastukseen*. Toim. Heiskanen, Johanna – Kihn, Lili-Anne – Näsi, Salme, 94 – 111. Tampereen Yliopistopaino Oy, Tampere.
- Kihn, Lili-Anne – Näsi, Salme (2011) Tilintarkastusta käsittelevien väitöskirjojen tutkimusstrategiset valinnat – Aihepiiri ja tutkimusote. *Contributions to accounting, auditing and internal control*. Toim. Jokipii, Annukka – Miettinen, Johanna. 61 – 87. Acta Wasaensia no 234.

- Knechel, W. Robert – Niemi, Lasse – Sundgren, Stefan (2008) Determinant of auditor choice: Evidence from a small client market. *International Journal of Auditing*, (12), 65 – 88.
- Koiranen, Matti (2000) *Juuret ja siivet – Perheyriksen sukupolvenvaihdos*. Oy Edita Ab, Helsinki.
- Kokkonen, Sampsa (2000) *Tilintarkastuksen perusteet ja käytäntö*. Helsinki.
- Konrath, Larry F. (1999) *Auditing, concepts and applications: A risk analysis approach*. South-West College Publishing, Cincinnati, Ohio.
- Kopakkala, Aku (2005) *Porukka, jengi, tiimi: ryhmädynamiikka ja sen vaikuttaminen*. Edita, Helsinki.
- Koskela, Markku (1990) *Tilintarkastus pienissä ja keskisuurissa yrityksissä*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D – 125. Helsinki.
- Koskela, Markku (1995) *Toimintatilintarkastus osana tilintarkastusta yrityksissä ja julkisyhteisöissä*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D–222. Helsinki.
- Koskelainen, Heikki (2000) *KHT-yhdistys-föreningen CGR ry 75 vuotta 1925-2000*. Jyväskylä.
- Koski, Pauli – af Schulten, Gerhard (2000) *Osakeyhtiölaki selityksin II*. Lakimiesliiton Kustannus Oy, Helsinki.
- Koskinen, Hannu E. (1999) *Tilinpäätöksen lainmukaisuus ja tilintarkastuskertomus*. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi.
- Koskinen, Hannu T. (2002) Pysäytä tuottovuodot yrityksessä – Revenue Assurance. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 19 – 23.
- Koskinen, Ilpo – Alasuutari, Pertti – Peltonen, Tuomo (2005) *Laadulliset menetelmät kauppateieteissä*. Osuuskunta Vastapaino, Tampere.
- Kosonen, Leena (2005) *Vaarinpidosta virtuaaliin – Sata vuotta suomalaista tilintarkastusta*. Lappeenranta University of Technology.
- Kosonen, Leena (2008) Tilintarkastuskäytännön kehittyminen Suomessa 1900-luvun loppupuolella. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 32 – 38.
- Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (1990 – 1994) *Suomen kielen perussanakirja, osat 1 – 3*. VAPK-kustannus. Helsinki. (Kotimaisten kielten...).
- KTM. Elinkeino-osasto (12/2003) *Tilintarkastuslakityöryhmän raportti*. KTM:n työryhmä- ja toimikuntaraportteja. (KTM: Tilintarkastuslakityöryhmä ...).
- KTM. Elinkeino-osasto (2/2006) *Tilintarkastusvelvollisuuden uudistamisen taloudelliset vaikutukset*. KTM Rahoitetut tutkimukset. (KTM: Tilintarkastusvelvollisuuden ...).
- Kulmala, Harri I (2003) *Cost management in firm networks*. Tampere university in technology. Tampereen teknillisen yliopiston julkaisuja nro 418. Tampere.
- Kyläkallio, Juhani – Irola, Olli – Kyläkallio, Kalle (2008) *Osakeyhtiö*. Edita Prima Oy, Helsinki.

- Kärkkäinen, Hanna (1998) *Tilintarkastajien uskottavuus sidosryhmien näkökulmasta*. Lapin yliopisto, Rovaniemi. Lapin Yliopistopaino.
- Laitinen, Erkki K. (1990) Tilinpäätöstietojen epäluotettavuus haittaa konkurssin ennustamista. *Tilintarkastus – Revision*, (6), 443 – 447.
- Laitinen, Teija (2007) Tilintarkastusalan tulevaisuus. *Tilintarkastus – Revision*, (1), 14 – 19.
- Laitinen, Teija – Järvinen, Tuukka (2007) Akateemisesta tilintarkastustutkimuksesta Suomessa ja vähän muuallakin – yhdeksän vuotta Pirisen jälkeen. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 26-40.
- Lanne, Janika – Niskanen, Jyrki – Viikari, Jan-Markus (1997) Onko tuloksenjärjestely eettinen kysymys? *Tilintarkastus – Revision*, (1), 27 – 32.
- Lehtinen, J (2001) Tilintarkastuskertomuksen mukauttaminen: miten ja kuinka usein. *Tilintarkastus – Revisions*, (1), 29 – 35.
- Lennox, C. (1999) Are large auditors more accurate than small auditors? *Accounting and Business Research*, Vol. 29 (3), 217 – 227.
- Leppiniemi, Jarmo (2002) *Tilinpäätös- ja verosuunnittelu*. Werner Söderström Oy, Helsinki.
- Leppiniemi, Jarmo (2005) *Yrityksen rahoitus*. Werner Söderström Oy, Helsinki.
- Leppiniemi, Jarmo – Leppiniemi, Raili (2001) *Pk-yrityksen kirjanpito ja tilinpäätös*. Werner Söderström Oy, Helsinki.
- Likitalo, H. – Rissanen, R. (1998) *Tutkimusmenetelmät: menetelmätietoutta*. Pohjois-Savon Ammattikorkeakoulu, Kuopio.
- Lind, Tiina (2009) Sisäisen tarkastuksen työn hyödyntäminen tilintarkastuksessa. *Tilintarkastus – Revision*, (4), 42 – 45.
- Lindholm, Bert (2007) Kommunikoinnin tärkeys tarkastustyössä. *Tilintarkastus – Revision*, (5), 4 – 5.
- Lukka, Kari (1991) Laskentatoimen tutkimuksen epistemologiset perusteet. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, 40 (2), 161 – 186.
- Lukka, Kari – Kasanen, Eero (1993) Yleistettävyyden ongelma liiketaloustieteessä. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, (4), 348 – 379.
- Luumi, Jaakko (2009) Tilintarkastus laskusuhdanteen aikana. *Näkökulmia laskentatoimeen ja tilintarkastukseen*. Toim. Heiskanen, Johanna – Kihn, Lili-Anne – Näsi, Salme, 70 – 83. Tampereen Yliopistopaino Oy, Tampere.
- Länsiluoto, Aapo – Mäki-Pirilä, Jere (2010) Tilintarkastajan vapaaehtoinen valinta hyödyttää. *Tilintarkastus – Revision*, (1), 26 – 29.
- Maginn, Michael (2003) *Making teams work*. McGraw – Hill, Professional Publishing. Blacklick, OH, USA.
- Maijoo, Steven – Meuwissen, Roger – Quadackers, Luc (2001) The effects of national institutions on audit research: evidence from Europe and North America. *European Accounting Review*. Vol. 9, (4), 569 – 587.

- Majala, Reino (1987) *Kirjanpitokäytäntöjen vertailevan tutkimisen käsitteellisen viitekehyksen kehittäjä*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. Sarja A-5: 1987. Turku.
- Majala, Reino (1991) Kulttuurierot tilinpäätöskäytäntöjen yhtenäistämisen esteenä. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 183 – 189.
- Mautz, R. K. – Sharaf, Hussein A. (1982) *The Philosophy of Auditing*. USA. 11. painos.
- Mattila, Matti (2006) ECAR – uusi valvontamalli. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 56 – 62.
- Miettinen, Johanna (2008) *The effect of audit quality on the relationship between audit committee effectiveness and financial reporting quality*. Acta Wasaensis no 197. Business Administration 80. Accounting and Finance.
- Miettinen, Reino (1998) Materiaalinen ja sosiaalinen: toimijaverkkoteoria ja toiminnan teoria innovaatioiden tutkimuksessa. *Sosiologia* 35, (1), 28 – 42.
- Mitchell, R. – Agle, B. – Wood, D. (1997) Toward a Theory of Stakeholder Identification and Salience: Defining the Principle of Who and What Really Counts. *Academy of Management Review*, Vol. 22 (4), 853 – 886.
- Mitronen, Lasse (2000) *Hybridiorganisaation johtaminen. Tapaustutkimus kaupan verkostoorganisaatiossa*. Acta Universitatis Tamperensis 877. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Mäkinen, Vesa (1987) *Yrityksen toiminnan tutkimisen lähestymistavoista*. Toiminta-analyttisen tutkimusstrategian kehittäjä. Sarja A1: Tutkimuksia 17. Tampere.
- Möller, Kristian – Rajala, Arto – Svahn, Senja (2004) *Tulevaisuutena liiketoimintaverkot. Johtaminen ja arvonluonti*. Teknologiainfo Teknova Oy, Helsinki.
- Neilimo, Kari – Näsi, Juha (1980) *Nomoteettinen tutkimusote ja suomalaisen yrityksen taloustiede. Positivismin soveltamisesta*. Tampereen yliopiston julkaisuja, Sarja A 2:12, Tampere.
- Nevalainen, Rabbe (2007) Tilintarkastus muutosten keskellä. *Tilintarkastus – Revision*, (1), 4 – 5.
- Niemi, Lasse (2000) *Tilintarkastuksen hinnoittelu Suomessa*. Helsingin kauppakorkeakoulu.
- Niemi, Lasse (2001) Tilintarkastuksen tutkimus Euroopassa. *Tilintarkastus – Revision*, (7), 44 – 46.
- Niemi, Lasse (2003) *Essays on Audit Pricing*. Helsinki School of Economics. Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A 212.
- (1/2003) Introduction.
- (2/2003) ‘Do firms pay for audit risk? Evidence on risk premiums in audit fees after direct control for audit effort’
- (3/2003) ‘Client ownership type as a determinant of audit effort and audit fee: evidence from Finland’
- (4/2003) ‘Auditor size and audit pricing: evidence from small audit firms’

- Niemi, Lasse (2010) *Tilintarkastuksen tutkimus – mitä tutkitaan ja mitä on opittu?* Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan ja Työ- ja elinkeinoministeriön seminaari tilintarkastuksen tieteellisestä tutkimuksesta ja opetuksesta Suomessa – toimintatavat, odotukset ja hyödyt eri toimijoiden kannalta, Helsinki 25.5.2010.
- Niemi, Lasse – Ojala, Hannu (2010) Kyllä vai ei vapaaehtoiselle tilintarkastukselle? *Tilintarkastus – Revision*, (6), 26 – 29.
- Niiniluoto, Ilkka (1980) *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Otava, Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (1996) *Informaatio, tieto ja yhteiskunta. Filosofinen käsitteanalyysi*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Niskanen, M. – Karjalainen, J. – Niskanen, J. (2010) The role of auditing in small, private family firms: Is it about quality and credibility? *Family Business Review*, Vol. 23 (39), 230 – 245.
- Nonaka, I. – Takeuchi, H. (1995) *The knowledge-creating company: How Japanese companies create the dynamics of innovations*. Oxford University Press, New York.
- Näsi, Juha (1995) What is Stakeholder Thinking? Teoksessa: *Understanding Stakeholder Thinking*. toim. Näsi, Juha, 19 – 32. Jyväskylä.
- Näsi, Juha – Näsi, Salme (1985) Teoksessa: *Suomalainen laskentatoimen tutkimus 1940-luvulta nykypäiviin – Väitöskirjatuotannon tutkimusstrateginen analyysi*. Tampere.
- Näsi, Salme (2009) Katsaus tilintarkastuksen opetukseen ja tutkimukseen Suomen kauppatieteellisissä yksiköissä. *Näkökulmia laskentatoimeen ja tilintarkastukseen*. Toim. Heiskanen, Johanna – Kihn, Lili-Anne – Näsi, Salme, 16 – 37. Tampereen Yliopistopaino Oy, Tampere.
- Oikeusministeriö, lainvalmisteluosasto (2010) *Uusi asunto-osakeyhtiölakiopas*. 140 – 14. 21.7.2010.
- Pajamo, Pekka – Korpelainen, Tuija (2009) Onnistunut vuorovaikutus rakentaa luottamusta. Haastattelu. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 42 – 45.
- Paloniemi, Jari – Terho, Veikko (2006) Tilintarkastajan muistilista. Osakeyhtiön tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastus. *Tilintarkastus – Revision*, (6), 27 – 74.
- Partanen, Vesa (2001) *Muuttuvan johdon laskentatoimi ja organisatorinen oppiminen: Field-tutkimus laskentahenkilöstön roolin muutoksen ja uusien laskentainnovaatioiden käyttöönnoton seurauksista*. Turun Kauppakorkeakoulun julkaisuja A-6: 2001.
- Patentti- ja rekisterihallitus. <http://www.prh.fi/kaupparekisteri/tilastoja/kaupparekisteritilastoja> (viitattu 2.4.2012).
- Peiponen, Jere (1997) *Lakisäateisen tilintarkastuksen tarpeellisuus pienissä henkilöyhtiöissä*. Vaasan yliopisto. Kaupallistekninen tiedekunta.
- Pellinen, Jukka (2004) Rakentava kriittisyys taloushallinnon tutkimuksen haasteena. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, (4), 475 – 480.

- Peltonen M. – Ruohotie P. (1987) *Menetelmiä työhalun parantamiseksi*. Otava, Keuruu.
- Pensola, Tiina – Ahonen, Hilikka – Notkola, Veijo (2004) *Ammatit ja kuolleisuus, vuodet 1996 – 2000*. Tilastokeskus.
- Penttinen, Seppo (2002) ”Nimettömät” yhtiöt pitää aina tarkastaa. *Tilintarkastus-Revision*, (5), 5.
- Perheyrittäjien Liitto. http://www.perheyrittajienliitto.fi/liitto/mika_on_perheyrittajien_liitto (viitattu 10.12.2011).
- Pihlanto, Pekka (1991) Holistinen ihmiskäsitys ja laskentatoimen roolit. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, 384 – 414.
- Pihlanto, Pekka (2003) Humanistinen laskentatoimi: ihmistä etsimässä. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, (4), 534 – 537.
- Pihlanto, Pekka (2004) Yritysten neljännesvuositalous unohtaa sidosryhmäkokonaisuuden. Skandia ja muut skandaali – yritysjohton etiikka hukassa. *Tilintarkastus – Revision*, (1).
- Pihlanto, Pekka (2011) *Tiedettä ja ihmisiä humanistisen laskentatoimen jäljillä*. Turun kauppakorkeakoulu, sarja C-2:2011.
- Power, M. (1997) *The Audit Society – Rituals of Verification*. Oxford University Press, Oxford.
- Puttonen, Pauli (2002) *Kunnalliset yhtiöt vallan välineenä*. Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print, Tampere.
- Puusa, Anu (4/2008) Käsitemallin tutkimusmenetelmänä. *Premissi*, 36 – 42.
- Pyököniemi, Kaarina (2011) Tilintarkastajien tulevaisuus on uusien tulijoiden ja vahvojen ammattilaisten aikaa. Haastattelu. *Satakunnan kauppakamari*, (2) 28 – 29.
- Pyörälä, Eeva (2008) *Johdatus laadullisen tutkimuksen metodologiaan*. Helsingin yliopisto, <http://www.valt.helsinki.fi/yloepo> (viitattu 29.3.2008).
- Ranta, Tommi (2011) *Innovaatioympäristö monikeskisenä verkostona. Alueellisen innovaatioympäristön verkostointensiteetti ja organisoitumisen muodot*. Acta Wasaensia no 240. Liiketaloustiede 99, Johtaminen ja organisaatiot. Universitas Wasaensis.
- Rantalainen, A. (1999) Tilitoimisto ja tilintarkastuksen riippumattomuus. *Tilisanomat*, (2), 47 – 49.
- Rehn, Joakim (2005) Pk-yhtiöiden tilintarkastus. Missä mennään – mitä on tulossa. *Tilintarkastus-Revision*, (4), 18 – 22.
- Rekola-Nieminen, Leena (2011) Puheenvuoro, Tili- ja veropäivät 2011. Samoin 2004.
- Riistama, Veijo (1966) Mikä on yrityksen näkökulma? *Suomalaista liiketaloustiedettä 1966*. Toim. Honko, Jaakko – Lehtovuori, Jouko, 180 – 194. Weilin+Göös.
- Riistama, Veijo (1993) *Tilintarkastus – perusteet*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Riistama, Veijo (1999) *Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö*. Gummerus Kirjapaino Oy, Porvoo.

- Riistama, Veijo (2000) *Tilintarkastus – perusteet*. Gummerus Kirjapaino Oy, Porvoo.
- Riistama, Veijo (2005) Tiesitkö tämän tilintarkastuksesta? Osa 1. *Tilintarkastus – Revision*, (6), 81 – 85.
- Riistama, Veijo (2007) Tiesitkö tämän tilintarkastuksesta? Osa 7: Tilintarkastajan raportointi. *Tilintarkastus – Revision*, (1), 8 – 13.
- Riistama, Veijo (2007) Tiesitkö tämän tilintarkastuksesta? Osa 8: Tilintarkastaja neuvonantajana ja konsulttina. *Tilintarkastus – Revision*, (2), 41 – 45.
- Robbins, P. S. (2001) *Organizational behaviour*. Prentice-Hall Inc., New Jersey.
- Ruohotie, P. (1998) *Motivaatio, tahto, oppiminen*. Oy Edita Ab, Helsinki.
- Saarikivi, Maj-Lis (1999) *Tilintarkastajan riippumattomuus*. Helsingin kauppakorkeakoulu. Sarja A–155.
- Saarikivi, Maj-Lis (2000) *Osakeyhtiön tilintarkastajan riippumattomuus*. WSOY, Helsinki.
- Saarinen, Ossi A. (2002) Tilintarkastaja pk-yrityksessä. *Tilintarkastus – Revision*, (7), 33 – 34.
- Saarinen, Ossi A. (2003) HTM-yhdistys. Lisää läpinäkyvyyttä tilintarkastukseen. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 5.
- Saarinen, Ossi A. (2005) Tilintarkastaja ja odotuskuilu. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 4 – 5.
- Saarinen, Ossi A. (2008) Ympäristö muuttuu yhä edelleen. *Tilintarkastus – Revision*, (3), 4 – 5.
- Saarnio, Uuno (1989) *Arvo ja eettisyys*. Transkirja Oy. Ens. painos 1944.
- Salmi, Timo – Järvenpää, Marko (2000) Laskentatoimen case tutkimus ja nomoteettinen tutkimusajattelu sulassa sovussa. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, (2), 263 – 275.
- Samsonova, Anna (2006) *Local responses to international pressure, A process of institutionalisation of audit quality in Russia*. Academic avhandling. Åbo Academic Förlag, Åbo.
- Sarja, Mikko (1999) *Tilintarkastajan riippumattomuus*. Edita, Helsinki.
- Satopää, Rauno (2003) *Suomalainen hyvä tilintarkastustapa pienyritysten tarkastuksissa – odotukset, sääntely, käytäntö*. Julkaisusarja A Turun kauppakorkeakoulu, Porin yksikkö Sarja A4.
- Satopää, Rauno (2003) Tilintarkastuskäytäntöjen tutkimuksen käsitteellinen viitekehys. *Tilintarkastus – Revision*, (4), 51 – 54.
- Satopää, Rauno (2007) *Suomalainen hyvä tilintarkastustapa pienyritysten tarkastuksissa – auktorisoitujen tilintarkastajien käsityksiä*. Väitöskirjaluonnos. Turun kauppakorkeakoulu.
- Scapens, Robert W. (1990) Researching management accounting practice. The role of case study methods. *British Accounting Review*, (22), 259 – 281.
- Sisäiset tarkastajat http://www_sisaisettarkastajat_fi.service.innofactor.com/amatilliset_asiat/sisainen_valvonta (viitattu 30.12.2011)

- Smeds, Markus (1989) Tunnusluvut tilintarkastajan raportoinnissa. Teoksessa: *Tilintarkastaja yrityksen voimavarana*, toim. Riistama, Veijo – Järvinen, Risto, 22 – 32. Business Books. Jyväskylä.
- Steiner, Maj-Lis (2010) EU:n komission vihreä kirja tilintarkastuksesta. *Tilintarkastus – Revision*, (6), 40 – 42.
- Svanström, Tobias (2004) *Revisorn som rådgivare. En studie av mindre och medelstora företags relation till revisorn*. Handelshögskolan vid Umeå universitet. Umeå.
- Syrjä, Pasi (2010) Pienten yritysten verosuunnittelukäytänteissä eroja. *Tilintarkastus – Revision*, (6), 16 – 19.
- Taloushallintoliitto (2009) Pohjoismainen selvitys (yhteistyöjärjestö NAF) tilitoimistoalan tulevaisuuden näkymistä. *Saldo* (2).
- Taloushallintoliitto. *Hyvä tilitoimistotapa. Tilitoimistoalan yleiset sopimusehdot YSE KL2004* <http://www.taloushallintoliitto.fi> (viitattu 16.1.2012)
- Taylor, Frederick W. (1911) *Shop management. The principles of scientific management*. Harper & Row.
- Tenhunen, Jarkko Tapani (2006) *Johdon laskentatoimi kärkiyritysverkostoissa. Soveltamisomahdollisuudet ja yritysten tarpeet*. Acta Universitatis Lappeenrantaensis. Lappeenranta.
- Tenhunen, Marja-Liisa (2002) *The Professional Growth of an Accounting Agency Entrepreneur*. Jyväskylä University Printing House and ER-Paino Ky, Jyväskylä.
- Tilintarkastuslautakunta, http://www.tilintarkastuslautakunta.fi/tutkinta-asia/tutkinta-asioiden_ratkaisut (viitattu 20.1.2012)
- Toivonen, Marja (2005) *Taloushallinnon palvelut. Toimialaraportti*. Tammikuu. KTM:n ja TE-keskuksen julkaisu.
- Toiviainen, K. (1991) *Tietotekniikan hyväksikäyttö tilintarkastuksessa*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja B115.
- Tomperi, Soile (2009) *Tilintarkastus, Normeista käytäntöön*. Edita Prima Oy, Helsinki.
- Torpo, Tapani (1993) *Kriisiyrityksen omistaja-johtajan käyttäytyminen ennen konkurssia laskentatoimen näkökulmasta*. Turun kauppakorkeakoulu.
- Troberg, Pontus (2007) *IFRS and US GAAP. A Finnish Perspective*. Economica-sarja nro 39. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Troberg, Pontus – Viitanen, Janne (1999) *The audit expectations gap in Finland in an international perspective*. Forskningsrapporter från Svenska handelshögskolan 44. Helsinki.
- Tuokko, Yrjö (2005) Ketä palvelevat taloudellisen lainsäädännön viimeaikaiset muutokset ja muutospyrkimykset. *Verotus*, (3), 325 – 327.
- Tuokko, Yrjö (2008) Alan arvostukseen kannattaa panostaa. *Tilintarkastus – Revision*, (4), 8 – 11.

- Törrönen, Jukka (2008) *Tekstianalyysi, semiotiikka ja subjektiposition käsite*. <http://www.valt.helsinki.fi/yleope/kvali13.htm> (viitattu 3.10.2008)
- Uusi tietosanakirja (1960 – 1966, 1972) 1 – 24 + 2, päätoim. Veli Valpola. Tietosanakirja Oy.
- Vahtera, Pauli (1986) *Yrityksen valvonta ja tilintarkastus*. Weilin + Göös. Jyväskylä.
- Vahtera, Pauli (2000) Tilintarkastuksella edessään uudistusten vuodet. *Tilintarkastus*, (5), 37 – 44.
- Vahtera, Pauli (2007) Kaikki hyvin, jos siltä näyttää. *Tilisanomat*, (4), 18 – 19.
- Vahtera, Pauli (2009) Quo vadis, tilintarkastus. *Tilisanomat*, (5), 20– 21.
- Vainio, Kari (2010) Laadunvalvonnan painopiste tilintarkastusevidenssiin pienten yritysten tarkastuksissa. *Tilintarkastus – Revision*, (2), 56 – 57.
- Valkokari, Katri (2009) *Yhteisten tavoitteiden ja jaetun näkemyksen muodostuminen kolmessa erityyppisessä verkostossa*. VTT Publications 715, Espoo.
- Valkokari, Katri (2011) *Liiketoimintaverkostojen kehittäminen – käytäntöä ja teoriaa*. Opin ovi – verkostokouluttajien työpaja 7.3.2011. Koulutusmateriaali.
- Valkokari, Katri – Airola, Merja – Hakanen, Taru – Hyötyläinen, Raimo – Ilonen, Sanna-Kaisa – Salkari, Iiro (2006) *Yritysverkoston strateginen kehittäminen*. VTT Tiedotteita 2348.
- Valkokari, Katri – Hyötyläinen, Raimo – Kulmala, Harri I. – Malinen, Pekka – Möller Kristian – Vesalainen, Jukka (toim.) (2009) *Verkostot liiketoiminnan kehittämisessä*. WSOYpro. VTT ja WSOY.
- Valve, Ulla-Maarit (1995) *Tilinpäätöksen laatinen. Tilinpäätöksen laatimisprosessin ja siihen vaikuttavien kontingenssitekijöiden tarkastelu*. Turun kauppakorkeakoulu, Laskentatoimen laitos.
- Vento, Reino (1966) *Tilintarkastuksen käsitteestä ja sisällöstä*. Suomalaista liiketaloustiedettä 1966, toim. Honko, Jaakko – Lehtovuori, Jouko, 223-239. Weilin+Göös.
- Verohallinnon julkaisu 63.10. 1.4.2010: *Osinkotulojen verotus – saajana omistajayrittäjä*.
- Vesalainen, Jukka (2002) *Kaupankäynnistä kumppanuuteen. yritystenvälisen suhteiden elementit, analysointi ja kehittäminen*. Metallisteollisuuden Kustannus Oy, Tampere.
- Vieru, Markku (2009) Onko laskentainformaatio laadukasta? *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, (2), 132 – 136.
- Viitanen, Janne (1995) Odotuskuiilu – tilintarkastajan arkipäivää Suomessakin. *Tilintarkastus – Revision*, (2), 175 – 180.
- Viitanen, Janne (2000) *Auditors' Professional Ethics and Factors Associated with Disciplinary Cases against Auditors*. Swedish school of economics and business administration. Ekonomi och Samhälle Nr. 88.
- VIRKE, Viranomaistyön kehittämisprojekti. Verohallinto ja työsuojeluhallinto. Hanke VM0151:00/07/02/2000.

- Virtanen, Aila (2002) *Laskentatoimi ja moraalitilintarkastus. Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä kirjanpitoavasta, hyväksyttävästä verouunnittelusta ja hyvästä tilintarkastustavasta*. Jyväskylä studies in business and economics. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Virtanen, Aila (2002) Tilintarkastajan moraalinen vastuu. *Tilisanomat*, (2), 51 – 54.
- Virtanen, Aila (2004) Rahoituksen laskentatoimi yksilömoraalinen näkökulmasta. Sanktioita, normeja, hyötyjä ja velvollisuuksia. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja*, (1), 56 – 70.
- Virtanen, Aila (2007) Hyvän kirjanpitoavan kehittyminen Suomessa. Viisi historiallista teemaa. *Tilisanomat*, (1), 39 – 46.
- Vuorinen, E. (1995) *Tilintarkastus uudessa kunnalliskulttuurissa*. Vuoricon Oy, Turku.
- Vuorinen, Tero (2005) *Verkostot organisoitumisen muotona; hermeneuttinen analyysi kahdenvälisen suhteiden rakentumisesta kärkiyrityksissä*. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- Wallace, W. (1981) *The Economic Role of the Audit in Free and Regulated Markets*. <http://raw.rutgers.edu/raw/wallace/homepage.html>
- Wallin, Johan (2009) *Liiketoiminnan orkestrointi. Yhdistä tehokkuus ja luovuus*. Ekonomiasarja. SanomaPro, Helsinki
- Watts, R. L. – Zimmerman J. L. (1986) *Positive Accounting Theory*. Englewood Cliffs, NJ. Prentice-Hall International, Inc.
- Yin, Robert K. (1994) *Case Study Research. Design and Methods*. 2. edition. Sage Publications. London.
- Ylikoski, Eeva-Maija (1998) *Henkilöyhtiön tilintarkastus*. Satakunnan ammattikorkeakoulu.
- Ylikoski, Petri (2000) Bruno Latour ja tieteen tutkimus. *Tiede & Edistys*, (4), 298 – 310.
- Yrjölä, Hannu (2007) *Motives, challenges and success factors in the business partner network*. Lappeenranta teknillinen yliopisto, Tuotantotalous, Teollisuustalouden laitos.
- Zerni, Mikko (2009) *Essays on audit quality*. Acta Universitatis Ouluensis Oeconomica G39.

HAASTATTELUT

Aalto, Ulla, SPU-Systems Oy (kirjanpitäjä I), 19.8.2003

Fonsén, Jarno, Pomarfin Oy (omistajajohtaja II), 25.8.2003

Isokaski, Aino, Erkki ja Jukka-Pekka, Isokaski Oy, Vihannespakkaamo Isokaski Ky
(omistajajohtaja III), 18.8.2003

Kivilammi, Jaana, Tilitoimisto Torsti Myllymäki Oy (kirjanpitäjä IV), 19.8.2003

Kulmala, Antti, Tilitoimisto A. Kulmala Ky (tilitoimiston johtaja V), 12.8.2003

Kuusimäki, Riitta, Tilitoimisto Torsti Myllymäki Oy (kirjanpitäjä VI), 18.8.2003

Laukkonen, Mikko, HTM-tilintarkastaja (HTM VII), 6.8.2003, 16.10.2007

Myllymäki, Torsti, HTM-tilintarkastaja, KLT-kirjanpitäjä, Tilitoimisto Torsti Myllymäki Oy
(tilitoimiston johtaja, HTM VIII), 4.8.2003, 16.10.2007, 30.11.2011, 13.3.2012

Pohjanpiiri, Risto, HTM-tilintarkastaja, JHTT-tilintarkastaja, Oy Auditor Ab, Oy Auditor
Yhtiötarkastus (HTM IX), 16.10.2007

Pydönniemi, Kaarina, HTM-tilintarkastaja, KLT-kirjanpitäjä, Koulutus ja Konsultointi
Pydönniemi Ky, Idman Vilén Grant Thornton Oy (tilitoimiston johtaja, HTM X),
11.8.2003, 16.10.2007, 27.11.2011

Rostedt, Paula, Outokumpu Oyj (kirjanpitäjä XI), 8.10.2002

Syrjätie, Juhani, KLT-kirjanpitäjä, Tilitoimisto J. Syrjätie Ky (tilitoimiston johtaja XII),
16.10.2007

Tenkilä, Pirjo, Laser Gas Oy, kirjanpitäjä (kirjanpitäjä XIII), 12.8.2003

Vesanen, Seija, HTM-tilintarkastaja, Seirox Oy, KPMG Oy (HTM XIV), 13.6.2011

Väliaho, Minna, KLT-kirjanpitäjä, Tilitoimisto Minna Väliaho Oy (tilitoimiston johtaja XV),
7.12.2011

Ylikoski, Eeva-Maija, HTM-tilintarkastaja, Tilitoimisto J. Syrjätie Ky (HTM XVI),
29.11.2011

2 verotoimiston edustajaa, 18.8.2003 ja 18.8.2003

LIITE 1

LABORATORIOKOEEN JÄRJESTELYT

Tilintarkastettava yhteisö ja tarkastusaika

Tarkastettavaksi yritykseksi valittiin pieni, satakuntalainen tavallinen kiinteistösaakeyhtiö, ei keskinäinen. Sen liikevaihto kyseisenä tilikautena oli vain 18.248,39 euroa, taseen loppusumma 76.785,06 euroa ja esimerkiksi juoksevia, yhteen tositelajiin kuuluvia tositteita vain 72 kpl. Sen hallitukselta saatiin lupa käyttää yhtiön todellista, alkuperäistä kirjanpito- ja hallintoaineistoa tilikaudelta 1.1.1999 – 31.12.1999. Kun yhtiö oli pieni, tarkastajat saattoivat nopeasti suorittaa tarkastuksen joulukuussa 2000 – tammikuussa 2001, ja koska kyseessä oli kiiretön tilintarkastusjakso, se mahdollisti laadukkaan tarkastustyön. Tilintarkastajilta ei erikseen vaadittu salassapitositoumusta, koska he ovat sen KHT- ja HTM-tilintarkastajina jo aiemmin antaneet.

Kyseessä oli perheyhtiö, jossa osakkeita oli vanhemmilla ja lapsilla ja jossa osa perheenjäsenistä kuului hallitukseen. Tutkija arvioi, että yhtiö soveltui yrityksenä laboratoriotutkimukseen hyvin mm. sen puolesta, ettei siinä ollut tilintekovelvollisuudella olennaista merkitystä.

Tarkastettavan yhtiön valintaan vaikutti myös se, että siinä oli paljon tilintarkastuksen keskeisiä kohteita: tuloslaskelman ja taseen muoto ja sisältö, jaksotusongelmat, liitetietojen muoto ja sisältö, tositiesisältö, atk-kirjanpito, voitonjako, kiinteistön omistus ja poistot, tuloksentasaus ja verotus, vuokraustoiminta sopimuksineen, palkanmaksu, hallinnon pöytäkirjat ja lainarahoitus.

Tarkastettavan yhteisön taloushallinto

Yhtiön kirjanpito ja palkanlaskenta oli hoidettu pienessä yhden henkilön tilitoimistossa. Tilintarkastaja oli maallikko, joka oli antanut vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen. Kokeeseen osallistuneilla tilintarkastajilla ei ollut mahdollisuutta ottaa yhteyttä kyseisen kiinteistöyhtiön henkilökuntaan, tilitoimistoon eikä yhtiön maallikkotilintarkastajaan. Tältäkin osin pyrittiin luomaan steriili laboratoriotilanne. Pelättävissä olisi ollut, että tarkastettavan yhtiön henkilökunta ja tilitoimisto olisivat keskusteluilla paljastaneet aiemmin toisilta tilintarkastajilta kuulemiaan seikkoja, jotka olisivat muokanneet tilintarkastajien mielipiteitä.

Kokeeseen osallistuneet tilintarkastajat

Vaikka tilintarkastuksissa voidaan vielä käyttää maallikkotilintarkastajia siirtymäkauden aikana 31.12.2011 asti, tutkimukseen otettiin mukaan vain KHT- ja HTM-tilintarkastajia (ks. TTL 30 ja 31 §). Tämän tarkoituksena oli saada kerätyksi mahdollisimman yhdenmukaista aineistoa tilintarkastajaryhmältä, joiden voidaan olettaa Suomessa parhaiten noudattavan hyvää tilintarkastustapaa. Oletus perustuu siihen, että KHT- ja HTM-tilintarkastajat ovat joutuneet suorittamaan hyväksytysti tilintarkastuskokeen, heillä pitää olla riittävä määrä tarkastuksia ja he ovat laadunvarmistustoiminnan alaisia. (Suomen Yrittäjien lausunnossa todetaan, että nykyinen lainsäädäntö ei takaa tarpeeksi hyvin sitä, että yritysten kirjanpito ja taloushallinto on riittävällä tasolla, koska ns. maallikkotilintarkastajilla ei ole riittävästi ammattitaitoa, Tilintarkastusvelvollisuuden 2006, 91.)

KHT- ja HTM-tilintarkastajia valittiin valikoivana otoksena Satakunnan HTM-yhdistyksen jäsenistä yhteensä 11, joista 10 suostui mukaan tutkimukseen. Tilintarkastajien nimiä ei haluta

mainita, mikä ilmoitettiin myös heille ennen tutkimusta. He ovat tutkimuksessa KHT A, HTM B, HTM C, HTM D, HTM E, KHT F, HTM G, HTM H, HTM I ja HTM J. Tilintarkastajan työ nähdään niin henkilökohtaisena, ettei nimien esittäminen tule kyseeseen. Samaan päätyi Koskinen tutkimuksessaan (Koskinen, 1999, 51). Kyseessä on viime kädessä tutkimuksen credibility-tasoon (uskottavuuteen) vaikuttava tekijä, koska nimen esittäminen tutkimuksessa voisi rajata tai muokata haastateltavan vastauksia.

Tehtävänanto tilintarkastajille

Tilintarkastajiin otettiin ensin yhteyttä puhelimitse, jolloin heitä pyydettiin suorittamaan normaali tilintarkastus sellaisena ja sellaisilla menetelmillä kuin he sen tekisivät kyseisen aineiston saatuaan (lähete liitteenä nro 4). Tavanomaisuutta korostettiin myös siten, että heillä oli mahdollisuus periä korvaus tehdystä työstä.

Lähetekirjeessä materiaali oli määritelty näin:

”Toivon saavani suoritettua tilintarkastuksesta erillisenä:

- ◆ tilinpäätöksen alle tulevan tilinpäätösmerkinnän
- ◆ tilintarkastuskertomuksen
- ◆ omat työpaperisi
- ◆ tilintarkastuspöytäkirjan, mikäli antaisit sellaisen
- ◆ tilintarkastusmuistion, mikäli antaisit sellaisen.”

Havainnon kirjaaminen

1. Havainnot tilinpäätösmerkinnöissä ja tilintarkastuskertomuksissa
= poikkeamat vakiomuotoisesta kertomuksesta sekä lisälausumat
2. Havainnot tilintarkastuspöytäkirjoissa ja muissa luovutetuissa raporteissa sekä tilintarkastajien omista työpapereista
= kaikki havainnot näissä asiakirjoissa

Havaintojen päällekkäisyyden estämiseksi havainnot luokiteltiin aihealueittain yksittäisen havainnon tasolle saakka. Näin oli heti nähtävissä, oliko tehty havainto jo aiemmin merkitty muistiin joko sellaisenaan tai lähes samanlaisessa muodossa. Samassa tai eri tilintarkastusasiakirjoissa olevat samaa asiaa koskevat havainnot laskettiin yhdeksi havainnoksi. Havainnot kirjattiin muistiin paitsi määrällisesti myös laadullisesti. Vaikka tämä tutkimus on perusluonteeltaan laadullinen, pyrittiin hyödyntämään myös jonkin verran numeroaineistoa, niin kuin laadullisessa tutkimuksessa voidaan tehdä (Alasuutari 1994, s. 184) lisäjohtolankoja etsittäessä.

Havainnon luokittelu

1. Havainnon raporttitaso
Havainnon tärkeyttä kuvastaa se, mihin raporttiin havainto kirjattiin. Raporttitasot olivat tärkeimmästä alkaen jäävuori-metaforan mukaisesti:
 - a) tilintarkastuskertomus (= K) ja tilinpäätösmerkintä eli -lauseke (= L) (raportit julkisia kaikille)
 - b) tilintarkastuspöytäkirja (= P) (raportti avoin hallitukselle)

c) tilintarkastusmuistio ja muut työpaperit (= M) (raportit avoimia yhtiön operatiivisille toimielimille tilintarkastajan suorittaman jakelun mukaan tai tilintarkastajalle jäävät työpaperit)

2. Havainnon tilintarkastuskohde

K = kirjanpito

T = tilinpäätös

H = hallinto ja sisäinen valvonta (sisältää mm. sisäisen tarkastuksen)

OJ = omistaja-johto (sisältää mm. yrityksestä omistajalle siirtyvien etujen tarkastelun)

3. Tilintarkastajan kommentin luonne

T = todettu (eli havainnosta selviää vain, että toteamus on tarkastettu, muttei se ole antanut aihetta lisähuomioihin)

+ = positiivinen kommentti

- = negatiivinen kommentti

N = neuvonanto, ohjeenanto

S = selvityspyyntö (eli kommentissa pyydetään tai annetaan lisäselvitystä, esim. asiakirjojen täydennyspyyntö tai yksittäisen asian selvityspyyntö)

Seuraavassa on esitetty esimerkki, miten havaintojen luokittelu tapahtui. Kyseessä on tapaus, jossa tilintarkastaja C oli tilintarkastuspöytäkirjassa todennut: ”X-pankin lainojen saldot ovat väärin (erottaa 1.026,33 euroa).”

- Havainto esiintyi tilintarkastuspöytäkirjassa eli raporttitaso oli ”P”.
- Havainnon liittyi tilinpäätökseen eli tilintarkastusalue oli ”T”.
- Havainto kertoi tilinpäätösvirheestä eli havainto oli negatiivinen ”-”.
- Kommentti sisälsi ohjeen virheen korjaamiseksi eli ”virhe oli 1.026,33 euron suuruinen”. Kyseessä oli siis neuvo ”N”.

Näin tämäntyyppinen havainto sai itselleen havaintoluokan ”PT-N”. Sitten havainto sijoitettiin havaintoluetteloon kohtaan 6.3 (= tase-erittelyn X-pankin lainasaldo) sen varmistamiseksi, ettei tilintarkastaja C noteerannut samaa havaintoa kahteen kertaan jossain toisessa muodossa tai toisessa raportissa, joko jo aikaisemmin tai myöhemmin.

Seuraavassa esitetään tyypillisiä luokitteluongelmia:

- Raporttitason ongelmana oli usein se, että sama asia oli todettu yleisluonteisena ylemmän tason raportissa esim. tilintarkastuspöytäkirjassa ja tarkemmin eriteltynä alemman tason raportissa kuten tilintarkastusmuistiossa. Tällöin tulkittiin kyseessä olleen vain yksi havainto ja se silloin luokiteltiin ylemmän tason raportin mukaan.
- Samoin luokittelu kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon välillä oli ongelmallista (ks. alakohta 5.2). Esim. kannanotto tilinpäätöksen vahvistamiseen lähtee kirjanpidosta ja on riippuvainen tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Kuitenkin tilinpäätöksen vahvistaminen on osakeyhtiössä yhtiökokouksen toimialaan kuuluva ja siksi se on luokiteltu tässä tutkimuksessa hallinnolliseksi kysymykseksi eikä kirjanpito- eikä tilinpäätöskysymykseksi.
- Myös havainnon luokittelu pelkäsi toteamukseksi, positiiviseksi tai negatiiviseksi kommentiksi sisälsi rajanveto-ongelmia. Tilintarkastusmuistioiden ”OK”-, ”+”-, ”v”-, ”w”- ja ”./.”-merkinnät saattavat eri tilintarkastajien kielellä merkitä joko pelkkää toteamusta tarkastuksen

suorittamisesta tai positiivista kannanottoa asiaan. Tässä tutkimuksessa nämä tilintarkastusmerkinnät luokiteltiin läpikäydyiksi asioiksi, jotka on hyväksytty positiivisin kommentein. Rajanvedolla ei kuitenkaan tässä ollut sikäli merkitystä, että taulukoissa pelkät toteamukset ja positiiviset lausunnot ryhmiteltiin lopulta samaan luokkaan. Raportin kysymysmerkki ”?” luokiteltiin ryhmään, jossa halutaan saada lisäselvitystä.

- Pelkän asiakirjakopion liittäminen tilintarkastustyöpapereihin ei katsottu havainnoksi. Tätä tapaa puoltaa se ajatus, että tilintarkastaja on mieltänyt kyseisessä monistamassaan asiakirjassa olevan sellaista tietoa, jota hän saattaa tulevaisuudessa tarvita, ehkäpä vain mahdollisessa yhteydenotossa yrityksen kanssa. Jos sen sijaan asiakirjaan sisältyvän tiedon kohdalla oli tarkastusmerkintä esim. OK, katsottiin, että havainto oli tehty. Toisinkin olisi voitu tulkita.
- Yksi ongelmista oli havaintojen lukumäärä silloin, kun yhdessä havaintolauseessa oli mainittu monta tapausta. Esimerkkinä olkoon havainto: ”Tositteista 1, 17 ja 19 puuttuu hyväksymismerkintä.” Oliko kyseessä yksi vai kolme havaintoa? Entä jos havainnot olisi esitetty eri riveillä. Entä silloin, kun toinen tarkastaja totesi yleisesti ”muistiotositteissa olevan puutteita”? Näissä ryhmähavainnoissa pyrittiin selvittämään, voitiinko ryhmä katsoa niin kiinteäksi kokonaisuudeksi ja havainto niin yhdenmukaiseksi, että kyseessä oli vain yksi havainto, kuten em.
- Virheen toteaminen voi jo sellaisenaan johdattaa ratkaisun löytymiseen, mutta tässä tutkimuksessa edellytettiin jonkinlaista ohjetta, vinkkiä tai täsmällistä summaa asian korjaamiseksi. Esim. tilintarkastajan toteamus ”pankkilainoja ei ole jaettu lyhyt- ja pitkäaikaisiin” oli vasta pelkkä negatiivinen toteamus. ”Seuraavan vuoden lainanlyhennyksiä ei ole siirretty lyhytaikaisiin” oli jo neuvo, koska se sisälsi ratkaisumallin, tosin summaltaan puutteellisen. Rahasumman ja kirjaustavan ilmoittaminen oli jo selvä ohje.
- Havainnoista jätettiin kirjaamatta ja luokittelematta ne, joista tilintarkastajat mainitsivat ympäriryöstä, että he ”muutenkin keskustelevat yrityksen henkilöiden kanssa”.

Pitkä luettelo luokitteluongelmista osoittaa sen, että vaikka laboratorionkoosteesta on saatavissa paljon havaintomateriaalia ja osin se on vertailukelpoista tilintarkastajien kesken, tilintarkastus on luonteeltaan niin monitahoista, että menettelytapojen havaintojen lajittelu on varsin haastavaa.

LIITE 2

Tapani Torpo
38700 KANKAANPÄÄ
TILINTARKASTUSTUTKIMUS

HAASTATTELULOMAKE
tilintarkastajille:

MITÄ ODOTAT OY:N TILINTARKASTUKSELTA?

Tilintarkastajan nimi: _____

KHT / HTM / maallikko

Haastattelupäivämäärä: ____ . ____ . ____

Haastateltavalle selvitetään: Tämä suullinen kysely tehdään tilintarkastustutkimusta varten. Tutkimuksen kohteena ovat pienen liiketoimintaosakeyhtiön tilintarkastukseen osallistuvat osapuolet: Oy:n omistaja-johtaja, tilintarkastaja sekä kirjanpitäjä/tilitoimisto. Myös ulkopuolisia tahoja haastatellaan. Tässä pyritään selvittämään, millaisia odotuksia eri osapuolilla on tilintarkastuksesta.

1. Miten tärkeitä osa-alueita ovat tilintarkastajan näkökulmasta ne osa-alueet, mistä annetaan lausunto (0 = ei yhtään tärkeä, 5 = erittäin tärkeä):

– Kirjanpito	0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5
– Tilinpäätös	0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5
– Hallinto	0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5

2. Mitä kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon osa-alueita erityisesti tarkastat pienessä liiketoiminta-oy:ssä: (tilintarkastajalle mainitaan esimerkkeinä: toimintakertomus, tuloslaskelma, tase, liitetiedot, tase-erittelyt, verotus, alv, kirjanpitoviennit, tositteet, voitonjako, pöytäkirjat, osakkaiden tasapuolinen kohtelu, sopimukset, vakuutukset, palkat, laskutus, reskontra, perintä, sisäinen valvonta, rahoitus, kiinteistöasiat jne.) (konsernitilinpäätös, rahoituslaskelmat sivuutetaan)

- - - -

Pane nämä sitten tärkeysjärjestykseen (1 – ...)

3. Miten tärkeänä pidät tilintarkastajana pidät sitä, että tilintarkastaja varmistaa tilinpäätöksen luotettavuuden?

0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5

4. Miten tärkeänä pidät sitä, että tilintarkastaja antaa neuvoja ja ohjeita?

0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5

5. Miltä osa-alueelta tilintarkastajan pitäisi eniten antaa ohjeita? (vrt. kysymys 3)

- - -

Pane nämä sitten tärkeysjärjestykseen.

6. Aseta tärkeysjärjestykseen, kenen näkökulma on tärkein tilintarkastuksessa:

– <u>ulkopuoliset</u> tahot saisivat luotettavan tilinpäätöksen
– <u>yrittäjien</u> toiminta olisi säännöstenmukaista

- yrittäjien toiminta tehostuisi esim. omaisuuden säilymisen, tuloksenteon parantamisen ja verojen vähentämisen avulla (tapahtuu esim. sisäisen valvonnan avulla ja ohjeiden avulla)
 - omistaja saisi hyötyä esim. oman verotuksen alenemisen kautta
 - kirjanpitäjä/tilitoimisto saisi ohjeita ja korjausehdotuksia
 - eri osapuolet saisivat koulutusta
 - tilintarkastaja saisi näytön sille, että on suorittanut huolellisen tilintarkastuksen.
-

7. Milloin ajallisesti tilintarkastus tulisi suorittaa: tilikauden aikana, ennen tilinpäätöksen valmistumista vai tilinpäätöksen valmistumisen jälkeen?

8. Keitä tilintarkastustilaisuuteen pitäisi osallistua?

9. Mainitse viimeisen loppuun suorittamasi pienen liiketoimintayrityksen tilintarkastustilaisuuteen osallistuneet osapuolet:

10. Mitä mieltä olet tilintarkastajana, pitääkö kirjanpitoon liittyviä korjausehdotuksia käsiteltäessä mukana olla myös omistaja-johtaja?

11. Mitä mieltä olet tilintarkastajana, pitääkö kirjanpitoon liittyviä korjausehdotuksia käsiteltäessä mukana olla myös tilitoimiston johtaja?

12. Miten kouluttavana tapahtumana itsellesi pidät tilintarkastusta?
0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5 (0 = ei yhtään, 5 = paljon)

13. Miten kouluttavana tapahtumana pidät tilintarkastustilaisuutta muille?
0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5 (0 = ei yhtään, 5 = paljon)

14. Miten vastenmielisenä tai miellyttävänä henkilökohtaisesti koet tilintarkastustilaisuuden?
0 – 1 – 2 – 3 – 4 – 5 (5 = hyvin miellyttävä)

15. Millainen on tilintarkastajan näkökulmasta hyvin suoritettu tilintarkastus?

16. Toiset tilintarkastuskohteet ovat miellyttävämpiä kuin toiset. Mikä on oma arviosi siitä, pystytkö olemaan riippumaton tilintarkastaja silloinkin, kun haluat toisten tilintarkastus-toimeksiantojen jatkuvan, mutta toisten välttämättä ei.

17. Lisäkommentit:

LIITE 3 A

TILINTARKASTUSNEUVOTTELU

Osallistuvan havainnoinnin tutkimus

Tämä raportti kuvaa käytännön tilintarkastuspalaveria. Raportti on laadittu osallistuvan havainnoinnin periaatteella – ns. action research –tutkimuksena. Palaverin aikana kirjoitettiin huomiot muistiin. Raportti kirjoitettiin puhtaaksi heti palaverin jälkeen. Raportin ovat tarkastaneet kaikki osallistujat.

TARKASTETTAVA YHTEISÖ

- T Oy, kotipaikka Tampere, tyypillinen perheyritys, jossa on omistaja-johtaja:
- MR, 58 % osakkeista, hallituksen varsinainen jäsen
- TR, MR:n puoliso, 42 % osakkeista, hallituksen varajäsen, toimitusjohtaja
- perheen kaksi lasta ovat aiemmin olleet osakkaina (24 % ja 24 %), mutta täysi-ikäisiksi tuluaan ja sosiaalietuuksien menettämisen estämiseksi he ovat myyneet osakkeensa vanhemmilleen
- MR ja TR työskentelevät päätoimisesti yrityksessä, lisäksi yhtiöllä on yksi palkattu työntekijä
- yhtiö toimii tekstiilitarvikealalla, jolloin hankinnat tehdään pääasiassa EU-maista, hieman Taiwanista ja myynti tapahtuu pääasiassa kotimaahan
- yhtiön liikevaihto oli 2004: 500.000 €
- yhtiön toiminta on suhteellisen kannattavaa (30.000 €:n omistajapalkkojen lisäksi nettotulos 2004: 48.000 €)

Tarkastettava tilinpäätös 1.1.2004 – 31.12.2004

Aika 3.3.2005 klo 11.30 – 15.00

Paikka Tilitoimisto Oy, Kankaanpää

Paikka valittiin kirjanpitoaineiston ja hallintomappien sijainnin takia ja myös siksi, että enemmistö palaverin henkilöistä oli Kankaanpäästä

- Läsnä
- T Oy:n molemmat osakkeenomistajat MR ja TR
 - hallitus: MR ja toimitusjohtaja: TR.
 - Tilintarkastaja HTM
 - Tilitoimiston johtaja TT
 - Lisäksi kirjanpitäjä MS oli koko ajan tarvittaessa käytettävissä.

PALAVERIIN VALMISTAUTUMINEN

Paitsi T Oy, myös TT oli perehtynyt tilinpäätökseen etukäteen samoin kuin tilikauden aikana tosit materiaaliin sekä jokaiseen kuukausiajoon. Yhtiön tilanne on ollut vuoden mittaan selvillä ja tarvittaessa olisi voitu pitää tilintarkastuspalavereja jo tilikauden aikana.

MR ja TR olivat saaneet tilinpäätösluonnoksen pari viikkoa aikaisemmin sekä juuri ennen palaveria hieman täsmennetyn tilinpäätöksen. Koska tuloksesta näytti tulevan melko hyvä ja koska yhteisöverokanta oli pienenemässä, TT antoi ”kotitehtäväksi” vielä ennen palaveria tarkastaa mahdolliset varaston epäkuranttiusvähennykset ja mahdolliset epävarmat saamiset poistettavaksi.

HTM oli suorittanut tilintarkastuksen muutamia päiviä aikaisemmin. HTM oli laatinut normaaliin tapaan itselleen työpaperin sekä valmistautunut antamaan tilintarkastuspalaverin päätteeksi ns. puhtaan tilintarkastuskertomuksen, ellei palaverissa ilmene mitään erityistä. HTM oli keskustellut etukäteen MS:n kanssa

- työntekijän palkan kohonneesta TEL-osuudesta (ikäntynyt työntekijä, jonka kohonnuttu TEL-maksua palkkaohjelma ei ollutkaan ottanut huomioon)
- venvakuutuksesta
- myöhässä tehdyistä MR:n ja TR:n matkalaskuista

Tilitoimisto oli laatinut kaikki tilinpäätösasiakirjat liitteineen niin valmiiksi, että vain allekirjoitukset puuttuivat ja osingonjako oli sopimatta. Tilitoimisto oli kirjannut ja ajanut myös uuden tilikauden tammikuun tositteet mahdollisten jaksotusongelmien tarkistamiseksi. Näin tilinpäätöksestä saatiin entistä luotettavampi.

NEUVOTTELUN LÄHTÖTILANNE

Yhtiö oli diffuusioitu 4 vuotta sitten kahden omistajaperheen kesken siten, että keskinäisten osakekauppojen jälkeen toinen perhe omisti nyt toisen uusista yhtiöistä ja toinen toisen. T Oy oli toinen näistä yhtiöistä. Tässäkin palaverissa vielä tuli esille pitkälinen diffuusiovaihe, jonka oli toteuttanut tilitoimisto. Prosessi oli monivaiheinen, eikä loppua tahtonut tulla. Ehkä silloisen tilintarkastajan aktiivisempi mukanaolo olisi auttanut MR:ää ja TR:ää sisäistämään hankalan diffuusioprosessin paremmin. MR ja TR kuitenkin olivat tyytyväisiä tähän yritysjärjestelyyn, myös sen verovaikutuksiin.

Diffuusion jälkeen sovittiin, että siirtymävaiheen jälkeen otetaan uusi tilintarkastaja, joka on lähempänä tilitoimistoa. Tilitoimisto ehdotti tuttua tilintarkastajaa, jonka työtapaan ja laadukkaaseen työhön tilitoimisto on oppinut luottamaan. T Oy valitsi tämän HTM-tilintarkastajan. T Oy on ollut tyytyväinen suoritettuun valintaan.

KÄSITELLYT ASIAT

Tilinpäätökseen liittyviä asioita:

- Tilinpäätös mentiin ennen sen allekirjoittamista läpi erä erältä.
- Käsiteltiin liikevaihdon kehitystä ja muita tunnuslukuja – likviditeetti oli hyvä ja varaston kiertonopeus kiitettävän hyvä.
- HTM oli tarkastanut tilinpäätöksen kirjausperusteet (maksu/suoritepe-rusteet). OK
- Keskusteltiin eräiden prässien vaihto/käyttöomaisuusluonteesta. Kun ne ovat edelleen enemmän vaihto-omaisuustyypisiä, annettiin ne olla vaihto-omaisuusvarastossa. Arvo ei kovin merkittävä. Muutenkaan varastoarvoon ei puututtu, ehkä siitä poistetaan joitakin vähäisiä eriä seuraavassa tilinpäätöksessä.
- HTM kyseli ylivuotisista saamisista. TR totesi niiden olevan yrityssaneeraussaamisia. OK. TT totesi, että jos niitä olisi enemmän, voitaisiin avata kirjanpitoon selvyuden vuoksi oma tili – ei avata nyt.
- Liitetiedoissa ei olennaisia asioita: vastuita ei ollenkaan, oman pääoman muutokset selviä, poisto- ja arvostusperusteet entisenlaiset, HTM: riittävät
- Kiinteiden kulujen nousua vain vähän tulos parani selvästi
- Lisäveroarvio on suuruusluokkaa 9.000 e näillä lukemilla → tilinpäätös lyötiin lukkoon.
- HTM: Toimintakertomus riittävä

Kirjanpitoon liittyviä asioita:

- MR selvitti vuokramenoja: T Oy oli vuokrannut edullisesti pienen myyntitilan Helsingissä. Kokeilua jatketaan. Vuokraus vaikutti osanottajien mielestä tarkoituksenmukaiselta.
- HTM otti esille matka-, neuvottelu- ja edustusmenojen runsauden, mutta totesi sen kuuluvan tämän alan yritysten luonteeseen
- Tarkastettiin saatujen vuokravakuustalletusten korko.
- HTM tiedusteli 0 %-ostojen suurta saldoa → onko kaikki tullauspäätökset kirjattu alv-vähennyksiin?

Tositemateriaaliin liittyviä asioita:

- HTM esitti kiitoksen järjestyksessä olevan ja selkeän tositemateriaalin takia. TT totesi, että materiaalia on tilitoimistossa selkeä kirjata, ja siinä mielessä veroriski on vähäinen.
- HTM moitti MR:ää ja TR:ää vasta vuoden lopussa laadituista matkalaskuista – niiden oikeellisuus saattaa kärsiä. Omistajat kertoivat ongelman olevan tiedossa, mutta jälleen kerran matkalaskujen laatiminen jäi joulun välipäiviin.
- HTM katsoi riittäväksi 2 kk:n tositetarkastuksen

Verotukseen liittyviä asioita:

- Keskusteltiin verotarkastuskulttuurin erilaisuudesta eri paikkakunnilla: mm. Tappara-kannatusmenot menevät Hämeessä myönteisemmin läpi
- Keskusteltiin ulkomaisen agentuuritoiminnan alv-velvollisuudesta
- HTM oli tarkastanut edellisen vuoden verotuksen. OK
- HTM oli tarkastanut vuosi-ilmoitukset
- HTM oli tarkastanut muutaman laskukopion matkakulujen dokumentoinnista ja päiväkohtaisista erittelyistä. OK

Hallintoon liittyviä asioita:

- Tilikauden alussa MR oli lunastanut tyttäreltä osakkeet, joista ei oltu vielä tehty osake- ja osakasluetteloon merkintöjä. HTM:n toivomuksesta päätettiin näin tehdä. MS varmisti hallintoasiakirjoista osakeomistusten nykytilanteen.
- MR otti esille kysymyksen, miten yrityksissä menetellään, kun työntekijälle tulee paljon yksityisluonteisia puheluita työaikana, tosin hänen omaan kännykkäänsä. Neuvottelun jälkeen sovittiin, että sosiaalisesta erikoistilanteesta johtuen ei asiaan tässä vaiheessa puututa mihinkään.
- Aivan erityyppisenä asiana keskusteltiin hetki postituskoneen hinnoista ja postin kalliista muutostärjestelmistä, mutta toisaalta punnitustoimenpiteiden eduista

Yhtiön tulevaisuuteen liittyviä asioita:

- MR ja TR raportoivat joutuneensa menneenä syksynä suuren työmäärän takia tiukille, mihin huolestumisen syynä on mm. toimitusten eräköön jatkuva pieneneminen.
- Aivan kaikille messuille ei ole tarkoitus osallistua, nytkin jätetään yhdet messut väliin.
- MR totesi, että tarvittaessa liikevaihtoa voidaan lisätäkin: liikevaihto riippuu siitä, paljonko ehditään kiertää asiakkaiden luona - uusi myyntimies voisi tätä kokeilla (kokeilut muutaman vuoden takaa eivät olleet kovin mairittelevia)
- MR esitti mahdollisia kaavailuja yhtiön tulevaisuudesta. Omat lapset eivät vähäisiä työrupeamia lukuun ottamatta aio jatkaa tämän yrityksen toimintaa. Yritys voitaisiin hyödyntää

parhaiten, jos siihen saataisiin jatkaja vähitellen, jolloin liikearvo hyödyllisimmin voitaisiin siirtää jatkajalle. Mahdollinen jatkaja oli muutama vuosi sitten yrityksen palveluksessa, mutta tämä ei johtanut jatkotoimenpiteisiin. Pohdittiin uusia mahdollisuuksia. Nykyinen työntekijä ei ole potentiaalinen jatkaja.

- MR esitti toiminnan laajentamismahdollisuutta Viroon. Asia on ollut esillä aiemminkin. Tässä vaiheessa vaihtoehto olemassa olevilla resursseilla ei tuntunut mielekkäältä.

Omistajahyötyyn liittyviä asioita:

- HTM toi esille yhtiön MR:lle ja TR:lle ottaman omavarahenkivakuutuksen ja sen tarkistamisen edunsaajapykälän ja sitä kautta yhtiön verovähennysoikeuden varmistamisen. Sovittiin, että MR ja TR hoitavat asian suoraan vakuutusyhtiössä, koska saadaan vakuutusyhtiön kanta järkevään vakuutusratkaisuun. TT kertoi, ettei verottajalla ole tapana puuttua vakuutusyhtiöiden verovähennysratkaisuihin. HTM kertoi esimerkkinä, kuinka hän itse on järjestänyt vastaavan vakuutuksen.
- HTM otti esille myös autoedun käsittelyn. Nyt yhtiöllä on yksi henkilöauto ja omistajaperheellä oma auto. Luontoisetua ei ole otettu. Pohdittiin yhteisesti mahdollisuutta, että perheen auton käytöstä laskutettaisiin kilometrikorvaukset yhtiöltä. Päätettiin, että näin ei kuitenkaan tehdä, koska yhtiön autolla tilapäisesti suoritettavat ajot kompensoituvat laskuttamattomilla perheautolla tehdyillä ajoilla. HTM ja TT korostivat, että tällaisiin järjestelyihin saattaa sisältyä veroriski eli yhtiön auton käytöstä otettaisiin vielä erikseen luontoisetu MR:ltä. Siksi ehdotettiin (HTM + TT), että perheen auton kilometrilukemat otetaan muistiin vuosittain vuodenvaihteessa ja perheen auton kuitit kerätään talteen, ei yhtiön kirjanpitoon, jotta pystyttäisiin tarvittaessa toteennäyttämään omat ajomäärät ja –kulut.
- Myös puhelinetuasia otettiin esille, vaikka sen euromäärät ovat vähäiset. Nyt MR:n käytössä on yhtiön kännykkä ja puhelinetu. Samoin TR:n käytössä on kännykkäpuhelin, mutta sen käyttö yksityisasioihin on TR:n käsityksen mukaan aivan minimaalista. MR:n ja TR:n kotona on lankapuhelin, josta ei ole puhelinetu. Lasten puhelimet eivät ole T Oy:n kirjanpidossa. Sovittiin, että edelleenkin pyritään tulemaan toimeen yhdellä puhelinedulla. HTM:n käsityksen mukaan yksi puhelinetu riittäisi, vaikka TT kertoi heidän tilitoimistonsa kirjaavan tässä tapauksessa kaksi puhelinetu.
- HTM oli tarkastanut TR:n ja MR:n YEL-vakuutukset. OK. Omaeläkkeet. OK.
- HTM otti esille tositteissa olleen venevakuutuksen. Mikä se on? Kyseessä on kuitenkin ns. vesijetin vakuutus, joka oli mahdollista ottaa vain venevakuutuksena. MR ja TR arvioivat vesijetin arvoksi ehkä 2.000 €, mikä sekun kuluu. Kun jetiä on käytetty ja käytetään omistajien kesämökillä yritysvieraiden ajeluttamiseen, annettiin MR:n ja TR:n pohdittavaksi, mitä tehdään. Ulkomaiset tavarantoimittajavieraat viihtyvät mökillä jopa viikon yhtäperää. Asia ei ole kovin merkityksellinen. Jet voitaisiin myydä MR:lle ja TR:lle tai pelkkä venevakuutus voitaisiin ottaa pois yhtiön kirjanpidosta tai jatketaan vain vanhaa käytäntöä.
- Palaverin tärkein asia oli osingonjaosta ja palkasta päättäminen.
- Osingon ja omistajapalkan jaon tarve laskettiin nurinpäin – lisäosinkoa/palkkaa voidaan maksaa myöhemmin
- Otettiin huomioon vähentävänä tekijänä vanhat saldot eli velka omistajille 4.800 €.
- Huomioon osakemaksuvelka 10.000 € tyttärelle.
- Huomioon ”kulutuspiikit” ja opiskelijalasten menot.
- Huomioon TR:n autolainalyhennykset
- Rajoittavana tekijänä huomioon voitonjakokelpoiset varat, päättyneen tilikauden voitto, sekä pääomatulo-osinkoa varten nettovarallisuus

- HTM antoi TT:n tehtäväksi vertailla vielä ansiotulo-osingon ja palkan edullisuutta v. 2005:n 57 %:n poikkeussäännön turvin silloin, kun ansiotulo nousee normaalia suuremmaksi (TT ilmoitti palaverin jälkeen, että laskelmien mukaan edullisin osingonjako on 40.000 € osinkona ja palkkana molemmille 1.700 €/kk)
- MR kyseli mahdollisuutta, että hänen täysi-ikäinen poikansa ottaisi lainaa yhtiöltä. Keskusteltiin lähipiiriläisyyden tilanteesta, ja mahdollisesta peitelystä osingonjaosta. Vaikkei todennäköisesti tulekaan kysymykseen, TT tutkii asian pojan näkövinkkelistä.

Lopuksi

- MR tarkasti tase-erittelyn, jonka MS sitten allekirjoitti ja MR vahvisti allekirjoituksellaan
- Hallitus allekirjoitti tilinpäätöksen.
- TM allekirjoitti ja luovutti tilintarkastuskertomuksen.
- Lopuksi oli ”puolenminuutin” yhtiökokous – TT totesi yhtiökokousasiat, jotka MR ja TR hyväksyivät: tilinpäätöksen vahvistaminen, vastuuvapauden myöntäminen ja voitonjako. Hallituksen jäsenet valittiin uudestaan ja MR pyysi HTM:ltä suostumusta jatkoon. Pöytäkirjan puhtaaksikirjoitus annettiin MS:n tehtäväksi.
- Tosin kotimatalla MR ja TR olivat keskustelleet yhtiön hallintotehtävistä ja päättivät muuttaa tehtyä yhtiökokouspäätöstä niin, että toimitusjohtajaksi siirtyy MR ja hallituksen puheenjohtajaksi TR. MR kysyi kannanottoa vaihtoon: TT: ei estettä → pöytäkirjaa muutettiin tältä osin)
- MR esitti tyytyväisyytensä tähän järjestelmään: tilitoimisto ja tilintarkastaja hoitavat yhtiön monia taloudellisia ja hallintoon liittyviä asioita. Erityisesti MR ihmetteli sitä yksittäisten lukujen ja muiden tietojen määrää, mitä HTM:llä yrityksestä oli.
- Myös HTM ja TT olivat tyytyväisiä tämän ryhmän toimintaan: omistaja-johtajat, HTM, tilitoimisto + TT.

Raportin laati TT

LIITE 3 B

TILINTARKASTUSNEUVOTTELU

Osallistuvan havainnoinnin tutkimus

Tämä raportti kuvaa käytännön tilintarkastuspalaveria. Raportti on laadittu osallistuvan havainnoinnin periaatteella, ns. action research -tutkimuksena. Palaverin aikana kirjoitettiin huomiot muistiin. Raportti kirjoitettiin puhtaaksi heti palaverin jälkeen. Raportin ovat tarkastaneet kaikki osallistujat.

TARKASTETTAVA YHTEISÖ

A Oy, kotipaikka Honkajoki, tyypillinen perheyrittys, tuotantoyritys, jossa on omistaja johtaja:

- B, 100 % osakkeista, hallituksen varsinainen jäsen, toimitusjohtaja
- C, B:n vaimo, hallituksen varajäsen
- B:n vanhemmilla saman alan yritys D Ky, jota ollaan lopettelemassa eläkkeelle siirtymisen vuoksi
- työntekijöitä perheenjäsenten lisäksi yhteensä noin 20
- varsinainen tilintarkastaja on KHT, varatilintarkastaja maallikko
- taloushallinto ulkoistettu tilitoimistoon
- yhtiöiden yhteinen liikevaihto 2010 noin 2.000.000 €
- A Oy:n toiminta voitollista, verovuonna 2010: 74.000 €

Tarkastettava tilinpäätös 1.7.2010 – 30.6.2011

Aika 24.10.2011 klo 19.00 – 22.15

Paikka Tilitoimisto Oy, Kankaanpää
Paikka valittiin Kankaanpäähän siksi, että sekä tilitoimisto että tilintarkastaja ovat Kankaanpäästä

Läsnä A Oy:n osakkeenomistaja, hallituksen ainoa varsinainen jäsen ja toimitusjohtaja B, B:n vanhemmat eli D Ky:n vastuunalainen ja äänetön yhtiömiös.
Tilitoimiston johtaja ja kirjanpitäjä
Tilintarkastaja

NEUVOTTELUUN VALMISTAUTUMINEN

Kirjanpitäjä oli laatinut A Oy:n ja D Ky:n kirjanpidot ja tilinpäätökset sillä tarkoituksella, että voitaisiin päättää tilinpäätöksistä tilintarkastuspalaverissa. A Oy ja D Ky olivat saaneet tilinpäätösaineiston etukäteen ja tuloksen muodostumista oli alustavasti kaavailtu kirjanpitäjän ja yritysten kesken. Kirjanpitäjä oli etukäteen joitakin kertoja tilikauden aikana ottanut yhteyttä KHT:een kertoen suhteellisen hyvin menneestä tilikaudesta sekä tuloksentasausongelmista.

Kirjanpitäjä kertoi tarkistaneensa verottajalta oy:n nettovarallisuuden määrän verovapaan osin-gon tarkaksi laskemiseksi.

KHT perehtyi kirjanpito- ja hallintoaineistoon perusteellisesti ennen palaveria parin viikon ajan, mutta ei ollut antanut vielä kirjallista muistiota eikä kirjanpitäjälle, mikä oli ollut pitkään tapana. Syynä oli se, että hän katsoi paremmaksi käsitellä muutama asia ryhmässä: yrittäjät tiesivät

asiataustan, kirjanpitäjä kirjausmenettelyt ja KHT oli kerännyt tarkistettavat ja pohdittavat asiat. KHT kävi läpi kaikki hallintoasiakirjat ja tilinpäätöstitteet sekä kahden kuukauden tositteet kokonaisuudessaan. Tilinpäätösanalyysi ei tuottanut erityistä.

PALAVÉRIN TOTEUTUS

KHT veti keskustelua laatimansa kysymyslistan perusteella. Kysymyslista sisälsi yritystoimintaan sisältyvien riskien tarkastelun. Keskustelu oli vapaamuotoinen ja avoin, ja listan ulkopuoleltakin tuli lisäkysymyksiä.

KÄSITELLYT ASIAT

Hallintoon liittyviä asioita:

- Kun maallikoiden mahdollisuus toimia tilintarkastajana päättyy, keskusteltiin mahdollisista paikkakunnan hyväksytyistä tilintarkastajista varatilintarkastajaksi – omistaja-johtaja teki helpon päätöksen, koska mahdollisia tarkastajia oli vain yksi
- KHT totesi, että osingonjako oli kirjattu nostetuksi tilikauden aikana liian aikaisin, kun nimen omaan päätöstä tehtäessä oli korostettu, että ensin pitää maksaa velat eräpäivänä ja vasta sen jälkeen voidaan jakaa voittovaroja (näin myös hallituksen pöytäkirjassa); todettiin nyt tilanteen jo olevan kunnossa, joten asia ei johda mukautettuun tilintarkastuskertomukseen
- Harmiteltiin sitä, että monet laitteiden myyjät kauppaavat samalla laitteisiin vakuutuksia, vaikka se on useimmiten tarpeeton, koska yrityksellä on omaisuusvakuutus. Nyt hankittu vedenkäsittelylaitteiston vakuutus oli kuitenkin erillisenä tarpeellinen.
- KHT totesi, että uusittu maa-alueen vuokrasopimus ei täyttänyt laitoskiinnitykseen edellytettävää vähimmäisaikaa – omistaja kertoi, että asia on korjattu, mutta aineistosta puuttui uusi vuokrasopimus

Tilinpäätökseen liittyviä asioita:

- Varastoarvoksi oli erehdyksessä jäänyt edellisen tilinpäätöksen arvo. Lisäksi alv:n määrässä oli laskuvirhe. Kun todettiin, että varastolistasta puuttuivat pakkausmateriaalit, täydennettiin listaa ja lisättiin niitä varastoarvoon sen verran, ettei tilinpäätöstä jouduta tekemään uusiksi. Tilintarkastaja hyväksyi korjauksen, koska kyseessä oli hyvin epäolennainen asia.
- Liitetietoihin lisättiin Muiden aineellisten hyödykkeiden poistosuunnitelma, koska toinen asfalteista on omalla maalla.
- Tilinpäätöstä korjataan niin, että Oman pääoman muutosten erittelyssä audit trail toteutuu.
- Käytiin läpi vastuut. Kun pankin antamasta laitos- ja kiinteistökiinnitysselvityksestä ei saatu täyttä varmuutta, annettiin sen tarkastaminen pankissa vielä yrittäjien tehtäväksi.
- Lisättiin liitetiedoista puuttuneet laitos- ja irtaimistokiinnitykset luetteloon. Korjattiin pankkilainojen määrä.
- Kun omistaja-johtaja oli antanut yrityksen vakuudeksi myös henkilökohtaisen vakuuden, keskusteltiin sen liittämistä liitetietoihin. KHT selvitti hyvät ja huonot puolet. Omistaja-johtaja päätti, ettei liitetietoa lisätä.
- Täydennettiin liitetietoihin investointien palautusvastuusiin myös euromäärä ja määräaika.
- Korjattiin liitetietojen työntekijämäärä oikeaksi, sillä se oli esitetty tilinpäätöshetken työntekijämäärän mukaisena.
- KHT totesi jaksotukset oikeiksi, vain polttoainelasku viimeiseltä puolelta kuukaudesta puuttui.

Kirjanpitoon liittyviä asioita:

- Tilintarkastaja ihmetteli kirjanpidossa Tuonnin alv-vastatiliä, kun tuontia ei ole. Kirjanpitäjä perusteli sitä sisäkauppaostojen oikaisutilinä, kun on hankittu käyttöomaisuutta. Tilinimi on virheellinen, mutta vaikutusta ei kirjanpidon loppusummiin, verotukseen eikä alv:hen. Kertaluonteinen erä, annetaan olla näin.
- KHT toivoi, että kirjanpidon tiliä ”Muut vähennyskelpoiset liikekulut” vältettäisiin, koska sinne kirjatuista menoista useimmat voidaan kirjata muillekin tileille, esim. yrityksen arvoanalyysin maksu, näytteiden ottokulut jne. Tällainen kaatopaikkatili vaatii myös tilintarkastajan kaivamaan, mitä se sisältää.
- Korkotuotot osakaslainasaamisesta oli kirjattu Korkotuotot lainasaamisista-tilille. Ei tulosvaikutusta, mutta aiheutti turhan tarkistuksen.
- Selviteltiin yhdessä, mitkä menot liittyvät omistetun ja mitkä vuokratun tontin hankintaan, liittymismaksuihin ja rakennuksiin. Kirjanpitäjälle jäi eräitä menoja tarkistettavaksi. Tehtiin tarvittavat korjaukset kirjanpidon tileille ja tase-erittelyyn.
- KHT neuvoi siirtämään liittymismaksut verottajan antaman uuden ohjeen mukaan jatkossa Aineettomat oikeudet tilille.
- Todettiin, että kun tase-erittely tehdään atk:lla suoraan kirjausten perusteella, se pitäisi tarkistaa, koska virheriski on muuten liian suuri. Esim. nyt perävaunun alkumaksu oli toisella Kalusto-tilillä, loppumaksu toisella. Verotukseen ei vaikutusta, mutta kirjanpidon seurantaan on.

Tositemateriaaliin liittyviä asioita:

- KHT tiedusteli, miksi autovakuutuksissa oli kirjanpidossa 0. Kummallisuus johtui edellisellä tilikaudella vahingossa kahdesti maksetusta maksusta.
- Keskusteltiin lämmitys-, vesi-, sähkö- ja taloushallintomenojen sekä kiinteistömenojen runsaasta vuosinoususta. Osittain nousut johtuvat hintojen noususta. Tilintarkastustilille oli kirjattu sinne kuulumattomia asianajajapalkkioita. Todettiin, ettei summissa ollut virheellisyyksiä.

Verotukseen liittyviä asioita:

- Keskusteltiin kiinteistökohtaisen kirjanpitomenettelyn merkityksestä verotuksessa nettovallisuuden ja verovapaisiin osinkoihin. Todettiin, että verottajalta saatu tieto ei ollutkaan kiinteistökohtainen, ja sen seurauksena on menetetty verovapaata osinkoa viime vuosina. Päätettiin korjata tilanne, muttei takautuvasti.
- Tilikauden kirjanpidosta puuttuivat kilometrikorvaukset ja päivärahat. Selviteltiin syy, vuoden ajomustiinpanojen hukkuminen. Ehkä pyritään arvioimaan, vaikka pienempikin suma, koska korvausten kokonaan poisjättäminen aiheuttaa melkoisia verovapaita menetyksiä. Yritetään saada matkalaskut kuluvalle tilikaudelle.
- Yksi keskeneräisen rakennuksen lasku oli jäänyt poistokelpoiselle rakennustilille. Poistovirhe oli epäolennainen.
- D Ky:n tilinpäätös oli 2 kuukautta A Oy:n tilinpäätöksen jälkeen. Kun sen tulos oli ”tullut liian hyväksi”, se oli laatinut merkittävän hyvityslaskun A Oy:lle. Laskun suuruudesta huolimatta sitä ei oltu jaksotettu ollenkaan A Oy:lle. Tämän jälkeen suunniteltiin D Ky:n tulos nyt ja tulevaisuudessa mielekkääksi tulostasauskeinoin. Kun tällä oli vaikutusta myös läheisyhtiö A Oy:n tulokseen, voitiin jatkaa A Oy:n tarkastusta.

Rahoitukseen liittyviä asioita:

- KHT tarkisti rakennusavustuksen hakemisen, myös edellisen tilikauden osalta. Muuten OK, paitsi lattiatyön osa puuttui. Päätettiin lisätä se seuraavaan hakemukseen. Kun tämä rakennukseen liittyvä meno oli kirjattu kertamenoksi, se väärästi jonkin verran tulosta. KHT katsoi senkin epäolennaiseksi.

Yhtiön tulevaisuuteen liittyviä asioita:

- Todettiin, että vaikka A Oy:ssä ja D Ky:ssä yhteensä on yli 20 työntekijää, molemmissa erikseen alle 20, joten YT-lain velvoitteet eivät koske yrityksiä – tarkistettiin, että näin tulee tapahtumaan jatkossakin ja tarvittaessa käytetään vuokratyövoimaa.
- Yhtiön etuna on runsas ulkomaalaistyövoima. Siinä on kuitenkin myös omat ongelmansa. Toisten kanssa työnantajan on helppo tulla toimeen, toisten ei. Vähäistä veroriskiä on mm. majoittumiskustannuksiin liittyen.
- Vanhempien ky on tarkoitus lopettaa lähivuosina. Inhimillisistä syistä ky:ssä pyritään hoitamaan kaikki työntekijämaksut ajallaan. Muista maksuista voidaan joutua tekemään pitkäaikaisiakin maksusuunnitelmia.
- Kirjanpitäjä totesi kuluvan tilikauden näyttävän hyvää tulosta.

Omistajajyötyyn liittyviä asioita:

- Kun vanhempien D Ky lopetetaan, on todennäköistä, että ky jää velkaa jonkin verran A Oy:lle. Tätä on vaikea hoitaa kuin maksamalla. Tilannetta helpottaa se, ettei korkoa tarvitse maksaa.
- Korjattiin liitetiedoissa ollut lähipiirilainasumma ja muutettiin tase-erittelyssä lähipiirin henkilönimi. Keskusteltiin osakaslainasaamisten verotuksesta. Kirjanpitäjä selvitti, miten osakaslainasaaminen on hoidettu kalenterivuosi-kohtaisesti veroedullisesti.
- Tarkistettiin, että YEL-lain muutoksen takia on ryhdytty toimenpiteisiin. OK
- Tilintarkastaja selvitti, että puhelinedun alv:n voi kirjata myös yhtiön menoksi. Ei muuteta nyt, erä vähäinen.
- Kun kiinteistökohtaisen laskennan takia nettovarallisuus kasvaa, kirjanpitäjä laskee uuden, korkeamman verovapaan osingon määrä seuraavassa tilinpäätöksessä.
- KHT kyseli omistaja-johtajan muita tuloja ansiotulo-osingon nostamiseksi. Ei kannata. OK

Loppuhavainnot:

- Päätettiin, että tuloslaskelma ja tase lyödään lukkoon tulosta muuttamatta, koska tilinpäätöksen viimeiseen valmistumiseen ja veroilmoituksen antamiseen on vain muutama päivä aikaa. Vain liitetietoja muutetaan.
- Kun kirjanpitäjä on korjannut liitetiedot, KHT kertoi antavansa puhtaan kertomuksen.
- Todettiin, että kaikki asiat tulivat käsitellyksi vähäisiä ”kotitehtäviä” lukuun ottamatta ja yhtiökokous voidaan pitää, tilinpäätös vahvistaa, vastuuvapaus myöntää ja osinkoa jakaa.
- Jälkikäteen arvioiden tilinpäätöstä olisi ehkä kannattanut täsmentää ja tällä tilikaudella, koska muutoksia olisi tullut kuitenkin sen verran: varasto, rakennuspoisto, matkalaskut ja rakennusavustus. Parempi muuttaa heti kuin jättää seuraavaan tilinpäätökseen.
- Yrittäjät antoivat lopussa kiitoksen kirjanpitäjälle ja tilintarkastajalle tarkasti tehdystä työstä.

Raportin laati tilintarkastaja.

**TURUN KAUPPAKORKEAKOULUN JULKAISUSARJASSA A OVAT
VUODESTA 2011 LÄHTIEN ILMESTYNEET SEURAAVAT JULKAISUT**

- A-1:2011 Marjo Kumpula
Vakuutusalan työn sisältö ja työntekijöiden ammatti-identiteetin muovautuvuus – Vakuutusvirkaileijasta finanssialan myyjäksi?
- A-2:2011 Helena Keinänen
Algorithms for coalitional games
- A-3:2011 Matti Mäntymäki
Continuous use and purchasing behaviour in social virtual worlds
- A-4:2011 Arto Kuuluvainen
Dynamic capabilities in the international growth of small and medium-sized firms
- A-5:2011 Ville Korpela
Four essays on implementation theory
- A-6:2011 Leena Aarikka-Stenroos
Reference communication and third actors in the initiation of business relationships
- A-7:2011 Jouni Suominen
Kohti oppivaa organisaatiota – Konstruktion muodostaminen johtamisen ja oppimisen välisistä riippuvuusuhteista
- A-8:2011 Samuli Leppälä
Essays in the economics of knowledge
- A-9:2011 Nina Stenström-Iivarinen
The communication of strategically significant topics in business-to-business relationships: An empirical study in the electronics manufacturing industry
- A-10:2011 Katja Heikkilä
A business-network view on managing MNC relationships with state actors – Russian public officials in Finnish MNC business networks
- A-1:2012 Aleksandra Masłowska
Studies on institutions and central bank independence
- A-2:2012 Salla Laasonen
Corporate responsibility guaranteed by dialogue? Examining the relationship between nongovernmental organizations and business
- A-3:2012 Mikko Kepsu
Earnings management in the process of preparing corporate financial reports

- A-4:2012 Diego Chantrain
Social capital inheritance and resource co-optation in corporate spin-off firms
- A-5:2012 A. K. M. Najmul Islam
Understanding e-learning system users' post-adoption usage behavior and its outcomes: a study of a learning management system
- A-6:2012 Markku Karma
Tunnetaito neljässä organisaatiotyypissä. Merkitysten joustavuus yhteisön menestystekijänä
- A-7:2012 Marja Känsälä
Työura ja parisuhde – erilliset yhdessä? Työn ja muun elämän yhteensovittaminen kahden uran pariskunnilla
- A-8:2012 Tapani Torpo
Tilintarkastusverkoston muodostuminen ja toiminta johdon vallinnassa olevassa osakeyhtiömuotoisessa yrityksessä

Kaikkia edellä mainittuja sekä muita Turun kauppakorkeakoulun julkaisusarjoissa ilmestyneitä julkaisuja voi tilata osoitteella:

KY-Dealing Oy
Rehtorinpellonkatu 3
20500 Turku
Puh. (02) 333 9422
E-mail: ky-dealing@tse.fi

All the publications can be ordered from

KY-Dealing Oy
Rehtorinpellonkatu 3
20500 Turku, Finland
Phone +358-2-333 9422
E-mail: ky-dealing@tse.fi

Turun kauppakorkeakoulu
Turku School of Economics

ISBN 978-952-249-234-0